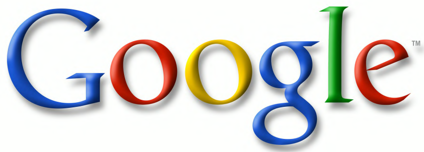
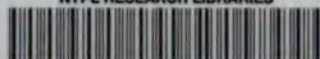

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 06829356 6

ARCHIEF

VOOR DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

Aartsbisdom Utrecht

BIJDRAGEN

VERZAMELD EN UITGEGEVEN OP LAST EN ONDER TOEZICHT VAN Z. D. H. DEN AARTSBISSCHOP.

„Omnes ex ipso fonte bibuntur aquae."
Ovid. ex Pont. III. 5. 18.

EEN EN DERTIGSTE DEEL.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.
1906.

ARCHIEF

VOOR

DE GESCHIEDENIS

VAN HET

AARTSBISDOM UTRECHT.

ARCHIEF

VOOR

DE GESCHIEDENIS

VAN HET

AARTSBISDOM UTRECHT.

ARCHIEF

VOOR DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

Aartsbisdom Utrecht

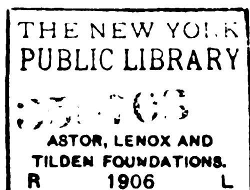
BIJDRAGEN

VERZAMELD EN UITGEGEVEN OP LAST EN ONDER TOEZICHT
VAN Z. D. H. DEN AARTSBISSCHOP.

„Gratius ex ipso fonte bibuntur aquae."
Ovid. ex Pont. III. 5, 18.

EEN EN DERTIGSTE DEEL.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.
1906.

RENKUM.

Dat dit bloeiende dorp, ook Radinckheim, Redinchem, Reynkom genoemd, reeds in de hooge oudheid naam heeft gemaakt als zetelplaats der Veluwsche gouwgraven, is genoeg bekend bij allen, die van den stouten Balderik en zijne Adela hoorden gewagen. Doch als men over het kerkelijk leven aldaar narichten zoekt, dan kost dit veel moeite en stelt soms te leur hem die een rijken oogst had verwacht. Zelfs bleef de kerspelkerk aldaar bijna geheel in het duister verscholen.

Bij van Heussen, die het meest wordt geraadpleegd [1]) ontvangt men den indruk, alsof Renkum enkel een klooster heeft gehad van Reguliere Kanonikessen en heel geen kerspelkerk. Dit strookt echter niet met de waarheid. Behalve het klooster, dat aan de zuidzijde van het dorp dicht bij den Rhijnstroom lag, bezat Renkum ook zijne kerspelkerk ter noordzijde op een heuvel gelegen. Laat ons dit toelichten en verder daar bij voegen wat van des dorps geschiedenis tot heden toe behouden bleef. Zoo zullen dan te sprake komen eerst het klooster, vervolgens de kerspelkerk, daarna de schuilkerk, eindelijk de bijkerk, ten slotte de nieuwe kerk. Om deze vijf brandpunten worden de dingen geleidelijk samengetrokken.

---

[1]) Historia Episcopatuum, 1 bl. 267, van Rhijns vertaling, I. B. fol., bl. 406—8.

I.

HET KLOOSTER.

In de tweede helft der 14e eeuw vinden we gewag van eene kapel, te Redinchem gesticht, ter eer van O. L. Vrouw en bejegend met de hooge gunst van Gelre's hertogen. Over die kapel vernemen we verder, dat zij ten jare 1380 op een wondervolle wijze in het bezit kwam van een beeld der H. Moeder Gods, waarbij vele teekenen en wonderen plachten te geschieden. Het verwekte een grooten toeloop en verhief Renkum tot een vermaarde beevaart-plaats, die het hart der vromen nog aantrok in den loop der 18e eeuw.

In die beevaarts-kapel vond men, behalve 't Lieve Vrouwen altaar, nog twee vicariën, in 1399 door hertog Willem gesticht, namelijk die van St Jan den Dooper en die van Sinte Cathrijne. Een paar jaren later verrijkte hertog Willem diezelfde kapel met twee onschatbare relieken, door Frankrijks koning hem vereerd.

In den zomer namelijk van 1401 was Gelres hertog te Parijs de gast van koning Karel VI en verbond zich met dezen, om als »ledig man« den koning te dienen met het zwaard, in 't bijzonder tegen Engeland. Ingevolge daarvan werd de hertog door den koning beschonken met een dubbelen schat, »te weeten een »stuck van het heylich kruys, ende van de doorne »croone Jesu Christi onsers salichmakers.« Bij brieven van 18 Juli 1401 werd dit »heyligdom« overgedragen aan den hertog, die bij zijn dood, 16 Febr. 1402, Renkums kapel ermêe begiftigde. [1])

De hertogshoed kwam toen aan Willems broeder [2]),

---

[1]) Zie v. Heussen en van Rijn, *Kerkelijke Oudheden* I. B. bl. 406.

[2]) Niet aan Willems zoon, gelijk dr Acquoy beweert, *Klooster Windesheim*, III 202.

Reinald van Gulik en Gelre. Deze »overdenckende de groote devotie, die sijne voirvaders hertoghen van Gelre.... gehat hadden tot onser Lievervrouwen capelle, gelegen in sijne landen van die Veluwe«, gedreven door de zucht zich hunner waardig te toonen, besloot in 1405 ertoe, »met consent van den alder-»weerdichsten heere Frederic bisschop tot Utrecht.... »deselfste capelle te doen verwandelen ende oversetten »tot een Regularissenclooster der order van S. Au-»gustijn.« Op 's hertogen last rezen de nieuwe gebouwen spoedig daar op en daags na St Marten van hetzelfde jaar 1405 zag men de oorkonde bezegelen, waarbij de stichting tot stand kwam. [1]) In deze werd ten slotte ook bepaald, dat heer Johan die Waell, voorheen prior van het Regulieren-klooster te Zwolle, het bestuur over de Renkumsche zusters zou hebben tot zijn aftreden of versterf. Aan dezen man Gods zullen de joncfrouwen wel haar geestelijke vorming hebben te danken, In 1408, toen alles in geregelde orde was gebracht, op H. Sacramentsdag, werd het klooster besloten en door hertog Reinald vastgesteld, dat noch de kloosterlingen, noch hare boden, noch hare goederen voor een wereldlijken rechter konden betrokken worden, tenzij voor hem zelven of zijne nakomelingen. Binnen de gewijde muren bleef de leiding der zielen bij den Biechtvader, die ook in veel tijdelijke zaken zijne hulp leende: het eigenlijke kloosterleven stond onder de

[1]) Als het Chronicon Tielense, bl. 454, betuigt dat de stichting in 1415 is geschied, wil dan te rade gaan bij den stichter zelf en bij de oorkonde welke hij daarover uitgaf (Nijhof, *Gedenkwaardigheden*, III n⁰ 282.): al komt ook A. v. Slichtenhorst nog aanijlen, om mede tegen den hertog zich uit te spreken (*Tooneel 's lands van Gelre* bl. 111): tegen den beslissenden getuige blijft zijn woord ijdel.

leiding eener priorin, die door de zusters voor deze taak gekozen werd.

't Ligt voor de hand, dat in een voor de wereld afgesloten klooster de zaken in het algemeen een rustig verloop hadden, zoodat voor den geschiedschrijver niet veel viel op te teekenen. Toch bebben we nu en dan enkele sprokels mogen gaderen, die we hier in tijdsorde zullen mêedeelen.

Bij den aanvang der 15^{e} eeuw bezat Dodeweerd in de Neder-Betuwe een gasthuis, dat weleer daar was gesticht door wijlen de vrouwe van Valkenburg. Tot een gewenschten bloei schijnt die stichting niet te zijn gekomen. Zeker althans is het dat Walraven van Brederode, een afstammeling der stichteres, in het jaar 1410 het Dodeweerdsche gasthuis met zijn toebehooren overdroeg op de eerwaarde zusters, die sinds een vijftal jaren om de kapelle van Redinchem waren gevestigd. Zij ontvingen daardoor o. a. een tiende, die over 500 morgen lands zich uitstrekte. [1])

Bij de eerste stichting had hertog Reinald, ja, zijn klooster ook beschonken met den Gerikens-weerd, die daar ter zuidzijde van Renkums klooster in het Rhijnbed lag; maar hij had zich voorbehouden, dien weerd straks in te lossen met de levering van ander vast goed, dat jaarlijks 20 oude schilden opbracht. Doch in Juni 1419 liet Zijne Genade zich bewegen, om van zijn losrecht afstand te doen en gemelden weerd zonder voorbehoud aan zijn klooster te schenken. [2])

---

[1]) Zie Bijlage I, bl. 120. — Die het recht tot tiendheffing over 500 morgen land omtoovert in het werkelijk bezit van 500 zulke morgen: (v. Slee, Kloostervereeniging van Windesheim, bl. 153) die vond, 't is klaar als de dag, den steen der wijzen: want onedel metaal toovert hij om in ducaten-goud.

[2]) Zie Bijlage II, bl. 121.

Zoo kon des hertogs gave allengs een bezit worden, dat door aankoop en aanwasch voortgroeide tot 40 bunders uiterwaard. 't Zal nu wel niet verwonderen, als A. v. Slichtenhorst (*Tooneel 's lands van Gelre*, bl. 111) straks komt gewagen van »een rijk, ruym en heerlijk Juffrouwenclooster te Renkum.« Maar als de man in eenen adem daarbij voegt, dat dit clooster »leenroerig was onder den Doorenweerd«, dan leidt hij ons op een dwaalspoor. Want in Nijhoffs *Gedenkwaardigheden*, III n° 282. noot 1, vinden we duidelijk aangegeven, dat het terrein, waar in 1405 het klooster oprees, door den hertog van 8 verschillende bezitters met wichtig zilver werd aangekocht. Van leenroerigheid des kloosters zelf kan dus geen spraak zijn, ofschoon wel mogelijk is, dat eenige van 's kloosters gronden van den Doornweerd in leen gingen, zooals andere gronden roerden van het huis Wisch enz. — Met dat al weten we, dat hertog Reinald, toen hij daags na St Jan van het jaar 1423 uit dit leven scheidde, over zijne stichting te Renkum onbekommerd mocht zijn, daar hij de Joncferen er goed verzorgd achterliet.

Toch moesten deze straks ervaren, hoe stekelig de doornen des levens vaak zijn. Bij de droeve scheuring, die Utrechts kerk in den zomer van 1425 zag ontstaan, hielden de Windesheimer Regulieren zich trouw aan den wettigen bisschop Sweder van Culenborg en namen, waar noodig, het kruis der ballingschap willig op de schouders. Zoo ver nu liep het te Renkum niet, maar uit den lijdenskelk kregen de nonnen er toch overvloedig te drinken. Deze waren in het bezit van beduidende lijfrenten ten laste der stad Utrecht, welke stad in de dagen der scheuring aan vele maatregelen van geweld zich vergreep. Tot in 1428 werden die renten

eerlijk betaald, doch toen vonden Utrechts vroede mannen goed, dezen schuldpost eenvoudig te schrappen. Middelen van recht, hiertegen door de zusters beproefd, leverden geen baat. Zoo verliepen vier treurige jaren. Doch in den zomer van 1432 kwam de hoogwaardige bisschop van Maçon als pauselijk gezant herwaarts, om de droeve scheuring te heelen. Gelukkig slaagde de hoogwaardige man naar wensch. Nu kwamen ook de priorin en convent van Renkum hunne beden indienen. Zij lieten niet af en verwierven in 1433 van Pelgrim de Wael en Jan Proys van Lichtenberg, burgemeesters te Utrecht, eindelijk de belofte van betaling op een vastgestelden dag. Maar de woorden baarden geen daden; »ende hebben's niet gedaan.« Toen riepen de verdrukte nonnen de hulp in van de Raden des Hertogs van Gelre, hen biddend: »dat ghij deze voirs. sake helpt ten besten keren, dat dat voirs. convent werde betailt.« »Mit oren Pater noster« zouden zij van den plicht der dankbaarheid zich kwijten. [1]) Laat ons voor de eer der stad Utrecht aannemen, dat zij in het eind toch van haren plicht zich heeft gekweten.

Intusschen waren met de abdij van Abdinghof in Paderborn, die ook onder Renkum gegoed was, de eerwaarde zusters aldaar in aanraking gekomen, eene aanraking van vriendelijker aard. Zij had ten gevolge eene overeenkomst, in 1430 gesloten, rakende »den Overhoiff» en de pacht van eenige goederen [2]).

Tien jaren later vinden we het bewijs, dat de kapel van het klooster plaats had gewonnen tusschen de vermaarde beevaartsteden, die van wijd en zijd bezoek

---

[1]) Histor. Genoot. te Utrecht, *Codex Diplomat*, II. III. I. bl. 464—5.
[2]) A. Matthaei *Analecta*, III, 523.

trokken. Bij van Hasselt namelijk [1]) zien we dat de »bancke« van Gelre's hoofdstad op 11 April 1440 ter boete voor eene ondaad drie bedevaarten oplegde, een naar Wilsnaeck ten H. Bloede, een naar O. L. Vrouw van Aken en een naar O. L. Vrouw van Redinchem. Voorliefde voor de nabuurschap moge meer of min invloed hebben gehad op deze nevenstelling, ze blijft toch zeer merkwaardig en getuigt voor den wijdschen roem van laatstgenoemde bedevaart. Zelfs hield deze straks, in weerwil der »gezegende Hervorming,« zich staande tot in de 18e eeuw toe, ofschoon het wonderdadige beeld zelf in het midden der 17e eeuw reeds was ontvoerd naar Utrecht [2]).

Niet lang daarna vonden we als pater te Renkum den eerw. broeder Hendrik van Bueren, uit het Regulieren-klooster van Gaesdonck bij Goch. Eerst had hij in het klooster zijner herkomst tweemaal over als prior aan het hoofd gestaan en vervulde daarna nog dezelfde betrekking te Bodiken in het Paderbornsche. Toen werd hij geroepen naar het bestuur der zusterkloosters en voerde dit eerst een wijle te Sprijnkersbach, vervolgens te Dordrecht, eindelijk hier te Renkum. Lang echter kan hij deze laatstgenoemde taak niet hebben vervuld; want straks toog hij met toestemming van den hoogeerw. generaal der orde naar het verwante klooster Bethlehem bij Doetinchem en werd daarna nog rector van de kapelle te Baak, waar hij in 1461 zijn leven sloot [3]).

Mogelijk was broeder Arend Sluter zijn opvolger

---

1) *Chronyk van Arnhem*, bl. 21—2.
2) *Archief van 't Aartsbisd.* X, 206.
3) Dr J. G. R. Acquoy, *Klooster te Windesheim* III, 46—7.

als pater der Joncferen van Redinchem. Want op 8 Febr. 1448 verscheen Zijneerw. voor het leenhof der heerlijkheid Wisch bij Terborg, om aldaar namens gemelde Joncferen te verheffen het erf en goed »den Crommendijck« onder Heteren, dat onlangs verstorven was [1].

Heeft deze pater ook het jaar 1456 hier beleefd, dan had hij mede de hand te slaan aan het kruis dat de Zusters van Renkum droegen, toen zij in Oogst- en Herfstmaand van dat jaar te doen kregen met het leger van hertog Philips van Boergondie. Dit trok zich samen op de Veluwe, om opening der poorten van Deventer voor den nieuwen bisschop van Utrecht zijnen zoon David af te dwingen. Rooven en plunderen nu is de nering der soldaten en zij verzuimden dat toen op de Veluwe niet. De eerwaarde Zusters te Renkum leden beduidende schade er door. In 't eind echter zou deze door Boergondies hertog worden vergoed: zoodat men niet veel redenen tot klagen overhield [2].

Bijna veertig jaren verliepen nu, zonder dat ons naricht van het klooster gewerd. Maar in 1492 of kort daarna hadden de Zusters, bij versterf des hulders van een hunner Wissche leenen, verzuimd een nieuwen man in dezes plaats te zetten; dit kon op verbeurte van het leen te staan komen. Vandaar dat men zijn toevlucht nam tot de voorspraak van Arend van der Lawyck, die bij Hertog Karel hoog stond aangeschreven en toen heer was van het nabijgelegen huis Gronsfort. Deze diende bij den leenheer zijne bede in, gaf te

---

[1]) *Archief van 't Aartsbisd.* XXVIII, 319.
[2]) Busch, de Reformat. Monaster., bij Leibnitz, bl. 951.

kennen dat hij eene zuster in bedoeld klooster had en daarom des leenheers gunst en genade voor de Zusters kwam afsmeeken [1]). Groote schade zal wel door deze vriendelijke tusschenkomst zijn verhoed.

Meerdere berichten uit de 15e eeuw gewerden ons niet. In de volgende eeuw stieten we vooreerst op een schrijven van hertog Karel van Gelre, den 6 August. 1520 gericht aan Dr Johan van Tiel en Peter de Cock van Opijnen te Middelburg. We vernemen daar dat aan joncfer Johanna van Renes, non in het klooster van Renkum, dochter, naar het schijnt, van Frederik van Renesse van Zeyst bij Diederica van Malstede vrouwe van Ellewoutsdijk, eene erfenis in Zeeland was toegevallen. Ter inning daarvan toog een gemachtigde des kloosters naar Walcheren en hertog Karel van Gelre gaf dezen een aanbevelingsschrijven voor gemelde heeren meê [2]).

Achttien jaren later, op Sinte Barbaren-dag 1538 vernemen we nog, dat Priorin en konvent des besloten Jonkvrouwen-kloosters van O. L. Vrouwe der Regulieren orde te Redinchem bij Willem van Hattem eene som opnamen van 105 gouden Rijnsgulden en hem daarvoor eene lijfrente van jaarlijks acht gulden uit hunnen waard te Renkum verschreven.

Die lust gevoelt den toestand van vóór vierdehalve eeuw, toen alles zich hier nog in bloei en welvaart bevond, in beeld te zien weergegeven, hij kan zich dat genoegen verschaffen door eene in 1552 geteekende kaart van den Rijn met de daaraangelegen waarden, loopend van Randwijk af tot Rhenen toe: hij erlangt

---

1) *Archief van 't Aartsbisd.* XXVIII bl. 319.
2) Nijhoff, *Gedenkwaardigh.* VI, n⁰ 1019.

dan mede eene schets van gemelde stad Rhenen, van het huis ter Lede, van de St Anthonius-kapel bij den Heymenberg, van de kerk te Op-Heusden en van — 'tgeen hier bijzonder onze belangstelling wekt — het klooster te Renkum [1]).

Straks kwamen de mannen »der Christelijke historie» de echte spruiten der »gezegende hervorming.« Zij hielden geen rust voor dat ze de overhand hier hadden gewonnen, en zuimden toen niet den vetten buit zich toe te eigenen. De kloostergebouwen gaven zij der verwoesting prijs, doch droegen nauwkeurige zorg voor de naasting der vaste goederen, »tot onderholt — zooals het placaat van 31 Mei 1580 betuigt — godtsaliger, ervarener und gelehrter kerkendiener, uutspandung der almissen, stiftung, operbouwing und verbeterung der scholen und tho conservation der veramten eerlichen und adelicken geslachten« [2]). In het kwartier der Veluwe waren gedeputeerden gesteld, die namens de overheid voor de reeding dezer dingen zorgden.

Evenals het Agnietenklooster binnen Arnhem en dat van Nazareth te Oene werd ook O. L. Vrouwenklooster te Renkum door Gedeputeerden van de Veluwe tot zich getrokken en in eigen beheer genomen. Men vermoedt dat dit geschied zij in 1615, althans niet lang daarna [3]).

Tot in de dertiger jaren dier eeuw schijnt het in die hoede te zijn gebleven. Toen ving men aan, meerdere eigendommen van dit klooster in veiling te brengen. Van den Cortenberg, een van 's kloosters oudste be-

---

1) Nijhoff, *Archief des Hoves van Gelre*, bl. 423.

2) *Groot Geldersch Placaetboek*, I 755.

3) *Geldersche Volks-alman.*, 1893, bl. 69.

zittingen, later nog nader te vermelden, werd toen eigenaar Jo[r] Willem van Raesfeld lid der ridderschap van Veluwe. Het kloostererf zelf met veel toebehooren kwam straks in het bezit van Jo[r] Willem van Gent, kapitein ter zee en ambtsjonker van Renkum. Deze snoerde in 1703 zijn goed den Keyenberg, noordoostwaarts van Renkum gelegen, en nog meer andere goederen samen met »het Closter tot Renkom met al het getimmer en daartoe gehorende bouw- en weylanden.« [1]) Uit den tekst blijkt niet duidelijk of dat »getimmer« alleen slaat op het klooster, of ook betrekking heeft op de andere voorafgaande perceelen. Van Heussen echter [2]) van dit klooster sprekende zegt ons: »cujus etiamnum (omstreeks 1715) rudera supersunt. Het klooster aldus met den Keyenberg enz. vereenigd, werd in gemeld jaar 1703 door kapitein W. van Gent tot een Geldersch leengoed omgeschapen.

Na 's mans overlijden in December 1732 verorf dit leen op zijne nicht Margriete Marie van Gent, die het ten huwelijk bracht aan Michael Onuphrius van Schwartzenburg. Dezes zoon droeg in 1789 het vereenigde goed over op Wilco Holdinga Tjalling Camstra tho Schwartzenberg en Hohenlandsberg, die in Mei 1791 er toe besloot om den band te verbreken en de goederen stuksgewijs te verkoopen. Zoo geraakte toen »de kloosterkamp te Rencum,« zijnde een stuk uiterwaard groot 3 hond en 89 roeden in het bezit van Evert Jan Benjamin van Goltstein drost te Wageningen. Een ander stuk, »de bouwinge het Klooster, bestaande in huys, hoff, berg en terrein met omliggend weyland« enz., groot 9 morgen, 5 hond en 6 roeden, ging toen

1) Klappers op de Geldersche Leenboeken, *Veluwe*, bl. 39.
2) *Historia Episcop.* I bl. 267.

over aan Johan Ferdinand Krepel en Maria Geertruid Nuyen zijne gade [1]).

In het midden der 19e eeuw waren volgens Hofdijk [2]) alle resten van het klooster dermate weggevaagd, dat het oog er toen niets meer ontmoette dan weiland, 'tgeen destijds in eigendom behoorde aan mejuf. de wede W. Offenberg.

II.

DE KERSPELKERK.

Naast het besproken klooster met zijne beevaart-kapel, heeft Renkum gewis ook zijne kerspelkerk gehad, wier bestaan, ofschoon tot dusver over het hoofd gezien, opreikt tot in de verre oudheid. Reeds voor het midden der 11e eeuw, in Sint Bernolds tijd, was Renkum in het bezit van een eigen heiligdom, hetzij dan kerspelkerk of kapel, blijkbaar gesticht door de graven van Redinchem. Dezer afstammeling, de vrome Meynwerck bisschop van Paderborn, geeft ons het eerste naricht ervan, als hij op 2 November 1031 getuigt dat hij aan het klooster Abdinghof uit zijn ouderlijk erfgoed, behalve veel andere bezittingen, ook heeft geschonken: »Radengheim cum ecclesia et decima, «Putten cum ecclesia et decima, et ecclesiam in Vort-»husen.« Dezelfde vermelding vinden we nog bij den monnik Alpertus in zijne Vita Meinwerci, waar de schenking aldus wordt omschreven: »in Radincheim »curtem cum familia, cum capella et decima super »dimidiam villam; in Putten curtem cum familia, ecclesia »et decima super omnem parochiam; capellam in

---

1) *Klappers op Gelres leenboeken*, Veluwe, bl. 39 en 42.
2) *Klooster-orden in Nederland*, Kanonikessen, bl. 7,

»Vorthusen ad eandem ecclesiam pertinentem« [1]) Ruim eene eeuw later, als paus Eugenius III op 7 Mei 1146 deze stichting bevestigt, dan luiden zijne woorden: »Radengheim cum capella et decima super dimidiam »villam, Putthen curtem et ecclesiam cum dimidia »decima, et capellam in Vorthuson ad ecclesiam eandem »pertinentem« [2]). Eindelijk in de bevestiging door paus Lucius III op 27 Febr. 1183 verleend, wordt dezelfde schenking omschreven als volgt: »Radengheim cum capella et decimam super dimidiam parochiam, unde tenemini Trajectensi episcopo annuatim undecimum dimidium denarium sue monete persolvere, Putten, curtem et ecclesiam cum dimidia decima, et capellam in Vorthuson, ad ecclesiam eandem pertinentem [3]).

Als we deze texten met elkander vergelijken, dan moeten we, dunkt me, erkennen, dat ze over het geheel geen klare taal spreken; over het karakter van Renkums godshuis laten ze ons in twijfel tusschen kapel of kerspelkerk. Toch meen ik dat er door de nevelen eenig licht straalt: dit namelijk, dat Renkum oudtijds een kapel had, die eenige voorrechten bezat, waardoor zij eener kerspelkerk nader kwam; dat echter in de tweede helft der 12e eeuw die kapel verheven werd tot eene volkomen kerspelkerk, waarom haar gebied in 1183 dan ook als parochia wordt aangeduid. Van deze verheffing zal dan wis ook de elfde-halve penning dagteekenen, in laatstgenoemd jaar voor het eerst gemeld als een jaarlijksehe erkenning, die aan Utrechts bisschop toekwam.

Met de berichten, door de grijze oorkonden ons

---

1) Sloet, Oorkondenboek van Gelre, n⁰ 157.
2) a. w. n⁰ 288.
3) a. w. n⁰ 362.

verstrekt, strookt ook het getuigenis van den ouden bouw zelf, die daar tot het jaar 1863 zich bleef verheffen Zooals ze daar toen stond bleek ze te zijn gebouwd in drie tijdperken. Minstens uit de elfde eeuw stamde de buik der kerk, een vierkant, in elk der hoeken tusschen zwaar muurwerk geklemd. Hieraan stonden ter Oostzijde een klein koortje met ronde sluiting, ter Zuid- en Noordzijde een soort van kruisarm of zijbeuk, dit al gebouwd uit goed behakten doefsteen. Na het midden der 12e eeuw, toen de kapel tot kerspelkerk werd verheven moet in 't westen de toren uit baksteen zijn aangebouwd, een korte zware vierkante stomp, in den Romaanschen, rondbogenstijl opgetrokken. Het derde stuk van dezen bouw was de verlenging van het priesterkoor, met zijne beren en spitsbogen verwijzend naar het tijdperk der Gothiek. Ook het gewelf, dat dit koor overhuifde, vertoonde de vormen der Gothiek, terwijl het tongewelf, in de noorderzijbeuk behouden, getuigde voor het eerste tijdperk van den Romaanschen stijl [1]).

Veel jaren en eeuwen heeft het kerspel Renkum sedert doorleefd, zonder eenige melding van zich na te laten. Doch om het midden der 16e eeuw komen er berichten, die van Renkums kerspel gewagen, ofschoon ze geen loflied zingen. Sinds een wijle namelijk hadden de priesters Johan Teets en Aart van den Broeck, zoo voor den hoogen raad te Arnhem als voor den aartsdiaken, proost van St Pieter te Utrecht, met elkander gestreden om het bezit der hier besproken kerspelkerk. Eindelijk op 25 September 1546 kwamen beide partijen overheen, om hunne geschillen aan

---

1) Zie hierachter de *Bijlage* III.

scheidsrechterlijke uitspraak te onderwerpen. De dingen rekten zich nog tot Donderdag 23 Juni van het volgend jaar. Toen beslisten de scheidsrechters, vijf in getal, eenparig dat Renkums kerk toekwam aan heer Arend van den Broek en dat zijn tegenstander volstrekt geen recht daarop had, onrechtmatig de hand daaraan had geslagen. [1])

De man was als vicaris van Sinte Marie te Utrecht sinds 1538 lid der Priesterbroederschap aldaar, en betaalde in 1547 daaraan zijne VIII stuivers, hem te laste gevallen »ob novam provisionem ecclesiae de Renchom«. [2]) In 1550 schijnt hij vicaris van Utrechts Dom te zijn geworden en moet dit zijn gebleven tot na 1584. De koppeling eener vicarie met Renkums kerspelkerk moge eenige achterdocht wekken van huurling te zijn, geen herder, gelijk er toen helaas zoovelen waren; de verdenking is toch niet volkomen rechtmatig. De Vaderen van Trente gedoogden (sess. XXIV cap. XVII) de samenvoeging van eene kerspelkerk met één enkelvoudig beneficie, mits dit niet tot inwoning ter plaatse verplichtte. — Van 's mans einde hebben we niets naders mogen vernemen. Doch zoolang geen bewijs voor het tegendeel opdaagt, zijn we geneigd heer Arend van den Broeck te houden voor Renkums laatsten pastoor.

Op 15 Augustus 1580 troffen we in de leenboeken van Gelre nog de volgende vermelding: »Reinier van »Gelre heer to Arssen, erve zijnes vaders Diedrix »ontfangt dat huys Gruensfort met allen zijnen rechten »ende tobehoren, gelijck dat in Veluwen in *den kerspel*

---

[1]) Zie hierachter de *Bijlage* II.

[2]) Archief van 't Aartsbisd. VII 355.

»*van Redinchem* van olts gelegen is.« [1]) Toen heeft gewis deze kerk zich nog in haar oude doen bevonden.

Niet lang daarna kwamen de mannen der »Christelijke historie, die over Renkums kerk en hare goederen zich genadig ontfermden. Lang bleef het heiligdom ledig staan, 18 jaren lang. In 1598 werd de rij der »predikers van Gods woord« geopend met Hubert Arendsz. van Heinsbergen, die in 1607 naar Schelluinen vertrok. De schaar zijner opvolgers kan u vinden in van Alphens *Kerkelijk Handboek*, 1890, bl. 16. Daar behoeft u slechts te verbeteren, dat op 16 Mei 1610 Georgius Heshusius door »het Hof van »Gelre geïnstitueerd is tot predicant van Redinchem.«

Hoe de oude kerspelkerk ten tijde van den laatstgenoemde er uitzag, vinden we voorgesteld op een plaatje van 1630, door A. Rademaker ons bewaard en weergegeven over bl. 234 van deel VIII des *Kabinets van Nederl. en Cleefsche Oudheden*. Zij rekte haar hoogen ouderdom tot aan het jaar 1863 en werd toen vervangen door een nieuwen bouw, die op 3 April van het volgend jaar in gebruik werd genomen.

III.

DE SCHUILKERK.

Waar de »Christelijke historie« het veld wint, daar is — weet u wel — voor den Roomsche geen plaats meer, tenzij hij geduldig voor citroen wil dienen en zijne ziel bezitten in uiterste lijdzaamheid.

Uit hun heiligdom en alle geestelijk goed verdreven, zworven de Renkummers rond als verdwaalde schapen,

---

[1]) Klappers op Gelres leenboeken, *Veluwe* bl. 31.

— een droevig zwerven, waarbij velen helaas op den doolweg geraakten.

Wat behouden bleef, dankte dit behoud vooreerst wel aan de samensnoering der vele zwakken over heel het gebied der Veluwe, doch meer gewis aan den moed en de kracht van den adel aldaar, die voor een goed deel onzer moeder de H. Kerk getrouw bleef. Op hunne sloten herbergden zij de vervolgde Roomsche priesters, die in stil geheim daar schuilden of op vluggen voet er door togen. Straks werden meerdere van die kasteelen tot brandpunten, waar nieuwe kerspels zich vormden. We noemen hier slechts de Kannenburg, Duistervoorde, de Horst en Eerbeek.

Evenknie van deze kasteelen was ook het huis *Gronsfoort,* dat daar in den kerspel van Redinchem benoorden de oude dorpskerk lag. Het werd als de bakermat der herleving van den Katholieken godsdienst in Renkum en omstreken. We moeten daarom nader het oog er op vestigen, een trouwe schets er van zien te geven.

Het kasteel, dat we hier bespreken, heeft heugenis van overoude dagen. Het deed reeds meê in 1372, toen de burgerkrijg in Gelderland woedde, toen Gulik en Blois tegen elkander streden om den hertogshoed. Jan van Blois, kampend voor de rechten zijner gade hertogin Mechteld, berende Gronsfoort op St Mathijsavond en bleef het bestormen vijf dagen lang »tot des Sonnendagen toe daerna volgende dat men Groensfoorde gewonnen hadde«. Burggraaf of slotbewaarder werd toen Steven van Lijnden Dirksz. knape, die met Elisabeth van Hemmen zijne gade er intrek nam. Dezer laatste blijde verwachting ging hier weldra in

vervulling en op 3 Mei van datzelfde jaar zond mijn genadige vrouwe van Gelre »de vrouwe van Doernic tot Groensfoerde, om Stevens kynt van Lienden (ten doop) te heffen van hoere weghen«. [1])

In Maart 1379 gaf vrouwe Mechteld hare aanspraken op, met belofte, dat zij binnen eene maand o. a. ook Gronsfoort aan hertog Willem zou overleveren.

Van nu af bleef dit slot naast Rozendaal en Hattem een der meest bezochte verblijven van den landvorst. Hertog Willem treffen wij er meermalen aan; nog dikwijlder den kloeken Reinold, Willems broeder en opvolger: doch hertog Arnold uit het huis van Egmond, die voortdurend met veden en krijg had te worstelen, heeft ons geen sporen van zijn verblijf op Gronsfoort achtergelaten. Onder hertog Adolf in Mei 1468 werd het slot aan Dirk van der Horst, drost en richter van Veluwe, in bewaring gegeven. Ten jare 1473, toen de Boergondier in Gelderland zich indrong, werd Gronsfoort te leen uitgegeven aan Gerrit van Rijswijk, weleer kamerling van hertog Arnold. In 1492, toen den Boergondier hier zijne prooi begon te ontglippen, bezat broeder Johan van Gelre, bastaard zoon van hertog Adolf, destijds conventuaal te Mariendaal bij Arnhem, eenige rechten op Gronsfoort, uit beleening naar het schijnt gesproten; doch van wanneer die dagteekenden, schuilt in het duister. Alleen blijkt dat in genoemd jaar broeder Johan door zijn volmachtiger afstand daarvan deed, en dat toen met dit goed werden beleend de gebroeders *Arend* en *Albert van Lawijck*, die telden onder des Boergondiers kloekste tegenstanders.

---

[1]) Nijhoffs *Bijdragen*, XXI, bl. 268.

Doch reeds in 1499 kwam Gronsfoort aan *Reinier bastard van Gelre* Adolfszoon, heer tot Arssen, een een broeder van vorengemelden Conventuaal, hertog Karels rechterhand en sinds 1513 landdrost van Veluwe. 's Mans gade, Alijt Schenck van Nydeggen, werd in 1503 aan dit goed getucht, Deze liet haren man o. a. twee kinderen na, *a.* Derick van Gelre tot Arssen en *b.* diens zuster Cathrijn.

a. Derick van Gelre heer tot Arssen werd, na zijns vaders dood, in April 1523 met Gronsfoort beleend en sloot den echt met Frederike van Heeckeren van Rechteren, die straks na doode haars gemaals hertrouwde met Diederik van der Lip genaamd Hoen heer van Afferden en Gribbenvoorst. Haar zoon uit den eersten echt *Reinier van Gelre* heer tot Arssen ontving op 15 Augustus 1580, als erve zijns vaders Diederix in leen »dat huys Gruensfort met allen sijnen »rechten ende tobehoren, gelijck dat in Veluwen in »den kerspel van Redinchem van olts gelegen is, in »hogen, lagen, natten, drogen, met artlant, weylant, »weerden, holtgewas, vischerien, knijnwranden ende »allen anderen sijnen toebehoor, nyet daervan uutge- »scheyden, gelijck selige broder Johan van Gelre, »bastart, dat te hebben ende te gebruycken plag; ende »daerto den rijsweerd bij Lexkens in den Rhijnstroom »gelegen, den hertog Adolph loflicker gedachten(is) »eerst hadde doen bepaten ende besteken, met allen »angewas daeraen gecommen, ende dat vorder daeran »wassen ende vallen mag — tot Zutphensche rechten.« [1])

---

[1]) Klappers op de Geldersche leenboeken, *Veluwe*, bl. 31. Verder op bl. 33 vernemen we dat in Mei 1728 het heergewed bestond in een pond goed gelts.

De beschrijving is hier wis uitvoerig genoeg, doch aan deugdelijke rechtskracht schijnt het haar te haperen. Want A. Slichtenhorst verhaalt ons op gezag van een diploma senatorium, dat tegen het einde des jaars 1580 Reyner van Gelder heer tot Arssen het huys »te »Groensfort in sijn bewaer had en weygerde dit in te »ruymen aen den rechten eyghenaer Reyner van »Stepray heer tot Doddendael.« Hij vervolgt, dat het Hof van Gelre toen last gaf aan Arend de Cock van Delwijnen richter te Wageningen, om den sterken arm te gebruiken en de onrechtmatige bezetting te verwijderen. Van Spaen deelt dan verder nog mede, dat Wijnand van Gelre, Reyners broeder, toen met geweld uit het kasteel werd gehaald en naar Wageningen gebracht. Dit voert ons van zelf tot de bovengemelde:

b. Cathrijn van Gelre, Dericks zuster, die eerst was getrouwd met Hendrik van Stepraedt heer tot Ewijck en Doddendael, doch in 1555 of daarna een nieuwen echt sloot met Gerrit van Eyss heer van Beusdael. Over haar wordt ons bericht, dat zij ook rechten op Gronsfoort had en in November 1559 daarmee werd beleend. Haar zoon Reiner van Stepraedt, straks getrouwd met Johanna van Rechteren genaamd Voorst, verkreeg na moeders dood hare aanspraken op dit kasteel en werd in November 1570 er mee beleend. Deze aanspraken, helaas niet nader omschreven, wonnen, hoewel ze door de tegenpartij werden bestreden, zoo beduidend in kracht, dat in 1580 de openbare macht zich plaatste aan Reiner van Stepraedts zijde en met den sterken arm het bezit van Gronsfoort hem overleverde. In 1582 kwam de heer van Arssen daar tegen op met klachten bij den stad-

houder, Canselier en Raden, doch blijkbaar zonder gevolg. Het onbetwist bezit van dit goed bleef sinds dien aan de Stepraedts en hunne nakomelingen.

Rustig echter en vredig bleef het bezit van dit slot niet. In Januari 1584 viel des konings krijgsmacht in de Veluwe en maakte zich ook meester van Gronsfoort. Doch langer dan eene week of drie konden de invallers zich niet handhaven, zoodat zij voor het midden van Februari moesten aftrekken. Alles werd natuurlijk leeggeplunderd; verder nadeel echter schijnt de bezitter niet te hebben geleden.

Na doode zijns vaders Reinier treedt Johan van Stepraedt als bezitter van dit goed op en erlangt beleening in Juni 1593, doch bij een greep die niet al te rechtmatig was. Want Gelres Hof besliste op 9 November 1599, dat dit leen toekwam aan de gezamelijke broeders en zusters, 7 in getal. Door onderlinge schikking kwam Gronsfoordt sinds dien aan *Sandrina van Stepraedt* Johans zuster, sedert wijnmaand des jaars 1611 gade van Anthonis van Lijnden Franszoon. In 1619 was dit alles beklonken en kon vrouwe Sandrine haren gemaal den heer van Cronenborch tuchten aan dit leen. Deze toog in Octob. 1626 naar een beter leven en de weduwe schijnt daaruit aanleiding te hebben genomen om zich metterwoon op Gronsfoort te vestigen, waarom zij op 28 Maart 1629 zich opnieuw met dit goed liet beleenen.

Wel strookt dit niet te best met de woorden van Slichtenhorst (*Tooneel des lands van Gelder*, bl. 111*b*), waar deze gewaagt van het oud en bouwvallig slot Gronsfort.« Doch bij de schetsing is de schrijver gewis in overdrijving vervallen. Dit blijkt uit den Gelderschen Volksalmanak van het jaar 1853, alwaar tegenover

blz. 138 eene mooie teekening wordt gegeven van dit kasteel uit het jaar 1638. Het oog ziet aanstonds, dat het daar staart op een grijsaard, die aan verval van krachten nog geenszins lijdt.

De edele bewoonster opende deze heem willig voor de Roomsche priesters, die ter waarneming der zielzorg in stil geheim over de Veluwe rondtogen. Tot omstreeks 1666 schijnt zij deze vrome gastvrijheid te hebben beoefend en toen zijn overgegaan naar een beter leven. Haar tweede zoon *Reijnder van Lijnden* werd daarom op 4 Novemb. 1667 met moeders erfgoed beleend. Hij verbouwde twee jaren later het oude kasteel en bleef ongehuwd in het bezit ervan tot zijn dood in 1684. Zijn oudere broeder Frans van Lijnden, getrouwd met zijne nicht Sophie Margriete van Stepraedt, schonk hem een leenvolger in *Antoon van Lijnden* heer van Kronenburg, Loenen, Teckop en, na doode zijns ooms, ook van Gronsfoort. Deze was in 1665 gehuwd met Elisabeth Anne van Wassenaar Jacobs dochter en sloot omstreeks 1682 een nieuwen echt met Cornelie Anne van Ysendoorn, dochter van Elbert tot de Cannenborg. Met die tweede gade heeft Antoon van Lijnden het kasteel bewoond en er meerdere kinderen laten doopen. De jongens, een na ander, ontvielen hem door den dood; doch hij behield o. a. zijn oudste dochter Margrite Alexandrine, die in 1702 den echt sloot met Thomas Walraven baron van Wassenaar en op haars vaders landgoed, den dichtbij gelegen Cortenberg, zich schijnt te hebben gevestigd. Althans van 1704 tot 1715 liet dit ouderen paar een achttal kinderen op het kasteel Gronsfoort doopen, waarop hun vader tot zijn dood bleef gevestigd.

Intusschen verging het Gronsfoorts heer, als het

gaat met eene beek wier wellen gedempt werden of afgeleid. De mannen van het heilig Israel in Nederland hadden met fijn overleg de dingen aldus ingericht, dat alle winsten en baten hun moesten toevloeien, hun alleen, en dat van de lasten het meerendeel den Roomschen op de schouders werd geschoven. Van alle ambten en betrekkingen, neringen en gilden werden deze voortdurend uitgesloten: beboeting, verdrukking, uitmergeling was enkel hun beschoren. Meer dan twee eeuwen lang was dit hun droevig lot. Geen wonder dat de fortuin van slechts weinigen daartegen bestand was. Ook de heer van Gronsfoort, naast zoo vele anderen komt dit bevestigen. Want toen hij op 28 December 1726 kwam te overlijden, waren zijne bezittingen met een drukkenden last bezwaard. 't Gevolg was, dat de schuldeischers beslag op zijne nalatenschap legden en dat Gronsfoort met toebehooren in verwin kwam bij de erven van burgemeester Ham, die op 14 Mei 1728 beleening erlangden, doch hun verwonnen goed aanstonds overdroegen aan Evert Jan Benjamin van Golstein, burgemeester van Zutphen. [1])

De mannen die in den tijd der Beroerten het heft der dingen hadden gegrepen, betoonden zich op de Veluwe zoo hardhandig, dat er voor een Roomsch priester geen schulplaats zelfs overbleef. In 1616, toen de hoogwaardige Philips van Rooveen zijn eerste verslag schreef, slaakte hij de droeve klacht: »op heel

---

[1]) Sedert dien behoort Gronsfoort niet meer tot ons onderwerp, doch om de bijzondere belangrijkheid van het goed, zullen we zijne geschiedenis in Bijlage V verder afwerken.

de Veluwe bijna is geen priester te vinden.» [1]) Slechts nu onlangs had Dr Modestus Stevensz. Seuck te Harderwijk een schuilhoek verkregen, vanwaar hij in stilte uitliep over heel de Veluwe, om zelfs voor Arnhem en Zutphen te zorgen.

Doch een nieuwe ster dook op aan den gezichteinder. Vader de Reyser uit Jesus gezelschap zou van nu af ook de Gelderschen bezoeken. Hij verscheen er in het begin des jaars 1617 en vertoefde er eene goede wijle, in arbeid en nachtwaken heel den dag bezig met het doopen van kinderen, het biechthooren van heel een leven, het hertrouwen op Kätholieke wijze enz. De Louwmaand van dat jaar werd als een feest der opstanding voor de dorre beemden der Vale-ouwe en bracht er nieuw leven. [2]) Sedert dien heeft vader de Reyser nog meermalen de Veluwe bezocht en den Katholieken aldaar zijne zorgen gewijd. Doch wijl hij elders zijne standplaats had, verkregen de Roomschen hier eindelijk een eigen priester, die zich in hun midden kwam vestigen.

Het was de eerwaarde Willem Simons, te Vaassen geboren en in de kweekschool van Keulen opgeleid. Na ontvangen priesterwijding keerde hij in 1619 naar het vaderland terug en werd op verzoek der Veluwnaars met de zielzorg aldaar belast. Als brandpnnt van zijn werkkring vinden wij bijzonder genoemd Vaassen en Apeldoorn. Hij betoonde zich een onvermoeid arbeider in den wijngaard. Jammer genoeg dat hij het slechts weinige jaren kon volhouden. Reeds in 1628 maaide de dood hem neer. Maar in die negen jaren

---

[1]) Di *Archief* I, bl. 226.

[2]) *Katholieke Gids*, 1903, bl. 571 vv.

had hij zoo kloek zich geweerd, dat hij in het doodenboek van Neerlands kerk gelauwerd werd met den titel van »Velaviae apostolus«. [1])

Gelukkig liet hij zijn geestelijk kroost niet geheel verweesd achter. De vaders Jesuieten boden zich aan, om zijne taak over te nemen. De eerste dezer was vader *Joannes van den Broeck*, geboren te Grave 13 Augustus 1593, Jesuiet geworden te Mechelen 14 October 1612, priester gewijd 1 April 1623, sinds het jaar 1625 werkzaam in de Krijtberg te Amsterdam en van 1628 te Harderwijk. Hier vestigde hij eene standplaats voor de Vaders van Jesus gezelschap en zorgde mede voor de Katholieken in den boezem der Veluwe. Zijn werkkring alhier breidde zich straks verder uit, zoodat die in 1631 verdeeld moest worden. Harderwijk erlangde toen een anderen zielzorger, terwijl vader van den Broek enkel met het platte land der Veluwe belast bleef. Van dezen eerwaarden vader is het genoegzaam zeker, dat hij op zijne beurt ook binnen Gronsfoort zijn herderlijk bezoek bracht. Nog in 1638 wordt van hem betuigd, dat hij op de Veluwe rondtoog en er zijn gezegende vruchten won. [2]) Maar in het volgend jaar werd hij door de koorts op het ziekbed geworpen. Hij verwijlde toen op het landgoed Gietelo onder Voorst, ten huize van Jo^r^ Dirk van Dorth en diens gade Anne Sophie Krijt, en overleed er op 14/24 October 1639. [3]) Ten jare 1623 had hij in druk doen verschijnen: *Apologeticus Marianus*. Lovanii. 4^0^.

---

[1]) *Katholiek*, d. LX, bl. 70.

[2]) Waldack, Histor. Provinc. Flandro-Belgicae Societat. Jesu, bl. 92.

[3]) *Gelre's Bijdragen*. III, bl. 108. Doch daar werd het overlijden ten onrechte op 23 October gesteld.

In 1640 werd zijne taak alhier overgenomen door zijn ordebroeder *Joannes van den Eeckhoute*, die een tiental jaren hier de zielzorg droeg. Hij werd in 1650 naar het zuiden terug geroepen en zou naderhand nog te Leiden werkzaam zijn geweest, ofschoon de kloeke dr J. D. Frenay in weerwil van zijn ernstig zoeken geen spoor van hem aldaar mocht vinden. Den 31 October 1666 ging hij te Antwerpen naar een beter leven over. [1])

In de Veluwe werd hij opgevolgd door vader *Gerard Grumsel*, die als van ouds door haar boezem rondtoog, de landhuizen en kasteelen der edelen daar opzocht en aldus de zielzorg er waarnam. Hij wordt ons geteekend als een begaafd man, wiens woord placht in te nemen, ofschoon zijn omgang minder beviel. [2]) In 1675 liet hij de Veluwe varen en toog naar de stad Groningen, waar hij werkzaam bleef, totdat hij op 9 November 1678 er overleed. [3])

Langzaam aan hadden deze streken meerdere priesters zien opdagen, die er kwamen voorzien in dringende behoeften. Reeds in Juni 1651 verscheen te Renkum heer *Dirk van der Horst*, de uit Schalkwijk verjaagde priester, die hier op het huis Gronsfoort een wijle vertoefde en allicht den weg heeft bereid voor het oprichten eener zelfstandige statie. Hoelang hij hier heeft vertoefd blijkt niet; naar 't schijnt een beduidenden

---

1) Reusens, *Analectes*, XXVII, bl. 66.

2) *Archief van 't Aartsbisd.*, III bl. 74. — De rij der vaders Jesuieten, die in den boezem der Veluwe de zielzorg waarnamen, werd ook door den hoogeerwaarden aartspr. Godefridus Ram van Schalkwijk gegaderd, en volgt ter nadere schetsing hierachter in Bijlage IV.

3) Reusens, *Analectes*, XXVII bl. 66.

tijd; voor het einde van 1652 kan hij te Wehl, waar hij straks den herderstaf droeg, geen pastoor zijn geworden. Gewis staat hij daar in 1656: doch terzelfde tijd bericht ons de Apostolische vicaris de la Torre, dat hij een pastoor voor Wageningen en omstreken wil aanstellen. [1])

Intusschen zal vader Grumsel weer, als placht, op Gronsfoort zijne bezoeken hebben gebracht. Doch om den aanvang der zestiger jaren namen de dingen hier een keer. Den juisten tijd ervan kunnen we niet aanwijzen: maar in 1662 vermeldt van Neercassel, de nieuwe vicaris, een vast priester, die op den huize Gronsfoort zijn brandpunt had, en in wijden kring, links zoowel als rechts van den Rhijn, rondtoog: een wereldsheer, die, naar luid van het getuigenis zijns oversten, »carcerum perpessione, frigoris, aestus et »inediae ac laborum incredibilium tolerantia est peril- »lustris.« [2])

Zijn naam wordt ons niet genoemd, doch vermoedelijk is hij de Arnhemmer *Franciscus Beltjes,* die in 1656 reeds in zijn geboorteplaats de helpende hand leende en daarna op de Veluwe zijn zelfstandigen werkkring erlangde. Op 14 September 1666 werd hij door den dood weggerukt te Mijdrecht, werwaarts hij, naar 't schijnt, kort te voren was verplaatst. In het oude doodenboek van Neerlands kerk staat hij ten heuglijk aandenken geschetst als »fidelis in vinea Domini operarius in locis Velaviae et vicinis.»

Tot opvolger in zijn werkkring om Gronsfoort had

---

[1]) *Archief van 't Aartsbisd.*, X 206.
[2]) a. w. XVIII 185.

hij erlangd den Utrechtenaar *Gerard de Bruyn*, die in de kweekschool van Keulen was gevormd, in 1665 te Oldenzaal het heilig dienstwerk aanvaardde en in het volgend jaar naar deze standplaats werd geroepen. Op het slot alhier heeft hij waarschijnlijk nog het verscheiden der grijze burgvrouw bijgewoond, en door de hulp, in dat gewichtig uur haar verleend, de dankbare liefde van haren zoon en opvolger kunnen winnen.

Het brandpunt van zijn werkkring bleef te Gronsfoort gevestigd. Doch ter nadere schetsing van den toestand zij hier bemerkt, dat zijneerwaarde geen pastoor was eener vaste kerk, maar herder eener verstrooide kudde, die ver in het rond was verspreid. Overal waar de zendeling verscheen, *hield hij* of *deed hij kerk*, zooals onze vaderen zeiden. Een huis, een schuur, soms een schip, werd zoo goed als het ging tot kerk ingericht, een draagbaar altaar er opgeslagen, een biechtstoel er neergezet, de H. Geheimen er gevierd, het Brood des levens er gebroken. Op Gronsfoort en meer andere kasteelen waren gewis een of meer vertrekken, die tot bedehuis plachten te dienen: maar daartusschen lagen tal van mindere huizen, die naar eisch der behoeften van het oogenblik tot kerk werden omgeschapen; zoodat ook het paard en de koe vaak de stomme getuigen werden van de heilige handeling. In tijden als bij de mannen der »Christelijke historie« hun eigenaardige jachtlust was ingedommeld, mocht de schaar, die ter kerk toog, wat grooter zijn en behoefde men minder het licht te schuwen; maar werd die lust weer wakker, gelijk helaas zoo dikwijls geschiedde, dan gold streng de regel: »kerken in het nachtelijk duister, met kleinen samenloop, daar waar het minste gevaar dreigde.«

De wijdte, waarover de werkkring van dezen herder zich uitstrekte, zien we in zijn doopboek, dat bij afschrift te Heteren werd bewaard, met genoegzame juistheid aangegeven. Hij doopte namelijk, behalve op de kasteelen Gronsfoort, Lievendael en de Blauwekamer, ook kinderen eener zijds te Rhenen, Rhenseveen, Bennekum, Oosterbeek, Heelsum, Doornweerd, Renkum, Wageningen, en anderzijds te Wolfsweerd, Lexkesveer, Kesteren, Op-Heusden, Ochten, Wely, Wolferen, Hien, Herveld, Andelst, Zetten, Homoet, Inhoornik, Heteren, Randwijk en Lakemond. De eerste dier kleinen was door den pastoor gedoopt op 24 August. 1666 en de laatste staat geboekt op 18 August. 1678.

Een dozijn jaren ongeveer had heer de Bruijn te te dezer standplaats gewerkt, toen de eerwaarde Ernest Schadé, die aan den Groenendijk onder Hazerswou kerkte, kwam te overlijden. Heer Gerard de Bruyn werd toen tot 's mans opvolger aangewezen en kweet zich van die taak meer dan een vierdel eeuws. Wel wordt in dit *Archief*, IX bl. 258 en XV bl. 13, hem nog een dozijn jaren meer voor den Groenendijk toegerekend; maar kan die rekening zich wel staande houden, als zij onder het oog verschijnt van den erentfesten Mr Bartjens? [1]) In 1701 behoorde Gerard de Bruyn tot de 23 priesters dezer Zending, die nieuwe klachten aanhieven tegen den Apostolischen vicaris Petrus Codde, en deze te Rome indienden omtrent den aanvang van April. Bekend is het vonnis van schorsing dat daarop volgde, ruim een jaar later,

---

[1]) Van Heussen, *Batavia Sacra*, II, bl. 278.

op 13 Mei 1702. Pastoor de Bruyn overleefde dit nog drie jaren en stierf op 8 Juni 1705.

Zijne taak op Gronsfoort en diens wijden omtrek werd overgenomen door heer *Laurens van Pilsen* Marcuszoon, den 1 Maart 1648 te Huissen geboren. Een klein tweetal jaren nam deze hier de zielzorg waar: daarom wordt in Heterens oude doopboek over hem bericht; »Annis 1679 et 80 huic parochiae deserviit »admod. R. D. Pilsen postea sacellanus in Huyssen, »a quo nullam invenio annotationem.« Hij vertrok naar de stad zijner geboorte ter aanvaarding der kapellanie aldaar, waartoe hij op 21 Juni 1680 was beroepen. In den aanvang der herfstmaand van het jaar 1717 kwam hij er te sterven.

In zijn wijden werkkring bezuiden en benoorden den Rhijn werd hij opgevolgd door heer *Philips Tuchscheer*, een Emmerikker, van wien van Heussen [1]) ons betuigt, dat hij op Gronsfoort huisvesting genoot, de eerste vier jaren, zooals u weet, bij Jo^r^ Reinder van Lijnden, vervolgens bij diens oomzegger Anthonie. Zijn eerste doopsel alhier staat geboekt op 26 Juli 1680: het laatste dagteekent van 1 Augustus 1728.

Tijdens de verwarring en duisternis, heerschend in deze zending bij den aanvang der 18e eeuw, stond pastoor Tuchscheer met de groote meerderheid onzer priesterschap aan de zijde van den Apostolischen vicaris Petrus Codde, tegen wien toen klachten waren ingebracht, die lang den schijn hadden, dat zij de proef niet konden doorstaan. Vandaar dat de pastoor zijne hand teekende onder het verweerschrift, wat ten behoeve van gemelden

---

[1]) a. w. bl. 158.

heer vicaris naar Rome werd gezonden. Straks kwam de schuld aan het licht, zoodat de veroordeeling volgde. Toen heeft pastoor Tuchscheer metten eersten zich gevoegd aan de zijde van den provicaris Theodorus de Cock en met de onderteekening van zijn eigen hand diens gezag erkend. [1])

Sinds dien heeft de pastoor nog twintig jaren ongeveer, zoowel bezuiden als benoorden den Rhijn, als trouwe herder zijne kudde gehoed. Toen begon de last, die op beide schouders moest worden gedragen, zoo zwaar te drukken, dat de grijsaard hulp moest zoeken. Daarom werd in 1721 heer Evert Lippits als medehelper hem toegevoegd, om aan de overzijde van den Rhijn de taak van den grijzen herder waar te nemen. Toen deze straks ter zielen voer, werd de medehelper benoemd tot opvolger in het Betuwsche gedeelte van den werkkring: zoodat heer Evert Lippits sinds 14 Februari 1729 optreedt als de eerste pastoor van Heteren met zijn toebehooren.

Als we nu aan de Veluwsche zijde de dingen opnemen dan zien we, dat ook aldaar de kring zich om zijn brandpunt meer en meer samentrok: al wat op Stichtsch gebied was gelegen scheidde zich af en ontving een eigen herder, die sinds de tweede helft van het jaar 1712 te Rhenseveen kerkte. Restte dus hier alleen het Geldersche gedeelte. Hoe daarin de dingen verliepen, blijft in veel nevels gehuld. Behoedzaam moet daarom onze tred zijn.

In Oogstmaand van het jaar 1701, toen pastoor Tuchscheer mede zijne onderteekening ten gunste van den vicaris Petrus Codde naar Rome zond, noemde

---

[1]) Van Lommel, *Missio Foederati Belgii*, bl. 90.

hij zich »pastor in Waegeningen«. In de tweede helft van 1702, toen diezelfde heer den Apostolischen Provicaris zijne onderwerping betuigde, betietelde hij zich »pastor in Gronsfort.« Tegenspraak alzoo. Hoe die op te lossen? Ons wil dunken, als volgt:

Tuchscheer, ofschoon op Gronsfoort gevestigd, oefende ook zijne bediening uit te Wageningen. Nu bedenkend dat zijne handteekening naar Rome ging en dat Gronsfort daar gewis niet bekend was, doch de nabijgelegen stad allicht wel, wees hij bij figuur Wageningen als standplaats. Zoo geschiedde het destijds veel meer: getuige de eigen lijst der onderteekenaars, die in Augustus 1701 ook met Tuchscheers hand naar Rome vertrok. Corn. van Wijkersloot noemde zich »pastor in Vleuten«, doch was gevestigd *op het Hoog*, een goed eind buiten dat dorp; Joan. Lefers, die zich »pastor Bornensis« betietelt, kerkte te Hertme, en andere nog meer verwijderde plaatsen; Ger. Beer schreef zich »pastor in Haxbergen«, ofschoon hij te Niekerk, ginds over de grenzen zijnen dienst deed. — Maar een jaar later toen pastoor Tuchscheer te doen had met den hier bekenden Apostolischen Provicaris, sprak hij onverbloemde taal, die de ware werkelijkheid uitdrukte, den pastoor van Gronsfoort noemde. Het »sacellum in Gronsfoort« wees de pastoor dan ook bij doopsels van 5 Febr, 1706 en 24 Mei 1707 met duidelijke woorden als heiligdom aan.

Verder moet hier nog worden bemerkt, dat in November 1719 door de mannen der wet naast Gronsfoort ook de Cortenbergh [1]) werd genoemd als kerkoord,

---

[1]) Corfenbergh staat er, blijkaar eene schrijffout voor Cortenbergh: dat dit landgoed bedoeld is, blijkt ook uit deze bijvoeging »welk... onder Wageningse jurisdictie leyt.«

't geen toen bij een ontwerp van vervolging der Roomschen in aanmerking kon komen. [1]) Staat echter te bedenken, dat de mannen, die de harde plakaten maakten en uitvoerden, vooral zich ten doel stelden, de Roomsche citroen uit te persen. [2]) Nu, daar op den Cortenbergh woonde de schoonzoon des heeren van Gronsfoort, op wiens beurs wel niet zonder vrucht een aanval kon worden gericht. Toch zij hier niet beweerd dat op den Cortenbergh, sinds hij in het bezit der van Lijndens kwam, nooit is gekerkt: in tijden als de booze jachtlust de mannen der Veluwe had bekropen, kerkten de Roomschen behoedzaam in zulk een huis, waar hun geen gevaar dreigde, maar waren dan ook wijs genoeg te zorgen, dat geen gerucht er van rondging. Dat de Cortenbergh geen kerkoord is geweest, blijkt, dunkt me, daaruit, dat vijf kinderen van den heer des huizes, in 1704 tot 11 naar Gronsfoort werden gedragen en in de kapel aldaar gedoopt. [3])

Nog valt het op, dat de Apostolische vicaris J. van Bijlevelt in 1720 den heer Tuchscheer aanduidt als »pastor in Wageningen en Renckom,« doch in 1721 hem eenvoudig noemt »pastor in Renckom. De verklaring, zoo meenen we, volgt van zelf, als we terug denken aan de figuur, die in 1701 door pastoor Tuch-

---

[1]) Knuttel, *Toestand der Katholieken*, II, bl. 94.

[2]) Niet dat er aan gindsche zijde geen mannen zich bevonden, die aan Rome en zijn volgelingen den ondergang hadden gezworen, uit zielsovertuiging wellicht. Zelfs dreven zij met alle kracht naar uitroeiing van dat »gebroedsel.« Maar die kracht was niet in staat hen meê te sleepen, die aan het roer zaten en vooral den penning, den penning op het oog hadden. In de bittere placaten tegen de Roomschen steekt die zorgvuldige zorg voor den penning immer met zijn ezelsoor uit.

[3]) *Nederl. Familieblad*, XVI, bl. 380.

scheer werd gebruikt: ook doet het gezegde in 1721 duidelijk zien wat in 1720 werd bedoeld. Zij alleen hier nog bijgevoegd dat in 1721 Renkums oude pastoor werd bijgestaan door een hulppriester heer Christiaan van Wijck. [1])

In 1726 duidt dezelfde Apostolische Vicaris den heer Tuchscheer nogmaals aan als »pastor in Rencom,« ofschoon nu zonder kapellaan, doch onder bijvoeging, dat hij 250 communicanten heeft. [2]) Op 1 Maart 1727 vonden we den ouden heer weer in het bezit van een kapellaan: en beide gevestigd op den huize Gronsfoort? Ons wil dunken van niet. In de Kerstdagen van het vorig jaar was de heer des huizes ter zielen gevaren met achterlating van een bezwaarden boedel. Wij vermoeden, dat of door schenking van Gronsfoorts heer, of door aankoop uit eigen beurs de gemeente in de twintiger jaren een huis en erf had verkregen, dat onder de vlucht van het kasteel lag en tot priesterwoning werd ingericht. Ofschoon men, zoolang de burchtheer leefde, dienst bleef doen in de kapel van het kasteel. Daarna zal des pastoors huis, door bijbouw naar we meenen, mede tot kerk zijn ingericht. Lang heeft de grijze heer pastoor dit niet meer overleefd. Op 1 Augustus van het jaar 1728 teekende hij zijn laatste doopsel op en schijnt om-

---

[1]) Deze heer, Emmerikker van geboorte, vermoedelijk een verwant van pastoor Tuchscheer, werd op 10 Augustus 1704 tot priester gewijd en stond in den eersten aanvang een wijle als kapellaan op Gronsfoort. Weldra werd hij bevorderd tot »pastor in inferiore Batavia.« Hoe lang hij daar den herderstaf droeg, bleek ons niet. Vermoedelijk wegens ziekte erlangde hij in 1721 eene standplaats op Gronsfoort. Niet lang daarna zal hij zijn gestorven.

[2]) Archief van het Aartsbisd., X. bl. 35.

streeks de Wintermaand naar een beter leven te zijn gegaan. Zijn opvolger hier aan de Veluwsche zijde werd de eerwaarde heer:

Henricus Joannes Graes, die in den zomer van 1726 als kapellaan te Terborg stond, doch niet lang daarna werd overgeplaatst naar Rencum ten bijstand van den ouden heer aldaar. Op 1 Maart 1727 schreef zijn hand hier den eersten doopeling in. Na 't overlijden van den grijzen pastoor scheidde Zijne Hoogheid de nuntius Joseph Spinelli op 14 Febr. 1729 de Renkumsche gemeente voor goed van de Heterensche en vertrouwde de eerstgemelde aan de herderlijke zorg van bovengenoemden heer Graes. [1]) Deze legde toen ook zijn trouwboek aan en heeft in het hoofd daarvan bemerkt: »Nomina eorum, qui matrimonium contraxe»runt coram me ex locis Wageningen, Rencum et »Bennecum.« Met die woorden wordt ons tevens aangegeven, binnen welke grenzen de gemeente zich toenmaals had samengetrokken. Bij het eerste huwelijk, aldaar geboekt op 3 November 1729, erlangen we ook het volgende naricht: »Matrimonium contraxerunt ritu Catholico in Rencum *in facie ecclesiae.*« Deze laatste woorden brengen ons de eerste kondschap over het bestaan van een nieuw eigen godshuis hier ter plaatse.

Spoedig echter werd ook buiten de bergpoort van Wageningen, op 20 minuten afstand van den Lawijkschen weg een Roomsche kerk gebouwd, nader bestemd voor die van gemelde stad. Haar gestalte, zeer eenvoudig natuurlijk, vertoonde een langwerpig vierkant, dat in 1730 daar schijnt te zijn opgetrokken,

---

[1]) Archief van het Aartsbisd., I, bl. 66.

althans op 16 Febr. 1732 als bestaande voorkomt. Bij een huwelijk toch, op dien dag geboekt, luidt het: »Matrimonium contraxerunt ritu Catholico *Vadae* in facie ecclesiae nostrae.«

Evenwel schijnt toen niet aanstonds de standplaats van den herder derwaarts te zijn overgebracht. Immers als men de *Naamlijst* inziet *der pastoren en zendelingen,* op het einde des jaars 1736 hier in bediening, dan vindt men daar onder anderen aangegeven: »Renkom en Wageningen (pastoor) Henr. Joan. Graes.« Daaruit zou men geneigd zijn af te leiden dat Rencum, hier op de eerste plaats genoemd, den voorrang had van zetelplaats des herders te zijn. Doch vijf jaren later was het rad omgewenteld. Want toen aartspriester A. Creuwel in de eerste helft van 1741 zijn verslag van de Geldersche standplaatsen bij Zijne Hoogh. den Nuncius indiende, schreef hij over deze statie als volgt: Pastoratus *prope Wageningen,* cui pastoralia exhibet R. Ds Graes: antecessor ejus fuit Ds Tuchscheer. (Archief van 't Aartsb., I bl. 66.) Renkum alzoo had toen zijnen voorrang verloren.

IV.

DE BIJKERK.

Burchtvrouwe te zijn op een adelijk slot, moge het oog der wereld meer aanlokken: het levert niet immer een waarborg voor den hoogsten adel. Zij die tot bruid des Heeren was uitverkoren, vond goed, des Heeren dienstmaagd te zijn: en in een werkmanshuisgezin stak zij, van de schouders af en verder, uit boven Judith en Ester en andere vorstinnen. — Slechts noodig is dat men de dingen uit Gods hand willig

aanneemt: en Renkum heeft te onzer stichting zulks gedaan: tevreden sprak het: »Zie de dienstmaagd des Heeren.«

In het verslag, ten jare 1755 door Zijne Hoogheid den Nuncius Molinari opgemaakt, wordt de onderlinge verhouding ons nader aangegeven. Wageningen, zoo heet het daar, heeft zijn eigene bedeplaats buiten de stadspoort, alwaar ook de herder woont: Renkum heeft zijn godshuis in het dorp, waar op alle zon- en feestdagen dienst moet zijn. Van den pastoor, nog immer de eerwaarde H. J. Graes, wordt dan verder nog betuigd, dat hij staat over 264 communicanten, reeds op gevorderden leeftijd is en door vele jaren arbeids in den wijngaard zich hoogen lof heeft gewonnen. [1]) Het laatste bericht over zijn eerwaarde zegt ons, dat hij op 5 October 1763 naar een beter leven voer.

Hem volgde *Joannes Bernardus Thijssen*, die op 27 October van laatstgenoemd jaar hier zijn eerste doopsel boekte en straks door Zijne Hoogh. den nuncius Ghilini werd geprezen als een geleerd en ijverig herder, die bevordering verdiende. [2]) Deze bevordering volgde in 1776. Op 25 Juli van dit jaar schreef hij het laatste paar in, dat voor hem den echt had gesloten: in October daaropvolgende toog hij naar Elst in de Betuwe, waar hij zeven jaar den herderstaf droeg, om in October 1783 te worden overgeplaatst naar Nijkerk. Hier bezweek hij op 22 November 1810 bij het begin der geweldenarijen van keizer Napoleon.

---

1) *Archief v. d. Geschied. van 't Aartsbisdom*, VIII, bl. 365.
2) a. w. bl. 144.

Te Wageningen en Renkum werd hij opgevolgd door *Theodoor Crechting*, geboren te Doornenburg op 5 Juni 1747. Voor zijne studiën had deze de baten genoten van de Arensdorphische stichting te Groenlo, was omstreeks 1770 tot priester gewijd en stond sinds het najaar van 1773 als kapelaan te Hulhuysen. In 1776 werd hij herwaarts als pastoor gezonden en boekte zijn eerste echtpaar op 3 October van dat jaar. Zijn laatsten doopeling schreef hij neer op 27 Januari 1797 en toog daarna van hier. In 1806 en 1807 schijnt hij te Praest in Cleefsland te hebben vertoefd, wijl hij aldaar tot tweemaal toe voorkomt als peter bij den doop eens kind. Zijn laatste dagen sleet hij in Lobith: in het doodenboek aldaar vond ik opgeteekend: 1823, 9 Junii [1]) hic in pastoratu obiit Theodorus Krechting, quondam pastor in Wageningen. aetatis 77 annorum.

Peter Herman Haering, geboren naar men meent in den Haag, stond tot Januari 1797 als kapellaan te Hulhuizen. Herwaarts gekomen als pastoor schreef hij voor in het doopboek neer: »Ad perpetuam memo»riam. — Ego Petrus Hermannus Haering sacellanus »in Hulhuysen coactus sum hanc stationem Wage»ningensem suscipere ex mandato mei superioris, licet »aegre, anno 1797, die 27 Januarii hora verpertina: »quam stationem meus antecessor Theod. Krechting »propter rixas et inconvenientias cum communitate »habitas dereliquit.« — De toon waarop de schrijver zich hier uitdrukt, zal bij den lezer wel geen aange-

---

[1]) De bekende *Necrologus van 1730—1830*, plaatst zijn dood op 19 Juni.

namen indruk maken. — In het begin van Grasmaand des jaars 1819 werd deze heer verplaatst naar Doesborg, doch ontving reeds in de Zomermaand van het volgend jaar zijn ontslag. Naar Wageningen wedergekeerd zette hij daar een lakenwinkel op, doch vond er reeds zijn dood op 2 Juni 1822.

Damian. Laurensz. Damen, geboren te Hulhuysen genoot voor zijne studiën de voordeelen der bovengemelde Arensdorphische stichting. De lessen der H. Godgeleerdheid volgde hij sinds October des jaars 1808 in het seminarie van 's Heerenberg en werd op 24 September 1813 tot priester gewijd. Zijn arbeid in den wijngaard des Heeren begon hij als kapellaan te Oudzevenaar en in April 1819 werd hij bevorderd tot pastoor van Wageningen. Hier had hij toen alleen twee kerken te bedienen, zoodat op Zon- en Feestdagen elke kerk slechts een enkele H. Mis erlangde. Weldra echter wist de nieuwe pastoor den achtbaren Peter Jan van Heeswijk, zijn kerkmeester te Wageningen, een vroom, kloek en welvarend man, over te halen tot het maken eener stichting, die jaarlijks 200 gulden tot onderhoud van een kapellaan verzekerde. Daarop volgde dan ten bate van beide kerken een geregelde rij van kapellaans, die in September 1821 aanving met den vromen Theodoor Bisseling, later pastoor te Etten. [1]) Niet lang echter mocht pastoor Damen dit goede werk overleven, daar hij reeds op 19 Mei 1824 kwam te sterven.

Joann. Matthias Baal, in 1769 te Emmerik geboren,

---

[1]) *Godsdienstvriend*, d. XX bl. 137—8.

werd in 1799 de eerste pastoor van Dieren, alwaar hij op 30 Maart van genoemd jaar den herderstaf opnam en dien droeg tot de Zomermaand van het jaar 1824. Alsdan werd hij verplaatst naar Wageningen en Renkum en hoedde er 's Heeren kudde ruim 5 jaren lang, tot op den feestdag van O. L. Vrouw geboorte in 1829. Toen naar Wijnbergen gezonden deed hij op 12 September daar zijne intrede, doch ging reeds rusten in Juni 1831, te Doetinchem zich vestigend. Ruim derdehalf jaar waren in die rust verloopen, toen hij plotseling door een beroerte werd weggerukt. De 10 Januari van 't jaar 1834 zag hem op den Roomschen kerkhof te Zeddam, begraven.

Francisc. Cremer, 11 April 1793 geboren op den Ossenwaard onder Herwen, Gerritzoon bij Margriete Nasz, deed sinds 1816 zijn hoogere studiën te 's-Heerenberg, en werd op 22 Augustus 1820 door den hoogwaardigen Caspar Max, bisschop van Munster, tot priester gewijd. De jonge priester stond eerst als kapellaan te Hulhuysen, doch geraakte daar een wijle buiten bediening. In 1826 kwam hij weer in dienst te Zeddam en ging in December van het volgend jaar naar Wageningen. De zomer van het jaar 1829 zag hem bevorderen tot pastoor van Wijnbergen, doch slechts voor een korten tijd, daar hij reeds in September van hetzelfde jaar naar Wageningen werd verplaatst. Hier hoedde hij zijne kudde tot het einde der Meimaand van het jaar 1837 en verkreeg toen zijn ontslag. Den 14 December van het volgend jaar overleed hij te Beek bij Nijmegen.

Joannes Anton. Tabe, op 24 Juni 1805 te Megen

geboren, werd op den tweeden Kerstdag van het jaar 1827 tot priester gewijd. De eerste maal dat we dezen achtbaren man ontmoetten — 't was op 6 Juni 1828 — stond hij mede over den plechtigen doop van twee klokken voor de kapel van Volkel bij Uden. [1])

Het was in die dagen, dat de onbezonnen staatsmacht roekeloos de handen sloeg aan het Katholiek onderwijs en een verderflijken dwang daarop zocht uit te oefenen. Noodeisch was, dien dwang te weren. Dit gaf aaanleiding dat de eerw. heer Tabe te Megen eenige jongelingen tot zich nam, die op de wijsbégeerte zich toelegden. Hij slaagde in dit werk met zoo goed gevolg, dat hij de oogen der kerkelijke Overheid tot zich trok. Toen dan in 1830 aan het Katholiek onderwijs de noodige vrijheid werd hergeven, zoodat de seminaries weer konden geopend worden, zag de kloeke Tabe zich uitverkoren, om te 's Heerenberg den roemrijken president Terwindt op te volgen in diens dubbele taak. In October 1830 begon hij er zijn gewichtigen arbeid en kweet zich ervan tot het einde der Meimaand van het jaar 1837. Toen werd hij benoemd tot pastoor van Wageningen en Renkum en deed zijne intrede op 2 Juni van laatstgenoemd jaar.

Te Renkum toonde de nieuwe herder reeds spoedig de kracht en vaardigheid zijner hand. De kerk aldaar had dringende behoefte aan herbouwing, doch de middelen daartoe ontbraken bijna geheel. Tabe echter versaagde niet. Zijn smeekschrift en beleid wisten het bij Zijne Majesteit Koning Willem I zoo ver te brengen dat hem de aanzienlijke bijdrage van 6000 gulden

---

[1]) *Godsdienstvriend*, d. XXI, bl. 51.

voor den bouw van Renkum's nieuwe kerk werd verleend. Nu kon met hoop op welslagen een nieuwe bouw worden voorbereid, die straks gelukkig uitgevoerd op 29 September 1840 kon worden ingewijd. De hoogeerwaarde aartspriester Matthijs Terwindt verrichtte zelf de heilige handeling en droeg het eerste plechtig offer in het nieuwe godshuis op. De hoogleeraar Nicolaas Arntsz hield er een schitterende feestrede, die de waarde van een Godshuis hier beneden in een helder licht stelde.[1]) Reizigers in 1847 en 1858 hebben dezen bouw ons beschreven als net en welgeslaagd, voerend een smal vierkant torentje op den voorgevel en inwendig — dit teekent de mannen die het schreven — voorzien van een orgel.

Snel vloden de jaren heen onder het vrome werk van den vaardigen man. In den aanvang der Zomermaand van het jaar 1862 jubelde de herder met zijn kudde en ontving van haar den zilveren staf. De haren begonnen sterk te grijzen, maar de lust en de kracht bleven ongebroken. Straks, ja, werd hij onverhoeds door een aanval van beroerte verrast, maar zijn krachtig gestel won de bovenhand in de worsteling, die in 't einde weinig of geen droeve sporen achterliet. Alleen op de linkerwang bleef een ietwat vertrokken spier getuigen van den strijd, die was doorworteld. Effen als vroeger bleef het hooge voorhoofd staan: de blijde glimlach was niet verdreven van het innemend gelaat, dat zijn edele ziel weerspiegelde. Een hoogst eerbiedwaardig grijsaard, zooals het jaar 1873 hem in een lichtdruk voor ons bewaarde.

Niet lang daarna begon de laatste strijd, kloek

---

[1]) *Godsdienstvriend*, d. 45, bl. 251.

gevoerd onder de hoog gehouden banier des Heeren. Meermalen gesterkt door de HH. Sacramenten der stervenden, gaf hij zijn schoone ziel aan God op 2 Januari 1875. Hij moge daarboven onzer blijven gedenken.

V.

HERLEVING.

Kerspel duidt aan een geestelijke beemd, ter weide voor een bepaalde kudde, die door een eigen herder wordt gehoed en in een vaste schaapskooi vergadert. Het woord zelf zegt ons, dat de kerk er tot brandpunt dient, en dat de kring daaromheen hare werking ondergaat: zoo ver het gebied eener kerk zich uitstrekt, zoo ver *speelt* [1]) die kerk, reikt haar kerspel. Maar de zon van dat brandpunt is de priester, die daar gevestigd is: eene kerk zonder eigen priester is geene voldragen vrucht, is een gebrekkige toestand, die om verbetering roept.

Lang moest Renkum zich behelpen met dien toestand van gebrek, meer dan honderd dertig jaren. Eindelijk zou het laatste vierdel der 19e eeuw het volle leven brengen. Aan het slot der lentemaand van het jaar 1875 rees een nieuwe zon voor dit kerspel op. Toen werd de band tusschen Wageningen en Renkum geslaakt, door de beschikking van Zijne Doorl. Hoogwaardigheid A. J. Schaepman, Utrechts Aartsbisschop, die op 31 Maart van dat jaar deze gemeente tot een zelfstandig leven verhief.

Tot eersten pastoor alhier werd toen benoemd de achtbare heer kapellaan. Deze was *Henricus Wilhelmus*

---

[1]) U weet wel, zoo ver het geschut eener vesting *speelt*, zoo ver reikt hare kracht: aldus ook in 't geestelijke met de kerk, in het burgerlijke met de dingbanke, die haar ding*spel* heeft.

van Leeuwenberg, op 16 December 1837 te Amersfoort geboren, op de kweekscholen van Culenborg en Rijsenburg zorgvuldig opgeleid en den 10 Augustus 1863 in 's Aartsbisschops zetelkerk tot priester gewijd. Omstreeks Kerstmis van laatstgenoemd jaar begon hij zijnen arbeid in den wijngaard als kapellaan te Uithoorn. Acht jaar bleef hij daar werkzaam en werd in December 1871 naar Wageningen geroepen, om den ouden heer Tabe zijn vriendelijke hulp te leenen. Toen deze in Louwmaand van het jaar 1875 een beter leven was ingegaan, werd zijn trouwe kapellaan tot eersten pastoor van Renkum benoemd, en deed op 8 April van dat jaar er zijn welkome intrede.

De Roomsche gemeente telde destijds 465 communicanten, doch groeide met den dag in ledental aan. In 1887 beliep het reeds 580, klom straks tot 640, aan het slot der eeuw tot 775. De aanwas had ten gevolge, dat de kerk van het jaar 1840 spoedig te klein werd. Dit noopte tot een beduidende vergrooting, welke in 1881 plaats had.

Onder veel liefdevolle zorgen snelden intusschen de jaren voort en klommen in het eeuwjaar 1900 tot een vierdel eeuws. Toen jubelden Renkums Katholieken ook met bijzondere eigen vreugde, eerst over het bereiken van den zilveren mijl-paal in hun gemeenschapsleven, doch niet minder over de zilveren kroon, toen op den schedel van hun trouwen herder gezet. Van de milde geschenken destijds aangeboden moet hier bijzonder worden vermeld »een groote som gelds voor de stichting eener nieuwe kerk.« Dit geschenk, dunkt me, spreekt zijn eigene, klare taal. Het zegt ons luide genoeg, aan wien de vertrouwenvolle hoop het werk van den nieuwen bouw in gemoede had toegedacht.

Al was de schedel vergrijsd, de 63 jaren hadden de hooge kloeke gestalte nog geenszins gebogen; dat breede voorhoofd sprak van klaar inzicht en helder oordeel; dat open, vriendelijk gelaat getuigde, dat hij ook thans nog de geschikte man was, om den wil en de kracht der velen in eenen straalbundel te vereenigen en op den nieuwen kerkbouw te richten. Toch had Gods voorzienigheid de dingen anders beschikt. De herfst van datzelfde jaar wierp den beminden herder reeds op het ziekbed, 't geen op Ste Lucien-dag 13 December, zijn doodsbed werd. De gemeente treurde om een droevig verlies, maar Gods Engelen juichten ter welkomst van een man Gods, die had uitgemunt door oprechte vroomheid en heiligen zielenijver.

De gevallen herderstaf kwam nu aan *Carol. Freder. Theodor. Laarhoven,* zoon van Arnold Hubert L. bij Alette Gerarda Muller, hun op 13 November 1857 in de Twijestraat, te Utrecht geboren. Na in Rijzenburg te zijn opgeleid werd de jeugdige man op 14 Augustus 1880 tot priester gewijd. Zijn eersten vasten werkkring erlangde hij in 1882 aan den Ouden Rijn en verbleef daar tot 1884, toen werd hij kapellaan in St. Michielskerk te Zwolle tot 1887, vervolgens te Wageningen tot 3 Mei 1889, daarna te Haaksbergen tot 23 Februari 1894, eindelijk te Zutphen tot midden Februari 1897. Volgde nu zijne bevordering tot pastoor te Wateren in Drente, waar hij op den 19^en^ van evengenoemde maand zijne intrede hield. De midden-winter van het jubeljaar 1900 zag hem van daar overplaatsen naar het thans zoo bloeiende Renkum. Moge hij tot eigen geluk en veler zielen heil hier lange jaren den wichtigen herderstaf dragen.

17 Febr. 1904. J. H. HOFMAN.

BIJVOEGSEL tot bl. 10.

Op het einde des jaars 1563 .voelde Renkums klooster zich bezwaard door schulden, die het drukten. De ongunst der tijden schijnt oorzaak daarvan te zijn geweest. Want Gelres Hof trok zich het lot der Zusteren aan en vroeg op 4 December van gemeld jaar aan Vrouwe Margriete van Parma, de landvoogdes, vergunning tot den verkoop van eenige goederen ter delging der schuld. Gunstig antwoord volgde spoedig daarop; want op 7 Januari des volgenden jaars kwam van Brussel een brief in, die de gevraagde toestemming verleende. — Zie brieven van en aan het Hof van Gelre, n⁰ 1612 en 1618, bewaard in het rijksarchief te Arnhem.

Dr J. S. van Veen, de vriendelijke beambte op dat archief, had de heusche voorkomendheid mij met die brieven bekend te maken en uittreksels ervan toe te zenden. — De edele goedheid van diezelfde hand schreef voor mij nog af de beide hier volgende charters, welke ik thans den lezer kan meedeelen. — Zoo zal deze, naar ik hoop, zich met mij willen vereenigen in de betuiging van innigen dank aan de vriendelijke goedheid van hem, die onze wenschen voorkwam.

Hier vallen nog bij te voegen de eerw. heeren, die sinds 1897 voor kapellaan te Renkum dienst deden, als daar zijn:

1⁰. *Thijmen Theodoor Andriessen* uit Hilversum, gewijd 15 August. 1897, in Juni 1901 verplaatst naar Steenwijkerwolde;

2⁰. *Sibbele de Lange,* gewijd 15 August. 1900, hier assistent sinds 25 Octob. 1901, weggerukt door een schielijken dood, 10 Juli 1902.

BIJLAGEN.

I.

16 October 1410. — Hertog Reinald bevestigt de schenking der Doodenwaardsche goederen, door Walraven heer van Brederode aan het klooster van Renkum gedaan.

Wy Reynalt by der genaiden Goids hertoge van Gulich ende van Gelre ende greve van Zutphen voir ons, onse erven ende naecoemelinge doen cont alle denghenen, die desen tegenwordigen brieff soelen syen off hoiren lesen: also als Walraven heer tot Brederoide, onse lieve neve ende rayt, Gode te eren ende onser liever vrouwen Marien, sijnre lieve moeder, den eerbaren geistliken luden, onsen lieven, aendachtigen den prior ende gemeynen convent ende personen des besloetenen cloesters tot Redinchem tot hoirre ende alle hoirre naecoemelinge behoeff, uyt sommigen synen properen eygen vrijen erfnisse ende goiden eyn deyll thienden in Nederbetuwe in den kirspelen van Dodenwerde ende van Hyen mit enen huyse ende hofstat, gelegen bij der kirken van Dodenwerde, ende vyer mergen lands, gelegen in denselven kirspell, mit sijnen vrijen wille, omme sijnre ende sijner alderen ende oich naecoemelingen zielen heyll ende troest, gegeven heeft, eweliken te gebruyken, in alle der wijse als dat in den brieve, den Walraven,

onse neve voirs., hoen dairop gegeven ende vertegen heeft, ende den wij oich ongecancelliert mit sinem segele besegelt gesien ende gehoirt hebben, van stucken te stucken bepaelt steyt; — so bekennen wij voir ons, onse erven en naecoemelingen, dat dit mit onsen goiden wille is, ende hebben dairomme omme Goids wille ende onser liever vrouwen Marien, sijnre liever moeder voirs. die voirs. erflike overgift als syn averhere bestedicht ende geconfirmiert, bestedigen ende confirmieren mit desen selven brieve sonder argelist; bevelende dairomme onsen amptman in Nederbetuwe, die nu is off die hiernaemails onse off onser nacoemelinge amptlude aldair wesen soelen, dat zij den voirs. geistliken luden, den prior ende gemeynen convent ende personen des besloten cloesters tot Redinchem voirs., onsen lieven andachtigen, of hoiren boiden off knechten vorderlich ende behulplich wesen ende oich voir onrecht beschermen, die voirs. thienden yn te werven, also dicke yn des noyt geboirt, by onser hulden te behalden.

In oirconde onss segels van onser gerechter wetentheit an desen brieff gehangen. Gegeven inden jairen onss Heren dusent vyerhondert ende thiene, des Donresdaiges op sente Gallen dach confessoris.

Per dominum ducem, presentibus de consilio domino Henrico domino de Ghemen ac Gerardo then Hage, reddituario terrarum generali Gelrensium.

Naar 't oorspronkelijk perkement, nog voorzien van des hertogs uithangend zegel in rood was, ons bewaard in het rijks-archief te Arnhem.

II.

1 Juni 1419. — Hertog Reinald doet ten bate der Zusters van Renkum afstand van het losrecht, dat hij in 1405 zich voorbehouden had aan den Gerikens waard, en draagt dien thans vrij van dat beding aan Renkums klooster over.

Wy Reynalt van der genaden Gods hertoge van Gulick ende van Gelre ende grave van Zutphen voir ons, onse erven ende nacoemelinge bekennen in desen onsen apenen brieve, alsoe wy in voirtyden, puerlich van groter mynnen ons daertoe bewegende, omme onsen lieven Heren Got gegeven hebben den eirbaren onsen lieven vriendynnen ende andechtigen, den gemeynen conventsjoncfrouwen des goidshuyse tot Redinchem, onsen weert geheiten *Geritkensweert*, gelegen beneven den voirs. cloister in sulker vuegen, woe [1]) tijt(s) dat wy denselven joncfrouwen bewesen an anderen gueden sekeren renthen ende erve twintich alde schilde tsjairs, dat wi alsdan denselven onsen weert wederomme loss, ledich nae ons nemen mochten.

Ende want wi nu aangesien hebben grooten nutte ende orber, die denselven goidshuse aen den weert gelegen is, den te beteren omme hoir cloister daermede te vestigen voir watersnoden, soe hebben wi, onsen lieven Heren Gode van Hemelrijck ende Marien, sijner liever moeder te eren, denselven cloisterjoncfrouwen den voirg. weert loss, ledich ende vry gegeven voer haer vry, eyghen erve, daer geenrehande loesse, recht noch toeseggen meer an te behalden

[1]) Woe tijts = te wat tijde.

noch te hebben, mer des vry, loss, ledich erflick ende ewelick te gebruiken, alsoe als dieselve weert op huden des dages datum dis briefs beneven den voirs. cloister gelegen is, sonder enich wederseggen van ons, onsen erven ende nacomelingen ende sonder alle argelist.

Orkonde onss segels an desen brieff gehangen. Gegeven in den jaren ons Heren dusent vierhondert ende neghentien, des Donredages nae den Sonnendage Exaudi.

Per dominum ducem, presentibus de consilio Wilhelmo domino de Buren et de Boesinchem ac Engelberto de Oirsbeke, militibus.

Naar een oud afschrift op papier, rijks-archief te Arnhem, in het paket Reinald IV. — Vergel, Nijhoff, *Gedenkwaardigh.* III, n. 384.

III.

De heeren Johan Teetz en Aert van den Broeck, die sinds een wijle voor den aartsdiaken van de Veluwe en voor het Hof van Gelre elkander het bezit hadden betwist van Renkums kerspelkerk, onderwerpen hunne geschillen aan de beslissing van een vijftal scheidsrechters, op 25 September 1546. De uitspraak volgt op 23 Juni 1547 en beslist, dat gemelde kerk toekomt niet aan den heer Johan Teets, maar enkel en alleen aan heer Aert van den Broeck.

Jacobus Uten Eng decanus Sancti Petri, Nicolaus Ruysch Santi Salvatoris, Lambertus then Duenen Majoris et Joannes ab Hogelande Beate Marie Trajectensium ecclesiarum canonici, | tanquam arbitri

juris cause seu causarum ac partium infrascriptarum, ab ipsis partibus specialiter nominati et assumpti, ad universorum notitiam deducimus et deduci volumus per presentes, quod alias exortis | tam coram nobilibus ac. magnificis dominis a consiliis Cesarie Majestatis in ducatu Ghelrie in materia possessorii, quam coram reverendo domino preposito et archidiacono ecclesie divi Petri Trajectensis in petitorio inter | dominum Joannem Theetz ex una et dominum Arnoldum de Palude de et super parochiali ecclesia de Renckum partium Ghelrie Trajectensis diocesis rebusque aliis et illarum occasione exaltera partibus certis differentiis, litibus et questionum materiis, ipsi dominus Joannes Teetz et dominus Arnoldus de Palude hinc inde principales volentes litium anfractus amputare et in toto extinguere, dictas differentias et quaestionum materias, inter eos quomodolibet subortas et existentes, in nos tamquam juris arbitros ac venerabilem dominum magistrum Joannem de Goch suradicte ecclesie Sancti Salvatoris Trajectensis canonicum tanquam superarbitrnm compromiserunt et quilibet eorum respective compromisit, nobis potestatem dantes et concedentes super eisdem dissentionum et quaestionum materiis prout de jure cognoscendi et sententiam nostram arbitralem proferendi prout hec et alia in cedula compromissi desuper confecta latius habentur et continentur; cujus tenor sequitur talis:

In 't jaer Onses Heren etc. seesindvertich, den vijff indt twintichsten Septembris so sint vur ons notarien ende tueghen verschenen de ersamen heren her Johan Teitz ter einre ende her Aert van den Broick ter ander ziden ende hebben all twist ende gescheell (als) zij teghen malcanderen tot desen daege gehadt hebben

beroerende de kerck van Renckem, so vur den Hogenraidt thot Arnhem in materia possessorii, so vur den proest Sint Peters binnen Utrecht in materia petitorii ganschlick ind geheel eindrechtelick vur deselven hoichwisen Keyserl. Maj. Rade overgegheven ende verbleven an vier arbiters juris als meister Jacob Uutenenck deken t'Sint Peters ende meister Clais Ruesch canonich tho Sint Salvator van weghen heren Johan Teitz vurs., ende meister Lambert ten Duenen cononick ten Doem, meyster Johan Hoichlandt canonick Sunt Marien tot Utrecht ende meister Johan van Goch scolaster tho Sunt Salvatoirs als een overman an beiden ziden gekahren; ind wess dusse vier arbiters voirs. mit hoeren superarbiter van desen questien prout de jure erkenne(n) [1]) ende uitshspreken sullen, beloven parthien vurs. vast und van weerde tho holden ende daer niet thegen tho doen noch laten tho doen in geynder manieren op die peen van hondert Roesennobell, te appliceren tot de arbiters voirg. seggen. Ende dess sollen de arbiters vurs. dese saeke termineeren ind enden tusschen dit ind Lichtmiss negstkhomende; beheltelicke waer 't saeke dat ennich van den parthien vurgeroert ennigs langer uithstell behoiffden wittelicke om enige scripturen in tho brengen, so sollen deselve arbiters desen termijn vurg. eins, tweemaill of so dick (t) van noden sall wesen, prolongeren ende verlengen - - - - Des ('t) orkonden hebben parthien vurs. ditselve in presentie onser notarien ende tueghen als vurs. overgegeven ind verbleven ind dit mit hoer eyghen handt onderteikent - - Geschiedt respective vur den vurg. raden ind in huse Jacob van

---

[1]) In 't H.S. schijnt te staan: erbenne of erbeune.

Thuell burgemeisters tho Arnhem in pesentia des erwerdigen heren Arnt abtz tho Paderborn, meister Herman Broell lantschriver dess lantz van Cleve, her Gisbert van de Veen, meister Jacob van Bemmel, Jacob van Tuell vurs. - - - Sic subscriptum: Et ego Johannes Theetzius presbyter subscripsi; Arnoldus Paludanus presbyter subscripsit, Albertus Brackman Coisveldianus notarius - - - subscripsit - - -, Andreas de Venroy notarius - - - subscsipsit.

Qua quidem compromissi cedula nobis pro parte domini Arnoldi de Palude antedicti presentata ac onere potestatis nobis inibi attribute per nos assumpto, certisque propterea ex parte ipsius domini Arnoldi coram nobis pro deductione et defensione juris sui exhibitis articulis, atque pro eorumdem verificatione quibusdam juribus, litteris et munimentis, nos juris arbitri praefati ad ejusdem domini Arnoldi procuratoris instantiam supradictum dominum Joannem Theetz ex adverso principalem per certas nostras... citatorias litteras... ad certum... terminum peremptorie citari mandavimus ad dictorum articulorum et jurium pro parte dicti domini Aruoldi exhibitorum copias recipiendas nec non ad dicendum et excipiendum quicquid verbo vel in scriptis dicere sive excipere vellet, etiam ad sua omnia et singula, quibus se in hac causa tueri et defendere intenderet, adducenda et exhibenda, cum clausula intimationis eonsueta. Quo citationis termino adveniente et pretactis litteris nostris citatoriis juxta earumdem continentiam debite executis, coram nobis pro parte pretacti domini Arnoldi reproductis, ac in contumaciam citati non comparentis ulterioribus contra eundem decretis, postmodum tamen de consensu procuratorum predictarum hinc inde partium termino com-

promissi... per nos prorogato et interim pro parte prelibati domini Joannis Theetz ad articulos et jura domini Arnoldi sui adversarii quadam exhibita responsionis materia, aliisque juribus et munimentis propterea hincinde adductis, quibus se in presenti suo negatio juvare intendebant, ac alias per partes seu potius earumdem procuratores in hac causa simpliciter et de plano processo, tandem loco et tempore infrascriptis, citatis ad hoc magistro Jacobo de Bemmel domini Arnoldi de Palude et magistro Joanne de Bemondt domini Joannis Teets principalium predictorum hincinde procuratoribus comparentibus ac suis respective petitionibus et conclusionibus insistentibus; — nos arbitri preno(minati) visis primitus per nos ac diligenter perpensis et masticatis (omnibus) eisdemque magistro Joanni de Goch canonico superarbitro antedicto communicatis, tum, ipso in unam sententiam nobiscum accedente, ad nostram arbitralem in hac causa ferendam sententiam processimus eamque in scriptis tulimus et promulgavimus ac presentibus ferimus et promulgamus in hunc, qui sequitur modum:

In causa, que coram nobis arbitris et superarbitro infrascriptis, ex communi consensu partium hincinde assumptis, per et inter honestum dominum Arnoldum Paludanum presbyterum Trajectensis diocesis ex una, et dominum Joannem Teetz de et super parochiali ecclesia in Renchom... ex altera partibus vertitur pendetque indecisa, Christi nomine invocato, pro tribunali sedentes ac solum Deum et justitiam pre oculis habentes, per hanc nostram arbitralem sententiam in hys scriptis ferimus, pronuntiamus, decernimus et declaramus, prefatam ecclesiam cum omnibus suis juribus et pertinentiis ad predictum dominum Arnoldum

pleno jure spectassé et pertinuisse ac spectare et pertinere, ac adversario nullum unquam jus ad eandem competiisse seu competere, occupationem, detentionem et perturbationem, per dominum Joannem Teetz antedictum prestitas et factas, esse et fuisse illicitas, iniquas et injustas, ipsique propterea perpetuum desuper silentium imponendum, prout imponimus, ac eundem ab occupationibus, invasionibus et detentionibus antedictarum amovendum et repellendum, et prefatum D. Arnoldum auctoritate sui executoris seu subexecutoris in possessionem ponemdum et inducendum, prout ponimus et inducimus seu ponendum et inducendum declaramus: questionem vero fructuum per dictum Joannem Teetz perceptorum aut qui percipi [1]) potuissent, usque ad quatuordecim a data presentis sententie arbitralis dies reservamus - - - -. Quam quidem sententiam arbitralem unacum supradicto domino superarbitro manibus notris subscripsimus, prout sequitur: Ita pronunciavi Jacobus Uuten Eng arbiter; et ego N. Ruysch ut supra pronunciavi, et Lambertus ten Duenen; ita ut supra pronunciavi Joann. ab Hoegelan(de) arbiter, Jo. de Goch, ut supra, superarbiter. In quorum fidem et testimonium premissorum presentes litteras - - - fieri et per - - - - notarium publicum - - - subscribi et publicari voluimus et mandavimus nostrorumque sigillorum jussimus et fecimus appensione communiri - - - Datum et actum - - - Trajecti in domo habitationis et solite residentie mei Lamberti ten Duenen canonici - - - - sub anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo quadragesimo septimo, indictione quinta, die vero Jovis vigesima tertia mensis Junii, hora quinta vel quasi a

---

[1]) In 't H.S. staat hier: percipere.

meridie, pontificatus sanctissimi in Christo patris - - - domini Pauli divina providentia pape tertii anno decimotertio, presentibus ibidem providis viris magistro Theodoro ter Hoech notario publico - - - et Andrea de Venrode ac Ernesto de Amerongen clerico Trajectensis diocesis - - - -. De mandato dominorum supradictorum:

JO BOELEN, notarius subscripsit.

Naar 't oorspronkelijk perkement, waaraan eens 5 zegels hingen in rood was, zijnde het middenste van deze thans weggebrokkeld. — Bewaard in het Rijksarchief te Arnhem, en gebracht op den inventaris der losse stukken van Gelre's Hof.

IV.

Narichten, gegaard door de pen van den hoogeerwaarden aartspriester G. Ram van Schalkwijk, nopens de Vaders van Jesus' Gezelschap en hunnen zendelings arbeid in den boezem der Veluwe.

Statio Velaviae.

Agrum hunc Rev. Patres Societatis Jesu anno 1628 excolere coeperunt; verum cum vastus extensusque nimium ille esset ut unus sufficeret operarius, misso anno 1631 Harderwicum altero ex eadem familia stationario, prima stationis hujus facta partitio, quam, erecta anno 1643 ab iisdem patribus in Nijkerk statione, altera secuta est. Deinde quod supererat territorii in varias stationes subinde erectum ac inter eas divisum. Statio haec (: primis cultoribus eandem a^{0} 1675 deserentibus :) tota interiit.

SERIES PATRUM S. J.

1. Joannes Paludanus (alias van den Broeck), Amstelodamo e secundaria statione de Krijtberg avocatus, in agro in Nobilium aedibus latitans, fidelibus quaquaversum per Velaviam tam in oppidis quam in agro dispersis, ab anno 1628, quo huc missus fuit, solus subvenit usque ad annum 1631, quando oppidum Harderwicum proprium quoque e Societate sacerdotem accepit atque una cum locis ei contiguis vicinisque patris Paludani curae subtractum fuit. Continuavit autem ille pater commissi sibi gregis curam usque ad annum 1639, quo eandem die 24 Octobris cum vita deposuit. Defuncto anno 1640 submissus fuit:

2. Joannes Bapt. van Eeckhout, cui sub ipso missionariatus sui exordio pro jurisdictionis suae manutenentia decertandum fuit: erecta quippe sub sui adventus tempore in Hooglandia pro clero saeculari statione eique pro territorio alia inter loca pago Hoeflaeken assignato, assignationi huic juris sui laesivae atque pagum illum hac sua a statione dismembranti, valide se opposuit. Verum quod saecularis cleri sacerdotis favore tum facere constanter recusavit, hoc paulo post in confratris sui gratiam majore cum stationis hujus damno libenter tolleravit seu tollerare saltem debuit, dum a⁰ 1643 Neo-ecclesia locaque ei vicina atque inter illa Hoeflaecken ab eadem abscissa, atque in stationem erecta sunt.

Porro R. P. van Eeckhout, peractis in statione hac circiter 10 annis, hinc circa annum 1650 avocatus atque postea Lugduni Batavorum missionis operi applicatus fuit. Post ipsius discessum messem hanc ingressus est:

3. R. P. Gerardus Grumsel. Ipso anno 1675 Groe-

ningam migrante, colonia haec, multiplicatis per Velaviae tractum stationibus, a societatis patribus derelicta fuit. Sicque statio haec, postquam septem supra quadraginta annos stetisset, interiit.

Weleer bewaard in het archief der Roomsche kerk van Maarsen.

V.

GRONSFOORT EN DE CORTENBERG.

Deze twee aanzienlijke bezittingen, naast elkander gelegen, de eerste onder Renkum, de andere onder Wageningen, groeiden den jongsten tijd ineen en worden daarom gezamelijk hier in oogenschouw genomen. Om verwarring te voorkomen, stellen we een na ander aan beurt.

Van het eerstgenoemde huis weten we reeds, dat het op 15 Mei 1728 bij 's Hoves beleening kwam aan *Evert Jan Benjamin van Golstein*, Philipszoon bij Maria de Rechignevoisin. Deze heer verscheen ons als landcommandeur der Duitsche orde ter balie van Utrecht, als burgemeester van Zutphen, als eerste raad en rekenmeester in Gelderland en als curator der hooge school van Harderwijk. J. Wagenaar zegt ons [1]) dat deze nieuwe bezitter het oude huis der Van Lijndens hier omstreeks 1735 liet afbreken en een nieuw gebouw daarvoor optrok, »dat rondsom in zijne graft en in 't geboomte staat en zeer deftig zich vertoont.« Zutphen

---

1) *Tegenwoord. Staat van Gelderland*, b'. 516. — Als v. d. Aa (Aardrijksk. Woordenb. op *Grensvoort*) daarna komt beweeren, dat de herbouw van Gronsfoort geschied is »kort na het midden« der 18e eeuw, dan leidt de man ons op een doolweg. Wagenaar immers, die in 1740 den *Tegenw. Staat* schreef, had toen den herbouw reeds aanschouwd en schetst ons zijn voorkomen.

zag op 18 Maart 1744 den geëerden man overlijden, nadat hij zijne gade Charlotte Agnes van Essen tot Helbergen aan dit goed had getucht.

De leenweer van dit huis kwam toen aan haar zoon *Philips Hendrik van Golstein*, burgemeester van Wageningen, Drost van Hedel, raad en rekenmeester in Gelderland enz., gemaal van Judith Margriete van Essen tot Vanenburg. Hij overleed om den aanvang van 1776 en vond te Arnhem zijne grafstede. Gemelde gade had hem een zoon geschonken *Evert Jan Benjamin van Golstein*, straks als zijn vader burgemeester van Wageningen en drost van Hedel. Op 16 Februari 1776 werd hij met Gronsfoort beleend, maar droeg, bijgestaan door gemelde zijne moeder, dit goed weldra over op *Willem Adriaan van Pabst* en Joanna Dorothea van Pabst echtgenoten, die op 19 Maart 1777 beleening erlangden. Deze lieten helaas, dit goed zoodanig vervallen, dat de opstal der gebouwen straks aan den moker moest worden overgeleverd. Niettemin bezwaarden zij op 23 Mei 1792, bijgestaan door hunne dochter Antoinette, dit leen met een beduidende som gelds. Daarop volgde het overlijden van den luitenant-colonnel W. A. van Pabst voornoemd. Zijne nalatenschap droeg zoo vele lasten, dat zijne erven die niet dorsten te aanvaarden, zoodat ze bij de schuldeischers in verwin geraakte. Het »erve en goed Grunsfoort met het daarbij gelegen broek- of weyland« kwam toen in gerechtelijke veiling en ging op 1 Mei 1797 voor de som van 4601 gulden over aan *C. B. Immink* en Maria Pannekoek echtgenoten. [1])

---

[1]) *Gerechts-protocollen van Renkum*, in het Rijks-archief te Arnhem. — Dank, heuschen dank aan Dr J. S. van Veen, wiens bijzondere goedheid mij afschrift ervan leverde.

Hij die ruim twee jaren vreeger, om Kerstmis 1794 aan Gronsfoort een bezoek bracht, vond er niets meer staan dan een oude duiventoren, daar oprijzende uit een oneffene weide.[1])

Een halve eeuw later leverde het jaar 1843 nog bijna hetzelfde gezicht: ongeveer $3^1/_3$ bunder gronds, tusschen en om verlande grachten gelegen, in eigendom behoorend aan W. Alpherts te Arnhem.[2]) In 1852 vinden we uitdrukkelijk vermeld, dat de bovengenoemde duiventoren toen neergebroken lag, in een troosteloozen steenhoop veranderd. Verder luidt alsdan de beschrijving: ruim drie bunder weiland, ter oostzijde van den Cortenberg, niet ver van Renkums oude kerk gelegen, in eigendom behoorend aan den heer Koopmans te Amsterdam.

Deze heer, door zijne gade ook bezitter van den naastgelegen Cortenberg, heeft het oude Gronsfoort toen met laatstgemeld goed zoo vereenigd, dat het daarin als verdween. Alleen de naam wordt, werd althans tot voor weinige jaren, in leven gehouden door twee kloeke posten van arduinsteen, opgericht aan den ingang der breede beukenlaan, die naar den Cortenberg voert. Zij prijkten nog met den ouden historischen naam: *Grunsfoort*. Ook vindt u aan de oostzijde des parks van den Cortenberg een hek met de woorden: *Oud-Grunsfoort*, u geleidend naar eene weide, in wier midden nog sporen zich voordoen van grachten die eens het oude slot omgaven. Eene poging bij den aanvang der zestiger jaren door den toenmaligen bezitter aangewend, om den alouden naam op

---

[1]) *Navorscher*, II, bl. 354.

[2]) v. d. Aa, Aardrijksk. Woordenb. op *Grensvoort*.

zijn nieuwgestichten bouw over te dragen, mocht de gunst der fortuin niet verwerven.

Thans moeten we den Cortenberg onze aandacht wijden. J. Wagenaar [1]) zegt ons ervan, dat het in 1740 een nieuw gebouwd heerenhuis was, »gesticht op een oud-adelijk goed.« Ter wille der waarheid dient het woordje »oud« hier te worden geschrapt: Want oudtijds behoorde de Cortenberg aan het eerwaardige klooster van Renkum; in de lijst zijner goederen staat aan het hoofd vermeld: »Een erve in Redinchem, geheten Cortenberk. [2]) Het zinverband zegt duidelijk genoeg, dat we hier te doen hebben met den Cortenberg en niets anders. Tegelijk met de andere kloostergoederen werd ook dit erf door het kwartier der Veluwe aan zich getrokken, en verbleef in deze hoede tot in de dertiger jaren der 17^{e} eeuw. Toen maakten de gedeputeerden van gemeld kwartier een aanvang met de veiling dier kloostergoederen. De Cortenberg kwam spoedig aan de beurt en werd in 1639 verkregen door *Willem van Raesfeld*, Johanszoon bij Susanna Maria Wagewijn, die er zich vestigde en van dit goed straks zijnen titel voerde. Den 20 Novemb. 1638 was deze opgenomen in de Ridderschap van dit kwartier, werd straks ook burgemeester van Arnhem, hoogschout van 's Hertogenbosch enz. en verkeerde op 3 December 1686 nog onder de levenden. Bij vier verschillende vrouwen, wier hand hij een na ander won, hield hij slechts vier dochters over tot erven zijner goederen. Deze hebben na zijn dood den Cortenberg in veiling

---

1) *Tegenw. Staat*, bl. 516.

2) Van Rijn, *Historie van t Utrecht. Bisdom*, I*b* bl. 407.

gebracht, zoodat dit goed toen overging aan den eigenaar van het naburige kasteel Gronsfoort. Omstreeks den aanvang der 18e eeuw schijnt dit te zijn geschied, zoodat de nieuwe bezitter in 1702 den Cortenberg in bruikleen kon geven aan zijn schoonzoon Thomas Walraven van Wassenaar Gerardszoon, toen gehuwd met Margriete Alexandrine van Lijnden Anthonisdochter. Minstens tot de Meimaand des jaars 1715 moet genoemd echtpaar op den Cortenberg gevestigd zijn gebleven en het geluk hebben gehad er een schoone rij kinderen te winnen.

Daarna besloot de oude heer en eigenaar eenige goederen, door zijn oom Reinder van Lijnden onder het leen van Gronsfoort getrokken, weer daarvan te scheiden en vereenigd met den Cortenberg te verheffen tot een nieuw leen, zooals hem op 2 December 1715 door Gelres Hof en Rekenkamer was vergund. Op 30 Mei van het volgend jaar werden deze plannen door de beleening uitgevoerd. De kern van dit nieuwe leengoed bevatte het huis en huisplaats van den Cortenberg, met tuinen en boomgaarden; daaromheen groepeerde zich een rijkdom zoo van bouw- en weiland als van boschgrond, te zamen een geheel vormend dat voortreffelijk aaneensloot en ruim 112 morgen besloeg. Ten oosten grensde dit goed aan het Renkumsche broek, ten westen aan het gemeene veld, schoot in het zuiden langs den Utrechtschen weg en in het noorden aan de bezitting des heeren van Gent. [1])

In 1726 droeg de grijze bezitter dit aanzienlijk leengoed over op zijn schoonzoon *Thomas Walraven van Wassenaar* voornoemd, die op 13 Juli met zijne

---

[1]) Klappers op de Geldersche leenboeken, *Veluwe* bl. 51.

gade Margriete Alexandrine van Lynden de beleening ontving. Doch reeds in de volgende Oogstmaand droeg het echtpaar zijn nieuwe bezitting op aan *Anna van den Broeck,* gemalin van Johan van Lawijck, die van 1726 af zitting had in de Ridderschap van Veluwe en in 1741 aan zijne gade ontviel. Ruim vier jaren later, 4 Mei 1745, zag deze vrouw ook haren zoon en leenhulder Willem van Lawijck door den dood weg-rukken, zoodat zij bij haar afsterven om het eind des jaars 1750 slechts een eenige dochter overhield.

Deze was *Lydia Françoise van Lawijck* toen de gade van den Colonnel Johan Anthony vau Pabst, die hulde voor haar deed, toen zij op 4 Februari 1751 met haars moeders goed werd beleend. De gemaal stierf reeds op 8 Augustus 1754; de gade overleefde hem ruim een dozijn jaren. Na haren dood ontving haar zoon *Adriaan Albert van Lawijck van Pabst* op 14 Maart 1767 het ouderlijk leengoed. Hij sloot den echt met Albertine Johanna van Pabst, die in de eerste helft van 1773 ongeveer tegelijk met haren man door den dood werd weggerukt, vier kinderen als wezen achterlatend. Op 9 September van laatstgenoemd jaar werden der kinderen voogden namens deze met het ouderlijk goed beleend; doch tien jaren later droegen dezelfde voogden namens hun pupillen den Cortenberg over op *Jean Louis Trip,* die op 30 September 1783 beleening erlangde. Deze, in den echt vereenigd met Anne Wilhelmine van Limburg Stirum, behield dit goed slechts vier jaren en droeg het toen over aan *Paul Matthias Thomas,* die op 14 December 1787 ermee werd beleend.

Deze heer was in den echt vereenigd met Antoinette Marie Smits, die mede zich verbond, toen haar man

twee jaren later dit goed met eene schuld bezwaarde. In weerwil dezer schuld wist het echtpaar zich in het bezit van den Cortenberg te handhaven, die straks op hunne erven verviel. Deze verkochten het verkregen bezit aan vrouwe *Antje Vander,* in leven echtgenoote van den heer Klaas Koopmans, woonachtig te Amsterdam, wier erven het in 1845 nog bezaten. De beschrijving van dien tijd zegt ons, dat het landgoed toen bestond uit een heerenhuizinge, schuur en woning, krenomolen, (?) bouwschuur en zes bouwmanswoningen, tuinen, boomgaard, bouw- en weiland, hakhout, dennenbosschen en opgaande boomen, tesamen groot 204 bunder, 67 roeden, 60 ellen, voor een vijfde gedeelte onder Renkum, voor de rest onder Wageningen gelegen. Het huis — zoo luidt het verder — in het jaar 1839 grootendeels vernieuwd, rijst op van de helling eens heuvels en staat op kleinen afstand van den grooten weg, op welken het over een weide uitziet. Noord- en Westwaarts stijgt het goed tot een beduidende hoogte en strekt ook zuidwaarts van den grooten weg zich uit tot aan en langs den Rijn. [1])

Een wijle daarna kwam de Cortenberg — nu met het ouden Gronsfoort voor goed vereenigd, doch in stee daarvan aan den Rijnkant beduidend gesmaldeeld — aan *Mr Reinhard Crommelin,* op 10 October 1810 te Amsterdam geboren uit Claude Cr. en Johanna Catharina van der Muelen, den 26 Mei 1837 gehuwd met zijne nicht Frederica Wilhelmina Crommelin Samuels dochter bij Magdalene Wilhelmine Brouwer. Deze heer liet het toenmalige landhuis van den Cortenberg sloopen en gaf last aan den bouwmeester L. H. Eberson, niet

---

[1]) V. d. Aa, Aardrijkskund. Woordenb., op *Kortenburg.*

ver van het oude kasteel een prachtig buiten voor hem op te trekken. In de jaren 1855—57 werd de last volvoerd en een kloeke bouw rees er op, die dertig kamers bevatte. De achtbare heer vestigde zich in zijn statige woning, en verzuimde geen gunstige gelegenheid, om den kring van zijn heerlijk landgoed uit te breiden en beter af te ronden. Toen hij op 2 November 1871 op den Cortenberg overleed, besloeg dit buiten eene uitgestrektheid van 182 bunders.

Daarna kwam het prachtige goed door aankoop in het bezit van *Mr. Godard Willem graaf van Rechteren* heer van Appeltern, Jacob Hendrikszoon bij diens derde vrouw Geertruid Agnes de Vos van Steenwijk. Cortenbergs nieuwe heer was in den echt verbonden met Augusta Janssens uit Leuven. Had hij soms dit heerlijke buiten zich uitgekozen, om er met zijne gade te verwijlen, althans den opwekkenden jachttijd er te slijten? Deze plannen, of welke ook? gingen niet in vervulling. *Zijne Majesteit Koning Willem III* kwam tusschenbeide en bewoog den nieuwen bezitter zijn vorstelijk landgoed bij Renkum in 's konings handen over te geven. Dit geschiedde in den zomer van 1881 en ten blijk van den bijzonderen dank Zijner Majesteit werd Mr G. W. graaf van Rechteren op 1 September van dat jaar tot koninklijk kamerheer verheven.

De grijze vorst had bijzondere plannen met dit nieuw erlangde bezit. Reeds op 31 Augustus, den eersten verjaardag zijner dochter *Wilhelmina Helena Pauline Maria*, hem door zijn tweede gemalin Adelheid Emma Wilhelmina Theresia van Waldeck en Pyrmont gebaard, had hij de jonge prinses beschonken, met zijn koninklijk bezit, daar bij Renkum gelegen, sinds dien *Oranje-Nassau-Oord* geheeten. De koning

toch, overwegende dat zijn zoon prins Alexander, alsook zijn oom prins Frederik toen nog ter troonopvolging gerechtigd waren, wilde op deze wijze aan de jonge prinses en de koningin hare moeder een bevallig Eden leveren, waar beide na zijn heengaan een verrukkend lustoord konden vinden. Te dien einde gaf Zijne Majesteit bevel, dat de aanwezige bouw nog met een nieuwe verdieping werd verhoogd en het geheel verder in koninklijken luister werd gehuld. Ook moesten ruime stallen erbij gebouwd worden, het park omgeschapen, de tuinen opnieuw aangelegd en alles ingericht op een vorstelijken voet.

Intusschen waren de beide prinsen, voorheen nog ter troonopvolging gerechtigd, aan het vorstelijk huis ontvallen en 's konings eenige dochter aangewezen om straks Neerlands troon te beklimmen. Deze verandering van omstandigheden bracht den grijzen koning er toe om Oranje-Nassau-oord thans te schenken aan zijn vereerde gade *koningin Emma*, opdat het aan deze tot een bekoorlijk lustoord mocht strekken. Daarop volgde straks de 23 November van het jaar 1890, die den laatsten tak van den alouden Oranje-boom wegscheurde. 's Konings eenige dochter werd toen ten troon geroepen en tijdens hare minderjarigheid gesteld onder het regentschap harer moeder koningin Emma.

De gulle hand dezer milddadige vorstin opende zich straks, om het geschenk van wijlen haar koninklijken gemaal af te staan ten bate van een aantal droeve lijders in ons vaderland. De 10 April des jaars 1899 zag de acte opmaken, waarbij H. M. de Koningin-Moeder dit vorstelijk landgoed wegschonk tot een *Sanatorium voor longlijders.*

Het gevolg hiervan was, dat eene commissie tot

uitvoering dezer plannen werd aangesteld, onder het voorzitterschap van Jhr S. M. S. de Ranitz. Het voormalig paleis bleef behouden, zooals het daar stond; het Sanatorium zelf werd in den vorm van een halven cirkel daaraan gebouwd; evenzoo de woning van den geneesheer-directeur, welke front maakt met het gewezen paleis; alles zoowel in- als uitwendig werd er voor de behoeften uitnemend ingericht. Eindelijk op 26 October 1901 werd de nieuwe stichting door H. M. de Koningin, door dezer edele Moeder en door den Prinsgemaal, in tegenwoordigheid van vele hoogwaardigheidsbekleeders, op plechtige wijze voor hare weldadige bestemming geopend.

Blijve dit oord de onvergankelijke roem van Oranje-Nassau.

Zij het immer een milde bron van heil voor deze Nederlanden.

J. H HOFMAN.

HEER GUILBET JOOSTEN.

In het archief des kapittels van St Marie te Utrecht werd onder n⁰ 21 ons bewaard een register van Prelaten, Kanunniken enz. dier kerk. Op bl. 161*b* vond ik aldaar 't geen volgt:

Heer Guilbertus Judoci, cappellaan van den heere . . . biscop van Utrecht, bij collatie van den capittele, den 17 Octob. 1469 geadmitteert tot de canonisye en prebende van heere Johannes Behagen (23e): — 12 August. 1470 bij resignatie en brieven van collatie van heere biscop David van Bourgondien geadmitteert tot de scholastrye: — 31 May 1478 geadmitteert tot alle capitulare rechten: — 11 Febr. 1501 overleden.

J. H. H.

DE AFLATEN
van de Sint Walburgskerk te Zutphen.

II. NICOLAUS VAN CUSA.

De derde lijst van aflaten, behoorende aan de St. Walburg te Zutphen, is geschreven op een vel perkament hoog 47, breed 34 cM. En ze is fraai geschreven. 't Opschrift is in rood, de hoofdletters zijn met rood aangestreept, de haken of accolades die er in voorkomen, zijn afwisselend rood en blauw. 't Schrift loopt eerst in doorgaande regels; later maakt de schrijver twee kolommen van verschillende breedte. Doch de ruimte is niet geheel gevuld: aan de onderzijde is nog een strook van ongeveer 15 cM. hoogte voor nieuwe aflaten beschikbaar gebleven.

Een jaartal is er op dit stuk niet te vinden. Maar het kan niet ouder zijn dan ruim vierhonderd jaar, want de laatste aflaten, die er op genoemd worden, dateeren van 1492. Is dit misschien de lijst, die door de Deventer Fraters werd gecalligrafeerd? 't Komt ons niet waarschijnlijk voor. Immers dan zou er in dit stuk ook gewag gemaakt zijn van den nieuwen aflaat van 1537. Het is dus waarschijnlijk tusschen de genoemde jaren opgesteld en later opgeborgen in 't archief der kerk, toen de Fraters de nieuwe lijst gereed hadden.

Item 't is an te merken dat men dusse nabescreven aflaten unde gratien sal publiceren kundigen den gemeyn volke yn Collegium unde moder kerke dar Stat Zutphen.

Item daer bynnen vuoel sunderlynge dage yut jaer de beghifteget bynnen myt vuoel gracien unde aflaten, als men na vynt bescreven.

Item al de gene de dese kerke of dit Collegium myt devocie visiteren, hantrechynge der aelmyssen doen unde geven toe vulst der tymmeryughe, mogen verdienen op Philippi unde Jacobi der beyder hiliger apostelen dach XX dagen unde ene carene. (1)

Item al de waldaders deser kerken moghen verdyenen, om mede toe quiten versumenyssen van vergetener sunden, van gebrokener loeften XXX dagen unde een careen; (unde van vermetel slaen of quesynghe der olders X dagen [1]) (2)

Item al degene de myt ynicheit visiteren dusse kerke op de Octave van Paeschen, op den Soendach voer kersavent, Op Sunt Joannes Baptisten dach, Op den Soendach voer de vigilie Sunt Bertholomeus apostel, op dusse dagen die hier haer aflaet sueken myt haer aelmyssen mogen verdienen voer hem selven, voer de vrende levendich unde doet, een jaer vastens unde XXX jaer van ingesettener penitentie ende een careen. (3)

Item al de gene de haer aelmyssen geven unde dese kerke myt devocien visiteren, mogen op hochtiden na bescreven verdyenen hondert daghen aflates, ten eyersten: (4)

Op den hiligen kersdach.
Op den hiligen paeschdach.
Op ons heren hemelvaertsdach.
Op den hiligen pinxterdach.
Op alle hoechtiden onser liever vrouwen.
Op alle apostelen daghen.
Op hochtiden der vier doctoren.
Op kermysse deser kerke.
Op alle hochtiden der patronen.

Al devote herten de ynichlike visiteren myt hantreckynge der aelmyssen toe vulst der syrynge deser kerke mogen op nabescreven hochtiden unde haer Octaven verdyenen vyff jaer aflates unde vyff carenen. (5)

Op den hiligen kersdach.
Op nye iaer dach.
Op de dre hilige conyngen dach.
Op den hiligen paesche dach.
Op ons heren hemelvaerts dach.
Op des hiligen sacramentsdach.

---

1) Doorgehaald, en in fijn schrift vervangen door: ende die sin olders vertornt hebben X dage.

Item op de ses dagen naest volgende dat fest van Pinxteren hondert dagen. (5a) Item Nicolaus de legaet heft op dusse selve hochtiden gegeven al den genen de dese kerke myt devocien visiteren unde haer aelmyssen geven twe hondert jaer aflates. (6)	Op pynxter dach. Op de gebuerte onser liever vrouwen. Op onser liever vrouwen lichtmys. Op onser liever vrouwen boscop. Op onser liever vrouwen hemelvaart. Op Sunt Joannes baptisten gebuerte. Op Petri et Pauli tweer apostelen dach. Op kermysse van deser kerken. Op Sancte Walburgen dach. Op alre hiligen dach.
Item op vierdagen na bescreven van de eyrste vesper totter ander hebben gegeven vyff cardinalen, van en ygelick hondert daghen, de mede dat hillighe cruce cussen unde aelmyssen geven. (7)	Op ons lever vrouwen hemelvaert dach. Op onser liever vrouwen gebuerte. Op Sunt Matheus apostel dach. Op Sunt Bartholomeus apostel dach. Op kermyssen dach.
Alle degene de dusse kerke ynichlike visiteren unde beghiften myt haer aelmyssen unde devotelick cussen dat hilige cruce, mogen verdienen op hochtiden nabescreven van vyf cardinalen, van een ygelick hondert daghen aeflates. (8)	Op Sunt Joannes evangelisten dach. Op onser liever vrouwen lichtmys. Op onser liever vrouwen boscop. Op Sunte Thomas Matheus dach. Op kermysse der kerken.

Item al degene de waldade(r)s bynnen to vulst der tymmeryngе ende dese kerke devotelick visiteren, mogen verdyenen op den hiligen dach Petri et Pauli apostolorum ende op de hochtyt Walburgis jonfer, op kermisse des tempels viertich dagen aflates van ingesettene penitencie. (9)

Item al degene, de dese tegenwoerdyghe kerke devotelike visiteren, mogen verdyenen de selve aflaten unde gracien, de men can verdyenen tot den Prekerbrueders, de se hebben dore sunderlynge privilegien of anders. (10)

Item soe we myt devocien dat hilige cruce cussen unde haer aelmyssen geven, mogen verdyenen van vyff cardenalen op festen der hiligen na bescreven, van de eyrste vesper myt der ander hondert daghen. (11)	Op Philippus unde Jacobs dach. Op S. Peter ende Pauwels dach. Op onser liever vrouwen vandynghe. Op Sunt Jacobs dach. Op kermysse.
Item al de gene de dese kerke ynichlike visiteren unde begiften myt haer aelmyssen ende devoetlike cussen dat hilige cruce, mogen verdyenen op hochtiden naest bescreven van de eyrste vesper mytter ander van vyff cardinalen, van een ygelick cardinael hondert dagen. (12)	Op Sunt Symon ende Judas apostelen dach. Op Sunt Andreas dach. Op onser liever vrouwen ontfencknys. Op Sunt Thomas apostel dach. Op kermys der kerken.

Item summa van allen afflaten van dit collegium of Moder kerke to Zutphen, de men verdyenen mach doert iaer ys XLVIII jaer; twe dusent CC unde L daghen, LX carenen unde IIII jaer van yngesetter penitencien to vasten. Ende daer baven alsulke aflaten, als men verdyenen mach tot den Prekerbrueders. Ende de bynt dubelt to verdyenen op Zutphensche kermysse, unde op de dre hochtiden Sunt Walburgis, ioffer.

Item wie Gades dyenst helpen stercken unde die clocken helpen luden verdyenen C unde L dagen aflates. (13)

Zooals men ziet is deze derde lijst van aflaten zeer verschillend van de twee voorgaande. Terwijl Johannes van Dorenborgh van elken aflaat den gever en het aantal dagen en carenen opnoemde, zoodat zijne opsomming aan een catalogus doet denken, was de bewerker van N°. 3 blijkbaar van meening, dat het voor 't publiek weinig ter zake deed te weten, door

wien een aflaat gegeven was. Maar wel nauwkeurig moest men weten op welke dagen en voor hoe lang er aflaat te verkrijgen viel. Vandaar dat er slechts één aflaatgever in de geheele lijst met name genoemd wordt: »Nicolaus de legaet«. Dan schijnt de schrijver van dit stuk van oordeel geweest te zijn, dat al die oude aflaten op zijne lijst niet behoefden opgesomd te worden. Mogen wij daaruit misschien besluiten, dat deze nieuwe tafel naast de oude opgehangen is? Maar dan is het zonderling, dat sommige oude aflaten er wèl, andere er niet in opgenomen zijn.

Zoo is met N°. 1 van deze lijst waarschijnlijk bedoeld N°. 9 van de twee vorige, de gelukkig bewaard gebleven aflaatbrief van Koenraad von Urach van 1226, in deel XXX (blz. 237) medegedeeld. De inhoud van dien brief stemt geheel overeen met hetgeen hier gezegd wordt, uitgezonderd alleen dat de schrijver van deze derde lijst er een carene aan toegevoegd heeft, waarvan in den brief niet gerept wordt.

In N°. 2 van de nieuwe tabel herkent men terstond N°. 11 van de beide vorige: den aflaat verleend door Koenraad van Hochstaden, Aartsbisschop van Keulen en Aartskanselier van Italië, in 't vorige deel besproken op blz. 239 en volgende. Merkwaardig is hier de kentering van de ideeën, die spreekt uit de verandering van de woorden: »en voor 't vermetel slaan of kwetsing van zijne ouders X dagen (aflaats)« in: »wie hunne ouders vertoornd hebben X dagen«. 't Moet een wèldenkend man geweest zijn, die op eigen gezag deze wijziging aangebracht heeft. Ongelukkig is het oude schrift — hoewel doorgehaald — nog altijd veel sprekender dan het zijne. De derde aflaat van de nieuwe tabel is op de oude lijsten niet terug te vinden. En ook onder

de jongere aflaten van de St. Walburg is er geen, die aan deze beschrijving beantwoordt. Daar de gever er van niet genoemd wordt, valt er weinig anders over te zeggen, dan dat het de XXII^ste^ aflaat van de St. Walburg is waarmede wij kennis maken.

N°. 4 van de nieuwe lijst komt overeen met N°. 8 van de oude: den brief gegeven door kardinaal Pileus, medegedeeld op blz. 245 van den vorigen jaargang.

N°. 5 en 5a van de nieuwe tabel vindt men gezamenlijk terug in N°. 14 van de oude, waar ze, blijkbaar terecht, als een enkel stuk gecatalogiseerd zijn: een sedert verdwenen aflaat van Paus Bonifacius IX.

XXIII, XXIV en XXV.

Met den zesden aflaat op de nieuwe lijst vermeld komen wij tot het jaar 1451, want de hiergenoemde »Nicolaus de legaet« is natuurlijk niemand anders dan de bekende kardinaal Nicolaus van Cues. Slechts weinig figuren uit de kerkgeschiedenis der middeleeuwen hebben zoozeer de aandacht der historici getrokken, slechts weinigen kwamen zoo dikwijls ter sprake. En hoewel hij als pauselijk legaat vooral in Duitschland is werkzaam geweest en zijn tocht door de Nederlanden hoogstens zes weken geduurd heeft, zijn ook onze geleerden niet in gebreke gebleven dezen nobelen kardinaal, wijsgeer en theoloog, alsmede zijn werkzaamheid in ons land breedvoerig te behandelen. 't Spreekt van zelf, dat wij hier in de eerste plaats het oog hebben op de — voor haar tijd zoo uitstekende verhandeling van Dr. E. B. Swalue, predikant te Goes, getiteld: »*De Kardinaal Nicolaas van Cusa en zijne werkzaamheid als pauselijk legaat*

in Nederland« [1]), verschenen in het jaar 1838. Sedert zijn daaromtrent af en toe nieuwe gegevens aan het licht gekomen. Vele andere lagen tot op heden in verschillende archieven verborgen; er zal nog wel meer zijn. Maar 't schijnt ons niet ongeschikt, Nicolaus' reis door ons vaderland hier nog eens, en nu wat stelselmatiger, te behandelen dan wijlen Dr. Swalue mogelijk was, al was 't alleen om de vele tot heden onbekende gegevens, welke wij bijeenbrachten, tot een goed geheel te verwerken. Dat Zutphensche documenten daarbij de voornaamste plaats zullen innemen, behoeft nauwelijks gezegd te worden. De lezer vergunne ons dus een — schijnbare — afdwaling van ons onderwerp over:

Nicolaus van Cues en zijne werkzaamheid als pauselijk legaat in Nederland.

Dat Nicolaus Chrypffs, geboortig uit het dorp Cues aan de Moezel, zijn opleiding ontvangen heeft aan de Kapittelschool te Deventer, is van oudsher beweerd, en voor zoover wij weten nooit in twijfel getrokken. Twee geschiedschrijvers van Deventer, Revius en Moonen, staan er ons borg voor [2]) en Nicolaus' dankbaarheid, blijkende uit de in 1469 gevolgde stichting van de Bursa Cusana [3]) levert in dezen de proef op de som. Dat hij, kardinaal geworden, van den Paus de opdracht ontving een verzoening tot stand te brengen tusschen Roelof van Diepholt en Walraven

1) *Archief voor Kerkel. Geschiedenis* van Kist en Royaards, deel IX, blz. 1—115, en de Nalezing daarop t. z. pl. blz. 233—283.

2) Revius, *Daventria illustrata*, 1651 p. 119; Moonen, *Korte Chronyke der Stadt Deventer*, 2e druk, 1714, blz. 52.

3) Revius, t. a. pl. Vgl. de Hullu, *Bescheiden betreff. de Hervorming in Overijssel*, Dev. 1897, blz. 94 en volg.

van Meurs, »die het gelukkig gevolg had, dat de laatste omstreeks het einde des jaars 1448 van zijne aanspraken op den Utrechtschen Stoel afstand deed«, is een dozijn jaren geleden in dit tijdschrift aangetoond. [1]) Dat hij daarbij de Nederlanden opnieuw met een bezoek heeft vereerd, is niet onaannemelijk, maar tot nog toe niet afdoend bewezen. [2]) Dat hij ook in 1449 en volgende jaren nog verplicht was als executeur op te treden om, ten behoeve van Walraven van Meurs, een schatting vast te stellen en in te vorderen van alle geestelijke personen en instellingen in het Utrechtsche bisdom, is eveneens in dit tijdschrift onwedersprekelijk bewezen. [3])

Toch is daarover nog weinig aan het licht gekomen. Uit een stuk door Dr. Swalue medegedeeld [4]) weten wij, dat de Vijf Kapittelen van Utrecht zich verzetten tegen de betaling dier schatting en daarover in hooger beroep gingen, alsmede dat Eijberta van Vlueten, Priores van de Witte Vrouwen te Utrecht, uit naam van haar convent hetzelfde deed. (13 November 1451). Maar het schijnt, dat de bedoelde schatting wel degelijk ingevorderd en op sommige plaatsen ook betaald is, zooals blijkt uit de volgende, op papier geschreven quitantie:

Ego Johannes, prepositus Arnhemensis, Collector subsidii a singulis de clero ac religiosis utriusque sexus Civitatis et diocesis Traiectensis etc. per R(everendissimum) p(atrem) dominum Cardinalem legatum

---

1) Dit *Archief*, XVIII blz. 106.
2) Dit *Archief* XVIII blz. 107, noot.
3) Dit *Archief* XVI blz. 384, volg.
4) *Archief voor Kerk. Geschiedenis* van Kist en Royaards, IX (1838), blz. 269.

pro parte R. p. et illustrissimi domini Walrami, Electi et Confirmati Monasteriensis, auctoritate Apostolica exigendi et levandi specialiter deputatus, Confiteor me a religiosa persona Rectrice Conventus sive domus beate Marie virginis alias ten Ysendorn de tercia regula sancti Francisci opidi Zutphaniensis compensato valore eiusdem ad centum maldera siliginis et $14^1/_2$ florenos Renenses recepisse 6 postul. et unum Renensem, de quibus occasione subsidii huiusmodi prefatam Rectricem et conventum quomodolibet con cernentis quito, ac patrem sive rectorem et ipsam rectricem ac religiosas et singulares personas domus sive conventus eiusdem et quamlibet ipsarum a sententiis et censuris, si quas tam coniunctim quam divisim premissorum occasione quomodolibet incurrerint, auctoritate Apostolica mihi commissa, absolvo per presentes. In cuius rei testimonium hanc cedulam etiam per notarium infrascriptum conscribi feci unacum impressione signeti proprii. Datum in opido Arnhem, in profesto sancti Thome Apostoli Anno Domini M. CCCCLII°.

Francko Hoefnaghel de Maeseyck, clericus Leodiensis Diocesis Notarius publicus premissis interfui et ea fore (?) vera attestor scriptura manus proprie. [1])

Met opgedrukt zegel in rood was.

Op den 29sten December 1450 werd Nicolaus door Paus Nicolaus V tot legaat voor Duitschland benoemd [2])

[1]) In 't Archief te Zutphen. Stukken op papier van 't klooster IJzendoorn. Over Francko Hoefnaghel en zijn werkzaamheid in dezen vergelijke men blz. 84 noot 1.

[2]) Pastor, *Geschichte der Päpste*, I blz. 661.

om daar werkzaam te zijn tot bevordering der kloosterhervorming, terwijl hem tevens de macht gegeven werd den aflaat van dat jubeljaar, waar 't hem goed dacht, ook verkrijgbaar te stellen voor de velen, die daartoe geen Roomsche reis hadden kunnen maken. Hoe hij, gezeten op zijn muildier, terwijl een zilveren kruis, hem door den Paus geschonken, voor hem uitgedragen werd, weldra met een klein gevolg in Duitschland verscheen; hoe hem daar uit stad bij stad een eerewacht van voornamen en overheden te gemoet reed vergezeld door groote scharen van geestelijken en leeken met kruisen en vanen; hoe men hem inhaalde, zingende: »Zoo zijt gij dan gekomen, gij begeerde, dien wij verwachtten in onze duisternis«; hoe hij er een groot deel van den zomer werkzaam was voor de hervorming der kloosters, dat alles doet men 't best na te lezen in het boek van den Zwollenaar Johannes Busch *(de reformatione monasteriorum)*, die spoedig een werkdadig aandeel nam in dien arbeid. Eerst in Augustus van het jaar 1451 trok de beroemde kardinaal-wijsgeer naar ons land; bezocht nog, vóór hij onze grenzen overschreed, het Windesheimsche klooster Frenswegen bij Northorn in 't Graafschap Bentheim, waar hij de mis opdroeg en preekte en voor een ieder een vriendelijk woord had [1]) en begaf zich vervolgens naar Deventer, daarbij vermoedelijk zijn weg nemende over Oldenzaal, Delden, Goor en Bathmen.

Dat de oude Hanzestad Deventer blijde was zoo'n beroemd en waardig leerling van hare school weder binnen hare muren te zien, laat zich denken! Op

---

1) Busch, *Chron. Windes.* ed Grube, p. 339.

Vrijdag 13 Augustus liet het eerzame stadsbestuur reeds de stadsgracht afvisschen om den hoogen gast straks, wanneer hij met zijn gevolg binnen de muren zou zijn, een flinke zoô visch te kunnen vereeren. [1]) Des Zaterdags daaraanvolgende reed een eerewacht van 88 »schutten«, waarschijnlijk vergezeld door een groot deel van Deventers geestelijkheid en burgerij, den kardinaal tegemoet en geleidde hem in plechtigen optocht naar 't Bisschoppelijk hof, waar hij verblijven zou. [2]) Behalve de visch vereerde het stadsbestuur den legaat ook nog drie amen wijn, die nog op denzelfden dag aan zijn verblijf bezorgd werden. [3])

Van Zaterdag 14 tot Zaterdag 21 Augustus vertoefde Nicolaus te Deventer, gedurende welken tijd hij *vermoedelijk* druk verkeerde met de geestelijkheid van St. Lebuïnus; de kloosters en de fraterhuizen bezocht; zeker ook hier, evenals elders, een sermoen hield tegen de bedevaarten naar wonderdoende beelden op ver afgelegen plaatsen; aflaten van honderd dagen verleende aan kerken en kapellen in den omtrek, en velen met zijne raadgevingen van dienst was. Doch dit alles blijft slechts vermoeden; zekerheid hebben wij daaromtrent niet. Slechts een enkel stuk is ons bekend

---

[1]) *Cameraars Rekening van Deventer* over 1451: Item des vridages nae Laurencii den visschers, die in den borchgraven gevisschet hadden, die den legaet gesant worden ende de vissche te vueren in des bisscopshof XVII kr(omstert).

[2]) Item op den selven dach (Zaterdag na Laurencii) LXXXVIII schutten, die den legaet te muete gegaen weren doe he in quam; elken schutten gegeven 1 mengel, dat mengel $1^1/_2$ kromstert, maken VII ℔ XIII kromstert.

[3]) Item den legaet geschencket drie aem wyns, dat stant XVIII R(ynsch) gul. ende maken myd den wyn int hof te brengen XXXVIJ ℔ VIIJ kromstert.

geworden door den hoogen gast te Deventer uitgevaardigd: het is een aflaat van 100 dagen, gegeven op Vrijdag 20 Augustus 1451 aan de kapel van het Nieuwe of St. Elisabethsgasthuis te Zutphen. Ofschoon het oorspronkelijke stuk zoek is, zoodat wij ons met een afschrift uit de zeventiende eeuw moeten behelpen [1]), meenen wij toch 't hier te moeten meedeelen:

Nicolaus miseratione divina t. t. Sancti Petri ad vincula sacrosancte Romane ecclesie presbyter Cardinalis, Apostolice sedis per Alamaniam legatus, Universis et singulis Christi fidelibus Salutem in domino sempiternam. Etsi quibusdam ecclesiis necessitatibus subvenire velimus, illis tamen amplius afficimur, que ad Christi pauperes recipiendum fundate existunt ut sic spiritalis thesauri munimine dotate fideles ipsi devotioribus animis ad illas inclinentur. [2]) Cupientes igitur ut Capella Hospitalis Sancte Elisabeth Zutphaniensis Traiectensis diocesis congruis honoribus frequentetur, fidelesque ipsi eo libentius devotionis causa confluant ad eandem quo inibi dono celestis gratie uberius conspexerint se refectos, de omnipotentis Dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli apostolorum eius meritis et auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in Nativitatis, Circumcisionis, Epiphanie, Resurrectionis, Ascensionis et corporis Domini nostri Jhesu Christi ac Penthecostis nec non Nativitatis, Purificationis, Annunciationis, Assumptionis beate Marie virginis et Nativitatis beati Johannis Baptiste, dictorumque Petri et Pauli Apostolorum ac ipsius capelle dedicationis et patrone festivitatibus, celebritate quoque omnium Sanctorum

---

[1]) Van den Zutphenschen burgemeester Kreinck.

[2]) Deze zin schijnt Kreinck niet goed gelezen te hebben.

eandem capellam devote visitaverint et divinis interfuerint ibidem, atque de bonis sibi a Deo collatis pro eiusdem capelle structura ac ipsius ornamentorum augmento et reparatione manus porrexerint adiutrices, centum dies de iniunctis eis penitentiis misericorditer in domino relaxamus, presentibus perpetuo duraturis. Datum Daventrie Traiectensis diocesis sub nostro sigillo die Veneris vicesima mensis Augusti, Anno a nativitate domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo primo, Pontificatus sanctissimi in Christo Patris et domini nostri domini Nicolai, divina providentia pape Quinti Anno Quinto.

Op aandringen van den toenmaligen Prior van 't beroemde klooster te Windesheim, Willem Vornken, heeft Nicolaus van uit Deventer het nonnenklooster van dezelfde orde bezocht te Diepenveen. »Toen hij daar over de honderd geprofeste zusters en geen klein aantal conversinnen en andere bewoonsters zag, levende volgens den regel in goede tucht en heiligen omgang, heeft hij zich zeer verheugd; hij hield er een collatie (toespraak) en verleende er aflaten" [1])

Op welken dag dit geschied is, blijkt niet duidelijk uit het *Chronicon Windeshemense*, waaraan wij het feit ontleenen. Maar 't komt ons waarschijnlijk voor, dat het gebeurd is op den dag zelf, toen de Kardinaal van Deventer over Diepenveen naar Windesheim trok, d. w. z. op Zaterdag 21 Augustus.

Op den avond van dien dag kwam hij te Windesheim, gelegen op drie mijl afstands van Deventer, door een groote schare vergezeld. Behalve zijn gevolg herbergde men daar gedurende dien nacht in 't gast-

---

[1]) Busch, *Chronicon Windeshemense*, ed.Grube, p. 339.

huis bij de honderd gasten. Den volgenden morgen (Zondag 22 Augustus) hield een zekere bisschop, die hem vergezelde [1]) na de priem in 't Kapittelhuis een schoon sermoen, waarop hij zelf nog een veel schooner liet volgen. Toen dit geeindigd was heeft hijzelf de hoogmis met groote plechtigheid opgedragen, waarbij vele dienaars hem ter zijde stonden, en de kloosterbroeders medezongen. Vervolgens gebruikte hij met de broeders in den reefter den maaltijd, aandachtig luisterende naar de stichtelijke woorden, die onderwijl volgens gewoonte werden voorgelezen. Uit al zijne woorden en daden sprak eene buitengewone welwillendheid, en aan allen, die tegenwoordig waren, bleek, hoezeer hij 't Windesheimsche klooster en zijne inwoners, ja allen die tot 't Windesheimsch Kapittel behoorden, lief had. En volgens zijn zeggen was dat ook het geval met den Paus.

Hun daarom een bijzondere gunst willende bewijzen, schonk hij aan alle personen van beide geslachten, die aan 't Windesheimsch Kapittel onderworpen waren den jubileumsaflaat, zonder dat zij daarvoor iets behoefden te storten, doch onder zekere, nauwkeurig na te komen voorwaarden en gaf den eerwaarden Prior van Windesheim en wie deze zelf daartoe zou aanwijzen, volmacht om allen vergiffenis voor hunne misdaden te schenken die aan hem of zijne commissarissen zouden biechten. En de prior verleende deze volmacht bij geschrifte aan alle priors en rectors van ons generaal Kapittel, met dien verstande, dat ieder daarover alleen beschikken kon voor zijn onderhoo-

---

[1]) De bisschop van Dunkeld in Schotland. Zie beneden.

rigen.[1]) Bovendien verklaarde de Kardinaal, dat het onnoodig was in de biecht die dingen nogmaals te herhalen, die iemand reeds vroeger behoorlijk en met goede voornemens gebiecht had. Toen men hem vroeg of het een kloosterling vrijstond zonder verlof naar Rome te trekken om daar, naar luid van de Pauselijke bullen, den jubileums-aflaat te verwerven, antwoordde hij, dat de Apostolische vader Paus Nicolaus V zelf gezegd had: »Gehoorzaamheid is beter dan aflaat«.[2])

Stukken zijn er, voor zoover wij weten, op dien Zondag niet door den legaat uitgevaardigd. Wel verschenen er afgevaardigden van de Magistraat der stad Zwolle;[3]) kwamen zij hem vragen ook hunne stad met een bezoek te vereeren? Van Windesheim ging hij, ook door den Prior Willem Vornken vergezeld, naar het klooster Bethlehem te Zwolle.[4]) Vergissen wij ons niet, dan is hij nog dienzelfden Zondagavond met een soort van fakkeloptocht feestelijk ingehaald.[5]) Hij vertoefde er tot Donderdag,

---

1) Allerwaarschijnlijkst heeft de Kardinaal deze volmacht ook schriftelijk gegeven. Doch 't stuk is zelfs niet in afschrift bewaard gebleven. Ook volmachten van Willem Vornken aan de andere priors zijn voor zoover wij weten tot op heden niet bekend geworden.

2) Dit alles volgens 't *Chronicon Windeshemense*, ed. Grube, p. 339, 340. Dumbar heeft uit de Stadsrekeningen van Deventer verkeerdelijk afgeleid, dat Nicolaus van daar naar Nijmegen trok. (*Kerkel. en Wereldl. Deventer*, I, 149).

3) *Stadsrekening* van Zwolle, 1451. Item mit Henric ten Water toe Wyndessem om den legaet een antwoorde te seggen, verteert f(acit) IIII gl. XV pl. V br. Item noch mit Henric voirsz. toe Wyndessem, den legaet te antwoorden, verteert f IIII gl. IIII pl. VI br.

4) *Chronicon Windeshemense* ed. Grube, p. 340.

5) *Stadsrekening* Zwolle, 1451; Item voir tortisen ende waskerse, doe die cardinael hier was f. VIII gul. VII pl. III br.

26 Augustus, gedurende welken tijd de stedelijke overheid hem »tot tweën tiden geschenckt (heeft) an confijs ende krude f(acit) XXII gulden, XVII placken II br«. Ook aan wijn liet zij 't den hoogen gast niet ontbreken: 's morgens en 's avonds werd een aantal kannen aan zijn verblijf bezorgd. [1])

Waarschijnlijk gaf de legaat te Zwolle op Maandag 23 Augustus aan Willem Vornken de schriftelijke volmacht tot het verleenen van den jubileums-aflaat hier boven bedoeld. Immers op denzelfden dag verleende hij ook vijftig dagen aflaat aan iederen tot het kapittel van Windesheim behoorenden priester, voor elken keer, dat hij bij 't begin en het einde der mis zekere woorden voor den Paus en den Bisschop in 't gebed zou opnemen, [2]) alsmede een volmacht aan de Priors van alle tot het Windesheimsch Kapittel behoorende kloosters, om hunne onderhoorigen, die zich castreerden of op andere wijze verminkten, buiten 't kerkhof en heimelijk te laten begraven. [3])

Reeds te Windesheim was Derk Splythof, een der »raadsvrienden« van Deventer, bij den kardinaal geweest, om met hem te spreken over een zaak, die men met de Munsterschen had. Op »Sente Bartholomeus avont« (23 Augustus) reed dezelfde Splythof met verschillende raadsvrienden van Kampen en Zwolle, die eerst te Deventer vergaderd hadden »om bede willen onses Heren« (den bisschop van Utrecht) opnieuw naar den kardinaal te Zwolle, om hem andermaal over

---

[1]) Item Nycolaus de Kusa cardinael geschenct in vier dagen des morghens ende des avendes tsamen f. CXXXVI quarten (elcke quarte III kromsterten.

[2]) en [3]) In afschrift bewaartl. Zie Acquoy, *Windesheim* III blz. 292

die zaak te spreken. [1]) Op denzelfden avond verschenen nog twee andere raadsvrienden van Deventer, t. w. Johan Buebing en Johan Marquart te Zwolle, om er bij den kardinaal op aan te dringen dat hij den grooten aflaat verkrijgbaar zou stellen te Deventer. [2]) Zooals echter later blijken zal, kon men het over de voorwaarden niets eens worden. Gelukkiger was »Meister« Johan Marquart wat een andere zaak aanbetrof. Reeds langen tijd hadden de Overijsselsche, zoowel als de Geldersche steden overlast geleden van de zoogenaamde »heimelijke gerichten,« die de burgers ja ook de magistraatspersonen voor zich daagden, en dikwerf hunne bevoegdheid, zoo zij die al hadden, te buiten gingen. Nu had de Roomschkoning Frederik III in 1442 een besluit uitgevaardigd, waarbij de macht der geheime gerichten zeer beperkt werd; de streken, waar de rechtspraak goed geregeld was, kregen daarbij het voorrecht, dat geen harer inwoners voor 't Veemgericht kon gedaagd worden in zaken, waarmede zulke rechtbanken niets te maken hadden. Indagingen op zulke zaken betrekking hebbende, werden daarbij krachteloos verklaard. Johan Marquart nu verzocht en verkreeg op Dinsdag 24 Augustus van den kardinaal een vidimus van dit besluit, dat deze tevens met zijn

[1]) Waarschijnlijk had zij betrekking op de regeling der financieele aangelegenheden tusschen Rudolph van Diepholt en Walraven van Meurs. Zie daarover de belangrijke mededeelingen van Dr. G. Brom in dit *Archief*, XVI, 372, volg. Merkwaardig is, dat van het stuk aldaar op blz. 388 en volg. als B gepubliceerd een gelijktijdige copie berust te Zutphen, *collationata per me Franckonem Hoefnaghel de Maeseyck, sacra imperiali auctoritate notarium.*

[2]) *Cameraars Rek. van Deventer*, 1451: Item op Sente Bartholomeus avont Buebing (en) Marquart gevaren toe Swolle an den cardinael om dat aflaet te verwerven. Voir wagenhuer ende teringe VIII ℔ XII kr.

gezag bekrachtigde, terwijl hij tegelijkertijd den bisschoppen van Utrecht en Munster en den proost van Deventer gelastte de magistraat tegen *'t judicium vetitum* bij te staan. [1]) Dit stuk werd toenmaals van zeer groot belang geacht.

Op Woensdag 25 Augustus verleende Nicolaus nog een aflaat van honderd dagen aan allen, die handreiking deden voor den bouw van de St. Michaelskerk te Zwolle [2]) en vertrok kort daarop, begeleid door den prior van Windesheim en vele anderen naar Kampen. Daar nam Willem Vornken, nadat hem alle voorrechtbrieven voor 't Windesheimsch Kapittel gratis ter hand gesteld waren en nadat de kardinaal hem zijn zegen gegeven had, afscheid en keerde naar zijn klooster terug.[3])

Over Nicolaus' verblijf te Kampen en hoe lang het geduurd heeft zijn ons geen nadere bijzonderheden bekend geworden. Stadsrekeningen over dien tijd bezit Kampen niet meer. Of hij van daar nog een uitstapje naar Friesland gemaakt heeft? Wij weten alleen, dat later in Bolsward de jubileumsaflaat werd verkrijgbaar gesteld.

Zooveel is zeker, dat wij Nicolaus op Donderdag 2 September reeds te Utrecht werkzaam vinden, [4]) waaruit wij mogen afleiden, dat hij de reis wel over Elburg, Harderwijk, Nijkerk en Amersfoort zal ge-

---

[1]) 't Stuk zelf is gedrukt bij Dumbar, *Deventer*, I, 579. In de *Cam. Rek.* van 1451 leest men daarover: Item meister Johan Marquart op die tijt vorsz. geworven enen brieff van den cardinael, Richters te kiesen den vrigreven myd rechte te vervolgen, te bannen. Item die tegen des keysers reformatie dede. Gegeven 4 postulaetgulden $9^1/_2$ kromstert, maken VII ꝉ $1^1/_2$ kr.

[2]) Van Hattem, *Zwolle*, V blz. 59.

[3]) *Chronicon Windeshemense*, ed. Grube, p. 340.

[4]) Volgens een stuk op dien dag uitgevaardigd, dat hier niet ter zake doet, doch dat binnenkort in ander verband wordt uitgegeven.

maakt hebben. Ook in de Bisschopsstad werd hij door de geestelijkheid en de burgerij met hymnen en lofzangen ingehaald. Hij vaardigde er een streng plakkaat uit tegen de vele nonnen-conventen in de Utrechtsche diocees, die geen besloten kloosters waren. Het dateert van Vrijdag 3 September en moest aangeslagen worden »in valvis seu postis Majoris Ecclesie Traiectensis.« [1]) Waarschijnlijk kreeg hij dienzelfden dag ook bezoek van Gelis Ingen Nyewlant en Willem van Dornick, raadsvrienden van Arnhem, die den vorigen dag »te scepe mit veel geselscap van der stat wegen tot Utrecht gevaren waren om den Legaet te bidden dat hi hier (te Arnhem) wold commen. »De heeren verteerden op die reis XX Rynsch gulden en XXVI kromstert. [2]) Op Zondag 5 September verleende Nicolaus een aflaat van 100 dagen aan allen, die op bepaalde feestdagen de kapel van het zusterhuis van Maria van Egypte bezochten en handreiking deden tot den bouw en versiering daarvan. [3])

Op denzelfden dag gaf hij aan den Bisschop, den proost en den aartsdiaken van Utrecht den last, om zekeren Gerard van Wesel, die zonder toestemming van zijn landcommandeur Dirk van Enghuizen, uit het Duitsche huis te Utrecht naar het Karmeliterconvent te Haarlem was overgegaan, tot zijne vroegere orde te doen terugkeeren. [4])

Nicolaus schijnt te Utrecht veel werks gehad te

---

1) Gedrukt in 't *Archief* van Kist en Royaards, IX (1838) blz. 263 en volg.

2) C. van Hasselt, *Arnhemsche Oudheden*, I blz. 125. Zij waren vertrokken des Donredagh post decollationis = 2 Sept.

3) *Archief* van Kist en Royaards, IX (1838) blz. 267.

4) Archieven der Ridderl. Duitsche Orde, Balie van Utrecht, No. 365 (II blz. 411).

hebben om met de geestelijkheid de kwestie te regelen betreffende de schadevergoeding, die uitgekeerd moest worden aan Walraven van Meurs. 1) Merkwaardig is het bericht over zijn bezoek aan het Regulieren-klooster »St. Maria en de twaalf Apostelen« te Utrecht, ons bewaard gebleven in de kroniek van den lateren Prior Cornelis Block. 2) De toenmalige Prior, Boudewyn Gardyn, had den kardinaal tegelijk met bisschop Rudolf ter maaltijd genoodigd. Nicolaus nam deze uitnoodiging gaarne aan en reed, door den Bisschop vergezeld, op zijn muildier naar het klooster, voorafgegaan door een professor in de H. Godgeleerdheid, die een zilveren kruis droeg, onzen kardinaal door den Paus zelven vereerd. Toen zij bij het klooster kwamen begonnen eenige broeders onder elkaar te mopperen, zeggende: »Kijk, 't kleine beetje waarvan wij moeten leven, wordt nog verkort; 't wordt onze monden onthouden om door den kardinaal verslonden te worden.« Nauwelijks waren de hooge gasten gezeten of zij riepen pater Boudewyn om met hen aan te zitten. Nadat de maaltijd geëindigd was sprak de kardinaal de broeders, in de sacristie vergaderd, toe, verzekerend dat hij van den Paus een bijzondere opdracht had om de kloosters onzer orde te bezoeken. Enkele dagen later beklom de kardinaal op 't St.-Janskerkhof een preekstoel en hield een toespraak tot het volk, aan allen die gebiecht hadden en berouwd, een jaar van verzoening met God, een jaar van gratie en aflaat predikend. En onze kerk stelde hij tot één van de zeven, waar, volgens Roomsche wijs, zulke boete-

1) *Ibid.* blz. 269 en Matthaeus, *Analecta* V, 512.

2) Uitgeg. door Mr. J. G. Ch. Joosting in *Bijdragen en Mededeel. v/h Hist. Gen.* XVI (1895) blz. 63, 64.

doeningen moesten gehouden worden. Daardoor ontstond een groote toeloop van volk om dezen aflaat te verkrijgen. Toen de drukte voorbij was, verheugde de Prior zich over het feit, dat hij omstreeks honderd Fransche kronen ontvangen had. Hij kon niet nalaten ze in den schoot van zijn pij aan de broeders te toonen, zeggende: »Ziedaar, broeders, wat ik overhoud na aftrek der kosten van den maaltijd, waarover jullie zoo gemopperd hebt. Ik verzoek u, in 't vervolg wat voorzichtiger te zijn en uwe onbekookte meeningen voor u te houden, totdat gij den afloop der zaak kent. Als ik den hoogeerwaarden kardinaal niet uitgenoodigd had, had ik nu zeker die som geld niet in mijn schoot.« De toegesprokenen bloosden van schaamte en zwegen.

Verder is ons over Nicolaus eerste verblijf te Utrecht weinig bekend geworden. Alleen dit, dat hij daar op Dinsdag 7 Sept. nog vertoefde, blijkens een aflaat van 100 dagen, op dien datum verleend aan de kapel van het H. Sacrament te Hasselt [1]), en dat onder de velen, die hem daar stellig kwamen opzoeken, ook een deputatie uit Zwolle was, die inlichtingen kwam vragen over de voorwaarden op welke de stad den grooten aflaat verkrijgen kon. [2])

Ook betreffende het volgende gedeelte van des kardinaals reis — zijn tocht door Holland — is tot nog toe slechts weinig uit de archieven aan den dag gekomen. Stedelijke rekeningen uit dien tijd en goed bewaarde kerk- en klooster-archieven schijnen in

---

[1]) Overijss. Almanak, 1850, blz. 41.

[2]) *Stadsrekening*, Zwolle, 1451: Item mit Henric ten Water een reise Tutrecht an den legaet om des aflaets willen; verteert f. 88 gul. 11 pl. 2 br.

Holland schaarsch te zijn. Gelukkig echter wordt dit deel van Nicolaus' tocht uitvoerig beschreven in Frederik van Heilo's boek over de stichting van het Regulierenklooster bij Haarlem. [1]) Daaruit zullen wij datgene vertalen, wat wij hier bepaald noodig hebben, en wel in de eerste plaats de persoonsbeschrijving door Frederik van den hoogen bezoeker opgeteekend. [2])

Nicolaus de legaat, zoo verhaalt hij, was een man, die door de volmaaktheid en waardigheid van zijn zeden, door den ernst en wilskracht, die spraken uit zijn gelaat, ieders eerbied opwekte. Hij was bijzonder knap in de Godgeleerdheid en alle takken van wetenschap. Hij was doctor in 't kerkelijk recht en, naar men zeide, wel onderwezen in drie talen: Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch. Van nederige, ja geringe afkomst, was hij door zijn ijver en zijn werkzaam leven een zeer beroemd en vermaard man geworden. Hij was groot en krachtig van bouw, maar nog grooter van geest en begaafd met een zeldzame welsprekendheid. Was hij dus door de natuur rijk met gaven bedeeld, dit sprong nog te meer in 't oog doordat hij van een zuiver geweten was en een groot voorstander van de trouwe naleving der orde-regels. [3]) Vooral de Regulieren had hij van ganscher harte lief, en wanneer er aangaande hen kwesties verrezen bij de Roomsche curie, was hij er steeds op uit hun zaak te beschermen en te bevorderen....

Nadat hij te Utrecht gekomen was en het een en ander betreffende de kerk en de insluiting der nonnen

[1]) Uitgegeven door J. C. Pool, *Frederik van Heilo en zijn schriften.* Amst 1866. blz. 133 e. v.

[2]) Aldaar blz. 143.

[3]) Zoo meen ik hier en elders »ex animo diligens *puritatem religionis*« te moeten weergeven.

geregeld had, wilde hij ook 't klooster te Egmond bezoeken. Doch toen hij de stad Amsterdam naderde, ging hem de geheele burgerij met groote plechtigheid te gemoet om hem te ontvangen en in te halen. Ook onze broeders Regulieren aldaar gingen hem in hun ordekleed in processie te gemoet, en toen hij hen zag begeerde hij op allerlei wijs tot hen te gaan. Tot de vroedschap en de burgers, die zich daartegen verzetten, zeide hij: »Lijdt toch, goede mannen, lijdt toch, dat ik tot mijne broederen ga; toe, laat mij tot mijne broeders gaan.« Maar, daar alles voor zijne ontvangst reeds vooraf geregeld was, kreeg hij niet zijn zin van de burgerij, daar het stadsbestuur hem door zijn aandringen geheel overreedde. Toen hij te Egmond gekomen was en de monniken door verschillende berispingen tot de strikte observantie van hun regel verplicht had — waarmede bijna allen, ook de abt, het eens waren — wilde hij ook de nonnen te Reynsburch reformeeren. Zoo kwam hij tot ons klooster, ofschoon de burgemeesters en vroeden van Haarlem toen hij nog te Egmond was, reeds afgezanten tot hem gezonden hadden, om te vragen of hij, na in Egmond zijne zaken afgedaan te hebben, zich wilde verwaardigen tot hen te komen. Maar voornemens naar Reynsburch te gaan riep hij onzen prior, die te Egmond bij hem was, tot zich, en droeg hem op vooruit te gaan om een nachtverblijf voor hem gereed te maken in zijn klooster. Zoo kwam hij tot ons op den elfden September [1]) en werd door ons heele convent, dat hem met kruisen en vaandels in plechtige processie te gemoet was gegaan, ontvangen en naar de kerk geleid.

Toen hij denzelfden dag met de broeders in den

[1]) ipso die Prothi et Jacincti.

refter zijn maaltijd deed, was hij zoo rustig en oplettend bij 't geen onder den maaltijd gelezen werd, dat men zou gemeend hebben dat hij een der broeders was. Hij was dan ook een zeer ijverig beoefenaar der wetenschappen. Vandaar dat hij ook onze boekerij bezocht en de boeken ijverig doorbladerde, om te zien of hij niet iets nieuws vond dat hem op de een of andere wijze licht gaf. Toen hij om dezelfde reden ook de boekerij te Egmond nauwkeurig doorzocht, vond hij een boek van Rabbi Moyses over de verklaring van zekere uitdrukkingen, die in 't Hebreeuwsch duister en dubbelzinnig zijn. Reeds lang had hij 't in alle bibliotheken waar hij kwam te vergeefs gevraagd. Toen hij den abt [1]) opdroeg dit werk op zijne kosten voor den Apostolischen vader te laten afschrijven, liet gene 't in den besten lettervorm en zoo nauwkeurig mogelijk op zijn eigen kosten afgeschreven, den Paus welwillend ten geschenke aanbieden.

Door zijne vriendelijkheid was hij zeer geliefd en ondanks zijn hooge waardigheid nederig in den omgang. In zijn gesprek met de broeders, die hij ook liefdevol de hand toestak, was hij zeer familiaar en zonder eenige laatdunkendheid. Nooit sprak hij over ijdele en onnutte dingen, maar over de Heilige Schriften, de genade van Christus en de juiste naleving van den orderegel. [2]) Zelden sliep hij langer dan tot twee uur 's nachts, zoo vol ijver was hij voor zich zelven en in 't afdoen van zaken. Wanneer hij opgestaan was en zijne gebeden gelezen had besteedde hij eenigen tijd aan de studie der Heilige Schriften tot onderricht van zijn geest. Daarna, de brieven en verzoekschriften ingezien

[1]) Willem van Mathenes.

[2]) alweer: de religionis puritate.

hebbende, die hem ter hand gesteld waren, bestelde hij wat hem 't geschiktst leek dat in ieders zaak gedaan werd: want vele personen die moeilijkheden hadden, stroomden van alle kanten tot hem om raad en steun.[1]) Velen ook trachtten voor bepaalde plaatsen aflaat van hem te verkrijgen, doch in 't verleenen daarvan scheen hij gematigd en omzichtig. Aan religieusen, die er om vroegen schonk hij dien niet gemakkelijk, zeggende: »'t verwondert mij dat gij, religieusen, mij zooveel moeite maakt om aflaten, waar een berouwvol en deemoedig hart aflaat heeft van alle zonden. De beschaving van den geest en de ijver tot de deugd schenkt immers de zekerste en betrouwbaarste aflaten.« Daarom zei ook de geestelijke vader de bisschop van Dunkeld in Schotland [2]) die tot zijn gevolg behoorde — een uitstekend professor in de H. Theologie, vermaard door zijn groote bekwaamheid en kennis — dat de aflaten gegeven werden voor de boeren en de wereldlingen, die door de mildheid der aflaten opgewekt worden tot boete en belijdenis van hunne zonden.

Toen hij den dag na zijne aankomst, een Zondag (12 September) een merkwaardige collatie (toespraak) hield in het kapittelhuis, over het woord van den

---

[1]) Eén voorbeeld van een dergelijk verzoekschrift is ons bewaard gebleven. Het is geschreven »tot Leyden, op ons Liever-Vrouwen dach Nativitas,« d. w. z. den 8en September (1451) en zal Nicolaus tijdens zijn verblijf te Egmond of te Haarlem overhandigd zijn, als het ten minste tot hem gekomen is. Het is een verzöek van »Johan Heer tot Lanoy en toe Ruive, ende andere Raden mijnes genaden Here van Bourgonie, gestelt ten saken van Hollant ende Zeelandt« om een twist te beslechten tusschen de Minderbroeders van de Observantie te Delft en den pastoor van de nieuwe kerk aldaar. Zie Boitet, *Beschrijving van Delft*, 1729 blz 343 of *Archief voor Kerkel. Geschiedenis*, IX, 1838, blz. 107.

[2]) episcopus Donckolgensis regni Scocie.

wijzen man [1]: »Gelijk een wijngaard heb ik vrucht gemaakt, zoetheid van reuk,« zeide hij, dat daarmede de gelukzalige Maagd aangeduid werd, — wier geboortefeest nog gevierd werd — wegens de bijzondere eigenschappen van den wijnstok, waardoor de uitstekende deugd van de Heilige Maagd duidelijk wordt voorgesteld, van haar, die is gelijk een zonnescherm en een afkoeling in den gloed der verzoeking, die door Hare bescherming de vlammen tempert van de jeugd en van de ondeugden, die een beschutting is tegen de slangen, die uit de natuur van Haar vleesch dien druiventros heeft voortgebracht, uit welken die wijn geperst is die God verheugt en de menschen. En nadat de zeer eerwaarde vader en heer legaat dit woord breeder had uitgewerkt, paste hij het weder toe op de eeuwige wijsheid, die ons schenkt een onverminderde en gezonde naleving van den heiligen godsdienst, en zoozeer ontroerde hij allen door de kracht van zijn vermaningen, dat hij zijne toehoorders vervulde met een gloeiende liefde voor den heiligen godsdienst....

Nadat hij ons met deze en soortgelijke woorden vermaand had en absolutie had gegeven aan de broeders, ging hij over tot de kloosterlijke Mis, waarbij hij zich zoo ontroerd en eerbiedig betoonde jegens de goddelijke geheimenissen, dat hij voor ons allen een voorbeeld was van vrome en nauwkeurige viering.

Daar de stad hem, bij monde van den commandeur van St. Jan, met vele smeekbeden uitnoodigde, dat hij zich zou verwaardigen om tot haar te komen,

[1] »de verbo sapientie« leest Pool. De bedoelde tekst komt in de Vulgaat niet voor in 't boek der wijsheid, maar in den Prediker (Eccles. XXIV. 23); daarom zou ik liever lezen *»de verbo Sapientis.«*

maakte hij zich — na bij ons den maaltijd genomen te hebben — tot vertrekken gereed; en de broeders elk afzonderlijk vaarwel zeggende en de hand reikende ging hij heen, terwijl de geheele stad met de geestelijkheid van de kerk en de drie kloosters hem tot aan onze poort tegemoet kwam. Daar waren de St. Jansridders, de Predikheeren en de Carmelieten, allen in hun ordekleed, met hunne kruisen en vanen; zij werden gevolgd door de vroedschap der stad en de inwoners, en terwijl alle klokken der stad luidden, geleidden zij hem met groote plechtigheid naar de parochiekerk, en toen het Lof en de dankzeggingen geëindigd waren, naar de commandery van St. Jan, waar hem 'nachtverblijf, en wat hem verder noodig was, bereid was.

Den volgenden dag (13 Sept.), dat was op den dag voor H. Kruisverheffing, hield hij te Haarlem voor 't geheele volk een sermoen, waarin hij vooral te velde trok tegen de bedevaarten naar Wilsenack [1]) en andere plaatsen, waar eenige vereering heerscht voor beelden van de H. Maagd, alsof in die beelden eenige goddelijke of bovennatuurlijke macht school om de gebeden der vereerders te vervullen. Hij achtte die figuren of beelden alle van dezelfde kracht, omdat dezelfde vorm niet verschillend kan handelen: zij moesten niet alleen geschat worden naar hun vorm, die beter is, naarmate zij kunstiger bewerkt zijn, maar ook naar de stof (waaruit zij vervaardigd zijn). Ook ontsloeg hij allen, die een gelofte gedaan hadden aan het zoogenaamde (Heilige) bloed te Wilsenack of elders, daarvan en

[1]) Te Wilsenack in de Priegnitzer kreits niet ver van de Elbe waren drie bloedige hosties, die van heinde en ver pelgrims trokken. Zie verder daarover Pool, *Fred. van Heilo*, blz. 152 noot 2.

ried hen aan het Heilige Sacrament in hunne moederkerk te bezoeken, dat de ware en Goddelijke kracht van bijstand bezit. De beelden der Heiligen noemde hij vereerenswaard in zooverre zij hunne herinnering levendig houden en de deugdzaamheid van hun heiligen omgang voorstellen.

Na vervolgens de Mis in de groote parochiekerk op zijne wijs gevierd en den maaltijd gehouden te hebben, vertrok hij naar Reynsburch, waar de nonnen in angst en vreeze zijn aankomst afwachtten, wegens de reformatie, waaraan ze op alle mogelijke wijs trachtten te ontkomen. Daarom hadden ze de verdedigers van hare levenswijze, n.l. den bestuurder van het vaderland, den stadhouder van den Hertog [1]) met vele voorname lieden tot zich geroepen, om door hunne bescherming veilig en zeker te zijn voor den Legaat. Maar door zijne standvastigheid, welsprekendheid, overreding en goed recht wist hij allen te bewegen zich niet te verzetten. Nadat hij zijne bevelen gegeven had betreffende het leven in gemeenschap (van goederen), over 't niet hebben van eigendom, over de voortdurende insluiting e. a. inzettingen, is hij teruggekeerd naar Leiden, waar hij eveneens eervol ontvangen is door de geestelijkheid en 't volk. [2])

---

1) Waarschijnlijk de toenmalige stadhouder van Holland Johan de Lanoy.

2) Opmerkelijk, dat hier de Leidsche magistraat niet vermeld wordt. Was zij om de een of andere reden den kardinaal niet welgezind? De Stadsrekening van Leiden over 1451, die daarover wel licht verspreiden zou, is ongelukkig niet meer aanwezig en in de Vroedschapsboeken over dien tijd wordt, zooals de tegenwoordige Archivaris van Leiden mij welwillend meedeelde, »van het bezoek geen melding gemaakt.« Spreekt Nicolaus misschien daarom alleen te Leiden over »de partijschappen en 't verdorven bestuur« ?

Nadat hij daar een dag vertoefd had en een preek had gehouden tot het volk, evenals te Haarlem en op zeer vele andere plaatsen, tegen de bedevaarten, tegen de partijschappen en 't verdorven bestuur van 't vaderland, heeft hij na een Mis gevierd te hebben, Utrecht weer opgezocht. [1])

Daar heeft hij wegens kerkelijke aangelegenheden, die ons, wilden wij ze verhalen, te lang zouden ophouden, eenigen tijd vertoefd. Ook heeft hij daar getracht de monniken van St. Paulsabdij, van de orde van den gelukzaligen Benedictus, te hervormen, en nadat de toenmalige abt, heer Willem van Hokelum in handen van den Legaat afstand had gedaan van zijne abdij onder beding van een jaarlijksche uitkeering tot aan zijn dood, heeft hij die terstond gegeven aan broeder Jacob van Poelgheest, een regulier kanunnik van ridderlijken stam, die monnik geworden was in Syon bij Delft en toen prior was van de Regulieren te 's Gravesande. Bij dat alles werd hij gesteund en geholpen door Heer Rudolph van Diepholt, bisschop van Utrecht en zijne geestelijkheid. Ook heeft onze legaat zich druk gemaakt voor de hervorming der nonnen in de stad en de diocese van Utrecht. Maar toen hij terugkeerde naar de streken aan den Boven-Rijn, zijn niet alleen deze, maar ook die van Egmond en Rheynsburch, onder voorwendsel dat zij in hooger beroep gingen, tot hun oude levenswijs en vroegeren kloosterregel teruggekeerd. Een verbetering toch, waarmede degeen die verbeterd moet worden, het zelf niet eens is, heeft geen stevigen grondslag: want het is niet

---

[1]) Alles wel beschouwd is hij dus stellig niet voor den avond van den 15en of eerst op den 16en Sept. te Utrecht teruggekeerd.

genoeg, dat allerlei dingen veranderd worden, als de gezindheid niet verandert; uit den bedorven wortel spruiten weer slechte vruchten. Immers de vrees is op den duur een slecht bewaker, houdt die op, dan komt de oude aard weer boven.«

Behalve dit belangwekkende verslag over Nicolaus' tocht door Holland, heeft Frederik van Heilo ons nog een en ander medegedeeld, dat hier niet mag ontbreken. Het luidt als volgt:

»Terwijl Nicolaus van Cusa (voor de tweede maal) te Utrecht was, heeft hij, bewogen door de vroomheid van het Hollandsche volk en gedachtig aan den eerbied hem allerwege getoond, den aflaat van het jubeljaar verkrijgbaar gesteld in Haarlem, Dordrecht, Delft, Leiden en Amsterdam. Hij gaf dien ook in Utrecht, in Gelderland en Friesland en in vele andere streken, welke hij op zijne zending bezocht. Juist zijne vrijgevigheid met den aflaat had ten gevolge, dat bij velen de liefde daartoe verzwakt werd, want wat te veel is wordt van minder waarde geacht. De voorwaarde echter, waaronder die aflaten uitgevaardigd werden, was overal dezelfde, n.l. dat men het vierde deel van de uitgaven, die men zou gedaan hebben, als men Rome in het jubeljaar bezocht had, ten bate van den bouw der kerken van Rome in zekere kisten stortte, en dat men zekere plaatsen bezoeken en smeekbeden, vasten en onthoudingen moest doen. Een zeker deel van het geofferde geld was bestemd voor den bouw der kerken op die plaatsen, waar de aflaat verkrijgbaar gesteld werd. Vandaar dat veel geofferd geld op enkele plaatsen bijeenkwam. Wat het deel aangaat, dat naar Rome moest overgezonden worden, werd Mr. Anthonius de Forlinio, doctor in de beide

rechten, geestelijke van de Apostolische Kamer en pauselijk nuntius, gezonden met een pauselijke volmacht om het in verschillende staten en steden in ontvangst te nemen.« [1])

Voor wij Kardinaal Nicolaus op zijn tocht naar den Boven-Rijn althans tot aan de grenzen van ons vaderland vergezellen — Frederik van Heilo weet ons daarover verder niets bijzonders mede te deelen — lijkt het ons wenschelijk hier eerst de aandacht te vestigen op eenige voorstellingen in de bovengenoemde studie van Swalue, die beslist onjuist zijn.

Zonder de groote verdiensten van Nicolaus van Cusa op verschillend gebied te miskennen, hebben Swalue en zijn vriend Kist — maar vooral de laatste, die Swalue's verhandeling van verschillende bijlagen en vervolgen voorzag — bij hunne lezers den indruk gevestigd, dat de beroemde kardinaal in de eerste plaats ons land bezocht als aflaathandelaar. Frederik van Heilo's eenvoudig verhaal toont echter ten duidelijkste aan, dat het verleenen van aflaten niet het hoofddoel van zijne komst was, maar wel de hervorming der kloosters. Van Utrecht, waar hij voorschriften uitvaardigde voor de insluiting der nonnen, wilde hij — niet naar Amsterdam, waar hij, had hij handel daarin gedreven, toch zeker wel eenige aflaten had kunnen plaatsen — maar naar Egmond, om de monniken te verplichten tot een strengere naleving van hun regel. Van Egmond wilde hij — niet naar Haarlem of Leiden — maar naar Rynsburg, om de al te levenslustige nonnen aldaar te binden aan strenger tucht. En nauwelijks heeft hij daar zijn doel, voor 't oogenblik

1) Pool, *Frederik van Heilo*, blz. 155 en 142.

althans, bereikt, of hij gaat terug naar Utrecht, waar nog kerkelijke zaken te regelen, nog een klooster te hervormen viel: de St. Pauls abdij. Slechts op dringende uitnoodiging van de plaatselijke overheden en burgerijen bezoekt hij de steden. Om den grooten aflaat te brengen of om kleinere te verkoopen? Neen, om te prediken tegen de bedevaarten naar Wilsenack e. d. plaatsen. Hadde hij werkelijk aflaten verkocht gedurende zijne reis, dan zou 't ons — tuk als de goê-gemeente toen op zulke stukken was — toch zeker niet moeielijk vallen er een half dozijn uit onze Hollandsche archieven bijeen te brengen. Maar noch Swalue, noch anderen is 't gelukt ook maar een enkelen orgineelen aflaatbrief van Nicolaus, uitgevaardigd gedurende zijn reis door Holland, te vinden. Natuurlijk heeft de kardinaal er wel gegeven aan enkele kloosters en kerken: zoo b.v. een van honderd dagen aflaats aan allen, die de kapel bezochten van 't nonnenklooster Rome op 't Rapenburg te Leiden, en handreiking deden voor den bouw, de vergrooting of de versiering van dit kerkje.[1]) Maar was hij er bepaald mild mede geweest, dan zouden er toch stellig meer bewaard gebleven zijn.

Den grooten of jubileums-aflaat heeft Nicolaus verleend aan Amsterdam, Haarlem, Leiden, Delft en Dordrecht; maar *niet*, zooals Swalue en Kist gemeend hebben, tijdens zijne reis door Holland. Gedurende het jaar 1451 is die in Holland nergens verkrijgbaar geweest. Hij werd aan de genoemde plaatsen eerst verleend op den zevenden Januari 1452, toen Nicolaus

[1]) Van Mieris. *Beschrijving der Stad Leyden*, 1e deel, blz. 131. Het daar voorkomende jaartal 1441 is ongetwijfeld een drukfout voor 1451.

onze grenzen reeds meer dan drie maanden achter zich had, en was nergens verkrijgbaar voor den 2[den] Februari van dat jaar. Vermakelijk is 't, dat de geleerde heer Kist, hoewel hij de bewijsstukken voor dit feit zelf meedeelde, toch bij zijn geheel onjuiste meening gebleven is. [1])

Een andere onjuistheid, waarop hier nog even de aandacht moet gevestigd worden, is, dat Nicolaus op zijn tocht door Holland ook Dordrecht zou bezocht hebben. Swalue wist daarover het volgende mede te deelen:

»Te Dordrecht werd hem van stadswege »win gesconcken en werd hij op der stede costen onthaald.« [2]) »Dordrecht had toen een zoogenaamd stuk van het ware kruis in bezit, welk kruis de aandacht van Cusa dermate trok, dat hij, toen het, bij gelegenheid zijner komst, in processie werd rondgedragen, hetzelve onder een dais (baldakijn) barrevoets en met veel devotie volgde.« [3]) Te Dordrecht »heeft hij onder 't Dekanaat van Tielman van Rozendaal zeer vroemelijk gepreeckt ende benedictie gegeven.« [4])

Beide eerste berichten zijn volgens Swalue afkomstig uit de Dordsche *Klepboeken;* van het laatste wordt de bron niet aangegeven. Vooral het tweede veroorzaakte Swalue heel wat moeite, want daar scheen Nicolaus' doen geheel in strijd met zijne beginselen. Daar wij er meer van wilden weten, verzochten wij nauwkeurige afschriften van deze plaatsen aan den heer J. L. van

---

[1]) *Archief voor Kerkel. Geschiedenis* IX, 1838, blz. 276, vgl. blz. 503 volg.

[2]) t. z. pl. blz. 55 noot.

[3]) blz. 70 noot.

[4]) blz. 82.

Dalen, archivaris van Dordrecht. Deze had de vriendelijkheid de jaren 1450—1452 van de *Klepboeken* voor ons door te zien, en antwoordde — tot onze niet geringe verbazing — dat de bedoelde mededeelingen er niet in voorkomen. Hoe dit alles dan te verklaren was, is ons eerst later duidelijk geworden. De kardinaal is op deze zijn reis door Holland *niet* te Dordrecht geweest en bovenstaande mededeelingen zijn dus geheel onbetrouwbaar. Frederik van Heilo, die ons zoo nauwkeurig inlicht over den tocht van den merkwaardigen man, heeft van een bezoek aan Dordrecht met geen woord gerept, en wanneer men de datums, waarop Nicolaus de verschillende Hollandsche steden bezocht heeft, nauwkeurig met elkaar vergelijkt, blijkt het, dat de brave man voor een bezoek aan de Merwestad eenvoudig geen tijd heeft gehad. [1])

Vergezellen wij nu den waardigen prelaat op zijn verderen tocht door ons land. Zooals boven reeds gebleken is, kan hij niet voor den avond van den 15en, misschien zelfs eerst op den 16en September uit Leiden — vermoedelijk over Alfen, Bodegraven en Woerden — teruggekeerd zijn binnen Utrecht. Reeds op den 18en September is hij vandaar vertrokken naar Arnhem.

Naar het schijnt was er Gelderlands hoofdstad machtig veel aan gelegen den Legaat binnen hare muren te zien. Reeds op den 28sten Augustus, toen de hoogeerwaarde heer waarschijnlijk nog te Kampen ver-

---

[1]) Swalue ontving deze mededeelingen waarschijnlijk van den predikant G. D. J. Schotel, die zich òf in den persoon en den tijd vergist heeft, òf de bedoelde berichten uit zijn duim heeft gezogen.

toefde, zond de Arnhemsche magistraat reeds een zekeren Jan Godertss naar Grave, aan Katharina van Cleef, de gemalin van hertog Arnold. De bode zou stellig naar den Hertog zelven gegaan zijn, ware deze niet op reis geweest naar het Heilige Land. Jan Godertss dan moest »onser genedigher vrouwe van Gelren« vragen, »dat si enen brieff wold scriven aen den legaet.« [1]) Wat die brief moest inhouden, staat niet vermeld: vermoedelijk een bede aan den kardinaal de poorten van Arnhem niet voorbij te gaan. Op den 2en September daaraanvolgende vertrokken Gelis Ingen Nyewlant en Willem van Dorninck, leden van de Arnhemsche vroedschap, »met veel geselscap van der stat wegen tot Utrecht, om den Legaet te bidden, dat hi hier wold commen.« Zij hebben zeker ook den brief van de Hertogin mede genomen. Op Maandag 6 September waren de heeren van hun uitstapje terug, en dat zij heuglijk nieuws medebrachten, blijkt uit het feit, dat burgemeesters en schepenen dien dag op stadskosten een extra kannetje wijn namen, wat de stad op 2 Rijnsch gulden en 5 kromsterten te staan kwam. Maar zij deden meer. Denzelfden dag nog werd ook een bode met een brief gezonden aan zekeren Jan van Hokelom, »om wilt te vanghen voir den legait.« 't Schijnt dat de jagers hun plicht gedaan

---

[1]) *Stadsrekening van Arnhem* over 1451. Een aantal posten uit deze Rekening op eenige bladzijden bijeengesteld betreffen alle 't bezoek van den kardinaal. Zij zijn uitgegeven door G. van Hasselt, Arnhemsche Oudheden, I (1803), blz. 121 en volg. Door dezelfde rekening staan nog ongeveer tweemaal zooveel posten verspreid, die op 't zelfde feit betrekking hebben. Ik heb ze alle afgeschreven en maak er hier gebruik van zonder verdere verwijzingen. Swalue kende deze berichten niet.

hebben: »Item per burgimagistros gescheenckt den jegeren ierstmaels als si iagheden, doe die legaet sold commen één postulathe gulden,« staat er aangeteekend; maar tusschen 6 en 16 September deed de kardinaal zijn tocht door Holland en 't wild zal dus — als de vroede vaderen 't niet zelf verorberd hebben — tijd gehad hebben om adelijk te worden. Op den 17[den] dier maand, toen men zeker vernomen had dat de Legaat te Utrecht was weergekeerd, zond de vroedschap bovengenoemden Jan Godertss te paard naar hem toe; waarschijnlijk om te vernemen, wanneer men zijn Hoogeerwaarde te Arnhem verwachten kon. Tegelijkertijd ging er opnieuw een bode naar Jan van Hokelom, »dat hi jaghen sold tegen (de komst) van den legaet.« Den 18[en] September, »saterdagh post Lamberti« scheen men te weten, dat de hooge gast reeds op weg was. Dus reden de bovengenoemde leden van de vroedschap Willem van Dornick en Gelis Ingen Nyewlant hem tegemoet, terwijl Heer Wynant van Arnhem door een bode te paard verzocht werd hetzelfde te doen. De eerstgenoemden troffen den kardinaal aan op het kasteel ter Horst bij Renen, waaruit wij mogen besluiten, dat bisschop Rudolph hem uitgeleide gedaan heeft tot aan de grenzen van zijn gebied en dat Nicolaus den nacht van 18 op 19 September op ter Horst heeft doorgebracht. Op Zondag 19 September had eindelijk de blijde intocht plaats. Wij mogen veronderstellen dat hier, evenals elders, de geestelijkheid, de magistraat en een groot deel der burgerij den Legaat tegemoet gegaan is, al staat het niet uitdrukkelijk vermeld. En zoo kon dan eenige dagen later de rentmeester van stad Arnhem een nieuwe bladzijde in de rekening over het jaar 1451

beginnen met het volgende bericht, ter eeuwiger memorie:

»Die dominica post Lamberti intravit Arnhem cum magna solempnitate Reverendissimus in Christo pater et dominus Nicolaus t. t. sancti Petri ad vincula sacrosancte Romane ecclesie presbiter Cardinalis, Apostolice sedis per Alamaniam legatus. Qui ad instantissimas preces incolarum Arnhemensium concessit eisdem et ceteris omnibus in Velua ac sub Prepositura Traiectensi et Arnhemensi constitutis plenarias indulgencias omnium peccaminum, promerendas in modis et formis in suis litteris desuper confectis contentis — den welcken legaet onser Stat van Arnhem gescheenckt heeft synen cost hier verteert, als hier na per partes bescreven steet.«

De Legaat en zijn gevolg namen hun intrek in het huis van Gelis Ingen Nyewelant, aan het Sint Walburgsplein gelegen, terwijl de 49 paarden, waarover de heeren beschikten, op stadskosten gestald werden in de herberg van Belen van de Poll. Het verblijf te Arnhem duurde drie dagen. Dat de stad het den heeren aan niets liet ontbreken, spreekt wel van zelf. Maar aangezien de stadsrekening ons daartoe in staat stelt [1]), willen wij den lezer een overzicht, van 't geen er gedurende die dagen alzoo gebruikt werd, niet onthouden.

Jan van Hokelom had gezorgd voor een flinken voorraad wild, en werd dus op stadskosten onthaald. Bovendien »soe had ons doe myn here van Utricht gescheenckt enen hert. Item gegeven den jegers, die

[1]) Juist dit gedeelte van de stadsrekening is gedrukt door van Hasselt, *Arnh. Oudheden*, I (1803) blz. 121 volg.

dat hert brochten, te verdrincken twee gouden Arnh. gulden facit I Rynsch gulden VIII kromsterten.« Dat hert, in zijn geheel of bij gedeelten gebraden, schijnt des Zondags reeds op tafel gekomen te zijn. Maar daarbij kocht men nog acht paar hoenders en acht »entvogels, soe wilt ende soe tam.« Dan was er nog een hamel geslacht, en een flinke voorraad rundvleesch gekocht, alsmede een hoeveelheid »peren ende haselnoten.«

Des Maandags meende men, ter afwisseling zeker, als hoofdschotel visch te moeten hebben. Dus kocht men een »salm« — voor zestien stuivers, kom daar nu eens om — enen snoeck, een goede hoeveelheid »grun«, d. w. z. versche visch, een hoeveelheid aal en drie lenghen. Daarbij de noodige »wermoys ende peterseli.«

Des Dinsdags, »op Sunte Matheusdach,« had men drie »rompen van hamelen,« een voorraad rundvleesch, vier ganzen, twaalf vogelen van niet nader aangeduid soort en nog tien paar »hoenre.« Daarbij kwamen »wurtelen« om »opt vleis te doen,« »wermoys ende peterseli,« alsmede een hoeveelheid »aeft« (ooft).

Behalve dit alles gebruikte men bij elken maaltijd »geback, dat samen was 130 stuck, soe vlayen (vladen) soe tarten, dat stuck I kromstert. »Dan werd er nog besteed »voer broet« twee Rynschgulden en vyf kromsterten; voor 12 maten botteren twaalf kromsterten; voor »genfer, polver ende ander crut« vier Rynschgulden en 32 kromsterten, terwijl later nog aan Gelis Ingen Nyewelant »voer speck, botter, holt, eydich (azijn) ende anders, dat die Legaet bezigden in synen huyse« vergoed werd acht Rynschgulden.

Dat bij zulke spijzen ook de noodige drank behoorde,

werd niet vergeten. Het staasbestuur kocht daarom van Jan van Cranenborch »een stuck wijns, dat hiell zes amen ende vier vierdel. Aangezien het »gelaten« (onversneden) wijn was werd elk aam een vierdel »gehoget« (vermengd), Daarvan verkocht men twee aam en vier vierdel aan »mijn heer (den Bisschop) van Munster, die toen in de stad was, terwijl de rest op een half aam na, dat Gelis Ingen Nyewlant ten geschenke kreeg — grootendeels door den Legaat en diens gevolg verbruikt werd. 't Schijnt echter dat den Legaat zelven die wijn te machtig was. Immers er staat aangeteekend: »Item voir 3 quart wyns, want onse wyn te groff was voir den heren, ad 3$^1/_2$ kr. facit 10$^1/_2$ kromstert« en »Item tot Hesken Scrivers noch gehaelt 4 quarten wijns, want onsen wyn te mechtich was, facit 14 kr.« Bovendien werd »gecoft van den teppers 3 vaet older keuten« (belegen bier), »dat vaet voir 35 kr. facit simul 2 Rynsch gulden 5 kr.« Weet men nu nog, dat de magistraat ook zorgde voor de verlichting — »4 grote torsen (toortsen), scheenck keersen van was en ungelkeersen« worden genoemd — en voor 't noodige voer voor de paarden, dan is 't duidelijk, dat 't verblijf van den Legaat de stad een aardig sommetje gekost heeft.

Wisten de vroede mannen van Arnhem blijkbaar hoe men zulk een gast behoort te ontvangen, men moet hun ook tot hun eer nageven, dat zij 't hem door al te druk bezoek niet lastig maakten. Misschien hebben zij 's Zondags den maaltijd met hem gebruikt; doch eerst op Dinsdag 21 September gingen eenigen hunner hunne opwachting maken bij den kardinaal. »Item op Sunte Matheus dach die burgermeisters, Willem van Dornic ende Henric die bay, als si hadden

geweest bi den Legaet, verteert 4 gelagen facit simul 20 kromsterten.«

Dat er echter ook anderen op bezoek geweest zijn bij den kardinaal, spreekt wel van zelf. Daar waren waarschijnlijk de kerkmeesters van Sint Cunera te Renen, die wel niet den grooten — maar dan toch een aflaat van honderd dagen wisten te verwerven voor hunne kerk: het stuk dateert van Maandag 20 Sept. 1451. [1]) Daar was waarschijnlijk ook Willem Obrecht, prior van 't klooster van Reguliere kanunniken Syon, buiten Delft, die van den Legaat bevestiging verzocht van de kloostervereeniging aan wier hoofd Syon stond en dezelfde rechten en voorrechten als door Paus Martinus V aan het Kapittel van Windesheim verleend waren. Ook hij zag op denzelfden Maandag zijne wenschen vervuld. [2]) Zoo zullen er stellig van den kant van Holland nog wel meer bezoekers gekomen zijn. Maar 't was vooral in de IJsselsteden, Zutphen, Deventer, Zwolle en Kampen, dat het bezoek van den kardinaal aan Arnhem heel wat beweging veroorzaakte. In Zutphen scheen men iets vernomen te hebben aangaande den brief, dien de Legaat aan Deventer had verleend tegen het Veemgericht.

Kon Zutphen zoo iets ontberen? Nog toefde Nicolaus te Utrecht toen reeds — 't was op Vrijdag na Crucis exaltacio of 17 September een commissie uit de vroedschap, bestaande uit de heeren Zeelman Keppelman, Willem Lerinck en »Meyster Henric Hoeveken onse secretarius« naar Deventer toog »om des

---

[1]) *Kerkhistorisch Archief* van Kist en Moll II, blz. 47, waar het is afgedrukt.

[2]) *Archief voor Kerkel. Geschiedenis* van Kist en Royaards, IX (1838), blz. 281.

brives willen den sie gheworven hadden van den Legaet, rurende van der Veem, woe men dye berychten solde.« [1]) Dat de brief den heeren aanstond, laat zich denken: want weinig steden in ons vaderland hebben zoo dikwijls met het veemgericht te stellen gehad als juist Zutphen. Men besloot dus er ook een te »werven.« En zoo trok dan dezelfde commissie, nog vermeerderd met Andriess (IJseren) Thonissoen — misschien nog op Zondag 19, maar anders op Maandag 20 September [2]) — »to Arnem aen den Legaet, om dat Roemsche aflaet te werven ende om des brives wille to werven, rurende van der veem.« Reynken de Veer »die onse vrende ende die kerckmeysters to Aernem vueerden mit enen wagen ende mit eenre kaer« ontving daarvoor een Rijnschen gulden. De Zutphensche kerkmeesters schijnen al spoedig gekregen te hebben wat zij begeerden, ten minste ten deele. Een aflaatsbrief was het, maar de groote, de Roomsche aflaat, niet. Dit stuk lag tot op heden in 't Archief der St. Walburg verscholen, en luidt als volgt:

Nicolaus miseracione divina tt. sancti Petri ad vincula sacrosancte Romane ecclesie presbiter cardinalis, Apostolice sedis per Alamaniam legatus Universis et singulis christifidelibus Salutem in Domino sempiternam. Splendor paterne glorie qui sua mundum illuminat ineffabili claritate, pia vota fidelium de ipsius clementissima maiestate et misericordia sperancium tunc precipue benigno favore prosequitur, cum devota ipso-

[1]) Deze en de volgende mededeelingen uit de *Stads-Rekening* van Zutphen over 1451. Hier volgt nog: »verteert mitter presentien 3 ℔ 3 st.«

[2]) In de *Stads-Rekening* staat dit alles eerst vermeld op Woensdag 22 Sept., toen een deel der heeren reeds terug was en opgaaf had gedaan van de kosten.

rum humilitas Sanctorum precibus et meritis adiuvatur. Cupientes igitur ut ecclesia collegiata sancte Walburgis virginis Opidi Sutphaniensis Traiectensis diocesis congruis honoribus frequentetur, fidelesque ipsi eo libencius devocionis causa confluant ad eandem quo inibi dono celestis gratie uberius conspexerint se refectos, De omnipotentis dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius meritis et auctoritate confisi, Omnibus vere penitentibus et confessis, qui in Nativitatis, Circumcisionis, Epiphanie, Resurrectionis, Ascensionis et corporis domini nostri Jhesu Christi, Penthecostes nec non Nativitatis, Purificationis, Annunciacionis, Assumpcionisque beate Marie virginis et Nativitatis beati Johannis baptiste, dictorumque Petri et Pauli Apostolorum ac ipsius ecclesie dedicacionis et Patrone festivitatibus, celebritate quoque omnium sanctorum eandem ecclesiam devote visitaverint et divinis interfuerint ibidem atque de bonis sibi a deo collatis pro eiusdem ecclesie structura et ipsius ornamentorum augmento et reparacione manus porrexerint adiutrices, centum dies de iniunctis eis penitenciis misericorditer in domino relaxamus. Presentibus perpetuo duraturis.

Datum in Arnhem dicte diocesis sub nostro sigillo die lune Vicesima Mensis Septembris Anno a nativitate domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo primo Pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Nicolai, divina providencia pape Quinti Anno Quinto.

Op de vouw staat: H. Pomert. Een brok van het zegel, aan witte koorden hangende, bleef bewaard. [1])

[1]) Als ik 't wel heb is dit het eerste stuk van Nicolaus van Cusa dat te onzent bekend wordt, waaraan nog een deel van het zegel hangt. Dit fragment is 5 cM. hoog en $2^1/_2$ cM. breed en

Ook de leden van Zutphens achtbare magistraat zagen spoedig een deel hunner wenschen vervuld. De kardinaal bleek niet ongezind hun eveneens een middel van verweer te geven tegen de geheime gerichten. Dit stuk is geschreven op een vel perkament van 57 cM. breedte bij 46 cM. hoogte, ongerekend de vouw, en gegeven te Arnhem op Dinsdag 21 September 1451. Wij willen er den lezer niet op vergasten, want *mutatis mutandis* is deze brief geheel gelijk aan den Deventersche van 24 Augustus, afgedrukt bij Dumbar. [1])

Dat de Zutphensche vroedschap dit stuk van het grootste gewicht achtte, blijkt wel uit de volgende mededeelingen aan de Stads-Rekening over 1451 ontleend:

»Des Donredaghes na Maurytii,« d. w. z. den 23[sten] September, deelde heer Egbert Ussen, een priester dus, aan de magistraat mede, dat hij van plan was naar Rome te gaan. Volgens gewoonte werden hem toen een paar kannen wijn geschonken. Zijne komst bracht de Zutphensche overheid op een goed idee.

---

bestaat uit een laag witte was van 4 mM. dikte, waarvan de onderkant den indruk maakt of er linnen tegen aan zit, wat echter niet het geval is. Op den bovenkant zijn met een scherp werktuig vele elkander kruisende lijnen getrokken, waarschijnlijk om de later daar opgegoten roode was beter te doen hechten. Deze laag roode was is 1 à 2 mM. dik; daarin is het stempel afgedrukt. Voor zoover dat nog te zien is, moet het voorgesteld hebben: St. Peter in den kerker, bezocht door een engel. De boeien, ketens, vallen hem gebroken van de handen. Daaronder, in een afzonderlijke nis, een knielende figuur in biddende houding; naast dezen een kardinaalshoed. Van 't randschrift bleef niets gespaard.

[1]) Op 't stedelijk Archief te Zutphen. *Tijdrek. Reg.* N⁰. 358. Op de vouw weer de naam H. Pomert. 't Zegel is van 't koord verdwenen. Vgl. Dumbar, *Deventer*, I, 579.

Men had nu een brief van den kardinaal tegen het veemgericht; maar hoeveel afdoender zou 't niet zijn indien men er een van den Paus zelven had! Dat zaakje kon heer Egbert, die toch naar Rome ging, wel eens voor de stad opknappen. Dus ging »des Sondaghes na Matheus (26 Sept.) Johan Hueerninck to Deventer, mitten Rade to verkallen, want heer Egbert to Romen wolde, offt sie mede een bulle wolden werven van den Paews ghelyck als ons die legaet ghegeven had; verteert mitter presentien 3 ℔ 2 st.« Hij kreeg een gunstig antwoord, zooals blijkt uit de volgende plaats uit de Deventer Rekening over 1451: »Item des Manendages daer na (27 Sept.) Egbert Dosse mede gedaen, dat he ons werven solde an onsen hiligen vader den Pawes te confirmieren des legaets brief, den wy hebben op dat heymelike recht, 10 golden Rynsch gulden, maken 20 ℔ 10 kr.« Tusschen St. Michiel en St. Victor vertrok heer Egbert, waarschijnlijk met een afschrift van 't bedoelde stuk gewapend: »Ghegeven Her Egbert Ussen van beveel der Schepenen (van Zutphen) doe hij to Romen toech 4 enckel Rinsscen gulden, als om to verwaren die sake an den Paewes, als van der bullen rurende van der veem; maket 9 ℔ 18 st.« Nog nauwelijks was hij vertrokken of de vroede vaderen van Zutphen begrepen, dat ook zij zelve wel een authentieke copie van het gewaardeerde stuk mochten hebben, om die bij gelegenheid in 't gericht te kunnen toonen. Dus zond Zutphen »des Woendaghes op dach Michaelis (29 Sept.) Meyster Henric, secretarius to Deventer, mitter bulle dye onss dye legaet ghegeven hadde, daer an dat gheyrcht to brenghen voer den Officiael (van den Proost), voert uyt to copyiren; verteert mitter pre-

sencien 2 ℔ 6 st. 8 d.« »Des Sondaghes na sunte Gallen. (17 Oct.) Wyllem Lerinck to Deventer an den Officiael, als om des brives wille, die ons die legaet ghegeven hadde, rurende van den veem; dyen in dat gherychte to brenghen; een vydimus daer uyt to maken ende koste to schrive ghelde ende to seghel ghelde, verteert to samen mitter presentien 9 ℔ 5 st.

Deze wensch der IJsselsteden is voorloopig niet vervuld. Eerst in 1463 gaf Paus Pius II aan de steden Deventer, Kampen, Zwolle en Groningen een bekrachtiging van Nicolaus' brief [1]), maar Zutphen wordt daarin niet genoemd.

Keeren wij nu naar Arnhem en den kardinaal terug. Wisten wij het niet reeds van Frederik van Heilo, wij zouden 't hier gewaar worden, dat hij in 't verleenen van den grooten aflaat zeer omzichtig was. Dat bemerkte Bruyn Negenap, een van de raadsvrienden van Deventer, die, naar Arnhem getogen om den grooten aflaat voor de drie Overijsselsche steden te verwerven, »op Sente Matheus dach« reeds terug was — zonder den aflaat — en toen naar Kampen en Zwolle reed »sine boetscap aldaer te doene, als hem wedervaren was toe Arnhem van den aflate.« Dat ondervonden ook de afgevaardigden van Zutphen, die daarom op denzelfden dag (Dinsdag 21 Sept.) Willem van Veenhusen »mit een brief to Deventer (sonden) an meyster Gosen Marquert, om by onss te comen to Aernem, dat aflaet to verwarven.« En reeds was de morgen van Woensdag 22 September aangebroken,

1) Bij Dumbar, *Deventer*, I, 581, 582.

reeds stond de hooge gast tot vertrekken gereed, en nog hadden zij den aflaat niet verkregen Voor de kardinaal vertrok, bood de magistraat van Arnhem zijn Hoogeerwaarde nog eerst een afscheidsdronk aan:

»Item des Wonsdagh post Mathei des merghens die Legaet van hier gereden tot Nyemegen; doe ierst collacioen gedaen van 3 quarten malvesien ende 1 pint; die quarte ad 10 kr. facit simul $32^1/_2$ kr. [1])

Item 27 stapel vis hem na gesant, die costen 30 kr.

Item gegeven Gertken Volquyns man, van te vueren des Legaten packen van hier tot Nyemegen 2 postulathe gl. facit simul 1 R. gl. 27 kr.

Item gegeven den veer, van die packen hier op te Praest over te vueren 4 stuvers. Ende van 49 peerden des Legaten $12^1/_2$ st. facit simul $45^1/_2$ kr.

Item die burgermeisters, meister Roloff Bitter ende Henric die bay, als si solden riden totten Legaet, gegouden 4 gelagen, facit 20 kr.«

Wat zouden de Zutphensche afgevaardigden doen? Nicolaus had hun misschien den aflaat toegezegd, maar nog niet gegeven. Stellig had hij hen voor de nadere regeling van zaken ook verwezen naar heer Gerhard van Randen, proost van Oldenzaal en van Elst en vicaris-generaal van den bisschop van Utrecht, wien hij het bestuur van de aflaatzaak had toevertrouwd. Met hem moest blijkbaar nader onderhandeld worden. Het Zutphensche gezantschap verdeelde zich dus in twee afdeelingen en terwijl Willem Lerinck, Andries IJseren Thonissoen en Meyster Henric Hoeveken, de secretarius, »voert to Nymmegen toghen

[1]) *Stads-Rekening* van Arnhem over 1451, evenals de volgende posten.

met den legaet,« reed de andere helft, waarbij waarschijnlijk de kerkmeesters waren en ook de pastoor van Zanten (Xanten?) met den wagen van Reynken den Veer »to Utert an den Vicarius Her Gheryt van Randen om derzelver sake wille.« [1]) »Ende sie hadden to onkoste van schencken, van seghelen ende oeren brive toe werven; ende si weren uyt 4 nacht; verteert to samen mitter presentien 34 ₰ 2 st.« Zij hadden dus al hun wenschen vervuld gekregen.

Wat de stad Arnhem aangaat, ook zij kreeg den grooten aflaat.

»Item des donredagh post Mathei meister Roloff Bitter ende meister Derick gereden tot Nyemeghen na den Legaet, om des afflaets will, die brieve dairaff te brenghen, vertert 2 R. gl. 6 kr.

Item voer den afflaetsbrieff, als voir die mynute, zegel ende carte gegeven 2 R. gl. $15^1/_2$ kr.

Item gegeven meister Roloff Bitter voir die confessionalen, die hi heeft expediert, 4 postulathe gl. facit 3 R. gl. 4 kr.« [2])

Ook Deventer deed alle mogelijke moeite om den Roomschen aflaat alsnog te krijgen:

»Item des donredaeges na Mauricii (23 September) Johan Stalknecht gereden toe Campen en Swolle, dat wy enen van onsen rade senden wolden toe Nymmegen an den legaet, om dat aflaet; gegeven 16 kr.

Item des Vridages dair nae meyster Johan (Marquart?) gereden to Nymmegen nae den legaet om des aflaets willen; verteert 10 ₰ 3 kr.

Item op den selven dach Gerloch die loeper gegaan

[1]) Volgens de *Stads-Rekening* was Meister Henric zoowel bij de eene als bij de andere partij.

[2]) *Stads-Rekening* van Arnhem.

des avondes uyt ende ginck voirt in den nacht an meister Johan toe Nymmegen, dat he tot den aflate *nyet* doen en solde eer raetsvrende der anderen steden bij hem gecomen weren; gegeven 1 ℔.« [1])

Vanwaar die plotselinge verandering bij Deventers achtbare magistraat? De Stads-Rekening geeft ons daarvan geene verklaring. Had misschien de een of ander er op gewezen, dat een aflaat, op die voorwaarden verkrijgbaar gesteld, meer schade zou aanbrengen dan voordeel? Wat er ook van zij, de Deventer vroedschap vond 't noodig eerst eens de gemeente te raadplegen:

»Item des Sonnendages nae Mauricii (26 Sept.) doe Scepen ende Raet die meente geboet [2]) hadden om des aflates willen, vert. 2 ℔ $2^1/_2$ kr.

Item des manendages dair nae Post gegaen toe Campen ende Swolle myd enen brieve als onse Here (de Bisschop) gescreven hadde van der notulen te holden ende oick *dat wij dat aflaet afstelden;* gegeven 10 kr.«

Omtrent Nicolaus' bezoek aan Nijmegen is ons tot op heden niets bekend geworden dan alleen dit, dat ook de oude Rijksstad den grooten aflaat verkreeg. De kardinaal kwam er op Woensdag 22 September, en was op Zondag, den 26en dier maand reeds te Roermond. Daar verleende hij op dien dag, misschien wel als een soort dankbetuiging voor de schitterende ontvangst, een voorrecht aan de Arnhemsche magistraat, dat wel eens verkeerdelijk als een aflaat betiteld is. Dit privilege luidt als volgt:

---

1) *Stads-Rekening* van Deventer.

2) bijeen geroepen.

Nicolaus miseratione divina t.t. sancti Petri ad vincula sacrosancte Romane Ecclesie presbiter cardinalis, Apostolice sedis per Alamaniam legatus, Dilectis nobis in Christo scabinis et consulibus civitatis Arnhemensis actu exeuntibus et eorum uxoribus legitimis Traiectensis diocesis salutem in domino. In animarum vestrarum remedium salutare auctoritate legationis nostre qua fungimur, devocioni vestre concedimus, quatenus liceat vobis et cuilibet vestrum discretum et ydoneum presbiterum eligere in confessorem, qui super peccatis omnibus, que sibi confitemini, nisi talia sint, propter que merito sedes Apostolica fuerit consulenda, auctoritate predicta provideat vobis et cuilibet vestrum de absolutionis debite beneficio et penitencia salutari hinc ad quinquagesimum quotiens fuerit oportunum. Vota vero peregrinacionis et abstinencie, si qua emisistis, que commode servare non poteritis, Ultramarino beatorum Petri et Pauli atque Jacobi votis duntaxat exceptis, commutet vobis et cuilibet vestrum in alia opera pietatis. Datum Ruremundis Leodiensis diocesis sub nostro sigillo, die dominica vicesima sexta mensis Septembris Anno a nativitate domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo primo. Pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Nicolai divina providentia pape Quinti Anno Quinto. [1])

Daarmede is de Legaat wel zoo ongeveer de grenzen van ons land, en, mogen wij het zoo eens uitdrukken, ook de grenzen van onzen gezichtskring op het

[1]) Medegedeeld door van Hasselt, *Arnhemsche Oudheden*, I, blz. 119, 120. 't Origineele stuk was op 't Arnhemsche Rijks-Archief niet meer voorhanden. Achter »quinquagesimum« zal wel een woord uitgevallen zijn.

gebied der archiefstudie genaderd. Wij kunnen hem nu niet langer op den voet volgen en moeten het aan anderen overlaten de noodige bijzonderheden over zijn verderen tocht aan het licht te brengen. Voorloopig zullen wij er ons toe bepalen datgene te behandelen, wat op de verkrijgbaarstelling van den grooten aflaat in Arnhem en Zutphen betrekking heeft. Daarover zijn merkwaardige gegevens voorhanden, waarvan tot nog toe nergens melding is gemaakt.

Opmerkelijk is al dadelijk dat Arnhem noch Zutphen meer den brief bezit, waarin haar den grooten aflaat verleend werd. Dit is niet verwonderlijk als men weet, dat de groote aflaat slechts voor een korte periode van twee a drie maanden gegeven werd, zoodat na afloop daarvan de brief niet meer van waarde was en gerust kon vernietigd worden. Hij miste het opschrift, dat op de honderddaagsche aflaten van Nicolaus steeds voorkomt: »*presentibus perpetuis duraturis.*« Daarbij kwam waarschijnlijk, dat een stuk als dit natuurlijk in de kerk opgehangen werd, tot tijd en wijle het zijne beteekenis verloren had.

Nog nauwelijks had de Hoogeerwaarde heer Nicolaus Arnhem den rug toegekeerd of heer Gerhard van van Randen, proost van Oldenzaal en Elst en vicarius van den bisschop van Utrecht, verscheen binnen de veste, vergezeld van den land-kommandeur van Utrecht (Dirk van Enghuizen) en nog eenig gevolg. De vroedschap welbewust van het feit, dat *hij* »'t bevel« over den aflaat had, meende alweer niet beter te kunnen doen dan de heeren eens flink te onthalen. Tien »gelagen« ad 5 kromsterten werden hun geschonken, en daarna schonk men hun »ende der masscop« ('t gezelschap) nog tien quarten en 10 koeken, wat de stad op 1

Rynsch gulden en 45 kromstertcn te staan kwam. Dat was op Vrijdag 24 September. Des Zaterdags daaraanvolgende onthaalden de burgemeesters Gelis Ingen Nyewelant en Willem van Dornick den vicarius nogmaals op tien quarten wijns in »des Reentmeisters huys,« wat 35 kr. kostte. Dat er bij die gelegenheid al 't een en ander besproken is, o. a. ook, dat er gedurende den tijd van den grooten aflaat meer biechtvaders in de stad noodig zouden zijn, blijkt uit een aanteekening van Zaterdag post Remigii (2 Oct.) »Item Luyken die bay gesant aan heer Henric Bor tot Huessen mit enen brieff als dat hi hier wold comen bicht te horen. Hem gegheven 3 kr.« Op den vijfden October (des dinxdages post Remigii) kwam zekere Gerrit Hagen met een brief van den legaat opdagen, waarvan de inhoud ons onbekend bleef Maar de tijd, waarop de aflaat verkrijgbaar zou gesteld worden, begon te naderen, en nog lang was niet alles geregeld. Daarom zond men op elfduizend maagden dag (21 October) Luyken, den bode naar Zutphen, met twee brieven, de een aan de Schepenen der stad, de ander gericht aan den vicarius van Utrecht, »die men daer vermoyden.« [1]) Dat was mis. Zijn eerwaarde was te Utrecht, vanwaar hij, uit Zutphen gewaarschuwd, op »Sunte Symon en de Judas avont« te Arnhem kwam (Woensdag 27 October.)

»Als meister Gherit van Randen, vicarius myns heren van Utricht hier gecomen was om bede ende scryften deser stat, doe voir hem betailt in der herberghe tot Belen van den Poll al dat hi daer had verteert. Item als hi selven had laten rekenen, soe was

---

[1]) vermoedde.

hi sculdich $2^1/_2$ R. gl. Item want hi meynden te riden ende bleef des avents noch: daer toe liet die weert halen 5 quarten wyns ad $3^1/_2$ kr. facit $17^1/_2$ kr. Item 1 quarte malvesien, facit 10 kr. Item 4 krutkoken. [1]) facit 4 kr. Item $5^1/_2$ kr. aen krut. Item 1 maltyt voer syn knecht, facit 1 olden brasd. Item 12 vaet haveren ende 3 nacht ruvoders facit 15 botkens. Item noch 7 maltyden op Sunte Symon Judas dach des middages' als die vicarius, Gelis Ingen Nyewelant, die deken van Velue etc. Item hem doe gescheenckt mit 3 stat kannen 12 quarten wyns ad $3^1/_2$ kr. facit simul 5 R. gl. $2^1/_2$ kr. Item op Sunte Symon ende Judas dach des avents die burgermeisters ende die Scepenen geschenckt den vicarius van Utricht een gelach van 38 man ad 5 kr. Ende na 8 quarten ende 8 koken, facit simul 4 R. gl. 30 kr.

Item des Vrydages post Symonis et Jude soe als die Vicarius hier was bescreven te comen, noch gegouden voir hem vyften [2]) 5 gelage, facit 25 kr".

Nu was dan ook alles afgesproken en vastgesteld. In profesto Willibrordi „tegen den avent (is) meister Derick van der Molen gereden tot Hussen om te bidden Her Henrick Bor, dat hi hier wold comen int afflaet ende biecht horen; verdaen 8 kr". Omstreeks denzelfden tijd moet het geweest zijn, dat Heer Arnt Gruter — een priester dus — te paard steeg en in een tocht van vijf dagen den omtrek afreisde „om dat afflaet te kondigen". [3])

Maar toen het in den aanvang van December al drukker en drukker werd; toen de Arnhemsche biecht-

---

[1]) kruidkoeken.

[2]) d. w. z. voor hem en vier anderen van zijn gevolg.

[3]) De juiste datum blijkt niet.

vaders met Heer Henrick Bor er bij niet bij machte bleken aan allen, die daar kwamen om den grooten aflaat te winnen, de biecht af te nemen, zond men op Sint Barbarendach (4 December) zekeren Jan Godertss te paard naar den Vicarius te Utrecht „dat hi onsen burgermeisteren wolde gunnen, dat si hier soe voel bichtvaders mochten ordinyeren als noit weer", alsmede: „dat die lude myns Jonckeren van den Berge hier oir afflaet mochten halen; hem gegeven 32 kr". Dat zal wel vergund zijn. Maar men had het einde nog niet gezien. Want toen de dagen op hun kortst werden en er buiten toch niet meer te doen viel, kwam het landvolk opzetten in zulke breede scharen, dat „in die keersheilighe dagen, soe als hier veel vreemds volqs quam om des afflaets will", de Schepenen zich genoodzaakt zagen „mit veel burgers te waken", waarbij ze voor $38^1/_2$ kromstert aan bier verdronken.

En toen om dezen tijd de aflaatskist aardig vol begon te worden en ze vermoedelijk nauwelijks meer te beuren was, toen bekroop den vroeden mannen van Arnhem de gedachte, dat 't toch zonde en jammer zou zijn als al dat lieve geld, dat daar zoo maar bij elkaar regende, voor de stad verloren ging, en zij zonden op Sint Stevensdag (26 Dec.) Peter die bay naar Keppel „aen meister Roloff Bitter dat hi aen den Legaet, die tot Colen was, wold ryden, als om des afflaets gelts will". Des vrijdags na Kerstmis (30 Dec.) reed meester Roelof Bitter werkelijk naar den Legaat te Keulen „om die Roemsche kist te werven te volst [1]) ter tymmeringhe onser kircke".

---

[1]) Ten behoeve.

Of hij zijn doel bereikt heeft, bleef ons onbekend. Maar dit weten wij, dat op Donderdag 13 Januari 1452 — op Sunte Poncien avent — Heer Gerhard van Randen te Arnhem kwam om de kist maar eens vast te ledigen Op dien avond zijn „die Scepenen op die camer geweest ende bespraken sich van der Roemsche kiste, soe die Vicarius hier was om des gelts will". Alle Schepenen op één na waren tegenwoordig, en naar 't schijnt nog andere heeren ook. Hoopten zij misschien nog een middel te vinden om 't geld te behouden? Ruim een week later, „des Saterdages post Agnetis (22 Januari 1452), zonden zij Luyken die bay met een brief aan Willem Tengnegel te Nijmegen, „als om te vragen van dat afflaetsgelt". Waar 't bleef? Of Nijmegen 't hield? Wij weten 't niet.

Op dienzelfden dag werden Her Wouter Kunt en broeder Dirck van Haren, etc., biechtvaders denkelijk die in den drukken tijd geholpen hadden, „samentlick vertaelt van den afflaet". Daarbij schonk men hun op stadskosten twee quarten wijn.

Zutphen had in September om zoo te zeggen met Deventer samengewerkt, om den aflaat te verkrijgen. Op Vrijdag na Mattheus dach (24 Sept.) had de Zutphensche magistraat nog iemand uit haar midden (Johan Hueerninck) naar Deventer aan den Raad gezonden om „mit hem to verkallen, woe sie dat mitten afflaet hebben wolden". Des Zondags daarop volgende had de Deventer magistraat in overleg met de gemeente besloten „dat aflaet af te stellen". Dat schijnt echter niet geheel naar den zin geweest te zijn van Heer Gerhard van Randen, die daarover 't

„bevel" had. Daarom deed hij in 't laatst van November een nieuw voorstel aan het Deventer stadsbestuur. Dit laatste, kennis genomen hebbende van zijn schrijven, riep op St. Andriesdag (30 November) andermaal de gemeente bijeen om haar over de zaak te raadplegen. 't Schijnt, dat de heeren er met de gemeenslieden nog al lang over beraadslaagd hebben, want er werd dien avond ('t was op een Dinsdag) verteerd 5 ℔ 13 kr. Maar men kwam tot het besluit eerst de vrienden in 't klooster te Windesheim nog eens over de zaak te hooren. Des Vrijdags daarna (3 Dec.) zijn daarom twee der Schepenen (ten) Kollick en (van den) Wiele, „gevaren toe Wyndesym toe spreken van den aflate, dair ons dat Capittel (van St. Lebuinus) des vicarius scrift van gedaen hadde". En 't resultaat? Des Woensdags na St. Nicolaas ging Engbert de bode naar Utrecht „an den Vicarius ons heren van Utrecht, myd enen brieve, myd der anderen stede boeden, inholdende, *dat ons dat aflaet alsoe nyet en gadede, also als he dat uytgesat hadde.* (Engbert) die lach twe dage nae der antworde". Wat dat antwoord inhield, weten wij alweer niet, want ingekomen brieven uit dien tijd bezit Deventer niet meer. Maar wij kunnen 't vermoeden. Voorstellen die meer naar de gading van de Overijsselsche steden waren, kon Heer Gerhard niet doen, waarvan 't gevolg was dat de bewoners van Deventer, Kampen en Zwolle, die toch den grooten aflaat verwerven wilden, den tocht moesten maken naar . . . Zutphen.

Zoo komt het dat Zutphen, in de geschiedenis van dezen aflaat nog nooit genoemd, met betrekking tot dien aflaat een der belangrijkste centra geworden is van ons geheele land.

Toen de termijn begon te naderen, waarop te Zutphen de Roomsche aflaat verkrijgbaar zou gesteld worden, en er nog veel met Heer Gerhard van Randen, den commissaris van den aflaat, te bespreken viel, zijn op „Dinsdagh nae Sunte Gallen (19 October) die pastoer van Zanten ende meyster Henric (Hoeveken) secretarius, ghevaren to Utrecht van der stat weghen an den Vicarius, dye dat beveel had van den afflaet, als van den legaet. Verteert to samen 15 ℔".

»Des Vrydagh na xj[m] mylium virginum« (22 October) zond men den bode Gheryt to Winckel mit een brief to Utrecht aen des bysschopps vicarius om des aflats wegen, dat hem dye legaet bevalen hadde. 1 ℔ 2 st.«

»Des Saterdagh daer na (23 October) Gheryt to Winckel mit 1 brive to Utrecht an den vicarius om des aflaets wil. Ende om dye *kyste*, die hie doe mede brachte, coste to samen mit vrachte ende badeloen 4 ℔ 2 st.« Maar met den aanvang van November werd men eerst recht druk. Meester Henric Hoeveken, onze Secretarius, kreeg de opdracht de noodige copieën te laten maken van den aflaatsbrief, die verschillende personen zouden meenemen om op de kleinere plaatsen van de Graafschap den aflaat te verkondigen.[1]) Rotgher van Zuren, den maelre, werd last gegeven acht »paewshude to maken mitten wapen, die men besichde in der kercken to den aflaet.« Vermoedelijk wil dat zeggen, dat hij op bordpapier of een andere stof groote voorstellingen moest schilderen van 't pauselijk wapen met de twee gekruiste sleutels, gekroond door

---

[1]) »Ghegeven Meyster Henric ousen Secretario, daer hij mede verloenden die copien to schriven, die men doer onse lant zande, dat aflaet mede to verkundigen. 14 st.

de Pauselijke Tiara, zooals men die later gewoonlijk op gedrukte aflaatsbrieven aantreft, b.v. op die van Joannes Angelus Arcimboldus. Zij dienden natuurlijk ter versiering.[1]) »Des Saterdagh na alle hylligen« werd Gheryt to Winckel, de bode, stellig met de noodige copieën van den aflaatsbrief gewapend, gezonden »aan die vier kersspel, als to Vorden, toe Roederloe (Ruurlo), to Zeelem ende to Henghel, als van des aflaets wegen.« Des Zondags daaraanvolgende (7 November) zond de magistraat broeder Andries van Campen — een Dominicaan — te paard naar Lochem, om daar »dat aflaet to verkundigen.« Hij kreeg 11 vlemss ter belooning. Korten tijd later zond men Henrick Sticker naar Grol en broeder Engbert Messemaker, ook een Dominicaan, en wel een, die later naam zou maken in de geschiedenis zijner orde, te paard naar Doetinchem, »ten Berghe ende toe Dremete« (Drempt) om »dat aflaet to verkundighen.« Hij ontving 16 oelde braspenningen voor zijne moeite, »maket 2 ꝶ 11 st. 6 d.«

Hoe die mannen daar gesproken hebben, hoe zij burgers en boeren hebben opgewekt toch op te trekken naar Zutphen om zich daar van den grooten aflaat te voorzien ... wij weten het niet. Hoe gaarne zouden wij 't weten, om ons beter te kunnen verplaatsen in dien tijd! Welnu, wij mogen aannemen, dat zij ongeveer zullen gesproken hebben zooals Nicolaus de kardinaal zelf eens sprak over den grooten aflaat — en dat weten wij van een onverdachten getuige: Johannes Busch, den schrijver van 't *Chronicon Windeshemense.*

»Gij allen weet« — zoo ongeveer moet hij gesproken

---

[1]) Acht stuks kosten 1 ꝶ, twee st.

hebben [1]) — »dat de boete, die gesteld is op een doodzonde, bepaald is op zeven jaren, gedurende welke men, zooals Doctor Bartholomaeus [2]) schrijft, op gezette dagen op voorgeschreven wijze moet leven, eten en zich kleeden. En dat moet men al die zeven jaren lang op de bepaalde dagen in acht nemen. Op dubbele doodzonde, zooals echtbreuk, meineed, manslag, wichelarij en dergelijke, wordt de boete door hem bepaald op veertien jaren, gedurende welke men dat alles op dezelfde wijze, al dien tijd lang, moet in acht nemen.

De zondaar, die gedurende al dien tijd, voor elk van zijn doodzonden dat alles gehouden heeft en nagekomen is, zal na dit leven, in het vagevuur daarvoor geen straf meer krijgen. Maar wee den zondaar, die de bepaalde boete voor zijne verschillende doodzonden in dit leven niet vervuld heeft! Uit dit leven scheidende, moet hij zijn straf afboeten in het vagevuur. Daar er nu velen zijn, die in dit leven meerdere doodzonden bedreven hebben en die, wegens de kortheid van het leven, ook al werden zij honderd jaar, niet bij machte zouden zijn zoo groote boete af te doen en te vervullen, heeft onze Heilige Moeder de Kerk en de H. Stoel van Rome een middel uitgedacht, waarmede ook de groote zondaars van al hunne misdaden en zonden met behulp der Goddelijke genade en op gezag van God en den Apostolischen Stoel,

---

1) *De reformatione monasteriorum*, lib. II, cap. XII, ed. Grube, p. 744.

2) Waarschijnlijk: Bartholomaeus Pisanus de Sancto Concordio. *Summa de Casibus conscientie*, een boek dat in elke middeleeuwsche bibliotheek van eenige beteekenis voorkwam.

rechtens en werkelijk verlost en bevrijd kunnen worden.

Van den schat der H. Kerk, d. w. z. van de verdiensten van onzen Heer Jezus Christus, van Zijne gezegende moeder Maria en van al Zijne Heiligen, ontvangt onze Heer de Paus, en ook zij, aan wie de sleutels der Kerke zijn toevertrouwd, een zeker deel. Van die genade deelen zij mede aan alle getrouwen van Christus en maken hen alzoo deelachtig aan dien schat. Doch dit doen zij alleen voor zooverre hun nuttig toeschijnt en voor zooveel in hunne bullen uitvoerig vermeld is, door aflaat te geven en afslag te verleenen van zonden. Zoo verlossen zij hen van de boete, die zij in 't tegenwoordige schuldig zijn te doen en van de straffen, die zij in het vagevuur ondergaan moeten, op gezag van God en vertrouwende op Petrus en Paulus de Apostelen, voor zoover hun van den Hemel is toegestaan en toevertrouwd....

Zij dus, die voor hunne zonden verdiend hebben twintig, dertig of meer jaren in 't vagevuur gestraft te worden en boete te doen: als zij in dit leven echte pauselijke aflaten van tien, twintig, dertig, honderd en meer jaren verworven hebben, dan zijn zij door die aflaten gedurende even zoovele jaren bevrijd van de straffen des vagevuurs.

Op dus, gij allen, die met doodzonden belast en beladen zijt! Laat niet voorbijgaan deze gelegenheid om den waren aflaat te verdienen, indien gij na dit leven, zonder veel toevens in het vagevuur, wilt opvaren naar God onzen Heer en het Koninkrijk der Hemelen!«

Des Zaterdags na Sint Andriesdag (4 December), toen 't zeker al aardig druk begon te worden, werd

Zutphen bezocht door »des Legaets neve«, wien men aan 't verstand bracht, dat de tijdruimte, gedurende welke de groote aflaat verkrijgbaar was gesteld, gezien de tijd van het jaar en de uitgebreidheid van de streek, waarvan Zutphen het centrum was, veel te kort genomen was. En onder 't genot van eenige quarten wijn beloofde de brave man, dat hij — bij zijn oom den Legaat denkelijk — zou trachten gedaan te krijgen, dat de termijn van den aflaat »hent tot Lichtmissen« [1]) verlengd werd. Toen de drommen, die naar Zutphen trokken, in de volgende dagen steeds aangroeiden, liet men Rotger den maelre nog twee »pawes huden« schilderen en Willem Muser werd »twee reysen to Deventer« gezonden, »om meer byechtvaders hier to settene, doe dat hier so dronghe was in den midwinters hilligen dagen.«

Er is weinig fantasie voor noodig om zich voor te stellen, hoe het gedurende de laatste weken van dat jaar 1451 te Zutphen is toegegaan. Hoe de menschen kwamen opzetten te voet en te paard, met karren en wagens en schepen. Hoe de burgers uit de IJselsteden en de boeren uit Wichmond en Steenderen en Hengelo en Ruurlo en Lochem en Almen en Gorssel elkander verdrongen op de straten en in de herbergen, en vooral bij de kerk. Hoe er zelfs kwamen uit Kampen en 's-Heerenberg. Maar geen kroniekschrijver heeft ons daarover in bijzonderheden ingelicht, en al weer moeten wij ons behelpen met de dorre aanteekening uit de Stads Rekening:

»Item in den midwintersshilligen dagen, doe dat hier so dronghe was mitten afflaet, doe onse Schepenen

---

[1]) 2 Februari.

mitten Schutten wakeden, als den yersten nacht Herman Berner, verteerden $11^1/_2$ krumstert. Den anderen nacht Willem Lerinck, verteerden 14 krumsterten; den derden nacht Evert Asse, verteerden 18 krumsterten; den vierden nacht Evert van den Wall, verteerden 17 krumsterten; den vyefften Rense Kreyng, verteerden 13 krumsterten; maket to samen 3 ℔ 10 st.«

Ook te Zutphen zal de aflaatskist in die dagen aardig vol geraakt zijn en het is opmerkelijk, dat omstreeks »Verswaren Maendach« (10 Januari 1452) »Meyster Henric onse secretarius twee dagh to Arnem was om onss afflaets willen« ---- dacht men er toen misschien in Zutphen ook al aan de Roomsche kist voor de stad te behouden?

Maar »des donredagh op avent Ponciani« (13 Januari) kwam »onss Heren van Utrecht sinen vicarius heer Gherijde van Randen« na in Arnhem de kist geledigd te hebben, te Zutphen »om dat afflaet te verlengen«. Men schonk hem dien avond vier quarten wijns en den volgenden dag nog acht quarten, waarna hij door Gherijt Salicken met een wagen naar Deventer gebracht werd. En de aflaat werd verlengd, zooals blijkt uit het feit dat »des Wonsdages na Ponciani (19 Januari) of daaromtrent, Gheryt to Winckel naar Gorssel en Almen ging »om to verkundighen dat nye afflaet«. Toch schijnt er nog 't een en ander geweest te zijn, dat nog besproken moest worden, zoodat »des sondagh na Agnetis« Henrick Kaelsack en Willem Lerinck nog eens naar Deventer gingen «om dat afflaet te verlengen«. De brief, waarbij de aflaat verlengd werd, kunnen wij gelukkig den lezer meedeelen, dank zij den reeds zoo dikwerf genoemden »Meijster Henric, onse Secretarius«, die er een afschrift

van maakte op papier, dat nog altijd berust in het Archief te Zutphen. Het is voor de geschiedenis van dezen aflaat in de hoogste mate belangwekkend.

Datum per copiam et concordat cum originali.

Wij Gerhardus van Randen, Praest van Oldensell ende van Elst, ende vicarius generalis des Eerwerdigen vaeders in Gaede des Heren Bisschop van Utrecht, doen kont allen lueden, dat de allerwerdichste vader in Gaede ende Here Nycolaus, des heilligen Stoels van Roemen legaet aver all Duytsche landt ons mit synen bullen ende breven bevaelen heft de tijt der versoekingen des Roemschen aflaets te moegen verlengen in den steden van den cresdoem van Utricht totten iersten dach in den Aprill neest kommende voer de ghenne, de dat noch nyet versocht en hedden, nae wtwijsinge deer bullen in desen onsen breif van woerde te woerde bescreven als hyr naest volgende is:

Nycolaus miseracione divina t. t. Sancti Petri ad vincula sacro sancte Romane Ecclesie presbiter Cardinalis, Apostolice Sedis per Almaniam legatus, Venerabili in Christo nobis dilecto Gerhardo de Randen, preposito Aldenzelensi Traiectensis diocesis, Reverendi in Christo patris domini Rodolphi Episcopi Traiectensis in Spiritualibus vicario generali, salutem in Domino. Ad nos multa instancia pervenit, in Zutphania, in Aernhem ac aliis plerisque locis, ubi Apostolica auctoritate plenarias indulgencias graciose concessimus, devotum populum ob hyemale et pluviosum tempus non potuisse in statuto tempore cursum complevisse et ob hoc insteterunt magna devocione sibi tempus illud quod proximo expirat, ad aliquot menses prorogari. Et quia, quantum in nobis est liberaliter precibus talibus condescendimus quas ad animarum salutem

onderteikent. In den jaer ons Heren Dusent vierhondert twee ende vijftich des Sonnendaeges nae der heilliger drie konnynge daege. [1])

GERHARDUS DE RANDEN,
prepositus manu propria.

Collationatum per me Henricum Hoeveken de Monasterio, publicum Imperiali auctoritate Notarium necnon opidi Zutphaniensis secretarium juratum et concordat cum Originali quod protestor hiis proprie manu scriptis.

Uit dit stuk — niet het minst merkwaardige dat over den aflaat van 1451 aan het licht komt — blijkt, dat op verschillende plaatsen moeite is gedaan om de aflaatskist te behouden, met den inhoud. Dat Bolsward daarbij de kroon gespannen heeft, was, voor zoover wij wisten, niet bekend. Opmerkelijk, maar zeer verklaarbaar, is dan ook het voorschrift van den Legaat, dat de proost van Oldenzaal den aflaat slechts verlengen mocht na eerst de reeds geofferde gelden geïnd te hebben.

't Schijnt echter dat de verlenging van den aflaat in Zutphen niet andermaal een groote drukte en toeloop veroorzaakt heeft, tenminste de Stads-Rekening over 1451, die tot Petri ad Cathedram (22 Febr.) loopt, maakt er nergens melding van. Ongelukkig is de Rekening over 1452 verdwenen; wat zeer te betreuren is, want wij zijn er zeker van, dat ze nog menige belangrijke bijzonderheid, ook over deze zaak, inhield. 't Verheugt ons den lezer, bij wijze van schadevergoeding, toch iets te kunnen aanbieden, uit dat jaar

[1]) = Januari 9.

dateerende, dat — men zal 't toestemmen — in dit deel onzer verhandeling niet misplaatst is. N°. 23, een aflaat van 100 dagen, en N°. 24 de groote aflaat, zijn beide door ons behandeld. Nu volgt:

XXV.

Nicolaus miseracione divina t.t. sancti Petri ad Vincula sacrosancte Romane Ecclesie presbiter cardinalis Apostolice sedis per Alamaniam legatus, Universis et singulis Christi fidelibus Salutem in Domino sempiternam. Splendor paterne glorie qui sua ineffabili mundum illuminat claritate pia vota fidelium de ipsius clementissima maiestate et misericordia sperantium tunc precipue benigno favore prosequitur cum devota ipsorum humilitas sanctorum precibus et meritis adiuvatur. Cupientes igitur ut parrochialis ecclesia in opido Zutphaniensi Traiectensis diocesis, que in honorem Sancte Walburgis virginis fundata existit, congruis honoribus frequentetur, fidelesque ipsi eo libentius devotionis causa confluant ad eandem quo inibi dono celestis gratie uberius conspexerint se refectos, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius meritis et auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in Nativitatis, Circumcisionis, Epiphanie, Resurrectionis, Ascensionis, Penthecostes et Corporis Domini nostri Jhesu Christi, necnon Nativitatis, Purificationis, Annuntiationis, Assumptionisque beate Marie semper virginis, dictorumque Petri et Pauli apostolorum et Nativitatis beati Johannis baptiste, necnon ipsius ecclesie dedicationis et patrone festivitatibus, celebritate quoque omnium Sanctorum eandem ecclesiam devote visitaverint et divinis interfuerint ibidem, atque de bonis sibi a Deo

collatis pro eiusdem ecclesie structura et ipsius ornamentorum augmento et reparatione manus porrexerint adiutrices, centum dies de iniunctis eis penitenciis misericorditer in Domino relaxamus. Presentibus perpetuo duraturis. Datum Colonie sub nostro sigillo, die Mercurii vicesima nona mensis Decembris Anno a nativitate domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo secundo, Pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Nicolai divina providentia Quinti Anno Quinto.

Alles behalve eerbiedig, is dit stuk in later tijd van zegel en koord ontdaan en als omslag gebruikt voor de rekening van den kerkmeester Evert Aessack over het jaar 1596.

Wij mogen niet nalaten hier even op eene onjuistheid te wijzen bij den opsteller van de derde tafel van aflaten der St. Walburg hierboven afgedrukt (zie blz. 70). De kerk bezat twee aflaten van Nicolaus van Cusa, elk van 100 dagen (N°. 23 en 25); dat maakt 200 dagen en geen twee honderd *jaar*, zooals onze calligraaf opgeteekend heeft. Immers, de groote aflaat werd slechts voor enkele maanden verleend en mocht dus op de lijst niet voorkomen, die slechts blijvende aflaten vermeldt. En aflaten van 100 of 200 jaar heeft Nicolaus, voor zoover ons bekend werd, nimmer gegeven. Dat het niet anders dan eene vergissing is van onzen schoonschrijver, blijkt trouwens voldoende uit de optelling aan het eind van zijn stuk: De totaalsom is slechts 48 jaar.

Wie nu denken mocht, dat wij hiermede aan het eind zijn van de historie van den grooten aflaat te Zutphen, heeft zich vergist. Het muisje heeft nog een staartje gehad. Ondanks de waarschuwingen en drei-

gementen aan het adres der gemeente in Bolsward, hebben ook die van Zutphen — wel gewend aan kerkelijke banvonnissen en interdict als zij waren — getracht het staartje van den zalm te redden, waarvan het neusje reeds naar elders gebracht was. Men oordeele:

Den Eerberen Borgemeysteren, Scepenen ende Raet der stad van Zutphen, mynen lieven vrenden, etc.

Eerbere, lieve vrende. Ick hadde corts an u gesant meyster Baldewijn van Randen omme dat restant van den aflats gelde te halen, menende, dat nae geloflicken scriften ende woerden, die gy my in voertiden hebben doen geven, ick sonder vertoch ende hynder van ymant, dat gelt vorgh. solde hebben en mogen boren, als dat bilker behoert. Mer als ick nu verstae, soe hebben gy ter antwort gegeven meyster Boldewyn vorgh, dat, wes die van Nymwegen ende van Arnhem doende worden, dat willen gy oeck doen, etc., daer my seer vremede toe is dat van u ter antwort te horen nae geloften vorgh. ende oeck omme ander vrenschappen, die ick in den aflaet vorgh. an uwer stad bewesen hebbe. Ende en weer ghene geloften an my gedaen, soe en solden gy bilker dat up u sylen niet willen nemen, dat gelt vorgh. te ontholden anders dan dat te laten volgen daer dat toe geoffert ende gegeven is. Ende bedenket u of dat ommer uwe meninge is u deels aflaets te verlesen [1]) in deser saken ende in des Pauwes ban te vallen ende interdict daer omme te liden: want dit weer een groet sacrilegium ende berofnisse der Romscher kerken gode [2]), ten sy

[1]) verliezen.
[2]) goed.

dat gy my bet daer up doet antworden myd desen bade, daer ick my voert mede verantworden moge an den collector des Stoels van Romen, die hier te lande gecomen is alle gelt van den aflaet te boren, sonder beveel ymant gracie te mogen doen. Ick sege u node belastet te worden; daer omme soe scrive ick u te voren als mynen vrenden. Als gy dan oeck scriven te willen doen als die twe stede vorgh., etc. daer wilt up weten, dat te Nymwegen gheen gelt en is daer ick van wete; ende dat selve dat tot Arnhem is, dat en wil ick nyet boren, want ick en denke hem ghene gracie te geven, alsoe dat gy u nyet en mogen myd hem verantworden. Ende daer omme begeer ick u bescreven antwort, of gy my dat gelt vorgh. willen laten volgen of nyet, sonder vertoch. [1]) Deden gy oeck enich wederstant, soe en hadde ick ghene macht gracie te doen daer ick u lesten van gescreven hadde. [2]) Dat weet God, die uwe liefde behoden willen altoes. Scriptum Davantrie secunda Januarii anno L tercio. (1453) etc.

GERARDUS VAN RANDEN,
Praest van Oldensel ende van Elst.

Deze merkwaardige brief werd aangetroffen in een portefeuille met stukken uit de jaren 1502—1504. Hoe de kwestie geschikt is, bleef ons onbekend. Slechts dit eene weten wij, dat »des Sondag na Nativitatis Marie« (9 Sept.) 1453 »Willem van Veenhusen to Deventer an den Vicarius« gezonden werd, »mit enen

---

[1]) uitstel.
[2]) doorgehaald.

brive als van den gelde van den afflaet.« Daarna wordt van de zaak niet meer gerept.

Wat de in dit stuk genoemde personen aangaat, Mr. Boldewijn van Randen zal wel een broer of familielid van Gerhard van Randen geweest zijn; hij staat vermeld in 't doodenboek van de St. Lebuinus te Deventer op Hemelvaartsdag, doch zonder jaartal. *Obiit Magister Boldewinus de Randen.* [1]) Rande is een buitengoed bij Deventer. Gerard of Gerhard van Randen, ook Magister, en *Scholasticus ecclesie Daventriensis* genoemd, is, volgens het Necrologium van St. Plechelmus te Oldenzaal, overleden op 1 Februari (van het jaar 1472, naar men meent te weten. [2]) De collector des Stoels van Romen is ongetwijfeld de door Frederik van Heilo genoemde Mr. Anthonius de Forlinio, betreffende wiens bezoek aan ons vaderland ons tot nog toe geen bescheiden onder de oogen kwamen. [3])

Wij mogen niet van Nicolaus van Cusa en den grooten aflaat scheiden, zonder eene poging te wagen om ook, wat er betreffende dezen aflaat in Holland te melden valt, in het juiste verband mede te deelen. 't Is jammer, dat daarover zoo weinig gegevens te vinden zijn: Stadsrekeningen uit dien tijd zijn in de Hollandsche steden naar 't schijnt bijna nergens bewaard gebleven, en brieven uit de jaren 1451 en 1452 zullen wel overal schaarsch zijn.

De groote aflaat dan is, zooals wij boven reeds aanstipten, aan de steden Amsterdam, Haarlem, Leiden,

---

[1]) Dumbar, Deventer, I, bl. 389.

[2]) Dit Archief, XV, 142. Vgl. 382.

[3]) Werd het archief van Gerhard van Randen maar eens teruggevonden!

Delft en Dordrecht verleend op den 7^{en} Januari 1452 en zou in die steden verkrijgbaar zijn »a festo purificationis beate Marie Virginis usque ad Octavas Passche inclusive,« d. w. z. van 2 Februari tot en met 16 A'ril, ruim tien weken. De brief, waarbij dit geschiedde luidde als volgt:

Nicolaus, miseratione divina tt. sancti Petri ad Vincula Sacrosancte Romane Ecclesie presbiter cardinalis per Almaniam et nonnulla alia regna ac provincias Apostolice sedis legatus, Universis et singulis Christi fidelibus per Hollandiam, Zelandiam et Frisiam ubilibet constitutis, salutem in Domino sempiternam.

Quoniam ad nos omnis cura spectat, ut animorum salus procuretur, et populus, Christi sanguine redemptus, ad eternam salutem pacifice dirigatur, hinc Zelum devocionis considerantes, quam multiplici signo in Hollandia commorantes ostendunt, non possumus eorum precibus assensum denegare, quin expedire videtur animarum saluti, et ut sic fiat affectuose sollicitamur.

Quapropter auctoritate omnipotentis Dei, et beatorum Apostolorum Petri et Pauli, et Sanctissimi Domini nostri Nicolai Pape Quinti, concedimus Plenarias Indulgencias omnibus et singulis fidelibus in Hollandia Zelandia et Frisia [1]) commorantibus, qui, a festo purificationis beate Marie Virginis usque ad Octavas Passche inclusive prime futuras, confessi et contriti penitenciam et elemosynarum contribucionem, in opidis Leydensi, Dordracensi, Harlemensi, Delfensi, Amsterdamensi, aut aliquo eorum fecerint, secundum cedulam indulgenciarum, in civitate Trajectensi et opido Leydensi publicatam; religiosis viris Wilhelmo Obrecht, priori

---

1) West-Friesland?

in Syon, prope, et Theoderico, Rectori Monialium Sancte Agnetis in Delf, ordinis Canonicorum Regularium, et cuilibet eorum in solidum, facultatem dantes confessores, quotquot fuerint necessarii, in quolibet locorum predictorum, nominandi et ponendi, ac singula, ad hoc oportuna, secundum tenorem bulle concessionis indulgentiarum, per nos pridem in prefatis opidis consessarum faciendi.

Volumus eciam, quod dictus Prior elemosinas, que secundum indulgenciarum cedulam contribuentur, fideliter colligi faciat et, absque diminucione, dilecto nobis in Christo Gerhardo, preposito Aldensalensi, Vicario generali Domini Episcopi Trajectensis assignet, prout hoc onus in se assumpsit, et nomine opidorum predictorum caucionem fecit. Qui quidem Gerhardus elemosinas illas, ad mandatum prefati Sanctissimi nostri Pape, aut nostrum ulterius, ad pias publicas fidei et Ecclesie causas exponendas, transmittere curabit.

Datum Colonie, sub nostro sigillo, die Veneris, septima mensis Januarii, Anno a nativitate Domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo secundo, Pontificatus Sanctissimi in Christo Patris et Domini nostri, Domini Nicolai, divina providencia Pape Quinti, anno Quinto.

(In dorso) ARNOLDUS. Jo. STAM.

Deze merkwaardige brief werd in 1838 door den Hoogleeraar N. C. Kist in het licht gegeven als Bijlage P. bij Dr. E. B. Swalue's »Nalezing op de Verhandeling over Nicolaas' van Cusa.« Hoe de heer Kist aan dat stuk gekomen is en waar het berust, heeft hij in 't duister gelaten. Echt is het echter zonder eenigen twijfel. Betreurenswaard is het echter, dat Prof. Kist bij dezen brief een uitvoerige com-

mentaar gegeven heeft, waarin naast veel goeds, een groote onjuistheid voorkomt.

Waarschijnlijk op grond van het feit, dat er in dit stuk sprake is van een »*bulle concessionis indulgenciarum per nos pridem in prefatis opidis concessarum,*« heeft Prof. Kist aangenomen, dat de groote aflaat tijdens Nicolaus bezoek aan Holland (in Sept. 1451 alzoo), terstond verkrijgbaar is gesteld, en dat door *deze* bul de termijn van den aflaat verlengd is om uit de zaak meer geld te kloppen. Dit is echter geheel onjuist. Die vroegere bul — ons evenmin bekend als Prof. Kist — moet een voorloopige vaststelling bevat hebben van de plaatsen, waar de aflaat verkrijgbaar zou gesteld worden, terwijl in *dit* stuk de zaak nader wordt geregeld, de duur van den aflaat bepaald. Gerhard van Randen, die »nomine opidorum predictorum caucionem fecit,« moest eerst met de stedelijke besturen de noodige overeenkomsten treffen, en naar luid van het boven medegedeelde over Zutphen, moet men wel aannemen, dat hij zich schriftelijke verzekeringen liet geven, dat men zich aan de voorwaarden houden zou. Met Prof. Kist zouden wij wenschen dat de *cedula indulgenciarum*, die blijkbaar de voorwaarden bevatte op welke men den aflaat halen kon, en die te Utrecht en te Leiden gepubliceerd werd, nog eens teruggevonden mocht worden. Wat de genoemde personen aangaat, Willem Obrecht komt nog in 1475 als Prior van Syon voor; de Rector van 't Sint Agnietenconvent te Delft heette Diderik van Haastrecht; hij wordt nog in 1460 genoemd.

Merkwaardige berichten betreffende de geschiedenis van den grooten aflaat in Holland, zijn ons slechts bekend geworden met betrekking tot Dordrecht. Hetzij

de Magistraat dezer stad vernomen had hoe groot de toeloop van menschen in de Geldersche steden was geweest, hetzij ze zulk een groote drukte voorzag, ze vaardigde daags voor 't begin van den aflaat, op den eersten Februari dus van het jaar 1452, een publicatie uit, die de noodige voorschriften bevatte ter handhaving van de orde. Dit belangrijke stuk is voor ons bewaard gebleven in het Dordtsche »Klepboek«,[1]) onder het opschrift: *Actum LI, prima Februarij*. Dat hier het jaartal 51 staat in plaats van 1452, zooals 't eigenlijk moet luiden, vindt zijne verklaring in het feit, dat de Dordtsche overheid in dien tijd stellig, juist als overal elders, 't nieuwe jaar niet begon met den Nieuwjaarsdag, maar met *Cathedra Petri*, of een dergelijken datum, waarop de nieuwe magistraat gekozen werd. De eerste maanden van '52 werden nog beschouwd als behoorende bij 't jaar '51. De publicatie luidt als volgt:

Also wt beveell der gueder luden van der Stede bij sommige wt nernstigen vervolch verworven ende vercregen is Gracie ende Roomsch offlaet bynnen deser stede, twelck by den Heeren van den capittel ende priesterscep ter Groter kerc ende van den cloesteren eerwaerdelic ingehaelt ende ontfangen is, metgaders den gueden luden van der stede, ende ingaen sall op onser Vrouwendach te Lichtmisse [2]) naestcoemende ende sall geduren tot beloken Paessdach toe [3]) naest-

---

[1]) Namelijk het deel loopende van 1438 tot 1474. 't Stuk staat op fol. 72. Merkwaardig is, dat bij den aanvang van dit stuk een »paushoed« geteekend staat naar toenmalig model: een drievoudige kroon in den vorm van een suikerbrood, met een kruis er bovenop.

[2]) 2 Februari.

[3]) 16 April.

comende, ende dien dach all daer op; dat die guede luden also verre als in hem is, verdragen sijn, dengeenen te vorderen, die dese Gracie ende offlaet alhier verzoecken willen ende verdienen sullen, etc. etc.

Ende hebben denselven, die hier comen sullen wt Hollant, Zeelant ende Vrieslant om desen offlaet te verdienen, die geen vyanden en sijn ons genadichs Heeren van Burgondien, noch balling sijnre landen van Hollant, noch die in Scepenen brieven bynnen onser stede nyet verbonden en sijn, gegunt ende gegeven, gunnen ende geven een guet vrij, vast, zeker geleyde veyllich bynnen onser stede te comen, te merren, te keeren ende weder van dan te scheydene, den tijt durende, dat dese Gracie ende offlaet staen sullen, off hier en bynnen drye dage na der stede wederseggen, sonder arch ende list.

Voert, om meere rust ende vrede bynnen der stede te houden, so ghebieden de ghuede luden, dat nyement bynnen der tijt van deser Gracie durende twist noch vechtelic [1]) en maeck, op alsulke boeten als 't kuerboec daer off inhout, viervoudt te betalen.

Voert, om dat volc the meer in devocien te houden, so ghebieden die ghuede luden, dat nyement ten tijt van Gracie voern. bynnen der stede dansspull en hantier opter straten, tzij man off wijff, jongh knechten off meyssens bij nacht off bij dage, gaende off loepende met zwaerden off met stocken, noch anders in geenrewijs op correctie van Scepenen.

Dat geen vroutgens van lichten leven den tijt der Gracien durende, nergens sitten en sullen bynnen der stede, noch woenstadt hebben dan over die Oude grafft,

---

[1]) gevecht, ruzie.

noch opter straten nyet comen en sullen, op haer opperste cleedt ende correctie van Scepenen.

Dat nyement geen honde en houw gaende opter straten bij dage off bij naecht, den tijt van Gracien durende op correctie (van Scepenen); ende waert dat yement van den pelgrijms van enigen hont gebeeten off gequest worde worde, dat soude men houden ende verhalen om betering te doen an dengeenen, die die honden onthilden.

Dat nyement den nachtghangers den tijt der Gracien durende, die van gesetter penitencie haeren omganck ende devocie in der nacht doen sullen, en missdoe noch en ranss [1]) noch en misseg, op correctie van Scepenen.

Dat nyement na X uren in den avont taveern open en houw, op correctie van Scepenen.

Dat nyement van bynnen off van buyten Hokellomsche schilden off penninxcgens hier bynnen en breng noch gancvor en maeck int ontfangen noch int wtgeven, op X pont ende correctie (van Scepenen).

Dat nyement ut versteender quaetheyt met een wil ontamelike woerden en spreeck op desen offlaet, op correctie (van Scepenen).

Dat nyement den tijt van gracie durende bynnen der stede waghenspull [2]) noch dockenspull [3]) en hantier, op correctie (van Scepenen.)

Dat geen kinderen noch jonghknechts met hoepen en lopen affter straten, op correctie (van Scepenen.) Ende die boeten te verhalen an die ouders daer sy wonen.

---

1) aanrande.

2) Tooneeluitvoeringen.

3) Chineesche schimmen.

Dat die joncwiven des Saterdages haer straten schoen maken ende schoen houden, op al sulke boeten als 't kuerboeck daer off inhout ende correctie (van Scepenen.)

Dat geen zangers noch ghoechellaers den tijt der Gracien durende totter luden husen en gaen om zanck ende spull te hantieren op correctie (van Scepenen.)

Deze merkwaardige verordening werd reeds in 1838 door Prof. Kist in het licht gegeven.[1]) Hoewel de Kardinaal er noch bij name, noch in zijne qualiteit in genoemd wordt, heeft deze geleerde zeer goed ingezien, dat het stuk betrekking had op den afflaat, door den Legaat verleend. Maar blijvend bij zijne oude fout, dat Nicolaus den Jubileums-aflaat overal verkrijgbaar gesteld heeft in 1451, spreekt onze Hooggeleerde ook hier weer van „den vernieuwden Aflaat". in 1452, door den Legaat aan Dordrecht gegeven. Vreemder is het, dat de heer G. D. J. Schotel, bijna vijftig jaar later dit stuk opnieuw uitgevende[2]), het niet in verband heeft gebracht met den aflaat van Nicolaus van Cusa, maar met den gewezen bisschop Zweder van Kuilenburg, die bij een of andere gelegenheid een aflaat zou gegeven hebben aan de O. L. V. kerk te Dordrecht. De heer Schotel wist er bij te vertellen dat bovenstaande verordening „jaarlijks op den 1en Februari van de pui werd afgekondigd!" Alsof men van een gewoon Bisschoppelijk aflaatje zooveel drukte gemaakt zou hebben! Maar, zal de

---

1) *Archief voor kerkel. Geschiedenis*, IX, 1838 blz. 501 en volg.

2) *Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis*, I (1884), blz. 165 en volg.

heer Schotel of een ander misschien zeggen, afdoend bewijzen dat die verordening der „goede lieden" van Dordrecht gemaakt is naar aanleiding van den grooten aflaat door Nicolaus van Cusa verleend, kunt gij toch ook niet... Toch wel. In het zelfde deel der Dordtsche klepboeken komt op fol. 73, recto, nogmaals de groote aflaat ter sprake, in een stukje waaruit blijkt, dat de Roomsche aflaat, te Dordt verkrijgbaar gesteld van 2 Februari 1452 tot den 16en April van dat jaar, later verlengd is tot den 18en Mei. En bij die verlenging wordt de Kardinaal wel degelijk genoemd. Dit besluit der „guede luden", tot nog toe niet gedrukt, luidt als volgt:

Actum LII (1452) XIIII Aprilis.

Also die Gracie ende Roemsch offlaet op desen tijt bynnen der stede wesende, ende wtgaen sall opten beloken Paeschdach naest comende, bij den Eerwaerdigen Cardinaell wtgestelt ende verlenct is tott ons Heeren hemelvaerts dach [1]) toe naestcomende in sulken schijn als dat in den kerken gecundicht is; ende om den geenen te vorderen, die dese gracie ende offlaet alhier verzoecken willen ende verdienen sullen. So ist, dat de goede luden alle die geene, die hier comen sullen, wt wat lande dat sy syn, om desen offlaet te verdienen, die geen vyanden en syn ons genadichs Heeren van Burgondien noch balling sijnre landen van Hollant, noch die in scepenen brieven bynnen onser stede nyet verbonden en syn, gegunt ende gegeven hebben, gunnen ende geven een guet, vrij, vast, seker geleyde, veylich bynnen onser stede te comen, te merren, te keren ende weder van dair

1) 18 Mei.

te scheydene den tijt durende dat dese verlenging van den offlaet staen sall off hier en bynnen drye dagen na onsen wederseggen; sonder arch ende list.

Dat alle geboden, die van den lesten offlaet gecundicht sijn, die sullen van waerden bliven, sonderlinge in sulken schijn als sy lest gecundicht waren, den tijt van deser verlenging durende, op die selve boete ende correctie ende ymmer van den stoven [1]) sonderling. [3])

't Is verre van ons, te meenen dat hiermede het laatste woord over Nicolaus van Cusa, zijn tocht door de Nederlanden en den grooten aflaat van 1451—52 gezegd is. Waren wij even bekend in andere archieven als in het Zutphensche, dan zouden er waarschijnlijk nog meerdere belangrijke documenten hier samengebracht zijn. Maar 't is af en toe wel eens goed, de uitkomsten van voortgezet onderzoek saam te vatten: vita brevis. Doet men het niet, dan blijven merkwaardige documenten soms nog een eeuw verborgen, of ze gaan geheel te loor.

Dr. K. O. MEINSMA.

(Wordt vervolgd.)

---

[1]) Stoven, d.w.z. badhuizen, worden in de eerste verordening niet genoemd. Maar die inrichtingen stonden toen in een slechten reuk, wat de zedelijkheid aanbetreft. Wat men hier „stoven" noemt, wordt in 't vorige stuk waarschijnlijk als „woonstede van vroutgens van lichten leven" aangeduid.

[2]) Ik dank de mededeeling van dit stuk aan de welwillendheid van den heer J. L. van Dalen, Archivaris der gemeente Dordrecht, die mij ook een nauwkeurig afschrift van het voorgaande liet maken.

JOHAN ARNTSS, pastoor van Ede.

Aangaande dezen geestelijke, die eenige jaren na de aanvaarding zijner bediening in verband met de afscheiding van Lunteren van zijn parochie zich deed kennen als een heftig verdediger van hetgeen hij zijn recht achtte en daarbij tegenover het Hof van Gelderland een zeer onafhankelijke houding aannam (zie Archief XXIX, blz. 351), heb ik sedert eenige bijzonderheden aangetroffen, die ik hier wil mededeelen.

Op 18 Augustus 1558 gaf het Hof van Gelderland aan de regeering te Brussel kennis, dat de pastorie van Ede vacant was, en verzocht iemand ter vervulling te zenden, aangezien zich geene sollicitanten hadden opgedaan (Brieven uit en aan het Hof N⁰. 1245/41). Op dezen brief kwam een antwoord d.d. 26 Augustus (ibid. N⁰. 1246/42), behelzende, dat men te Brussel ook niemand kon vinden, waarom aan het Hof gelast werd iemand te zoeken, hem te examineeren en vervolgens advies en attesten naar Brussel op te zenden. Op 19 October kon het Hof berichten (ibid. N⁰. 1249/45), dat zich een geschikt persoon had voorgedaan in Johan Arntssen, vicarius en schoolmeester te Wageningen, die door Dr. Burchardt van den Berge, deken der St. Walburgskerk te Arnhem, geëxamineerd was, waarom men om toezending van den collatiebrief verzocht. Tevens werd gezonden de door heer Johan gedane »abjuratie ende beloeffte«, die ik hier laat volgen. Zij luidt:

»Ego dominus Johannes Arnoldi, presbiter, vicarius ac ludimagister in oppido Wagenensi, a venerando domino Burchardo, ecclesie S. Walburgis decano atque doctore theologo, in causis fidei aliisque ecclesiasticis caeremoniis rite atque legittime examinatus, in primis obtestando abiuravi et abiuro modernorum haeretico-rum atque caeterorum heresiarchorum omnes errores. Simulac sub gravissima canonica censura atque pena compromitto, quod Lutheranorum aliorumque scripta, dogmata atque volumina haereticorum nunquam legam, multo minus in suggestu quod vel suspectum vel ab universalis ecclesiae sententia exorbitat unquam praedicabo nec illud alicubi sive in publico sive in privatis symbolis disseminabo, quin potius huiusschaemodi falsis opinionibus praedicando et admonendo pro virili mea (parte) fortiter et rationabiliter resistam et ad veritatem catholicam meas errabundas (ceu bonus et fidelis pastor) oves reducere curabo. Ubi autem indurata cervice quempiam subditorum meorum in errorum foveam praecipitari advertero, eundem, si me suum pastorem non audiverit, ad superiorem praelatum aut ad secularem iudicem corrigendum deferam. Subinde praenominatus dominus diligenti investigatione singula quaeque circa materiam, utilitatem ac necessitatem administrationis sacramentorum a me sciscitatus est, ad quorum inquisitionem tametsi instar theologi profundius tamquam grammaticus ex tempore respondere nequiverim, attamen firmam fidem dedi et hac mea subscripta syngrapha me (intra annum gratiae currentis et vacantis) curae pastoralis operam adhibiturum spondeo, scilicet quod munus et officium pastorale et quomodo ad synodales constitutiones mihi obeundum sit, sedulo studio cognoscam, posteaque antedictus dominus ad

istorum certam et experimentalem scientiam consequendam temporis dilationem mihi in quadrimestre prorogavit, citra tamen collationis praeiudicium. Me ipsum etiam obligavi nedum ad prefixum temporis terminum rediturum, sed etiam post Natale Domini et ante Purificationis Mariae festum me canonicum scrutinium aut rigorosius examen in his, quae pastoralem functionem concernunt, velle subire astipulata manu compromisi, quo ignorantiam meam per catholica theoremata dominus decanus eluminet erudiatque debitam sacramentorum administrationem, set et communicet praedicandi formam et modum. Quo etiam haec promissa citra ullam tergiversationem, cavillationem effectum sortiantur inviolabiliter, sub pena privationis pastoralis meae ecclesiae per hanc schedam propria manu conscriptam consueta syngrapha proprii nominis me ipsum obligavi. Actum, omni fucata simulatione, dolo et fraude seclusis, anno 1558 decimo sexto Octobris.

JOANNES ARNOLDI.

Uit dit stuk blijkt ten duidelijkste, dat men door het gebrek aan liefhebbers voor de vacante pastorie een oog dichtgedaan en niet al te zeer op geleerdheid gelet heeft. Maar het schijnt, dat men er te Brussel anders over gedacht heeft en den verlangden collatiebrief niet terstond heeft willen uitvaardigen, maar heer Arntss voorloopig slechts den titel van »bediener ende bewaerder« der kerk te Ede heeft toegekend. Als zoodanig vinden wij hem ten minste aangeduid in een schrijven van het Hof aan den hertog van Savoye, landvoogd der Nederlanden, van 16 Maart 1559 (ibid. N⁰. 1300/1297), waarin wij lezen, dat Arntss zich wederom tot het Hof had gewend met het verzoek

om te bevorderen, dat zijn voorloopige aanstelling in een vaste veranderd mocht worden, en dat het Hof dit verzoek ondersteunde, »opdat die onderdanen in oiren sterfflicken noode (= de pest) geassisteert moegen worden; want men doch (indien hy suppliant die deserviture durch gebreck van provisie verlaten muste) nyet lichtelick eenen daertoe in desen periculeusen tyden en soude weten te bekhommen.«

Dat aan dezen raad gevolg is gegeven, blijkt uit een schrijven van 12 April (ibid. N⁰. 1313/09) aan den kanselier, waarin o. a. voorkomt, dat de presentatiebrief in forma is uitgevaardigd.

ARNHEM. J. S. VAN VEEN.

DE MARIA-BROEDERSCHAP,

GENAAMD »DE KLEINERE CALENDER,« TE UTRECHT.

Wij schoudt Burgem[ren] etc. Doen condt eenen ygel. dat voor ons gecompareert sijn de Heeren en Mrs. Cornelis van Deuverden, ende Wouter van Weede onse mede schepenen, ende verclaerden dat sij geweest waren ten Duytschen huyse alhier, ende aldaar inde groote sale sien hangen hadden vijff groote tafrelen, inde welcke afgeschildert waren de twyntich laetste broeders van Marie Bruederschap, genoempt de kleinere Calender Tutrecht, alle knielende, de twee voorste canonicken in swarte cledinge, en de achtien wereltlicke in ridderl. gewaet met volle wapenen en wapenrock, staende by ieder van dien haer stamwapen, met helm, helmteecken ende loff, mitsgaders hare namen onder d'selve in voegen als volgt, heer Gerard Bor van Amerongen, heer Peter de Voocht van Rynevelt, Jo[r]. Johan Ruysch, Jon[r]. Willem van Winssen, Jo[r]. Freder ck de Wael van Vronesteyn, Jo[r]. Alphert Ruysch, Jonck[r]. Amelis Uttenenge, Jonck[r]. Willem de Voocht van Rijnevelt, Jo[r]. Rodolph Grauwert, Heer Jacob Taets van Amerongen, lantcommandeuyr, Jon[r]. Ernst Taets van Amerongen, Jon[r]. Adolff de Wael van Moersbergen, Jon[r]. Willem Bor van Amerongen, Jo[r]. Johan van Nuchtenbroeck, Jo[r]. Jacob van Renesse

van Baer, Jon^r^. Joachim van Hardenbroeck, Jon^r^. Nuych Ruysch, Jon^r^. Aelbert Preys, Jonck^r^. Goert de Coninck ende Jonch^r^. Adriaen van Lanscroon. Verclaerden mede de Heeren comparanten alsnoch gesien te hebben in een van de oude glasen aen de Noordtsyde van de Buyrkerck de contrefeytsels ofte afbeeldingen van de Calender Broeders van den jare 1541, alle knielende nae het Oosten, de twee voorste met canonicale witte cledinge ende de vordere gewapent als de bovengenoem., met de wapenschilden der twee procuratoren inder tijt boven, ende der andere actien beneden int selve glas. In kennisse der waerheyt hebben wij etc.

Den 17 July 1644. TH. J. G. V. E.

Stads-Archief Utrecht. Register ven Procuratiën en Certificatiën van 1637—1651.

AKTEN EN BESCHEIDEN
betreffende de Cisterciënserabdij Bloemkamp of Oldeklooster bij Bolsward.

EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE VESTIGING DER CISTERCIËNSERS IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN.

(Vervolg van Deel XXX blz. 440.)

XXV.

1572—74.

Lijst van de goederen en de inkomsten van Oldeklooster, volgens het Rekenboek van abt Thomas.

Taffel ofte Register van den Convente Oldecklooster berorende den ontfanck van die Landtsaeten *anno Domini 1572*, ende sijn dese naebeschreven landen gemeeten bij 2 verscheijden landtmeeters, de van den Hove van Vrieslandt toegelaten bennen ende dat bij den Coninckroode, sijn nochthans gecalculeert een ijder als navolcht onder sijn behoorlicke jurisdictie, bij dtijt van salighe heer Henricko Steenwick anno 1567.

OEGECKLOOSTER.

heeft nae luidt van de olde Registers vant convent Oldecklooster 100 ende 40 pondematen. Dant singulis annis 36 goudguldens.

1573. Ooghekloester ofte Hugenkloester heeft nae luidt van de olde Registers vant convent Oldekloester hondert ende 40 ofte vichtich pondematen (sic habent registra patrum nostrorum.) Sij geffen jaerlix per piam taxationem ses ende dartich goudguldens toe huijr.

HARDTWERT.

Simon Meijnertzoon habet 54 pondematen, dat annuatim 50 goudguldens ende 13 goudguldens, een halff tonne botters voor 7 guldens toe korten, een vette barch, een lam.

Simon Meijnertzoon woenende op de zaate Monckehuis gheheeten, heeft de heelfte van de heele zaete, naemelick veer ende veertich pondematen; ipse dat jaerlicx 50 goudguldens, 1 half tonne botters, daer in toe korten voor soven goudguldens. Noch 1 vette barch, noch 1 lam.

Boven dit heeft voirss. noch vant convent voirss. in de huir 7 pondematen, liggende bij Pinzweer ende 3 pondematen leeghlandt in de Meer bij Riuwrdezijl bij de Riuwrdefenne voor 13 goudguldens.

1573. Simon Meijnertzooon toe Monckehuis heeft veer ende viftich pondematen landts in de huir, daervoer sal hij te huir geeffen drie ende sestich gg. daertoe een halff tonne botters te korten voor 7 gg. ende een vet lamm.

Geert Pauwels habet 44 pondematen, dat annuatim 50 goudguldens, 1 lam, een halffe tonne botters voor 7 gg. te corten in de huir, 1 vette barch.

1573. Geert Pauwels S. naegelaetene weduwe, wonende op de ander helfte van de heele saete Monickehuis, heeft oock veer ende veertich pondematen in de

huir; ipsa dat jaerlicx viftich gg., noch $^1/_2$ tonne botters voor 7 gg. te ckorten in de voerschreven huir, 1 vette barch, 1 vet lam.

Jan Inthezoon habet 48 pondematen; ipse dat voor een ijglicke pondemate een koninck sdaler $^1/_2$ tonne botter te corten, 1 lam.

1573. Jan Intiezoon, woenende toe Sijns op die halffe saete, heeft acht ende veertich pondematen ende hij geeft het convent jaerlicx toe huir 60 gg., dat is voor de pondemate een princedaler ende 1 vet lam.

Romke Wijcherszoon habet 48 pondematen. Ipse dat 50 gg., een lam.

1573. Romke Wijcherszoon, woenende op de halffe saete toe Sijns, heeft nae luidt van het Reckenboeck des S. heeren Henrici 48 pondematen, maer nae de callculatie van Mr. Pieter, landtmeter minder. Ipse dat te huir jaerlicx viftich gg. ende 1 vet lam.

Willem Meijnertzoon habet 62 pondematen. Ipse dat voor een ijglick pondemate een princedaler, 1 tonne botter voor 14 gg. te corten, 1 barch, 1 lam.

Willem Meijnertzoon, wonende op de gheheele saete gheheeten Groote Boetzum, heeft nu twie ende sestich pondematen naet Register van onse patres, midts dat Simon Meijnertszoon de tijn pondematen bij Pinzweer, de 7 ende 3 int Meer bij Riuwrdefenne daer aff bruket, de hijr in niet gereekent sijn, maar naar Mr. Sipke calculatie minder; ipse dat jaerlicx toe huijr voor de pondemate 35 stuver, 1 tonne botter toe korten voor 14 gg., 1 vette barch, 1 vet lam.

1573. Willem Meijnertzoon toe Groote Boetzum heeft

twie ende sestich nu Simon Meijnertzoon daervan 10 pondemaeten heeft, ipse dabit toe huijr vijff ende tsoventich goudguldens, daertoe $^1/_2$ tonne botter te korten voor 7 goudgulden, noch 1 vette barch ende 1 vette lam.

Johan Hollander habet 30 pondematen; ipse dat voor een ijder pondemate een princedaler.

1573. Jan Janzoon op Rippertzmagued heeft 30 pondemaeten in de huir; ipse dabit acht ende dartichste halff goudgulden.

Berndt Hollander habet 32 halff pondematen. Ipse dat voor een ijglick pondemate een princedaler.

1573. Jan Berndtzoon op Rippertzmaguedt heeft $31^1/_2$ pondemaeten. Ipse dabit voor de pondemaete 1 koninckdaler.

Jan Iisbrantzoon habet 72 pondematen. Dat 50 gg., $^1/_2$ tonne botter, een vette barch.

1573. Jan Jijsbrantzoon op de Vijffackeren habet 72 pondemaeten. Ipse dabit vijfftigh goudguldens, $^1/_2$ tonne botter te korten voor 7 goudguldens, noch 1 vette barch.

Simon Janzoon op de Meeden dat 2 tonne botters jaerlick ende 20 gg., betucht dat hij den salighen heer Henrico, mijn predecessoor piae memoriae, de huijr van dit verleedene jaer betaelt heeft, gelijck het ook blijckt bij Altien Bottes brieff.

Simon op de Meeden sall dit anckomende jaer geven toe huijr 2 tonnen roode botter ende 25 gg. ende sal die schattinghe schieten ut onse corpus, naemelick voor 23 florenen rente.

1573. Simon Janzoon op de Meeden habet 72 pondematen. Ipse dabit twie tonnen roode botter ende 25 goudguldens ende sall voor 23 florenen schieten in de schattinghe voor onse corpus.

Douwe Hanzoon heeft veer ende veertich pondemaeten ende sall geven jaerlicx 40 gg., ende sall schieten in de schattinghe voor onse corpus 15 florenen renthe.

1573. Douwe Hanzoon op de Meede heeft 44 pondemaeten. Ipse dabit veertich goudguldens ende sal schieten in de schattinghe voor vijftijn florenen rente aen de landen van het corpus.

Anna op de Meeden geeft drie maerschap suvels.

1573. Anna Louwes naegelaetene weduwe habet 80 pondemaeten ende sij geeft to huijr drie maerschipel suvels ende die Aenemeeden en 24 pondemaeten te maijen.

Jan Claeszoon toe Boetzum habet 83 halff pondematen, is veraccordert op 88 tichst halff gg. Ipse dat voor een ijder pondemate 1 princedaler, 1 tonne butter te corten vor 14 gg., 1 vette barch, 1 lam.

1573. Jann Claeszoon [1]) habet (drie ende tachtichtste halff) pondenmaeten: hij geeft voor de pondemaete 1 koninckssdaler van 35 stuvers, noch 1 tonne botter, voor 14 gg. te korten, noch 1 vette overjaerische vette barch en 1 lamm.

---

[1]) 1576. Den 27 Septembris hebbe ick midt Jan Claeszoon voorgeschreven uutgereckent, soe dat hy voor desse voorledene 71, 72, 73, 74, 75, 76 jaren uutbetaelt heeff ende dat midt penninghen bij den S. heeren tijt voorschoten aen handen van Sicke Assgezoon Albada voor mijn tijt — solvit den barch.

Riuwerderzijlsters habent 49 pondematen. Ipsi dant 61 gg., 7 stuv. ende een ijder een lam.

1573. Sijcke Romckezoon ende Ewert Dutgerzoon op Riuwrdezijl habent 49 pondematen. Ipsi dabunt annuatim tesamen 61 gg. ende 7 stuv. ende een ijder een lam.

1573. Wybrant Tiarckzoon ende Sicke Romckezoon toe Riuwerdezijll habent neghen ende veertich pondemaeten. Ipsi dant 61 gg. ende 7 stuv. ende een ijder een vet lamm.

HIDDAERT.

Hans Jorritzoon habet 68 ste halff pondematen. Ipse dat voor een ijder pondemate 1 gg., 1 vette barch, 1 lam.

1573. Hans Jorritzoon habet vier ende sestich pondemaeten; ipse dat voor een ijder pondemaete 1 gg.

Hotze Bottezoon habet 32 pondematen. Ipse dat voor een ijder pondemate 30 stuver.

1573. Idem

Gerloff Bottezoon habet 39 stichte halff pondematen. Ipse dat 2 tonnen botter.

1573. Gerloff Bottezoon heeft vijff ende soventichste halff pondematen in de huir gheheeten de Landgaert, ende hij sall te huir geven 2 tonnen roode botter ende 36 gg.

Uth Botte Benedix-landen heeft het convent 53 stuver renten.

1573. Uth Douwe Bottezoonsaete heeft het convent 53 stuv. rente.

Derck Tiartzoon habet 36 pondematen. Ipse dat voor ijder pondemate 1 gg. (Is doorgehaald).

1573 niet geboekt.

Jan Willemzoon habet 64 pondematen. Ipse dat 75 gg., 1/2 tonne botters te corten; 1 lamm.

1573 idem; 1/2 tonne botters te korten voor 7 gg.

Sybe Smit geeft 17 gg. jaerlicks.

1573 idem.

Jan Riuwrtzoon habet 60 pondematen. Ipse dat voor een ijder pondemate een princedaeler.

1573 idem; princedaeler van 30 stuvers.

Die weduwe van Donije habet 5 pondematen. Ipsa dat 5 gg.

1573. Lyss, de weduwe van salige Tirck Donij, heeft 5 pondemaete vant Convent: ipsa dat vijff gg.

Doecke Sickezoon habet 3 pondematen. Ipse dat 3 gg.; solvit in agnis.

1573. Doecke Sijckezoon heeft 6 pondematen. Ipse dat ses gg. te huir ende hij schiet voor twe gulden floreen in de schattinghe.

Vigle Ambrosi sal dese aenkoemende jaeren geffen jaerlicx 20 gg.; 1/2 gg. sollen wij jaerlicx toe pacht geffen.

1573. Viglius Ambrosijzoon sall geven nae S. heeren register dese aenkoemende 7 jaeren twintichste halff gg. ende noch 1/2 g. den pastor toe Hiddaert tot pacht.

Sipcke Takezoon geeft 20 gg. jaerlicx gelijck Vigle Ambrosii.

1573. Sibke Ambrosius sall geven naet Register van den sal. heere dese aenkoemende 7 jaeren twintichste halff gg. ende dan sall hij noch sijn pastoer betaelen $^1/_2$ gg., de tot pacht ut deselven saete gaet.

NIJLANDT.

Take Haijes weduwe dat 22 dalers.

1573. Taeke Haijes weduwe habet 22 pondemaeten. Ipse dat twie ende twintich daelers.

Wijbe Douwezoon habet 10 pondematen 10 eijnsen. Ipse dat 10 gg.

1573 ontbreekt.

Groete Oeme habet 100 pondematen 2 eijnsen, 8 penninghen, een roede, 6 voeten. Ipse dat hondert princedaelers ende van dit jaar 1572 aen.

1573. Pijbe Pijbezoon habet hondert pondematen ende 2 eijnsen, acht penningen, een roede, ses voeten: ipse dat hondert princedaelers.

Ael Auckezoon habet 35 tichste halff pondematen. Ipse dat voor een ijder pondemate $1^1/_2$ gg., 1 lam.

1573 idem.

Juw Obbezoon 35 pondematen. Dat voor een ijgelijk pondemate $1^1/_2$ gg., een lam.

1573. Juw Obbezoon ende Bouwe Juwzoon hebben tsamen viff ende dartich pondematen. Ipsi dant voor een ijder pondemaete $1^1/_2$ gg. ende 1 vet lamm.

Doecke Wolterzoon habet 40 pondematen. Ipse

dat voor een ijgeliecke pondemate $1^1/_2$ gg., 1 lam.
1573 idem; 1 vet lamm.

Hidde Siurckezoon habet 41 pondematen. Ipse dat voor een ijder pondemate $^1/_2$ gg. 1 lam.
1573 idem; 1 vet lamm.

Wolter Suickezoon 49 tichste halff [1]) pondematen. Ipse dat voor een ijder pondemate $1^1/_2$ gg.
1573. Wolter Sunckezoon heeft $37^1/_2$ pondemaeten. Ipse dat voor een ijder pondemaete $1^1/_2$ gg., 1 lamm.

Jacob Hoijtezoon habet 17 pondematen. Ipse dat annuatim 20 gg.
1573 idem.

Harmen Lieuwezoon habet 7de halff pondematen. Ipse dat voor een ijder pondemate $1^1/_2$ gg., dat is 9 gg. ende 21 stuv.
1573. Lieuwe Lollezoon heeft $6^1/_2$ pondemaeten. Ipse dat gg., ende 21 stuvers ende schiet voor 3 florenen in de schattinghe.
1573. Wijbe Douwezoon heeft tijn pondemaeten. Ipse dat 10 gg. 1 stuver.

Thet Jolles naegelaten weduwe is questioes. Geeft jaerlicx 27 gg.
1573. Die weduwe van sal. Jelle Piers is questioes, want haer salighe man wolde segghen gelijck in onse salighe heeren Register staet, dat hij heeft 18 pondemaeten van 't convent in de huir, ende salighe heer wolde seggen, dat hij 22 pondemaeten hadde in die huir. Ipsa dat voor de pondemaete $1^1/_2$ gg.

---

[1]) Er boven geschreven staat: »$37^1/_2$.«

TIALHUISEN.

Romcke Rommertzoon is net recht meeten; heeft 42 pondematen nae Taberder roede. Ipse dat 53 tichste halff gg., een vette barch, 1 lam.

1573. Siouwcke Reijnerzoon habet 42 pondemaeten nae Taberden roode. Ipse dat jaerlicx drie ende viftichste halff gg., een vette barch, een vet lam.

WOMMELS.

Joannes toe Tijort habet 88 pondematen. Ipse dat 82 gg., 1 vette barch.

1573. Joannes toe Tiurdt heeft 88 pondemaeten, ipse dat 82 gg., ende 1 vette barch.

Thomas aen de Dijck habet 52 tichste halff pondematen. Is niet seeker verdraeghen.

1573. Thomas aen de Dijck heeft twie ende viftichste halff pondemaeten. Ipse dat viftich gg. ende hij schiet voor 17 florenen rente in de schattinghe.

Hessel Arentzoon habet 43 pondematen. Ipse dat 30 gg.

1573. Idem.

Sijrck Reijntgezoon habet 44 pondematen. Ipse dat 50 gg., 1 lam.

1573. Sijrck Reijntges weduwe heeft 44 pondematen. Ipsa dat viftig gg., een vet lam.

Douwe Reijtgezoon habet 52 pondematen. Ipse dat 64 gg.

1573. Douwe Reijntgeszoon 52 pondemaeten ende

1 pondemaete midt de weduwezoon over. Ipse dat viff ende sestich gg.

Die weduwe Rijnck Leuwes habet 26 tichste halff pondematen. Douwe ende sij tezamen 2 pondematen over. Ipsa dat 30 gg. ende 18 stuvers.

1573. Claes Leuwezoon habet ses ende twintichste halff pondemaeten. Claes ende Douwe Reintgezoon twie pondemaeten over. Ipse dat 30 gg. ende 18 stuvers.

Gerbrant Herckezoon habet 100 ende 5 pondematen. Ipse dat singulis annis 100 ende 20 goudgulden, 1 tonne botter voor 14 gg. te corten, een vette barch.

Gerbrant heeft noch 7 pondematen, de pondemaete voor 1 daeler.

1573. Gerbrant te Fijns heeft 100 ende vijff pondemaeten. Ipse dat hondert ende twintich gg. ende 1 vette barch ende 1 tonne botter voor 14 gg., te korten in de huir.

Juw Lollezoon habet 10 pondematen. Ipse dat 10 goudgulden.

1573. Idem.

Oene Reijntgezoon ende Garroldt tezaemen 6 pondematen, 4 eijnsen. Ipsi dant 6 princedaelers.

1573. Garrelt ende noch Eede Jurgenzoon hebben tesaemen in de huir ses pondematen 4 eijnsen. Ipsi dant 6 koninckdalers van 35 stuvers.

Jancke Jacobzoon habet 30 tichste halff pondematen. Ipse dat 34 tichste halff gg.

1573. Idem.

Reijners weduw habet 21 pondematen. Ipsa dat 14 gg
1573. Idem.

LUTCKE WERUM.

Pieter Hiddezoon habet 52 pondematen. Ipse dat 62 tichste halff gg. buiten 2 pondematen. Pieter vorss. sall geven dese 5 naestcomende jaren, de nu met het 72 jaer sullen beginnen, jaerlicks 50 gg., overmits dat de salighe heer Henricus van hem ontfangen heeft tot een schenck 200 gg.

1573. Pieter Hiddezoon habet 52 pondemaeten. Ipse dat 50 gg. deze 4 aenkoemende jaeren; buten dese heeft Pieter voirss. 2 pondemaeten in Hijlcke Duirzoonlandt, de gebruicken wij selven.

Hidde Hiddezoon habet 17 pondematen. Ipse dat 17 gg. Is quaestioes.

1573. Idem.

Jelte Hennezoon habet nae het olde Register 25 pondemaete. Hij is getaxeert op 38 gg.

1573. Jelte Hennezoon salige weduwe heeft na het olde Register 25 pondemaeten. Hij is getaxeert op 34 gg.

Nae luidt van het olde register heeft Oldeklooster 21 stuv. ut Sonderlandt.

OOSTER WEERUM.

Jancke Dirckzoon toe Foeglesanck habet 100 ende 33 pondematen, (90 pondematen nijland ende $42^1/_2$ pondematen oldtlandt).

1573. Idem.

Eescke Rommertzoon toe Foeglesanck habet 100 ende $32^1/_2$ pondematen. Ipse dat voor een ijglick pondemate 1 gg.

1573. Idem.

WIRDUM.

Douwe Fennezoon habet 9 pondematen. Ipse dat 9 dalers.

1573. vacat.

1573. De weduwe op salige Pijbe Gerritzmagued heeft 28 pondemaeten. Midt haer stae wij int process toe hove, dat 18 gg.

Sicke Sallinckzoon toe Schijrhuis habet 83 pondematen. Ipse dat 50 gg.

Sicke Ttzallinckzoon toe Schijrhuis in den doorpe Wirdum habet drie ende tachtich pondematen landts nae luidt de Olde Registers. Ipse dabit annuatim ad quinquennium hoc presenti vere incipiens tnegentich gg. ende 1 overjarische vette barch.[1])

In 1573 idem, maar 90 gg. is in 80 veranderd.

Roets, de weduwe, toe Schijrhuis habet 83 pondematen. Ipsa dat annuatim 50 gg.

Roets de weduwe toe Schijrhuis heeft drie ende tachtich pondemaeten. Ipsa dabit annuatim dese aenkomende vijff jaeren nu Mey beginnende tachtich gg. ende een overjarische vette barch.

1573. Idem.

---

[1]) Op den kant: heeft viff jaren jaertallen nu Mei beginnende.

BOESUM.

Wibrants weduwe habet 22 pondematen Boesemermate, facit 25 pondematen. Ipsa dat voor een ijder pondemate 35 stuver.

1573. Wibrants weduwe habet 22 pondemaeten Boesumermaete, facit 25 pondemaeten, 5 eijnsen, 13 penninghen etc.

Upke Douwezoon habet 26 pondematen nae Boezemer mate: de pondemate 35 stuv. Ipse dat {37 gg. 7 stuver.

1573. Idem.

Pier Andriezoon habet 9 pondematen. Ipse dat 10 gg.

1573. Pier Andrieszoon habet 10 pondemaeten. Ipse dat tijn gg.

GOUTHUM.

Lijsbet Gerrits weduwe heeft nae de anderde calculatie van Mr. Pieter, landtmeeter, 58 pondematen. Ipsa dat 73 ste halff gg., een vette barch, 1 lam.

1573. Lijsbet Gerrits weduwe habet nae de anderde calculatie van Mr. Pieter, landtmeter, acht ende viftich pondematen. Ipsa dat drie ende soeventichste halff gg. 1 vette overjaerische barch, 1 lam.

Pieter Allers habet 18 pondematen. Ipse dat 22$^1/_2$ goudgulden.

1573. Pieter Allers heeft 18 pondemaeten. Ipse dat 22$^1/_2$ gg.; 10 Floreen schiet Pieter.

Frans Dirckzoon habet 63 pondematen. Ipse dat 78 gg., een vette barch, 1 lam.

1573. Idem. 1 vet lamm.

CUBAERT.

Johan Gerritzoon ende Jouwcke habent toesaemen 16 pondematen. Ipsi dant 18 gg.

1573. Pijr Jauwckes wijlen weduwe heeft 16 pondemaeten; ipsa dat 18 gg.

OOSTEREYNDE.

Fedderick Joanneszoon habet 15 pondematen. Ipse dat 1 gg. voor een pondemate.

1573. Idem.

BURCHGERT.

Bernardus Intiezoon op Deeplandt habet 39 pondematen. Ipse dat 22 gg.

1573. Harmen Meijnertzoon op Deeplandt habet 39 pondematen; ipse dat 22 gg.

Lieuw toe Cromwall habet 48 pondematen ende 1 veerendel, de pondemate een gg., 1/2 tonne botter te corten voor 7 gg.

1573. Lieuwe toe Cromwall habet 48 pondemaeten; ipse dat voor de pondemaete 1 gg. ende 1/2 tonne botter daerinne te korten voor 7 gg.

Tiarck Haijezoon habet 48 pondematen. Ipse dat voor een ijglick pondemate 1 gg., een halff tonne botter te corten voor 7 gg.

Philippus Tijarckzoon habet 47. Ipse dat annuatim voor een ijder pondemate 1 gg., een halffe tonne botter te corten voor 7 g., een lam.

1573. Philippus Tiarckzoon habet 47 pondemaeten; ipse dat voor een ijder pondemaete 1 gg. ende 1/2 tonne botter daerin te korten voor 7 gg.

Harmen Meijnertzoon habet 100 ende 11 pondematen. Ipse dat vijff ende seventich gg. ende 1 vette barch.

1573. Reijn Eedezoon habet hondert ende elff pondematen. Ipse dat annuatim vijff ende soeventich gg., een vette barch, twee vette lammen te huijr.

Upke Eedezoon habet 4 pondematen, genoemd de Kaale Venne over Hardtwerderdijck op Nijlant, allertijdt gebruickt van Jan Iisbrantzoon. Geeft 4 keizersguldens.

HICHTUM.

Gerloff habet 5 pondematen. Ipse dat 5 dalers.

1573. Idem.

HOCKWERT TOE WINSUM.

Take Pierzoon geeft jaerlicx het convent van Oldeklooster 6 gg. renten.

1573. Idem.

LOLLUM.

Gerleff habet 81 pondematen. Ipse dat 100 gg.

1573. Gerleffs weduwe habet 81 pondemaeten; ipsa dat hondert gg.

MACKUM.

Isbrand habet 24 pondematen. Ipse dat 25 gg.

1573. Hendrick die Pauw heeft 25 pondemaeten,

ipse dabit 25 gg. van de landen. Noch van de sijll dabit 1 tonne grouw aell ende 2 tonnen pinck ende 18 Karolusguldens.

IITENS.

Juw Loleffzoon heeft 5 pondemaeten. Ipse dat 21 stuv. voor een ieder pondemate.

1573. Idem.

OOSTERLIETENS.

Die Weduwe heeft 24 pondematen. Ipsa dat voor de pondemate 24 stuv. ende 3 gg. rente, ende een Philippusgulden rente; dat is tesaemen 24 gg. 13 stuv. min 1 oortien van 1 Brabants stuver.

Die weduwe Foeck Gillers wilen habet 24 pondemaeten ende sij geft voor een ijder pondemaete 24 stuver, daertoe 3 gg. rente ende 1 Philippsgulden renthe.

Anno 1573 nihil dedit.

CORNIUM.

Ointje Ointjezoon habet 100 ende 9 pondematen. Ipse dat voor die nijlanden $1^1/_2$ gg. voor de andere 35 stuv.

Ontge Ontgezoon habet 100 ende 9 pondemaeten; ipse dat voor acht ende veertich pondemaeten nieuw landt voor een ijder pondemaete $1^1/_2$ gg. ende voor een ijder pondemaeten oldt landt een enckle gg.

Die weesen toe Reetzma habent 9 pondemaeten. Ipsi dant annuatim 9 daelers.

1573. Jan Claessoen toe Reetzma heeft 9 pondemaete, ipse dat annuatim 9 dalers.

Upke Edes heeft 4 pondematen, geheeten de Koyfenne bij Lieuw Lolleshuis aan de dijck op Nijlandt, de Jan Isbrants gebruikt heeft.

Schelte Aueckezoon habet 46 pondematen. Ipse dat voor de pondemate $1^1/_2$ gg. ende scheedti voor 16 g. floreen rente in de schattinge.

Wij hebben 4 pondematen aen de stadt liggen de Bernardy Romkezoon, gebruickt voor 100 gg. bij hem van S. heer opgelecht. [1])

Coordt Janzoon habet in de huijr dit jaer 12 pondematen bij Riuwrdefenne. Ipse dat $1^1/_2$ gg. voor de pondemate, ende hij schiedt voor 4 pondemate in de schattinge. [1])

Sijbe Smit ende Hotze Bottezoon tot Hiddaert habent de Veersevenne, naemelick 9 pondematen. Ipsi dant negen Borgonsche dalers ende sij scheeten voor 4 g. floreen rente. [1])

Dit jaer 72 hebben wij dit lant selffs gebruikt.

Summa generalis vant [jaer] 72 ende de accidentalien [2]) in desen folio gespecificeert bedragt: III^m^ IIII^c^ ende 87 gg. ende 12 stuv.

XXV*a*.

Accidentalia vant jaer 73. [3])

Den 1 Maii ontvangen tot een propijn van Harmen Meijnertzoen viftich goudguldens, omdat ick Harmen toeliet, dat hij de saete owerdrooch Reijnen Etzedezoen.

---

[1]) In de rekening van 1573 zijn deze als corpuslanden geboekt.

[2]) Deze bedroegen 559 gg. en 3 stuv.

[3]) Volgens het *Rekenboek van abt Thomas*.

Den 1 Maii ontfanghen van Henrick de Pauw viff ende 20 goudguldens omdat ick hem overdrooch de landen en de zijl tot Mackum op de conditii midt Jisbrandt Wijthiezoen toe vooren gemaeckt

Den 27 Augusti. 26 goudguldens voor 1 tonne roode botter. — Noch ontfanghen 15 goudguldens voor $^{1}/_{2}$ tonne ende een verendeel witte butter. — Noch ontfanghen 28 goudguldens voor 1 tonne roode butter.

Den 24 Aprilis ontfanghen van Dirck Tiartzoon 200 goudguldens min $10^{1}/_{2}$ goudguldens bij Gerloff Bottezoen ende Anne sijn wijff. — Noch voor Maii ontfanghen 200 goudguldens 52. — Noch 500 goudguldens ontfanghen van Dirck van Groote Oene saate op Honnijedijck. [2]).

Noch ontfanghen ende opgenomen van Tialke Dirckzoon 200 goudguldens ende viftich goud guldens ende 10 stuvers. [1])

Noch ontfanghen van de landsaeten toe Schijrhuis tot een gheschenck 400 goudguldens.

Noch opgenomen van Frans Gerbrantzoen 200 goudguldens en 20 goudguldens. [3])

Noch ontfanghen 300 goudguldens van Simon Janzoon up de Meeden op Riuwerdefenne.

Den 23 Martii ontfanghen van Pijbe Pijbezoon hon-

---

1) Doorgehaald is het onmiddellijk hierop volgende: »De Nae Maii ontfanghen van Harmen Meijnertzoen 100 goudguldens en 13 goudguldens ongeverelik.« Boven de 13 is 10 geschreven. — Op den kant staat: »De negentich betaelt ende 23 betaelt.»

2) Doorgehaald is de hierop volgende post: »Noch geleent van Albert Wolterzoen $19^{1}/_{2}$ goudguldens.«

3) Doorgehaald is het hierop volgende: »den 20 Februari noch 80, maer de twintich van deselve 80 goudguldens hebbe ick niet aen gelt maer aen een koe ontfanghen.«

derd goudguldens van de sate daer Dirck op woont op rekenschap.

Den 18 Maii ontfanghen van Pijbe 150 goudguldens ende 31 goudguldens min 7 stuvers.

Den 26 Aprilis 73 hebbe ick opgenomen hondert goudguldens bij Hoijte Claessoen [1]). — Noch hondert Karolusguldens van Hector de Pauw opgenomen anno 72 in de goeserye te Leuwerden. [2])

XXV*b.*

Accidentalia anno 1574.

Ontfanghen 24 goudguldens voor 1 last haver.

Ontfanghen 25 goudguldens voor 1 last haver van Tialcke Dirckzoen.

Noch ontfanghen 24 goudguldens van twe twenter reren.

Noch ontfanghen 12 Karolusguldens van voegelen in de koij.

Noch 100 goudguldens ende 11 goudguldens van appellen uith de hoven.

Noch ontfanghen 12 goudguldens ende 2 stuvers van telinghen van de koij.

Anno 74 noch ontfanghen vijff goudguldens van 2 tonnen appelen van Douwe Roorda. [3])

Noch ontfanghen 85 goudguldens van mijn vacatien van de imposten.

Noch ontfanghen 32 goudguldens voor een marschip suvels van Geert Janzoon.

---

1) Op den kant staat: »Nota, Hoyte is betaelt.«

2) Op den kant staat: »Nota, Hector is betaelt.«

3) Op den kant staat: facit $3^1/_2$c gg. $17^1/_2$ gg. 1 stuver.

75 den 2 Juni noch acht ende veertichste halff daler voor den hinxt nu in Octobri.

Summa totalis van Lollum (?) huc usque 1145 goudguldens 19½ stuvers ½ blanc.

Accidentalia.

50 goudguldens Jan Riuwrdtzoen van een propin.
Noch 150 goudguldens Remmer Fritema.
Noch 80 goudguldens voor een henxt ende 4 ossen.
Noch 85 goudguldens van de imposten.

Dprincipaele summa van den ontfanck van den 15 Juny anno 1572 tot den 1 Novembris anno 1575 bedraegt XIII duisent I^c hondert ende 79 goudguldens, 16 stuvers, een blanck.

XXV*c*.

Overzicht over de bezittingen van Oldeklooster in de jaren:

	1511 [1]	1572 [2]	1573 [3]
Oegeklooster . .		140	140 of 150
Hartwerd . . .		555	745½
Hydaard . . .		342	377½
Nyland . . .	± 333	333½, 8 penn., 1 roede 16 voete	348, 2 eins
Tjalhuizen . . .	48	42	42
Wommels . . .		484	476½, 4 eins

---

[1]) Het landbezit van Oldeklooster in 1511 volgens het *Register van Aanbreng* kan niet volledig opgegeven worden, omdat het gedeelte van de opgave der landerijen der grietenij Wonseradeel, waarin de abdij lag, ontbreekt en ook eveneens die van Hennaarderadeel, dus juist van die plaatsen waar Oldeklooster het meeste landbezit had.

[2]) Volgens opmeting in het jaar 1567. *(Rekenboek van abt Thomas.)*

[3]) Volgens het *Rekenboek van abt Thomas.*

	1511	1572	1573
Lutkewierum. .		96	94
Oosterwierum .		265	266
Wirdum . . .	165	175	194
Bozum		57	58
Scharne Goutum	135	139	139
Cubaard . . .		16	16
Oosterend . . .		15	15
Burgwerd . . .		243¼	245
Hichtum . . .		5	5
Lollum		81	81
Makkum . . .		24	25
Ytens		5	5
Oosterlittens . .		24	24
Kornjum . . .	107	118	118
		3159 pondem. 9 eins. 8 penn. 1 roede. 16 voet.	3425 pdm.

XXVI.

1583 Augustus 9.

De Magistraat van Bolsward verzoekt de Gedeputeerden van Friesland om hen in navolging van de vroegere eigenaars, de abten van Oldeklooster, de huur voor hunne doele, kwijtteschelden.

Edele, Erntvheste, Erbare, Hoechgeleerde, Wyse ende // voirsienige heren ende gueder vrienden. Wy moegen U.E. // guede meynonge onvermeldet nyet laeten, hoe dat huyden dato // dezes, Jan van Hassolt, U.E. executeur, wederomme onderlegt // hadde omme den huyrluyden ende bruycaers van eenige landen, // leggende onder onsen bedryve ende hoirende aen Gees-

tercloister [1]) // alhier, te executen nopende den landthuyr van dien ende // oick mede den steepachte van onsen doole, dwelcke doole // doch dienstich is tot een gueder exercitie van allen burgeren, // nodich in dezen tyde van oorloge, ende welcke pachte voorgaende // possesseurs ende abten van Oldecloister alletyt ten respecte als // voiren hebben quytgescolden, twelck wy vernemende hem by // ons op onsen raedthuyse hebben doen roepen, hem insinuerende, // dat ons zulx nyet wel stonde te lyden, doch dat wy U.E. // daeraff wel een goet bericht zolden toescriven, daermede // verhopende U.E. sich wel souden laeten benoegen. // Wy holden U.E. derhalven noch wel indachtich, hoodat // wel waar is, als dat eenige misverstandt ende schelinge // tusschen U.E. ende ons onlanx is geweest ter cause van de // voorscreven landthuyr ende ontfanck van dien, waerinne soo verre // geprocedeert is, dat myn heer Eysinga, raedtordinaris in den // Hove van Vrieslandt, commissaris is geordonneert omme ons // dienangaende te accorderen, dat daernae oick tusschen U.E. // ende eenige van onse volmachten woorden ende weerwoorden zyn // alzoe gevallen, dat wy verhoipt en hadden, U.E. solden ons // soe voele den voorschreven landthuyr angaet, voirtaen ongemo- // lesteert hebben laeten blieven, te meer respect nemende, // dat U.E. den profyten van den Proustye [2]), Oegecloister ende // Geestercloister al hebben aangevaert, sunder dat wy U.E. // dienaengaende tot nochtoe enichsins hebben perturbeert, belopende wel over den drieduysent guldens, twelck nochtans by andere // naestleggende steden, aenders

---

[1]) Het Heilige Geestklooster.

[2]) De Premonstratenser proostdij Vinea Domini binnen Bolward.

ende ter contrairie is gedaen. Item aenschou nemende, dat de opcomsten van onze stadtsgeestelicken // guederen soe gaer weynich zyn, dat wy nyet en zyn vermogen // om een organist te salariseren ende den rectoer van onser // scholen nyet meer dan 100 carolusguldens hebbende, zyn salaris te verbeteren, hadden derhalven wel verhoopt, U.E. solden / umpt reden boven verhaelt sich hebben laten bewegen, omme / ons, nopende so eenen cleynen summa, nyet meer te molesteeren, // twelck wy oick alsnoch verhopen van U.E. nyet meer // te zullen geschien, zulx wy U.E. oick wel toevertrouwende // ende tzelve van U.E. vrundelicken versueckende ende begerende.

Edele, Erntvheste, erbare, hoichgeleerde, wyse ende // voorsienige heeren ende gueder vrienden hier mal U.E. den Heren bevolen. Geschreven tot Bolswardt den 9 Augusti 1583.

U.E. dienstwillige Burgemeesteren Schepenen en raeden der stede Bolswardt.

SICCAMA, Secretaris.

Volgens het origineel op papier, berustende in het Rijksarchief-depôt te Leeuwarden.

XXVII.

1583 December 11.

Copia uuyt het slot van de Reeckeninge bij Ada Harckema van den Olden-Cloesters resten, voor anno XV^c tachtig verscheenen, den elffsten Decembris anno presenti XV^c drie ende tachtich gedaen.

ONTFANCK.

Summa van den geheelen ontfangh deser reeckeninge bedraecht II^c LXIII £ XVI st.

UUYTGAEVE.

Summa van den uuytgaeve bedraecht L XXXIX £ XV stuvers.

D'Welcke voorss. uuytgaeve tegens d'boevengess. ontfangh (bedraegende — 263 £ 16 st.) geconsereert, gecompenseert ende vergelycket, wort bevonden bij deesen ontfanger meer ontfangen dan uuytgegeven tzijn de somma van een hondert vier ende tzeventich Carolusguldens een stuver. facit — Ic L XXIIII £ 1 st.

Hijer bijgevoecht tgeene deese ontfanger op zijn voorgaende reekeninge bij tslot van dien, den vijfften Martii anno presenti XV^c drie ende tachtich ondergeteekent, den Landschappe van Vrieslandt schuldich gebleven is, bedraegende ter somma van vier hondert vijf ende tzestich Carolusgulden, ses stuvers, acht penningen Hollants.

Compt ende deese ontfanger dlandtschappe voorss. schuldich blijft dsomma van ses honderd negen ende dartich Carolusguldens, seven stuvers, acht penningen. facit — VI^c XXXIX £ VII stuv. VIII penningen.

Aldus gehoert ende gesloeten binnen Leeuwarden bij ons ondergess. reeckenmeesters van Vriesslandt op den elffsten Decembris anno XV^c drie ende tachtich. In kennisse onsen naemen ende handen hijer ondergeteijkent ten burele. Onderteijckent: Epo van Douma, Deitzo van Wijnia, S. Posthumus Meilama, Cornelis Symons, S. Pieters, Elardus Augustini, Hepcko Fockens, Joannes Agricola mit yder hun streecken.

Nae gedaene collatie jegens den principael ondergeteeckent als boeven is daermede bevonden te accorderen bij mij IOANNES AGRICOLA.

Naar de gecollationeerde kopij, berustende in het Rijks archief-depôt te Leeuwarden.

XXVIII.

1584.

Staet int corte gestelt van de opcompsten der naebescreven elff cloesters anno XVc vier ende tachtich verschenen ende by den E. Dyon. van Hannia, ontfangher, gereeckent met het slot dairop by den Reeckenmeesters geexpedieert, getelt in Carolusguldens van XX stuvers 't stuck.

ONTFANGH.

1ª Sª van de opcompsten des commanderije Hospitael	2391 £	18 st.	—	
2ª » » » » convents Thabor	3724 £	18	—	
3ª » » » » convents *Nyecloester*[1])	2005 —	3	—	
4ª » » » » convents *Oegecloester.*	907 —	7	—	
5ª » » » » cloester Geest Bolswert.	1003 —	18	—	8
6ª » » » » proestye tBolswert	1490 —	7	—	
7ª » » » » convents Monickebayum	2089 —	5	—	8
8ª » » » » convents *Oldecloester*	5911 —	6	—	
9ª » » » » cloester Achlum	2793 —	6	—	
10ª » » » » abdye Lidlum	4123 —	16	—	
11ª » » » » conventes Hemelum	1752 —	2	—	

1) De namen der Cisterciënserkloosters zijn door cursieven druk aangegeven. Oegeklooster was eigendom van Oldeklooster.

Prima Grossa. Summa van allen den opcompsten der voorss. elff cloesters anno XV^c vier ende tachtich verschenen, bedraegen in een massam getoegen de summa van acht ende twintich duysent een hondert drie ende tnegentich Carolusguldens, zeven stuvers, facit XXVIII^m I^c XCIII £ VII stuvers.

Secunda Grossa. Summa van den extraordinaris ontfangh tyde deser reeckeninge gefallen, bedraecht thien hondert veerthien Carolusguldens, ses stuvers, facit X^c XIIII £ VI stuvers.

Tertia Grossa. Summa van allen den resten der opcomsten van den voorbescreven neghen cloesters annis XV^c tachtig, een ende tachtich, twee ende tachtich ende drie ende tachtich verschenen, bedraeghen tzaemen ter summa van vier duysent twee hondert ses ende dartich Carolusguldens, vyffthien stuvers, twaelff penninghen, facit IIII^m II^c XXXVI £ XV stuvers XII penningen.

Quarta Grossa. Summa van tgeene dese ontfangher bij slotte van de voorgaende reeckeninge dlandschappe schuldich is gebleven, bedraeghende vier duysent zevenhondert zeventien Carolusguldens, zeventhien stuvers, facit IIII^m VII^c XVII £ XVII st.

Totalis Summa van de geheelen ende generalen ontfangh deser reeckeninge in vier voirss. species gedivideert als opcompsten der voorss. elff cloesters, resten derselve, extraordinaris ontfangh ende tgeene dese ontfangher by slot van den voorgaenden reeckeninge d'landschappe schuldich is gebleven,

bedragende tzaemen in een massam getoegen ter summa *van acht ende dartich duysent een hondert twee ende tzestich Carolusguldens, vyff stuvers, twaelff penninghen* facit XXXVIII^{m} I^{c} LXII £ V stuv. XII penningen.

UYTGAVE

TEGENS DEN VOORSCHREVEN ONTFANCK GEDAEN.

Prima Grossa. Summa van de particulieren uuytgaeve aen den pensioniers, rentiers ende mede tot verfallinghe van anderen lasten der voorscreven thien cloesters in Westergoe anno 1584 gedaen, bedragende tzaemen ter summa van neghen duysent acht hondert acht ende dartich Carolusguldens, vier stuvers, facit IX^{m} VIII^{c} XXXVIII £ IIII stuv.

Secunda Grossa. Summa van de extraordinaris uuytgaeve aen diversche persoenen ter ordonantie van de heeren Gedeputeerden gedan, bedragende vyffthien duysent acht hondert ende vyfftich Carolusguldens, elff stuvers, ses penningen, facit XV^{m} VIII^{c} £ XI stuv. VI penningen.

Tertia Grossa. Summa van allen den scribductien neffens den vier stuvers vier penningen by den cloosters meyers in Westergoe opten floreenrenten gesubduceert, bedragende darthien hondert zeven Carolusguldens, sesthien stuvers, vier penningen, facit XIII^{c} VII £ XVI stuv. IIII penningen.

Quarta Grossa. Summa van allen den resten der opcompsten van den voorschreven neghen cloesters annis 1580, 81, 82, 83 ende 84 verschenen ende desen ontfangher voor uytgaeve geleden, bedraegen

tzaemen ter summa van ses duysent drie Carolusguldens, zeventhien stuvers, facit VI^{m} III £ XVII stuvers.

Totalis Summa van den geheelen uuytgave deser reeckeninge in vier voirss. species gedivideert als resten, subductien opten floreenrenten gevallen, particuliere uuytgaeve aen den pensioniers der cloesteren gedaen ende de extraordinaris uuytgaeve aen diversche persoenen ter ordonnantie als vooren geschiet, bedragen tzaemen in een massam getoeghen *ter summa van drie ende dartich duysent acht Carolusguldens, acht stuvers, thien penningen*, facit XXXIII^{m} VIII £ VIII stuv. X penningen.

Welcke voorschreven uuytgaeve tegens den ontfangh (bedraegende 38162 £ 5 stuv. 12 penningen) geconfereert, gecompenseert ende vergelijcket, wordt bevonden by desen ontfangher meer ontfangen dan uuytgegeven te zyn de summa van vyff duysent een hondert drie ende vyfftich Carolusguldens, zeventhien stuvers, twee penningen.

Dus compt ende dese ontfanger d'landtschappe van Vrieslandt schuldich blyft de voors. summa van V^{m} I^{c} LIII £ XVII stuv. II penningen.

Aldus geauschulteert ende gesloten binnen Leeuwarden by ons ondergeschreven Reeckenmeesters van Vrieslandt op den vyfften Julii anno XV^{c} vyff ende tachtich in kennisse onsser namen ende handen hyeronder geteeckent ten burele. Onder den principael slot von Reeckeninge stont geteekent: Scipio van Meckmans, H. Waltinga, Kempo Syurtszoon Wiarda, Menne Taeckenzoon Scheltinga, Hepcko Fockens,

Ff. Tatmans, Syurdt Syrckszoon, Ans Craema, Dion. van Hannya met yders streecken ende notulen.

Bij collatie bevonden taccorderen by my

JOANNES AGRICOLA.

Naar eene gecollationeerde kopij, berustende in het Rijksarchief-depôt te Leeuwarden.

XXVIII*a*. *1585.*

Gextraheert uit de Rekening van Popke Roorda ontvanger der kloostergoederen in Oostergoo en Zevenwouden de anno 1585.

De opkomsten van de abdij *Klaarkamp* [1]) anno 1582 verschenen, zijn	7683	4	
Dokkumer abdije	2388	7	8
Bethlehemer klooster	3581	15	
Foswerd	4879	10	8
Genaerd	2436	12	8
Weerd	2077	18	
Syon	2555	—	
Mariengaard	5334	2	7
Bergumerklooster	3057	12	4
Smallenee	853	9	12
Buwe en Feen-klooster	1401	5	12
Gerkesklooster	7153	11	
Vrouwenklooster	1877	16	8
Engwirderklooster	255	5	
Aalsumerklooster	636	18	8
Commanderije te Nes	665	12	8
Hasker Convent	1132	8	8
Commanderije te Schoot	175	6	8
Dus belopen de inkomsten dezer agttien kloosters	48145	16	3

1) De Cistercienserkloosters zijn door cursieven druk aangegeven.

N.B. Sygerswold en *Steenkerk* hebben in dezen jaare niets aan de provincie opgebragt.

Extract uit de Rekening van Dion. Hania ontvanger van de kloostergoederen in Westergoo de anno 1588.

De opcomsten van de commandurije Hospitaal . . .	2391 —	18 —	
» » » het convent Thabor	3679 —	16 —	
» » » » » *Nyeklooster*	1997 —	11 —	
» » » » » *Oegeklooster*	907 —	7 —	
Heilige Geest binnen Bolsward . .	1003 —	18 —	8
Proosdije » » . .	1490 —	7 —	
Monnike Bayum	2078 —	1 —	8
Oldeklooster	5911 —	6 —	
Achlum	2782 —	12 —	
Lidlum.	4123 —	7 —	
Hemelum.	1730 —	14 —	
Dus beloopen de opkomsten dezer elf kloosters.	28096 —	18 —	

Uit bovengemelde Rekening blijkt, dat prior van Thabor is geweest Johannes van Beesten, welke bij akte van den 27 Februari 1580 alle de goederen van zijn convent, voor zooveel in hem was, aan de provincie heeft afgestaan, tegens eene lijfrente van 400 £ 's jaars. En was procurator van hetzelve convent Willem Janszoon, welke jaarlijks genooten heeft 200 £ — Harmen Lambertszoon, gewezen supprior in Thabor, zijn pensie was 's jaars 150 £

Dirck Eeck of Theodoricus Eck was anno 1585 gewezen pater int klooster Heiligc Geest binnen Bolsward en trok 's jaars 70 £

Tjaard van Arum was anno 1585 gewezen abt van

Oldeklooster, Johannes Mol, prior, en Johannes Gravius, supprior.

Tjomme Mantgum was anno 1585 gewezen procurator te Achlum en Arnoldus Nicolai, supprior.

Johannes van Diveren, predikant te Stavoren en Jacobus Rudolphi, predikant te Hemelum en zijn schoolmeester Sibbe Harings werden anno 1585 uit de kloostergoederen van Hemelum betaalt.

Uit zeker attestatie van den 14 November 1585 leggende in de voirss. Rekening blijkt, dat destijds grietman van Gaasterland was Sibrand Hidtszoon en secretaris Ielle Tjerxzoon.

Naar een afschrift van Prof. Dr. J. Reitsma, berustende in de Universiteits-bibliotheek te Groningen, HS. 228_a. Het origineel van dit stuk is mij niet bekend.

XXVIII*b*. *1589.*

Sommier staet van de opcompsten der cloosteren in Oostergoe, Westergoe ende Sevenwolden resorterende bij Joannes Henrici, ontfanger generael, in voegen naebeschreven verreeckent, ende worden hijer eerst voor ontfanck genoemen d'naebeschreven cloosters landhurijen ende renthen Jacobi ende Martini anno VXC negen ende tachtich verschenen, in Carolusguldens, stuvers ende penningen gestelt.

ONTFANCK.

1ª Sª van de opcompsten van *Claercamp*	6465 —	14 —	0
2ª » » » abdije toe Doccum . . .	2205 —	13 —	4
3ª » » » opcomsten van Betleheem.	2798 —	2 —	8
4ª » » » » » Foswert .	3588 —	11 —	8
5ª » » » » » *Gernaert* .	2138 —	7 —	0
6ª » » » » » Weert. .	1532 —	13 —	12
7ª » » » » » *Syon* . .	2119 —	7 —	0

8ª Sª van de landthuijren van Marigaerde	4517 — 11 — 8
9 » » » opcompsten des cloosters Bergum	2574 — 5 — 4
10ª » » » opcompsten des cloosters Engwirdt	149 — 15 — 0
11ª » » » opcompsten des cloosters Smallenee	600 — 7 — 8
12ª » » » Buwen ende Feencloosters	621 — 11 — 4
13ª » » *Gerckensclooster*	4235 — 3 — 4
14ª » » *Vrouwenclooster* . . . . ,	864 — 18 — 4

Prima Grossa. Summa van de Landthuijren ende Renthen der boven gespecificeerde 14 cloosters in Oostergoe gelegen anno 1589 verschenen, bedragende vier ende dartich duijsent vierhondert twalff Carolusguldens, een stuiver; facit XXXIIII^{m} IIII^{c} XII £ I st.

Sommier staet van de landthuijren ende renthen der nabess. cloosters in Westergoe anno 1589 verschenen ende bij den ontfanger voornoemt vereeckent.

ONTFANCK.

1ª Sª v.d. opcompsten van Hospitael . .	1554 — 7 — 0
2ª » » » » Thabor . . .	3494 — 8 — 0
3ª » » » » *Nyeclooster*. .	2106 — 3 — 8
4ª » » » » *Oldeclooster* .	5569 — 5 — 8
5ª » » » » H. Geest Bolswart. . .	870 — 17 — 0
6ª » » » » de Proosdije Bolswart. . .	1477 — 7 — 0
7ª » » » » *Oegeclooster* .	676 — 2 — 0
8ª » » » » Monnickebayum . . .	1885 — 0 — 0
9ª » » » » Achlum . . .	2716 — 2 — 0

10ª Sª v.d. opcompsten van Lidlum	.	. 4131 —	2 —	0
11ª » » » » Aengium	.	. 2023 —	3 —	8
12ª » » » » Hemelum	.	. 1265 —	3 —	0

Secunda Grossa. Summa van de opcompsten der voirss. 12 cloosters in Westergoe gelegen, bedragen seven ende twintich duijsent, seven hondert negen ende sestich Carolusguldens, acht penningen, facit XXVII^m VII^c L XIX ₤ VIII penn.

Sommier staet van de opcompsten des cloosters in de Sevenwolden gelegen.

1ª Sª v.d. opcomsten des cloosters Aelsum	425 —	3 —	0
2ª » » » v.d. commandurije Nes.	387 —	17 —	4
3ª » » » des clooster Hascha .	778 —	16 —	8
4ª » » » v.d. commandurije Schoot	90 —	0 —	0

Tertia Grossa. Summa van de opcompsten der voirss. 4 cloosters in den Sevenwolden gelegen anno 1589 verschenen, bedragen tzaemen sesthien hondert een ende tachtich Carolusguldens, sesthien stuvers, twaleff penningen; facit XVI^c L XXXI ₤ XVI stuv. XII pen.

Quarta Grossa. Summa van den resten der cloosteren opcompsten in Oestergoe ende Sevenwolden gelegen, zedert anno 1580 tot anno 1588 beijde jaeren incluijs verschenen, ende bij wijlen Popco Roorda, gewesene ontfanger in zijn laestgedane reeckeninge overgegeven sijnde, Joanni Henrici tegenwoordige ontfanger deur Joannem Agricolam, secretarium etc., ter handen gesteld, dairbij gevoecht drije duijsent seven hondert zeventich Carolusguldens vijff stuvers tot laste van Dyon. van Hanya staende ende 1657 ₤ 12 stuvers tot laste van wijlen

Frans Huyges gereeckent; bedragende alsoe tzaemen vijff ende twintich duijsent vijer hondert zeven Carolusguldens; facit 25407 — 0 — 0.

Quinta Grossa. Summa van den Extraordinaris ontfanck lopende dese reeckeninge bij den ontfanger, soe voor propijn als andersins van diverse cloostermeyers ontfangen, bedraegen vijff duijsent drije hondert negen ende tzeventich Carolusguldens, twaleff stuvers; facit 5379 — 12 — 0.

Totalis Summa van den gehelen ende generalen ontfanck deser reeckeninge in den voorscreven vijff species gedivideert, bedragende tzaemen in een massam getoegen *vijer ende tnegentich duijsent ses hondert negen ende veertich Carolusguldens, thien stuivers, vijer penningen*; facit XCIIII^{m} VI^{c} XLIX £ X stuvers, IIII penningen.

Uuijtgaeve tegens den t'ruggescreven ontfanck bij voorn. ontfanger gedaen ende verreeckent.

Eerst van den uuijtgaeve tot betaelinge van den pensioenen ende lasten der naebess. cloosters in Oestergoe gedaen.

1	S^{a} v.d. pensioenen ende lasten van *Claercamp*	1104 — 16 — 0
2	» » » » » abdije te Doccum .	146 — 13 — 4
3	» » » » » Betleheem	1013 — 9 — 0
4	» » » » » Fosswert .	1397 — 0 — 0
5	» » » » » *Gernaert* .	940 — 0 — 0
6	» » » » » Weert . .	547 — 8 — 0

7 Sa v.d. pensioenen ende lasten	*Syon*	747	0	0
8 » » »	» Marigaerde	1036	8	0
9 » » »	» Bergum .	68	5	8
10 » » »	» Smallenee	554	10	0
11 » » »	» Buwen en Feencloost.	1023	6	0
12 » » »	» *Gerkenscl.*	327	17	12
13 » » »	» *Vrouwencl.*	237	12	0
14 » » »	» Engwirdt	:66	15	0

Prima Grossa. Summa van de uuijtgave aen de pensioniers ende renteniers der boven gespecificeerde 14 cloosters in Oestergoe gedaen, bedraegen neghen duijsent drije hondert elleff Carolusguldens, acht penningen; facit IXm IIIc XI £ VIII penninghen.

WESTERGOE.

Betaelinge van den pensioenen ende lasten der naebescreven 12 cloesters in Westergoe bij den ontfanger voorscreven gedaen.

1 Sa van	Hospitael.	290	0	0
2 » »	Thabor	1144	18	0
3 » »	*Nyeclooster*	858	12	0
4 » »	*Oldeclooster*.	1331	15	14
5 » »	H. Geest Bolswart . . .	622	7	0
6 » »	Proesdije » . . .	186	:6	0
7 » »	*Oegeclooster*.	411	0	0
8 » »	Monnickebayum	367	12	0
9 » »	Achlum	484	8	0
10 » »	Lidlum	64	11	0
11 » »	Aengium.	495	0	0
12 » »	Hemelum	810	8	12

Secunda Grossa. Summa van de uuijtgaeve aen de pensioniers ende renteniers der bovenstaende 12 cloosters in Westergoe, nae ordonantie van de heeren gedaen, bedragen tesamen seven duijsent zeven ende sestich Carolusguldens, acht stuvers, thien penningen; facit VII^m LXVII £ VIII st. X pen.

Betalinge der lasten ende pensioenen van de cloosters in de Sevenwolden.

1	S^a van den clooster Aelsum . . .	572 —	1 —	0
2	» » commandurije Nes . . .	250 —	0 —	0
3	» » het clooster Hascha . . .	639 —	13 —	0
4	» » de commandurije t'Schoot. .	70 —	0 —	0
5	» » Sijgerswolden	225 —	0 —	0

Tertia Grossa. Summa van de uuijtgave aen de voornoemde 5 cloosters pensioniers ende renteniers gedaen, bedragen seventhien hondert ses ende vijftich Carolusgulden, veerthien stuvers. facit XVII^c LVI £ XIIII st.

Quarta Grossa. Summa van de penningen voor gagie aen de professores academiae, studenten ende scholiers, mitsgaders voor reparatien aen den universiteijt als anderen oncosten aen den huijssingen van den oeconomo ende zijn taeffelholdinge aldaer ter ordonnantie van den heeren uijtgekeert, bedragen tzaemen veerthien duijsent negen ende vijfftich Carolusguldens, zeventhien stuvers, twee penningen. facit XIIII^m LIX £ XVII st. II penningen.

Quinta Grossa. Summa van de uijtgaeve van de reijssen van de heeren Gedeputeerden, heeren bodeloonen ende 't salaris van den heeren clercken

gedaen, bedragen twee duijsent een ende twintich Carolusguldens, negen stuvers, veerthien penningen. facit II^{m} XXI £ IX stuv. XIIII penningen.

Sexta Grossa. Summa van de uuijtgave soe aen diverse rectoren ende schoelmeesters als aen enige predicanten gedaen, bedragende vijer duijsent negen hondert vijer ende twintich Carolusguldens, thien stuvers. facit IIII^{m} IX^{c} XXIIII £ X stuv.

Septima Grossa. Summa van de betaelinge voor turff, interess, pensioenen ende andersins gedaen, bedragende drije duijsent vijer hondert vijer ende sestich Carolusguldens, acht stuvers. facit III^{m} IIII^{c} LXIIII £ VIII stuv.

Octava Grossa. Summa van de uuijtgave aen de armen pro Deo ter ordinantie van de heeren gedaen, bedragende vijff duijsent negen hondert drije ende sestich Carolusguldens, twee stuvers. facit V^{m} IX^{c} LXIII £ II stuv.

Nona Grossa. Summa van de uuijtgaeve aen diverse personen ter ordonnantie van den heeren gedaen, bedragende 12694 £ 17 stuv. 6 penningen. Hijerbij gevoecht d'penningen bij den cloostermeijers anno 1588 bij anticipatie tot oprechtinge van het magezijnhuys opgebracht ende nu anno 1589 in hun landhuren gesusduceert, stigende ter summa van 15388 £ 13 stuvers 2 penningen, maeckende tzaemen de summa van XXVIII^{m} LXXXIII £ X stuv. VIII penningen.

Decima Grossa. Summa van den Resten der clooster

opcompsten in Oostergoe ende Sevenwolden gelegen sedert May anno 1580 tot anno 1588 incluijs verschenen Johan Hendricxzoon tegenwoordige ontfanger van wijlen Popco Roorda oevergelevert ende alsnoch onbetaelt staende, bedragen 12548 £ 15 stuv. 8 penningen, hijerbij gevoecht dresten tot lasten van den heer Dyon. Hannya staende, stigende ter summa van 3770 £ 5 stuvers, maeckende alsoe de voerschreven Resten tzaemen XVI^m^ III^c^ XIX £ VIII penningen.

Undicima Grossa. Summa van de resten der cloosteren opcompsten anno 1589 lopende dese presente ontfangers administratie verschenen, die noch onbetaelt staen ende soeveele mogelijck ten proffijte der landtschappe geinnet moeten worden, bedraegen vijffthien hondert acht ende vijfftich Carolusguldens, elleff stuvers, twaelff penningen. facit XV^c^ LVIII £ XI stuv. XII penningen.

Totalis Summa van den geheelen en den generalen uuijtgaeve deser reeckeninge in den voorscreven ellef species gedivideert, bedraegende tzaemen in een massam getoegen ter summa van *vijer ende tnegentich duijsent vijff honderd negen ende twintich Carolusguldens, twaleff stuvers, veerthien penningen.* facit XCIIII^m^ V^c^ XXIX £ XII stuv. XIIII penningen.

Deese voorscreven uuijtgaeve tegens den vooren gestelde ontfanck, bedragende 94649 £ 10 stuv. 4 penningen geconsereert, gecompenseert ende geliquideert, wort bevonden bij desen ontfanger meer ontfangen dan uuijtgegeven te zijn, de summa van een hondert

negenthien Carolusguldens, zeventhien stuvers, ses penningen.

Dus compt, ende d'ontfanger voornoemd dlantschappe van Vrieslandt hijer schuldich blijft d'voorschreven summa van I^c^ XIX £ XVII stuvers, VI penningen.

Aldus gehoort, verstaen ende gesloeten bij ons ondergeschreven reeckenmeesters van Vrieslandt den XV Augusti XV^c^ tnegentich, in kennisse onsen naemen ende handen hijer ondergeteekend:

SIPKE JAERSMA.
H. WALTINGA.
Ff. TATMANS.
HERNEZOON AMMAMA.

Naar eene geauthentiseerde kopij berustende in het Rijksarchief-depôt te Leeuwarden.

XXVIII*c*. *1590.*

Sommier staet van den opcomsten der naebescreven cloosters in Oostergoo, Westergoo ende Zevenwolden gelegen, bij Joannes Henrici, ontfanger generael, in voegen naebeschreven verrekent. Ende worden hier eerst voor ontfanck genomen de landhuijren ende renten Jacobi ende Martini anno 1590 verschenen in Carolusguldens, tstuck 20 stuvers doende.

ONTFANCK.

1^a^	S^a^ van de opcomsten van *Claercamp*.	6778 —	12 —	0
2	» » » abdie te Doccum . . .	2418 —	6 —	12
3	» » » opcomsten van Berleheem.	2918 —	2 —	0
4	» » » » » Foswert .	3814 —	0 —	4
5	» » » » » *Gernaert* .	2142 —	6 —	14
6	» » » » » Weert . .	1667 —	1 —	12

7ª Sª van de opcomsten van clooster	*Syon* . .	2356 — 15 — 0
8 » » » »	Mariengaerde . .	4703 — 2 — 12
9 » » » »	Bergum .	2740 — 5 — 8
10 » » » »	Engwirden	176 — 1 — 0
11 » » » »	Smallenee	713 — 5 — 0
12 » » » »	Buwen ende Feencloost.	519 — 3 — 4
13 » » » »	*Gerckensclooster*. .	4263 — 15 — 4
14 » » » »	*Vrouwenclooster*. .	870 — 10 — 4

Prima Grossa. Summa van allen landhuijren ende renten der bovengespecificeerde 14 cloosters in Oostergoo gelegen anno 1590 verschenen, bedragende t'samen ses ende dartich duisent een ende tachtich ₤, seven stuvers, tien penningen; facit XXXVIᵐ LXXXI ₤ VII st. X penningen.

Ontfanck der cloostercnopcomsten in Westergoo.

1ª Sª van de opcomsten van	Hospitael .	1601 — 14 — 0
2 » » » » »	Thabor . .	3482 — 0 — 0
3 » » » » »	*Nyeclooster* .	2064 — 12 — 8
4 » » » » »	*Oldeclooster*.	5618 — 12 — 8
5 » » » » »	H. Geest te Bolswert . .	895 — 14 — 0
6 » » » » »	Proesdije te Bolswert . .	1477 — 7 — 0
7 » » » » »	*Oegeclooster*.	676 — 2 — 0
8 » » » » »	Monickebaium . . .	1991 — 13 — 0
9 » » » » »	Achlum . .	2874 12 0

10^{a} S^{a} van de opcomsten van Lidlum . .	4177 — 10 — 0	
11 » » » » » Aengium. .	2175 — 4 — 8	
12 » » » » » Hemelum .	1445 — 19 — 0	

Secunda Grossa. Summa van allen landhuijren ende renten der voorscreven 12 cloosters in Westergoo gelegen anno 1590 verschenen, bedragende t'samen in een massam getogen acht ende twintich duijsent vier hondert een ende tachtich Carolusguldens, acht penningen; facit XXVIII^{m} IIII^{c} LXXXI £ VIII penningen.

De opcomsten der naebeschreven vier cloosters in de Sevenwolden gelegen.

S^{a} v.d. opcomsten des cloosters Aelsum .	550 — 11 — 0
» » » der commandurie Nes	593 — 12 — 0
» » » der cloosters Hascha.	1058 — 2 — 0
» » » des commandurie te Schoot.	218 — 0 — 8

Tertia Grossa. Summa van allen den landthuijren ende renten der voorschreven 4 cloosters in de Zevenwolden gelegen anno 1590 verschenen, bedragende twee duijsent vier hondert twintich Carolusguldens, vijff stuvers, acht penningen; facit II^{m} IIII^{c} XX £ V stuv. VIII penningen.

Quarta Grossa van de rester der cloostersopcomsten in Oostergoo ende Zevenwolden, lopende wijlen Huygens ende Roorde administratie sedert anno 1580 tot anno 1588 incluijs verschenen, bedragende 8560 £ 16 stuv. 6 penningen, daerbij gevoecht 3770 £ 5 stuvers tot laste van Dyen Hannia staande,

ende 1057 £ 12 stuv. 6 penningen tot laste van wijlen Frans Huyges borgen, gerekend, makende de voorscreven resten Joanni Henrici filio iegenwoordige ontfanger ter handen gestelt, de summa van dartien duijsent negenhondert acht ende tachtich Carolusguldens, dartien stuvers, XII penningen.

Hier noch bijgetelt de resten der cloostersopcomsten in Westergoo ende Zevenwolde anno 1589 lopende Joanni Henrici laetste ontfangene commiessie verschenen, bedragende 1387 £, 16 stuvers, 12 penningen comen alsoo de voorscreven resten tsamen in een massam getogen te bedragen de summa van vijftien duijsent drie hondert ses ende tseventich Carolus guldens tien stuyver acht penningen; facit XV^{m} III^{c} LXXVI £ VIII stuv. VIII penningen.

Quinta Grossa. Summa extraordinaris ontfanck, lopende dese resten bij den ontvanger voirss. soo voor propijn van overteekeninge, volgende den resolutie dien aengaende genomen, als andersins van diverse cloostersmeyers ontfangen, bedragende III^{m} I^{c} LVII £ IX stuv. VI penningen.

Sexta Grossa. Summa van penningen tijde deser reeckeningen bij den ontfanger van diverse nieuwe landheeren, die den voirss. meyers op ten huijsinge ter tijt sij de landen bewoonden bij surcheance vergunt waren, bedragende VIII^{c} LXXVI £ X stuv. IIII penningen.

Septima Grossa. Summa van 't gene dese ontfanger bij slot van sijn voorgaande reeckeninge schuldich

is gebleven als maen bij hem ontfangen dan uijtgegeven, bedragende I^c XIX £ XVII stuv. VI p.

Totalis Summa van den geheelen ende generalen ontfanck deser reeckeninge in den voirss. seven species gedivideert, bedragende tsamen in den massam getogen *ses ende tachtich duysent, vijff hondert dartich Carolusguldens, een stuijver, twee penningen.* Facit LXXXVI^m V^c XIII £ I stuv. II penningen.

Volcht d'uijtgave jegens den voorscreven ontfanck tijde deser Rekeninge gedaen.

Eerst van pensioenen ende lasten der naebeschreven cloostergoederen in *Oostergoo.*

Summa van de lasten ende pensioenen van:

	Claercamp	1765 —	11 —	0 —
des abdie toe	Doccum	189 —	2 —	0 —
	Berlehem	1063 —	11 —	0 —
	Foswert	1362	0 —	0
	Gemert (sic)	710 —	0 —	0
	Weert	543 —	0 —	0
	Syon	747 —	0 —	0
	Mariengaerde	1009 —	8 —	0
	Bergum	290 —	12 —	0
	Engwirdt	142 —	18 —	0
	Smallenee	546 —	0 —	0
Buwen ende	Feenclooster	1146 —	6 —	8
	Gerckensclooster	283 —	16 —	0
	Vrouwenklooster	240 —	0 —	0

Prima Grossa. Summa van den uytgave aen den pensioniers ende renteniers der bovengespecificeerde 14 cloosters in Oostergoo gedaen, bedragende X^m XXXIII £ V stuv.

Andere uijtgave van de lasten der cloosters goederen in *Westergoo:*

Summa van de uijtgave aen de pensioniers van:

	Hospitael	290 —	0 —	0
» lasten van	Tabor	1054 —	0 —	0
» » »	*Nyeclooster*	865 —	12 —	0
	Oldeclooster	1343 —	6 —	0
H. Geest te	Bolswert	657 —	7 —	6
Proosdie te	Bolswert	478 —	6 —	0
	Oegeclooster	335 —	0 —	0
	Monnickebaium	413 —	8 —	12
	Achlum	548 —	17 —	0
Abdie	Lidlum	216 —	3 —	8
	Aengium	495 —	0 —	0
	Hemelum	809 —	2 —	4

Secunda Grossa. Summa van den uijtgave aen den pensioniers ende renteniers der voirss. 12 cloosters in Westergoo gedaen, bedragende VII^m V^c VI £ II stuv. XIIII penningen.

Betalinge der lasten ende pensioenen van den cloosters in den *Zevenwolden:*

1. S^a van de lasten des clooster Aelsum	571 — 6 — 0
» » » » commendurie Nes	250 — 0 — 0
» » » » cloosters Hasscha	614 — 0 — 0
» » » » commendurie 't Schoot	63 — 11 — 0
» » » » van Sygerswolde	203 — 0 — 0

Tertia Grossa. Summa van den uijtgave aen den pensioniers ende renteniers der bovengecreven 5 cloosters gedaen, bedragende XVII^c £ XVI stuv.

Quarta Grossa. Summa van de penningen voor gagien aen de professores academiae. Item voor alumnen aen de studenten, scholieren, mitsgaders voor reparatien aen den universiteit, sampt voor anderen oncosten aen den huijsingen van den oconomo ende sijn tafelholdinge aldaer, ter ordonnantien van de heren uytgekeert, bedragen XV^m II^c LXXXIX £ XVI stuvers en XIIII penningen.

Quinta Grossa. Summa van den uijtgave soo aen diverse rectoren ende schoolmeesters als aen enige predicanten gedaen, bedragen V^m I^c XCVII £ XVI stuv.

Sexta Grossa. Summa van den penningen aen diverse pensionarissen van verscheijden naturen voor hen diensten, ende oock mede voor jaerlijxe interessen van penningen bij 't landschappe opgenomen ter ordonnantie van de heeren Gedeputeerden tijde deser rekeninge betaelt, bedragende XI^c LXIII £ XVI stuv.

Septima Grossa. Summa van den uijtgave aen den armen pro Deo ter ordonnantie van den heeren gedaen, bedragende. V^m LIX £ VI stuv.

Octava Grossa. Summa van den uijtgave voor reijsen van de heeren Gedeputeerde, item voor hen bodelonen ende voor 't salaris van de heren drie clercquen ter ordonnantie van de heeren voirss. gedaen, bedragende IIII^m II^c LXX £ VII stuv. XII penningen.

Nona Grossa. Summa van den uijtgave aen diverse

partijen ter ordonnantie van de heren gedaen, bedragende XIX^{m} II^{c} XCI £ VI stuv. XII penningen.

Decima Grossa. Summa van de resten der landhuijren verscheiden cloostersmeyers, ten respecte van haren soberen staet ende geledene schade bij den heren Gedeputeerden quijtgelaten, bedragende III^{c} LXIX £ XII penningen.

Undicima Grossa. Summa van den resten ende landhuijren de anno 1590 diverse cloostersmeijers bij den heeren Gedeputeerden op ten huijsinge, vermits haren onvermogentheit geaccordeerd bij provisie te sullen staen blijven, bedragende III^{m} I^{c} IIII £ XVIII stuv.

Duodecima Grossa. Summa van allen den resten der cloosters opcomsten in Oostergoo, Westergoo ende Zevenwolden sedert anno 1580 tot anno 1590 beijde jaren incluijs verschenen, hier voor uijtgave (als noch onbetaelt sijnde genomen, daeronder de resten soo aen Huyges als aan Dyon. van Hannia staende, bedragende de voirss. resten tsamen ter summa van XIII^{m} V^{c} LXVI £ XI stuv. VI penningen.

Totalis Summa van de voriss. 12 species hiervoor uijtgave in rekeninge genomen ende verrekent, bedragende alsoo te samen de gehele ende generale uijtgave in een massam getogen ter summa *van ses ende tachtich duijsent vijff hondert negen ende vijfticg Carolusguldens, twee stuivers, ses penningen.* facit LXXXVI^{m} V^{c} LIX £ II stuv. VI penningen.

Dese voirss. uijtgave tegen den voren gestelden ontfanck bedragende 86513 ₤ 1 stuv. 11 penningen geconfereert, gecompenseert ende geliquideert, wort bevonden bij den ontfanger meer uijtgegeven dan ontfangen te sijn de summa van ses ende veertich Carolusguldens, een stuijver, vier penningen.

Dus compt ende 't landschap van Vriesland d'ontfanger hier schuldich blijft de voirss. summa van XLVI ₤ I stuv. IIII penningen.

Aldus gehoort, verstaen ende gesloten bij ons ondergeschreven Reeckenmeesters van Vriesland den 25 Octobris 1591. In kennisse onser namen ende handen hier ondergetekend. Onder 't principale slot deser Rekeninge staet getekend: Sipke Jaersma, Jelle Atzes, F. Tatmans, Hessel Lieuwes Aysma, J. Henrici, mij present:

JOANNES AGRICOLA.

Naar het Resolutieboek de annis 1590, 91 en 92 in het Rijksarchief-depôt te Leeuwarden.

Prof. Reitsma schijnt nog eene andere rekening van het jaar 1590 van den generalen ontvanger der kloostergoederen gekend te hebben, Dit blijkt ten minste uit een afschrift van die rekening, dat onder zijne nagelaten HSS. in de Universiteits-bibliotheek te Groningen (HS. 228_a) zich bevindt en de volgende belangrijke afwijkingen heeft:

Extract uit de Rekening van Johannes Henrici, ontvanger van de kloostersopkomsten en goederen, gelegen in Oostergoo, Westergoo ende Zevenwouden, zijnde daertoe aangestelt volgens zijne commissie van den 16 Mei 1589 op een tractement van 750 £ sjaars en 6 schuiten turff.

Hierop volgen I_a »de ontfank« p. 192—194
II^a »de uijtgave« p. 196—197
al het overige ontbreekt, maar daarvoor staat in de plaats het volgende:

Uit de voorscreven Rekening zijn de volgende aanteekeningen getrokken:

Gerardus Jacobi, gewezen abt in Klaarkamp, zijn pensie was 's jaars			400	£
Gerardus Agricola, prior in Klaarkamp			400	»
Cyprianus Tzallingi, supprior . .			300	»
Jarich Gerryts Knijff, orgelist . .			42	»
Hamel Tzommes, eertijds priorinne in Bethlehem, haar	jaarl. pensie		100	»
Paulus Costerus, eertijds praelaat of abt in Foswerd, zijn . . .	»	»	400	»
Ebel Heeresdogter, priorinne aldaar	»	»	120	»
Tjesch Pietersdogter, eertijds priorinne te Gernaerd	»	»	100	»
Nies Willemsdogter, onderpriorinne aldaar	»	»	80	»
Hijlck Foppesdogter, eertijds priorinne in Weerd	»	»	100	»
Hendrick(je) Aerntsdogter, subpriorinne aldaar	«	»	50	»

Thijmannus Bornensis, gewezen prior in Zijon	jaarl.	pensie	100	£
Godefridus Silvius, eertijds abt van Mariengaerde	»	»	150	»
Regnerus ab Asperen, eertijds abt Mariengaerde	»	»	150	»
Reijnsch Udtsdogter, gewezen mater van Engwird.	»	»	$59^1/_2$	»
Nicolaus Johannis, gewezen proost van Bouweklooster	»	»	300	»
Dirck Thomasdogter, priorinne van Feenklooster	»	»	70	»
Henricus Groningensis, eertijds supprior in Gerkesklooster . . .	»	»	100	»
Johannes Biesten, gewezen prior in Thabor . . . . , . . .	»	»	400	»
Willem Janszoon, gewezen procurator aldaar.	»	»	200	»
Harmen Lambertsz, gewezen supprior aldaar.	„	»	150	»
Anna Heeresdochter, gewezen priorinne van Nijeklooster . . .	»	»	100	»
Tetardus Arum, in voortijden prelaat in Oldeklooster.	»	»	100	»
Theodericus Eckius, pater van 't convent H. Geest binnen Bolsward	»	»	140	»
Arnoldus Nicolai, supprior in Achlum	»	„	100	»
Tzumme Mantheganus, procurator aldaar	»	»	100	»
Jacobus Petri, pastoor aldaar . .	»	»	100	»
Isbrandus Slotius, prior in Aengum	»	»	150	»

Claas Thijszoon, supprior aldaar.	jaarl. pensie	75	£
Johannes Witte, prior in Haskerconvent	»	300	»
Gulielmus Andreae, supprior aldaar.	»	150	»

Mr. Suffridus Petri, Historiographus der heeren Staaten zijn tractement was 300 £ sjaars.

Mijne pogingen om die rekening terug te vinden bleven tot heden vruchteloos.

XXVIII*c*. *1593.*

Staet sommier van de opcomsten der cloosters landen ende renthen in den naebeschreven grietenijen gelegen, daeraff Joannes Henrici, ontfanger generael, die administratie heeft, ende zijn landthuijreu ende renthen Jacobi ende Martini anno 1593 verschenen.

Eerst van de cloosters opcompsten in den grietenije Leeuwarderadeel gelegen ende soe volgens.

Oostergoe.	Leeuwarderadeel	9901 —	7 —	4
	Ferwarderadeel	8765 —	7 —	8
	Dongeradeel westzijde der Pasens	6075 —	18 —	4
	» oostzijde » »	6505 —	17 —	0
	Dantumnadeel.	1459 —	0 —	0
	Collummerlandt ende Visvliet . .	5072 —	5 —	8
	Acht Carspelen	804 —	18 —	12
	Smallingerlandt	404 —	3 —	0
	Tzietzercksteradeel	1778 —	9 —	8
	Ydaerderadeel	91 —	8 —	0
	Rauwerderahem	1004 —	1 —	0

Prima Grossa van de cloostersopcomsten in den voorschreven ellef grietenijen in Oostergoe gelegen, bedraegen XLI^m^ VIII^c^ LXII £ XV stuv. XII penn.

Westergoe.	Menaldumadeel	2269	1	8
	Barradeel	2202	18	0
	Franickeradeel	4545	16	0
	Hennaerderadeel	3574	15	0
	Baerderadeel	2157	8	0
	Wijmbritseradeel	7296	0	0
	Wonseradeel	5314	2	0
	Hemelumercolphert	962	5	0

2ª Grossa van de cloostersopcomsten in den voerscreven 8 grietenijen in Westergoe gelegen bedraegen XXVIII^m^ III^c^ XXII £ V stuv. VIII penningen.

Zevenwolden.	Gaesterlandt	449	12	0
	Donijewerstal	16	16	0
	Hasschervijffgae	322	19	0
	Schoterlandt	226	15	8
	Aengwerden	7	0	0
	Utingeradeel	951	4	0

3ª van de cloosters landthuijren ende renthen in den voorschreven grietenijen in den Sevenwolden gelegen, bedraegen XIX^c^ LXXIIII £ VI st. VIII penn.

Prima Grossa. Summa van allen den cloosters opcompsten in den boven gespecificeerde gryetenijen in Oostergoe, Westergoe ende Sevenwolden gelegen ende anno 1593 verschenen, bedroegen tzaemen in een massam getoegen LXXII^m^ I^c^ LIX £ VII stuv. XII penningen.

Secunda Grossa. Summa van allen den resten der upgenoemde cloosters opcompsten zedert anno 1580 tot anno 1592 beyde jaeren incluijs verschenen, bedraegen VII^m^ I^c^ XCII £ IX stuv. IIII penningen.

Tertia Grossa. Summa van den penningen extraordinarie tijde deser reeckeninge bij den voornoemden ontfanger, soe voor propijn ende oeverteecken, soe tot betaelinge van den penningen op ten huijsinge gestaen als andersins van diverse cloosters meijers ontfangen, bedraegen VIII^m IX^c I £ III stuv. XII penningen.

Quarta Grossa. Summa van den penningen dese ontfanger bij slott van voorgaende reeckeninge dlantschappe schuldich is gebleven, bedraegen IIII^c LXXX £ II stuv. I penn.

Totalis. Summa van den geheelen ende generalen ontfanck deser reeckeninge in den voorscreven 4 grossen gedeelt, bedraegen tzaemen in een massam getoegen *acht ende tachtich duijsent seven hondert drije ende dartich Carolusguldens, twee stuvers, darthien penningen.* facit LXXXVIII^m VII^c XXXIII £ II stuv. XIII penningen.

Uuijtgaeve jegens den voorscreven ontfanck per Joannem Henrici in der qualiteyt als vooren verreeckent ende werden vooreerst hijer gestelt die jaerlixce pensioenen ende lasten der naebescreven cloosters.

1ª	van *Claercamper* lasten	1607 —	16 —	0
»	de lasten der abdije t'Doccum.	270 —	10 —	9
»	Berleheemer lasten	885 —	11 —	0
»	Fosswerder cloosters lasten. .	1383 —	0 —	0
»	*Gernaerder* lasten	769 —	0 —	0
»	de lasten van Weerdt . . .	525 —	0 —	0
»	» » des cloosters *Syon* .	703 —	4 —	0
»	Marigaerder lasten	1694 —	8 —	0

»	Bergummer cloosters lasten .	813 — 4 — 0
»	Smalleneester cloosters lasten.	503 — 10 — 0
»	Buwen ende Feencloosters lasten	995 — 0 — 0
»	*Gerckenscloosters* lasten . . .	612 — 4 — 0
»	*Vrouwencloosters* lasten . . .	269 — 0 — 0
»	Engwirder cloosters lasten . .	85 — 2 — 0
»	Sygerswolde cloosters lasten .	321 — 0 — 0
»	Hospitaels lasten	439 — 10 — 0
»	lasten van Thabor	1040 — 0 — 0
»	*Nijcclooster*s lasten	840 — 15 — 8
»	*Oldecloosters* lasten	1428 — 19 — 6
»	de lasten van Geest tBolswardt.	469 — 8 — 4
»	de Proosdie lasten tBolswert .	184 — 0 — 0
»	de Oegecloosters lasten . . .	286 — 0 — 0
»	s Monnickebayums lasten . .	353 — 12 — 8
»	de Achlummer cloosters lasten.	471 — 18 — 0
»	» lasten des abdije Lidlum .	120 — 11 — 0
»	» » » cloosters Aengium	303 — 0 — 0
»	» » » » Hemelum.	579 — 0 — 0
»	» » » cloosters Aelsum .	414 — 4 — 0
»	» » » Commandurije Nes.	295 — 0 — 0
»	» » » cloosters Hascha .	458 — 0 — 0
»	» » » Commandurije tSchoot. . . .	5 — 15 — 0

Prima Grossa. Summa van den geheelen uuijtgaeve aen de pensioniers ende renteniers der bovengeschreven 31 cloosters in Oostergoe, Westergoe ende Sevenwolden, sampt voor anderen der voornoemden cloosters lasten te betaelen, tijde deser reeckeninge gedaen, bedraegen negenthien duijsent een hondert twaleff Carolusguldens, twee stuvers, twaleff penningen, facit XIX[m] I[c] XII £ II stuv. XII penningen.

Secunda Grossa. Summa van de penningen voor gagien aen den professores academiae Franickerensis. Item voor Alumnen aen de studenten ende scholiers, oeck voor reparatien aen de universiteijt ende incoop van boecken, tsampt voor anderen oncosten aen den huijsingen van den oeconomus ende zijne taffelholdinge aldaer, ter ordonnantie van den heeren Gedeputeerden uuijtgekeerd, bedraegen XII^{m} V^{c} XXXIII £ XIX stuv. XII penningen.

Tertia Grossa. Summa van de uuijtgave aen rectoren ende schoolmeesters, als aen enige predicanten gedaen, bedraegen IIII^{m} VII^{c} LXXX £.

Quarta Grossa. Summa van den betaelinge der pensioenen van verscheijden naturen, oeck mede voor jaerlixe interessen van penningen bij den landtschappe in voortijden opgenoemen, insgelijcx voor zijn Genade hooffmeesters huijshuijr, bedraegen tzaemen XIX^{c} LXIX £ XVIII penningen.

Quinta Grossa. Summa van den uuijtgaeve aen den armen pro Deo ter ordonnantie van den heeren tijde deser reeckeningen gedaen, bedraegen V^{m} IX^{c} VII £ XVI stuv.

Sexta Grossa. Summa van de penningen soe voor gagien van den heeren generaele als raidt van Staten, soe oock voor gagien ende reijscosten van den heeren Gedeputeerden ende deser ontvanger generael. Item voor salaris der heeren vyer clercken, bodeloonen ende andersins ter ordonnantie van den heeren voorschreven uuijtgekeert, bedraegen XIX^{m} IX^{c} IX £ XVIII stuv. IIII penningen.

Septima Grossa. Summa van den uuijtgaeve aen diverse parthien ter ordinantie van den heeren gedaen, bedraegen XVII^{m} VIII^{c} XXX £ IX stuv. VIII penn.

Octava Grossa. Summa van allen den resten der upgenoemden cloosters opcompsten zedert anno 1580 tot anno 1593 incluijs verschenen, hijer in reeckeninge (als wesende noch onbetaelt) voor uijtgaeve genoemen, bedraegen VI^{m} V^{c} XXXVI £ XIX st. VIII penningen.

Nona Grossa. Summa van den penningen diverse cloostersmeijers in haeren landthuijren den respecte van hun soberen staet ende geledene schaede deur ordonnantie der heeren geremitteert, bedraegen I^{c} LXVIII £ XIX stuv. XII penningen.

Totalis Summa van de voorschreven 9 grossen hijer in reeckeninge voor uuijtgaeve genoemen, bedroegen tzaemen in een massam getoegen *acht ende tachtich duijsent seven hondert vijfftich Carolusguldens, drije stuvers, acht penningen*, facit LXXXVIII^{m} VII^{c} L £ III stuv. VIII penningen.

Deese voorschreven uuytgaeve jegens den vooren gestelden ontfanck bedraegen 88733 £ 2 stuvers 13 penningen geconsereert, gecompenseert ende geliquideert, wordt bevonden bij den heeren ontfanger meer uuytgegeven dan ontfangen te zijn, dsumma van seventhien Carolusguldens, elleff penningen.

Dus compt d'landtschappe van Vrieslandt den voornoemden heeren ontfanger hijer schuldich te blijven den voorscreven summa van XVII £ XI penningen.

Aldus gehoort verstaen ende geslooten bij ons ondergeschreven reeckenmeesters van Vrieslandt den XXIX Novembris anno XV^c^ vijer ende tnegentich onder tprincipale slott deser upgenoemden reeckeningen staet geschreven.

SIPKE JAERSAMA.
DYE SICKES.
FF. CATMANS.
PETER GERRYTS.
J. HENRICI.
Mij present JOANNES AGRICOLA.

Naar eene geauthentiseerde kopij berustende in het Rijks-archief-depôt te Leeuwarden.

XXVIII*d*. *1619.*

Staet van de upcomsten der geestelijcke goederen gelegen in de naebescreven Grietenijnen ende bij den ontfanger Henrici tijde dezer reeckeninge, lopende van Jacobi 1618 tot Jacobi 1619 incluys, ontfangen ende uuijtgegeven es.

ONTFANGH.

Eerst van de upcomsten der vorschreven goederen gelegen in *Oostergoe* in de naevolgende grietenijen.

Prima Somma	Leeuwarderadeel . .	13768 —	13	12
	Feruerderadeel . .	13000 —	18 —	12
	Dongeradeel Westzijde	8271 —	3	8
	Dongeradeel Oostzijde	9346 —	6	8
	Dantummadeel . .	3623 —	7	—
	Collummerlandt ende Visvliet	17486 —	5	—

Achtcarspelen . . .	2814 —	9 —	12
Smallingerlandt . .	875 —	17 —	—
Tietzercksteradeel .	3672 —	16 —	—
Ydaerderadeel . . .	274 —	1 —	—
Rauverderahem . .	1703 —	1 —	—

Prima Grossa. Somma van alle dese voorschreven goederen upcomsten in Oostergoe gelegen, bedraecht LXXIIII^m^ VIII^c^ XXXVII ₤ III penningen, 74837 Gl. 4 penningen.

WESTERGOE:

Menaldummadeel	3121 —	7 —	8
Barradeel	3584 —	7 —	8
Franeeckeradeel	7924 —	17 —	8
Hennaerderdeel	5308 —	1 —	8
Baerderadeel	2838 —	17 —	8
Wimbritzeradeel	10745 —	15	
Wonzeradeel	7153 —	6	
Hemlummerolphert	2047 —	15 —	8
	42724 —	8 —	—

Secunda Grossa. Somma van alle dese goederen upcomsten in Westergoe gelegen, bedraecht XLII^m^ VII^c^ XXIIII ₤ VIII stuv.

ZEVENWOLDEN.

Prima Somma Gaesterlandt.	852 ₤	19 —	
Donieverstall ende Haskerlandt	1049 »	11 —	
Wttingeradeel. . . .	3780 »	1 —	8
	5682 —	11 —	8

Tertia Grossa. Somma van alle dese voorschreven goederen upcomsten in Sevenwolden gelegen, bedraecht V^{m} VI^{c} LXXXII £ XI stuv VIII penn.

Ander ontfangh van Resten, soe bij wijlen Popke van Roorda 't Landtschappe inde uuijtgave sijner Reeckeningen overgelevert van den jaere beginnende 1580 ad annum 1588 incluijs voorschreven mitsgaeders van de resten gevallen ende onbetaelt gebleven met den jaere 1617 incluijs verlopen geduijrende dese ontfangers administratie.

Quarta Grossa. Somma van Resten voor ontfangh gesteld bedragen vierthien hondert seven ende tseventich Carolusguldens, seventhien stuvers. XIIII^{c} LXXVII £ XVII stuv.

Ontfangh van de Geschencken.

Quinta Grossa. Somma van den Propinen tijde deser Reeckeninge upgecommen, bedragen negen duijsent drie hondert drie ende tsestich Carolusguldens vier stuvers. IX^{m} III^{c} LXIII £ IIII stuvers.

Ander ontfangh bij den voorschreven ontfanger gehadt van upcomsten van de cloostersvenen ende administratie van dien, ende dat voor de jaeren als wesende gegraven in de jaeren 1615, 1616, 1617 en 1618 dien te vorens sijn geadministreert geworden bij de Feenmeester Fredericus Frederici.

Sexta Grossa. Somma bedraegende twee duijsent negen hondert seventien Carolusguldens, ses stuvers ende vier penningen, II^{m} IX^{c} XVII £ VI st. IIII penn.

[illegible]

hondert [illegible]

[illegible]

Verst [illegible]

den [illegible] *Juij* [illegible]

Verel d'pensioen [illegible]
abdye Claercamp in [illegible]

Prima Somma. Claercamp [illegible]

d'abdie [illegible]	[illegible] £	[illegible]
Peerlaheem	[illegible]	[illegible]
Ennwerdt.	[illegible]	[illegible]
Gernaerdt	252	[illegible]
Werdt	[illegible]	
Syon	125	
Mariengaerdt	420 [illegible]	[illegible]
	[illegible]	[illegible]
Lat[s]	[illegible] £	[illegible]
Bergum		1[illegible]
Smaigene	43[illegible]	[illegible]
Buwen ende Feen-clooster	179	
Gerckensclooster	220 » — 15 — 8	
Zijgerswolde	1675 » — 3 — [illegible]	
	19[illegible]	[illegible]
Lat[s]	2707 £	[illegible] 5 — [illegible]

Prima Somma VIII[m] I[c] LII £ III stuv.

Wtgave van de voorschreven cloosteren goederen gelegen in Westergoe. Eerst van de pensioenen ende lasten van den convente Thabor.

Prima Somma.	Tabor	130 £ — —
	Nijcclooster	133 » — 12
	Oldeclooster	900 » — 14
	H. Geestclooster . .	133 » —
	Proestdije van Boelswerdt	98 » —
	Oegaclooster . . .	100 »
	Monnicke Bayum .	170 »
	Achlum clooster . .	169 » — 8
	Lidlum abdie . . .	4 » — 13
	Hemelum abdie . .	638 » — 8 — 8
	Lat^s^ . . .	2477 £ — 19 — 8

II^a^ Somma II^m^ IIII^c^ LXXVII £ XIX stuv. VIII penningen.

Uutgave van den voorschreven goederen gelegen in de Zevenwolden. Eerst van de pensioenen ende lasten van den convente van Aelsum.

Prima Somma.	Aelsum.	43 £ — 7 —
	Hascha convent	18 » — 5 —
	Lateris . . .	61 £ — 7 —

III^a^ Somma LXI £ VII stuvers.

Prima Grossa van alle die cloosterslasten in Oostergoe Westergoe ende Zevenwolden gelegen, bedragende thienduijsent ses hondert een ende tnegentich Carolusguldens, negen stuivers ende acht penningen, 10691 — 9 — 8. X^m^ VI^c^ XCI £ IX stuv. VIII penn.

IIa Grossa. Ander uuijtgave van gagien ende pensioenen van de professoren, studenten, scholieren ende oncosten aan de universiteyt gedaen ende betaelt.	15409 £	—	14	—
IIIa Grossa. Aen diverse rectoren, schoelmeesters ende predicanten gedaen	8780 »	—	8	—
IIIIa Grossa. Aender uuijtgave gedaen aen diverse pensioenen van verscheyden natueren, alsmede van betalinge van interessen bij 't Landtschappe upgenomen gedaen	1981 »	—		—
Va Grossa. Aen armevoochden van steeden ende dorpen gelegen binnen dese provincie van Frieslandt, alsmede aen diversche armen haer pro Deo bij verscheijden ordonnantien geaccordeert, gedaen ter somme van	6795 »	—	1	—
VIa Grossa. Ander uuijtgave aen gagien van de Gecommitteerde van de Genrale als Raedt van Staten, Finantien, Admiraliteijten ende der Ed. Heeren Gedeputeerden Reeckenmeisters, hun clercquen, schrijflonen, reparatien aent collegie ende turff en holdt als andersins die somma van	37711 »	—	14	—
VIIa Grossa. Gedaen aen den heere ontfanger generael Laes van				

Jongema, mitsgaeders aen betaelde interessen van upgenomen penningen bij desen ontfanger deur last van de Ed. mogende Heeren van verscheijden personen op zijn crediet opgenomen ende genegotieert, als oock noch andere penningen die desen rendant deur resolutie van de Ed. Heeren Gedeputeerde in November ende December 1618 opgelecht zijnde, te negotieren tot vervallinge van de oncosten vant Synodus Nationael binnen Dordrecht, laest geholden, de somma van 27219 £ 8 — 12

VIII^a Grossa. Ander uuijtgave van diverse parthien. . . . . . 34880 » 6 — 2

IX^a Grossa. Noch aen verscheyden resten soe bij wijlen Popke van Roorda in uuijtgave sijner Reeckeninge overgelevert van den jaere 1580 beginnende ad annum 1588 incluijs verschenen, mitsgaeders van de resten gevallen ende onbetaelt gebleven met den jaere 1618 incluis verlopen geduirende dese ontfangers administratie ter somma van . . . . 1614 » 7 — 8

Naar eene kopij berustende in het Rijksarchief-depôt te Leeuwarden.

XXIX.

1594. Juli 28.

De ondergeteekende abten, prelaten en administratoren verklaren, dat zij aan de provincie Friesland de rechtstitels van de bezittingen en inkomsten hunner conventen zullen overdragen mits zij een jaarlijksch onderhoud genieten.

Alsoe die heeren abten, praelaten ende administratoeren der // conventen ende gheestelijcke plaetzen in Vrieslandt, van den eeren // tvesten ende eerbaeren Johan Hendricks, generale ontfanger van we // gen der Edelen Heeren Staten ende der gheestelijcke goederen, ver // socht sijn om te exhiberen ende in syne handen te leveren alle registe // ren, reckenboocken, renthebrieven, schriftueren, pappijren, obligatien ende anders, belangende ende roerende die landen, renthen, incomsten ende // proffijten, een ijegelick van synen convente, ende nae brederen inholden // seckere schriftlijcke ende van den Edelen Heeren Staten van Vriesla // ndt verzegelden, daertoe op syn eere ende eerbarheijt passeerde // commissionem die heeren abten praelaeten ende regenten voorghenoomt // verclaeren bij desen, hetselve te willen doen, ende hetgheene dien- // aengaende van haer versocht wort, nae haer uuterste vermoeghen // te willen achtervolgen, mitz hebbende wederomme ende eerstelick een ijder van haer nae syne qualiteijt, verseckeringe van haeren eerlij // cken inneholdt, gelycx sulcx allen anderen gheestelijcke personen in // die gheunieerde provintien gheaccoordeert ende ghegeven wort. Hier // af bij desen onder haeren handen acte van belofte passerende. Actum den 28 Julii anno 1594.

Nicolaus Landensis, [1]) abbas Stauriensis in Hemelis.

Frater [2]) *Thomas Groningensis*, abbas in Florido-Campo, 30. [3])

Requinus Groningensis, abbas in Iherusalem.

Joannes Geelmuden, abbas in Lidlum.

Frater [4]) *Wilhelmus Joannis a Broockum*, rector in Thabor et pater in Sygerswolde.

Joannes Groningensis, prior in Aula Dei [5]).

Paulus Benier, kelder toe Vrowencloster.

Anthonius Buysius, ordinis Teutonicorum administrator in Ness.

Theodoricus Petri, sacerdos Clarecampi.

Fredericus Campensius. [6])

Naar het orgineel op papier, berustende in het Gabbema-archief te Leeuwarden (Old-Burgerweeshuis). — Uitgegeven naar het origineel in het Charterboek van Friesland, IV, p. 861.

1) In het Charterb. IV, p. 861 staat: »Laudensis«.
2) » » » » » » » »Frans«.
3) Dit cijfer ontbreekt in het Chartb. t. a. pl.
4) Dit woord ontbreekt in het Chartb. t. a. pl.
5) »Aula Dei« ontbreekt in het Chartb. Daarvoor staan....
6) In het Chartb. t. a. pl. staat »Camposis«.

XXX.

OORKONDEN BETREFFENDE DE CISTERCIENSER VROUWENKLOOSTERS NYEKLOOSTER EN STEENKERK.

I. NYEKLOOSTER.

1580 April 18.

Anna Heeres, priorin, benevens de conventualen van Nyeclooster dragen de goederen van dit klooster, zoo roerende als onroerende, over aan de provincie Friesland.

Op huyden den XVIII den dach Aprilis anno XV_c tachtich // is geaccordeert bij den edelen erntvesten ende achtbaren // Foppe te Grouwstins ende mr. Hobbe Baerdt in den naeme ende van wegen de Gedeputeerde, representerende de Staten van Vrieslandt als daertoe specialick gecommitteert zijnde ter eenre, Anna Heeres, priorinne, Rieme Auckes van Oostereijndt, Naenck Grolts van Oosterzee, supppriorinne, Doed Andries van Englum, Aeff Jaspers van Iispk in Hollandt, Sijouck Harinx van Oostereijndt, Dircktijen Nannes van Haskerdijcken, His Tjaerts van der Soel, Dieuke Claesdochter van Deersum, Gryet Meeus van Groningen, Ida Tietes van Arum. Bauck Gabbes van Oldeboorn, Lolck Tibbes van Oosterzee, Auck Jacobs van Wirdum, Rijnck Ryurdts van Ackerum, Rienck Claeses van Hartwirdt, Trijn Jacobs van Sneeck, Jets Taetses van Ferwerdt, Ulck Ottes uutte Scherren by die Jouwer, Auck Hertmans van der Joure, Sijouck Jans van Tijerckwirdt, Marytgen Syurdts van der Soel, Welmoet Pouwels van Wirdum, Marij Laes van Lijuck, Ffoeck Eepedochter uut Adegha, Dieuw Pouvels van Wirdum, Monts Emes van Grouw ende Machtelt Gerijts van Wtrecht, alle

conventualen van den convente Nijclooster bij Sneeck ter andere zijden, by dewelcke alle de voorscreven conventualen soe veel in haerluijder is, denselven gedeputeerden tot prouffyt van den landen ende steeden in Vrieslandt, den voorscreven convente met alle de landen, prouffijten, opcompsten ende lasten van dijen, oeck alle meublen ende roerende goederen totten zelven convente behorende, hebben overgedraegen ende opdraegen tselve mits desen, omme bij denselven Gedeputeerden voortaan daermede te doen ende te laten tgene zij bevinden zullen tot nut ende oorboer van den landen ende steeden voorscreven bequaemelixt te wesen, obligerende ende verbindende sich de voorscreven conventualen bij haren eede, dit tegenwoordich contract in geender manieren te sullen tegencoemen, ende daerenboven indien nae desen noch eenige guederen, hoedanich die wesen moegen, den voorscreven convente toebehorende, die gepreteriert mochten wesen, den tot haerluijder kennisse quamen, dat zyluyden tselve zullen aenbrengen ende cederen tzonder yet wes daervoren boven tgene haerluyden by desen contracte toegeseyt is te moegen pretenderen, tzelve de voorscreven Groustins ende Baerdt in voergaende qualiteit accepterende, beloven bij desen Anna Heeres voor heure jaerlixe pensie hundert Carolus guldens ende vyftich gelijcke guldens pro habitu, Rieme Auckes hundert Caroli guldens jaerlix ende 28 stuvers (sic) pro habitu, Nanck Grolts, Doed Andries ende Aeff Jaspers elx vijffentzeventich guldens jaerlix ende elx XXVIII guldens pro habitu ende van gelycken Syouck Harinx ende Dircktyen Nannes elx LXXV £ jaerlix ende 28 £ voor habijt, His Tjaerts, Dieuke Claesdochter elx tzestich guldens eens,

Gryet Meeus vijffendedertich Carolus guldens eens, Ida Tijetes hundert Carolus guldens jaerlix, XX pro habitu, Bauck Gabbes vijftich gulden jaerlix ende XX guldens pro habitu, Lolck Tibbes tzestich guldens jaerlix ende XX pro habitu, Auck Jacobs, Rinck Ryurdts, Rinck Claeses, Trijn Jacobs, Jets Taetses, Ulck Ottes, Auck Hertmens, Sijouck Jans onder hun achten elx veertich guldens jaerlix ende elx XX £ pro habitu, Marijtgen Syurdts, Welmoet Pouwels, Marij Laes, Ffoeck Eepedochter, Dieuw Pouwels, Monts Emes, alle sesse elx vijffentwintich guldens eens ende Machtelt Gerrijts eens vijftien Carolus guldens ende datt alles uutten opcompsten van den voorscreven convente tot heurluyder onderhoudinge tontfangen die jaerlixe pensie op Jacobi ende Martini. T'orcunde hebben wij conventualen koenende schriven voor ons selffs, ende voor die nyet schriven koenen tot heuren beede dessen ondergetekent.

Eigenhandig onderteekend door:

Anna Heres, Rieme Auckes, Aef Jaspars, Ulck Ottes, Nancke Groelts;

Doed Andries, Ida Tyetes, Rinck Ruerts, Rinck Claeses, Yest Taetses, Sijauck Haerijnks, Dirckteijn Hammarts, Bauck Gabbys, Lolck Tibbes, Trijn Jacobs, Auck Jacobs, Aucke Hertmans, Sijauck Janes.

Alles hyer boeven onderghetekent doer bede an mij

NANCKE GROELTS.

Naar het origineel op papier berustende in het Rijksarchief-dépôt te Leeuwarden.

II. STEENKERK.

1506—1509.

De regenten van den vorst van Saksen in Friesland, geven aan den abt van Oldeklooster, den deken van Deventer en den deken van Steenwijk verlof om in het vrouwenklooster Steenkerk een visitator aan te stellen.

Junckvrouw closter Deutzsch ordens Steenkercke.

»Die regenten in Frisslanden des durchlichten hochgeboren fürsten und herren Georgium, herzogen zu Sachssen, lantgraven in Doringen und marggraven in Meissen, erblichen Gubernators in Frisslanden, erbietten den eerwirdigen achtbarn hochgelertten herren, dem abtte im Oldencloster, dem dechande zu Deventer und dem dechande zu Steenwyck unse nerstige und freundliche dinst. Besunderen lieben herren und Freunde! An unss hat dass jungfrouencloster zw Steenkercken, Deutzschen ordens, supplicirdt, wie sie an uch in sampt und insonderen von dem heiligen stuell zw Rome und dem belestlichen legatten, herrn Reymundo etc., eyn privilegium erlanget, dass ir alle insampt und insundern demselben closter und convent eynen redelichen, fromen, verstendigen geistlichen man zw eynem visitator zw setzen, zw orden und zw geben, macht haben solltet, nachdem yn die fürigen visitators nicht nutzes geschafft hatten, wie denn satligen dieselbe bulla clerlichen besagen und derhalben gebetten, nachdem si uch mit derselbige bullen regieret haben, ir doch uch ane unsseren besunderen bewusst dieselbe zw exequiren nicht unterstehen wollen, dass wir uch darzw unssern willen unde consent geben weltte zu wir drum dasselbe closter zw forderen geneyget,

wir auch or beste bemercken der bullen verzeynlicheit vermercken, haben wir darzw unsen willen und consent gegeben, geben unssern willen und consent darzw hirmit in crafft dieses unsseres brives, alsso dass E. Eerwirdik- und achtbarkeytten in sampt oder besunders vor und die inholt desselbe exequiren und verstanden mogen ane unsser und sust mennigliches verhindern. Dess zw orkonden mit hemelicken unsses gnedigsten hern sigille besiegelt. Actum.

Naar een afschrift voorkomende tusschen 1506—1509 in het Eerste Privilegieboek, berustende in het Rijksarchief-depôt te Leeuwarden.

1518. September 17.

De prior, de moeder-overste en de conventualen van Steenkerk gaan met goedkeuring van den abt van Oldeklooster eene overeenkomst aan met de kerkvoogden en de gemeente van Lunebert, betreffende de geestelijke bediening dier parochie.

Int jaer ons Heeren dusent fyffhondert ende achtiene op sinte Lambertsdach hebben wy heer Johannes, prior toe Steenkercke, ende mater Eesschе myt die conventualen aldaer by Raet ende consent heer Henricus, abbet toe Oldecloester, hoer overste, ten eenre syde, ende die foegden, als Pyer Sybezoon ende Mente Wisses, myt die ghemene meynte des dorps van Lunebert toe ander, ghemaeket een concordancie ende schickinghe, die toe onderholden in articulen naeghescreven.

Int eerst soe sal dat cloester voerscreven der meynte voerscreven gheven een wtscryfft voertyts ghemacket

tusschen dat cloester en de commenduer toe Ness, gheonderteykent een offte twee gueder mannen.

Item die Prior des voergenoemden cloesters sal altyt des voerscreven meentes pastoer wesen offte een ander gued man in synre stede daer dye ghemeente annoeghet ende bequeem is tot een personer.

Item ten darden, dat disse vorscreven priester sal altyt wonen binnen Scheltinghedam als hier voermaels geweest is.

Item ten vierden sal disse vorscreven priester misse doen in de ghemeentekercke, daer men nu misse doet, ende die ghemeente toe bewaeren in lyff inde zielen ende inder dood als gued pastoer ende hierder schuldich is toe doen, hentter tyt toe, dat die cloesterlueden die meentslueden een ander kercke maeken bynnen Scheltinghedam, daer die ghemene meentsluden mit eeren misse in hoeren moghen. Dan dat voerscreven cloester die meentslueden toe doen toe ewighen daeghen, als die vorscreven artikel inholt.

Item dit voerscreven cloester disse vorscreven articulen toe holden tot ewighen daghen.

Item dit cloester heeft ontfanghen van die ghemeente vorscreven en de foechden in de kercke voerscreven eenen silveren kellick mitten pateen, een ghescreven graduael ende een misboeck, twee clocken ende andere ornamenten, daer men behoeftich is die seven sacramenten mede toe ministreren. Disse vorscreven niet toe vercoepen, mer toe bruecken totten meente ende convents profeyt ende by hoere beyde raet ende consent.

Ende waert saeke, dat dit cloester disse vorscevene articulen niet en helde mer inbraeke, soe sullen disse vorscreven meente alle hoer ornamenten ende vor-

screven guederen weder antasten sonder alle rechten. Ende sullen daertoe soe vole huyses ende lants daer toe nemen wt Scheltingheland, datse daer mit eeren een pastoer op kiesen moghen, want die meents priester daer altyt voermaels op wonet heefft.

Item soe sal die vorscreven meente den pastoer voerscreven wederomme gheven al datghene, dat se den priester hier voermaels ghegheven hebben.

Al dinck sonder arch ende lyst ende nye infindinghe. Oerkonde der waerheit hebben hyer over ende an gheweest als orkene heer Reyner, pastoer op Catryp ende Bant ende Idze Lubbets ende Abbe Sywertsz. In meere vestichet soe heb ic Henricus, abbet toe Oldecloester vorscreven, dit brieff besegelt om bede wille des prioers ende matersche ende convents voerscreven, in bywesen der oerkenen voerscreven, anno, die ut supra etc.

Naar eene kopij van Prof. Reitsma (zonder opgave der vondplaats) in: H.S. 228a III, Universiteits Bibliotheek Groningen.

1565 Mei 6.

Eiso Wilting, abt te Klaarkamp, Everard van Doetinchem, abt te Gerkesklooster, en Arnold Landt, abt te Aduard, machtigen Hendrik van Steenwijk, abt te Bloemkamp, om tegen Hubert Schoff, commandeur van Nes, in rechten te ageeren.

Nos Eiso Wiltingius, abbas Claraecampi, Evererdus Doe- // tinchem, abbas in Hierusalem, alias Gerkescloester et Arnoldus // Landt, abbas in Aedwert, uni-

versis et singulis praesentis instrumenti / seriem atque tenorem inspecturis, notum facimus, quod omnibus me- // lioribus modo, via, jure, causa et forma, quibus melius et efficacius // in jure potuimus et debuimus, constituimus ac solemniter ordina- // vimus venerabilem in Christo patrem ac dilectum confratrem nostrum, // dominum Henricum Steenwijck, abbatem in Florido-campo nostri ordinis, // nostro proprioque suo nomine agere, tueri, omnique quo posset modo // et jure defendere jura, bona atque personas collegii atque coenobii in // Steenkerka, nostri ordinis suaeque visitationis atque subjectionis, contra // omnes ac quoslibet quod juris contra predictum coenobium ac collegium / ipsiusque bona ac jura praetendentes, precipue ad omnes processus omnesque // lites contra quoslibet et singulariter contra quendam Hubertum Schoff, // cruciferorum in Nes commendatorem, suosve substitutos nostra voluntate // nostroque beneplacitu institutas, instituendasque amicabili compositione, // transactioneve qualibet aut legittimo juris tramite, quoquo modo sibi // visum beneplacitumque fuerit ad finem perducendum. Promittentes // singuli ac universi quidquid per nostrum venerabilem confratrem atque ab- // batem praedictum, gestum, dictum, factum atque in praemissis actubus // praefatum coenobium ac collegium in Steenkerka concernentibus atque ad // ipsum pertinentibus per semet suosve advocatos substitutosque gestum atque // procuratum fuerit, ratum gratum atque firmum perpetuo habituros. / In quorum omnium ut singulorum fidem et evidens testimonium praesens // hoc procuratorium nostrum omnes ac singuli nostris manibus ac officialatur // sigillis uniuscujusque confirmari, muniri atque roborari fecimus.

Actum // in predicto Hierusalem anno millesimo quingentesimo sexagesimo quinto, die vero mensis Maii sexto.

EVERARDUS DOTINCHEM,
abbas thoe Gerkescloester.
ARNOLDUS LANTH,
abbas ut supra.

De beide opgedrukte zegels zijn verloren.

Naar het origineel op papier, berustende in het Gabbema-Archief te Leeuwarden. (Old-Burgerweeshuis.)

BISSCHOP FREDERIK VAN ZYRIK.

21 Novemb. 1317—20 Juli 1322.

Deze kerkvorst is wellicht een oomzegger van zijn derden voorganger, den hoogwaardigen Jan van Zyrik, die van 1291 tot 96 den stoel van St Willebrord bekleedde. In allen geval behoorde hij tot de maagschap van dien kloeken man en voerde het wapen der graven van Zyrik in Lotharingen, dat in het gouden schild een rooden schuinbalk draagt, beladen met drie schelpen van zilver. Doch met dit al had de man niet georven het schrandere hoofd, dat zijn derden voorganger onderscheidde.

Reeds in 1294 onder bisschop Jan stond hij als proost aan het hoofd der kerk van Sint Pieter te Utrecht. Zoo had Hollands graaf, de listige, meer dan een dozijn jaren tijd om den proost van St Pieter te leeren kennen als een goeden bloed, geschikt om aan den leiband te loopen. Dit bewoog dien graaf om in den zomer van 1317, toen de stoel van Utrecht ledig stond, den zwakkeling voor dien zetel aan te bevelen, en wel met zooveel aandrang, dat hij zijn doel bereikte.

Toen de kanunniken van Utrecht straks ter keuze samen kwamen, bleek dat er slechts twee mannen waren, die met eenige kans van welslagen naar den open zetel dongen, namelijk heer Hendrik van Span-

heym proost van O. L. Vrouwe te Aken en gemelde heer Frederik de proost van Sint Pieter. Maar de aanbeveling [1]) van Hollands graaf had zooveel gewerkt, dat Sint Pieters proost, 's graven gunsteling, 39 stemmen verwierf tegen 16 die op zijn tegenstander vielen.

Na opname der stemmen werd door Utrechts Domproost gemelde heer Frederik van Zyrik als de verkorene uitgeroepen. Verslag der keuze werd opgezonden naar Avignon, waar toen de elect vertoefde. Paus Johannes XXII, na vereischt onderzoek hechtte zijn goedkeuring aan de keus en bevestigde haar. Verder gaande liet hij den elect, bij wien genoeg wetenschap, benevens goed gedrag en eerzaam leven werd gevonden, door Berengarius, bisschop van Porto, de hoogste wijding toedienen. Daarna zag de 21 November den nieuwen bisschop naar deze Nederlanden afvaardigen. (Brom, *Bullarium* I, n° 552).

Hier aangekomen gaf hij aanstonds blijk van zijn goeden wil, door te midde-vasten van het volgend jaar eene Send te houden, waarin veel loflijke veror-

---

[1]) Hoe bij zulke aanbeveling Hollands graaf zich gedroeg, daarvan kan u een staaltje vinden bij onze beste geschiedschrijvers. 't Viel voor in 1322, toen de zetel van Utrecht andermaal open stond. De graaf deed toen zijn best, om Jacob van Denemarken, commandeur van St Jans-orde en wijbisschop van Utrecht op den ledigstaanden zetel te dringen. Toen werkte heer Floris van Jutphaas, de hoogwaardige domproost, den bemoeizieken graaf sterk tegen, en het gevolg was, dat Jacob van Oudshoorn de hoogeerw. Domproost werd gekozen. De teleurgestelde graaf toornde daarover zeer hevig: »Cujus causa ejusdem prepositi »habitaculum incenditur et in ecclesie prejudicium per minis»teriales proprios devastatur.« 't Is de kloeke Schaffenaar die ons dit verhaalt. (Zie Matthaei *Analecta* II, bl. 592: vergel. Beka's *Chronica*, bl. 112.)

deningen werden gegeven. Zie *Batavia Sacra*, I bl. 179. Jammer genoeg dat daarop moet volgen de meedeeling van Beka die schrijft:

»Hic Fredericus - - - - ex propriis debitis plurimum obligatus fuit, quanquam episcopatum satis divitem - - - - invenit: ideoque sub brevi tempore multum inops effectus est et tam a suis quam alienis modicae reputationis habitus est.« (*Chronica* bl. 111.)

Hier wordt dus door den beste onzer geschiedschrijvers gezegd, dat bisschop Frederik gebukt ging onder den last zijner eigen schulden (propriis debitis). Maar Mr A. van Buchell veroorloofde zich de vrijheid (*Chronica*, bl. 112*a*) de volgende glosse daarbij te schrijven:

»In curia enim Romana omnia tum nu(m)mis ven-
»debantur, atque ut vero est simile, hic non tam ex
»electione cleri Trajectensis, quam Pontificis Romani
»seu Gallici emptione promotus fuit; valde enim illa
»tempora corrupta erant.«

Aldus wist Mr van Buchell aan den paus en zijn hof een blijk zijner uitnemende heuschheid te bieden: waar het hart vol van is, daar loopt de mond van over. Voor het leveren echter van deugdelijk bewijs tot staving zijner beschuldiging, zooals het den geschiedschrijver voegt, heeft de heusche man zich wel gehoed. Van Buchell deelt u alleen mede, wat achterdocht hem bezielde, en zulks met een koene stoutheid, alsof zijn mond de onfeilbare waarheid bevatte. Nu ja, zoo voegt het den man der »Christelijke Historie.«

Maar voegde het den hoogleeraar W. Moll (Kerkgeschied. van Nederl. II. I bl. 132) te gengelen aan den leiband van een man, die door blind vooroordeel zich liet beheerschen?

Ruim vier en een halfjaar droeg bisschop Frederik hier zijn kommervollen mijter; toen was hij afgetobt. Jichtziekte had op het kasteel de Horst zijne krachten zoo ondermijnd, dat hij op den rand des grafs geraakte. Het was Maandag 19 Juli tegen den avond toen hij den dood voelde naderen. Daarom ontbood hij zijn notaris, ten einde nog een laatste beschikking bij zijn uitersten wil te voegen.

Den volgenden dag werd hij van 's levens tooneel afgeroepen. Het Necrologium van Utrechts Dom heeft over hem opgeteekend: »E. XIII Kalend. August. anno Domini MCCCXXII obiit Fredericus de Ziric episcopus Trajectensis.«

Op Zondag 25 Juli werd de uiterste wilsbeschikking des bisschops openbaar gemaakt en bleek te zijn van dezen inhoud.

In nomine Domini. Amen.

Anno nativitatis Ejusdem MCCC vicesimo secundo, indictione quinta, vicesima quinta die | mensis Julii, hora none vel quasi, in presentia reverendi in Christo patris ac domini, domini Jacobi Sudensis episcopi, mei | notarii publici et testium subscriptorum constitutus discretus vir magister Hermannus de Renen | clericus, quoddam instrumentum per me dictum notarium alias confectum super testamento Reverendi in Christo patris ac domini domini Frederici quondam episcopi Trajectensis et sigillatum sigillo suo, prout prima facie apparebat, legit, tenorem de verbo ad verbum continens infrascriptum:

In nomine Domini. Amen. -- Fredericus dei gratia episcopus Trajectensis universis presentia visuris et audituris salutem cum notitia veritatis. --- Quoniam

omne plasmatum ex terra in terram revertetur omneque compositum dissolvetnr, nos igitur, licet corpore debiles, sani tamen mente et compotes ratione, de salute anime cogitantes sperantesque per hoc de hujus mundi vita transitoria cummeatum recipere ad eternam, elegimus fecimus et ordinavimus, eligimus, facimus, constituimus et ordinamus venerabiles viros dominos Jacobum episcopum Zudensem, Jacobum Majoris et Egidium sancti Salvatoris ecclesiarum nostrarum Trajectensium decanos nec non Rodericum de Vorst consanguineum nostrum nostros manufideles et executores testamenti nostri seu ultime voluntatis, dantes et concedentes eisdem plenam potestatem et mandatum speciale de omnibus bonis nostris, in quibuscumque rebus consistentibus, ordinandi prout saluti anime nostre viderint expedire, creditaque nostra omnia et singula recipiendi et exquirendi a nostris debitoribus quibuscumque et fidejussoribus eorumdem, cedentes dictis nostris manufidelibus et executoribus contra dictos debitores et eorum fidejussores omnes actiones et jura nobis contra eos quomodolibet competentes, computationemque a domino Adulpho receptore nostro Zallandie exigendi et recipiendi, quam hucusque nobis facere, distulit licet sepius requisitus. Debita autem nostra et legata seu donata particularia persolvi volumus et mandamus, secundum quod in aliis nostris litteris super hoc confectis, sigillo nostro sigillatis, in quibus nostram super his voluntatem expressimus, plenius continetur. Apud ecclesiam vero nostram cathedralem nostram eligimus sepulturam, cui ornamenta nostra pontificalia redditusque, per nos comparatos juxta castrum de Stoltenbergh erga dominum Johannem de Woudenbergh militem, donamus et presentibus assignamus: ita quod de media parte ipsorum altare

in eadem ecclesia construatur et dotetur, de residua vero parte in quolibet anniversario nostro memoria nostra fiat, quodque inter presentes canonicos et vicarios predicte nostre ecclesie, qui Missis et Vigiliis interfuerint et usque ad finem perseveraverint, dicti redditus dividantur: que bona licet omnino non sint soluta, nichilominus tamen domini.. prepositus ecclesie Sti Johannis Trajectensis et Stephanus de Zulen miles ex parte nostri a debitoribus nostris receperunt pro pecunia fidejussoriam cautionem, cum qua debent solvere dicta bona. Hoc autem nostrum testamentum seu ultimam voluntatem valere volumus jure testamenti et si jure testamenti valere non possit, valeat saltem jure codicillorum seu alterius cujuslibet ultime voluntatis. In cujus rei testimonium hoc presens testamentum nostrum per Henricum clericum nostrum dictum de Otmersem, notarium publicum conscribi fecimus et mandavimus, nostrique sigilli appensione muniri. Acta sunt hec in camera nostra supra castrum de Horst anno Domini MCCC vicesimo secundo, indictione quinta, decimanona die mensis Julii, hora completorii vel quasi, presentibus discretis viris dominis Johanne de Polle decano Embricensi, magistro Tibaldo canonico ecclesie nostre Trajectensis, fratre Arnoldo de Blomenbergh ordinis Predicatorum et magistro Hermanne de Renen clerico nostro, testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis. Et ego Henricus de Otmersem clericus Trajectensis diocesis, publicus apostolica et imperiali auctoritate notarius - - - (premissa omnia) in hanc publicam formam redegi meoque signo consueto signavi - - -.

Quo instumento testamenti, ut predicitur, perlecto, honorabiles viri Jacobus decanus et Suederus de Vorne canonicus Majoris ecclesie Trajectensis, petiverunt a

me notario infrascripto pro se et ecclesia sua dicti instrumenti transscriptum sive copiam sibi dari. Acta sunt hec in choro dicte Majoris ecclesie Trajectensis, anno, indictione, mense, die et hora supra scriptis, presentibus venerandis viris dominis Henrico abbate Sti Pauli, Jacobo preposito Sancti Johannis, Egidio decano Sti Salvatoris ecclesiarum Trajectensium et Johanne de Polle decano ecclesie Embricensis Trajectensis diocesis - - - -.

(Merk van den notaris.) Et ego HENRICUS DE OTMERSEM. clericus Trajectensis - - - -.

Naar 't oorspronkelijk perkement, op den inventaris der charters van den Dom geregistreerd onder n⁰ 11. — Op den rug stond met een oude hand geschreven: »Testamentum Frederici episcopi Trajectensis.«

Hoewel de uiterste wil doet zien dat des bisschops lijk naar Utrecht gevoerd en in de Domkerk aldaar moet begraven zijn, heb ik vergeefs gezocht om eenig spoor van zijn laatste rustplaats te vinden.

28 Novemb. 1904. J. H. HOFMAN.

RENCUM.

Het huis dat in het tweede vierdel der 18e eeuw tot kerk voor Rencums Katholieken werd bestemd, kan juister worden aangewezen, dan hiervoren op bl. 56 is geschied. Het stond namelijk »achter Redinchem«, waar u thans het huis aantreft, dat door den heer Reimer wordt bewoond.

J. H. H.

DE GRAUWERTS-KAPEL

TER NOORDZIJ VAN ST SALVATOR IN UTRECHT.

Over de stichting dezer kapel met haar altaar, onder aanroeping van St Marten en St Anthonis gewijd, vinden we deugdelijk naricht in de *Analecta* van A. Matthaeus II bl. 274 v.v. en in dit *Archief*, I bl. 356. Deze berichten reiken echter niet hooger, dan de Wijnmaand van het jaar 1455. De timmering echter der kapel zelve valt reeds drie jaar vroeger, nog onder het bestier van bisschop Roelof van Diepholt.

Deze bespreekt haren bouw, maakt zijn beding daarop en geeft zijne toestemming ertoe, zooals e zien is uit de volgende oorkonde, ons bewaard in het *Diversorium* van dien kerkvorst, II blad 120. Zij luidt:

Wij Roedolph, bij der genaden Goids bisscop t'Utrecht, maken kont allen luden, dat wij omme dienstes wille, uns ende onzen gestichte van den eirberen heren deken ende capittell onser kercken van Oudemunster t'Utrecht gedaen, geconsentiert ende belieft hebben, consentieren ende believen myt desen onzen brieve, dat dieselve heren tymmeren ende volmaken mogen alsoedane capellen, als sie nu aen die noertsyden van der kercken voirs. op onse erve bij onzen consent begonnen hebben, myt sulken vensteren, dair wij ende onse nacomelinghe bisscope t'Utrecht

Mysse doer hoeren moegen, soe vake dat ons offte onsen nacomelingen voirscreven gelieft; ende toe wat tijden dattet ons off onzen nacomelingen voirs. goetduncket ende (wij 't) begeren, soe soelen sie ons eene doere aen dieselve capelle dienende in die kercke maken laten, behoudelic den heeren voirs. dat sie dieselve doere sullen ende mogen grundelen ende vaste sluten van binnen, bij alsoe dat wij dair doer sullen mogen in die kercke voirs. gaen om Mysse te hoeren, wanner dat wij ende onze nacomelingen willen, ende des en soelen sie ons nyet weygeren; wairomme wij geloeft hebben ende loeven myt desen selven brieve voir ons ende onse nacomelingen voirs. dat wij die capelle voirs., noch die strate ende die stege die bij hoeren koraelhuys liggende is, die wij hoen omme hoere gunsten wille gewij(dt) ende gerumet hebben ende doen rumen, nummermeer noch tot ghenen tijden sollen bekummeren noch betymmeren vorder dan sie nu ter tijt bekummert ende betymmert is, sonder alrehande argelist.

Jn oirkonde 's brieffs hebben wij onse zegel aen dezen brieff doen hangen. Gegeven in onser stat van Utrecht opten vijften dach in der maent Augustus in 't jaer onses Heren dusent vyerhondert twee ende vijfftich.

Dat de deur, waarvan hierboven werd gewaagd, straks inderdaad werd aangebracht en later onder anderen diende voor de plechtige omdracht, als deze op het terrein van Oud-munster bleef, kan de lezer zien in dit *Archief*, III bl. 256.

28 Novemb. 1904. J. H. HOFMAN.

BROCLEDE,

HET OUDE BREUKELEN.

Dit dorp, tusschen Maarssen en Loenen aan den linker oever van de Vecht gelegen, schijnt te behooren tot de hooge oudheid. De kerk aldaar, die onder de rechtsmacht stond van den aartsdiaken proost van Oudmunster, zal wel gesticht zijn door St Willebrord of zijn eerste opvolgers. Als men echter, gelijk van Heussen doet [1]), het Bracola, in 838 door graaf Rodgar aan Utrechts kerk geschonken, vereenzelvigt met Breukelen in het Sticht, dan meen ik dat men erneven slaat; want naar allen schijn heeft de oorkonde van 838 betrekking op Brakel, een zeer oud dorp in den Bommeler-waard.

De oudste oorkonde, die gewis op Breukelen betrekking heeft, reikt niet hooger op dan het voorjaar van 1139 en valt tusschen 13 Maart en 13 Juni van dit jaar. Zij handelt over de tienden van Breukelen en van het zuid-oostwaarts gelegen Otterspoor. Die tienden hadden oudtijds behoord aan de kerk van St Pieter te Utrecht, doch waren sinds een wijle genaast door zekeren Diederik Gijsbertsz. Op klachten der kerk van St Pieter trok bisschop Andreas van Cuyck zich de zaak aan en wees uit, dat twee derden van die

---

[1]) Historia Episcopatuum, I bl. 210.

tienden behoorden aan gemelde kerk en bij deze moesten verblijven, terwijl het restend derde deel aan de tegenpartij zou vervallen. Het stuk luidt als volgt:

In nomine sanctę et individuę Trinitatis.

Ego Andreas, Trajectensis sedis per Dei misericordiam episcopus, notum facio presenti scripto cunctis fidelibus presentibus et futuris, qualiter decimam quandam ecclesię beati Petri in Trajecto apud villam, quę Broclede dicitur, et apud Otterspore, quam Theodericus Gisleberti filius totam apud | Otterspore et dimidiam apud Broclede sibi injuste addicere attemptaverat, unde multę super ipsum a preposito Alberone, qui eandem decimam ad usus fratrum | habebat disponere, et ab ipsis fratribus beati Petri fiebant querimonię tam apud nos quam apud principes regni, quę tandem compositione consilii in nostra et nunciorum regis Conradi presentia, quorum hęc sunt nomina, Warnerus episcopus Monasteriensis, Arnoldus cancellarius, Heinricus prepositus Monasteriensis, Theodericus Coloniensis, prepositus, sic sunt compositę ac terminatę, ut de tota decima, quam apud utramque villam predictam sibi injuste addixerat atque invaserat, duę partes ecclesię in perpetua quiete manerent, tertia pars quę ecclesiam contingebat, ipsi concederet. Has inquam duas jam dictas partes singulari utilitati fratrum prefatę ecclesię assignavi et in perpetuum concessi, ita ut eandem decimam predicta fraternitas libere et sine respectu prepositi sui in quos voluerit usus deputet ac disponat, sollicita ejus fructu se suosque successores sublevare. Hanc autem concessionem vel constitutionem fecimus pro petitione fidelis Alberonis ejusdem ecclesię prepositi et rogatu cęterorum meorum fidelium, maxime vero

ut ea constitutione et ipsorum fratrum sublevetur indigentia et singulis annis diligentius in meo anniversario perpetua ipsorum prece apud Dominum mea augeatur et specialis sit memoria.

Utque res gesta rata in om........., signeti nostri impressione hanc cartam insigniri curavi et banni nostri auctoritate eandem constitutionem confirmavi.

Acta hęc anno Dominice incarnationis MCXXXVIIII indictione II, anno regni Conradi II, episcopatus Andreę XI, presentibus his, quorum hęc sunt nomina: Hartbertus majoris ecclesię prepositus, Lietbertus ejusdem ecclesie decanus, Otto, Ascelinus, Jo., Simon, — Thiemo sti Salvatoris prepositus, Bliterus, Lanfridus, Crisantius, Wilhelmus, — Reimarus, Sti Johannis prepositus, Anselmus decanus, Petrus, Embrico custos, Arnoldus, — Arnoldus decanus sanctę Marię, Radolfus custos, Frabertus, Lambertus, Erembertus, — Conradus prepositus Thielensis, Warnerus archidiaconus, Heinricus abbas de Sto Paulo.

Oorspronkelijk perkement, in 't Archief van St Pieter te Utrecht. Een schoon zegel eertijds opgedrukt, ligt er nu los bij; het stelt een bisschop voor, gekleed in de casula, met den staf in de rechter; de letterzoom luidt: »Andreas D(e)i gr(ati)a Trajectensis e(piscopus)«. Op den rug van het stuk had een oude hand geschreven: »De proprietate decimarum de Broclede et Otterspore.« [1])

---

[1]) Vermeulen, *Oudste charters* te Utrecht, n⁰ 21. — Ten onrechte is dit stuk aldaar geplaatst op 1138: alles wijst op 1139. Vooreerst het koningsjaar van Koenraad, die op 13 Maart 1138 de regeering aanvaardde, sinds 13 Maart 1139 dus in zijn tweede jaar is; verder het bisschopsjaar van Andreas van Cuyk, van wien een oorspronkelijk charter bij Sloet (*Oorkondenboek*, n⁰ 248) ons betuigt, dat hij op 13 Juni 1128 reeds bisschop van Utrecht was, zijn XIe jaar dus liep uiterlijk tot 13 Juni 1139; eindelijk wijst de

Tot dezen tijd minstens behoorde ook het westeind met den toren van Breukelens oude kerk, die uit doefsteen was gebouwd. De *Geheimschrijver van Staat en Kerke* (bl. 142) zegt ons daarvan, dat de toren in 1702 bij een geweldigen storm uit het zuidwesten omver werd gerukt en neergeworpen op het kerkhof tusschen de wedem en de kerk. Onmenschen hebben daarna, om wille van den tras, heel dien eerbiedwaardigen ouden bouw weggebroken en door een nieuw maaksel vervangen.

Op het eind der 13[e] eeuw ontmoeten we als pastoor van Breukelen den eerw. heer Hendrik van Keulen (Henricum de Colonia, rectorem ecclesie de Brokelede). Hij was bevriend met Herman Hasekinen, destijds geestelijke, later kanunnik der kerk van Oud-Munster te Utrecht. Deze, toen afwezig zijnde, stelde op 27 September 1292 genoemden heer pastoor met nog een ander man aan tot zijn zaakwaarnemer, in het bijzonder hem machtigende tot de ontvangst van eenige gelden, die straks bij het kapittel van Oud-Munster op hem zouden vervallen. (Zie de Bijlage bl. 236 vv).

In 1330 mochten we een pastoor van Breukelen ontmoeten, enkel aangeduid als »rector in Bruclede«, die van zijn geestelijke overheid te Utrecht volmacht erlangde over de casus episcopales tot wederroepens toe.[1])

indictie ook op 1139: 1139 + 3 = 1142: dit gedeeld door 15 levert een overschot van 2, 't geen juist als indictie behoort bij 1139; dezelfde uitkomst verkrijgt u, als u het charter door het vergrootglas beschouwt: dan blijkt, dat er gewis staat MCXXX...: III de gaping tusschen de derde X en de eerste I, ontstaan door wegslijting van het schrift in de vouw, is zoodanig, dat zij enkel met V niet kan worden aangevuld, doch juist door VI; geen twijfel alzoo of het jaartal is 1139.

[1]) Mr S. Muller, *Registers en Rekeningen*, I, bl. 337.

Een halve eeuw later, in 1378, maken we kennis met een opvolger, heer Jan van Halle genaamd, cureit van Broklede, die, allicht uitgaand van het beginsel, dat de tienden toekwamen aan de oude kerspel-kerken, aanspraak had gemaakt op de grove en smalle tienden van Broklederveen, van Otterspoor enz. enz.; nu echter moest hij erkennen en betuigen, dat die tienden toebehoorden aan het kapittel van St Pieter te Utrecht, onder bijvoeging der belofte, dat hij gemeld kapittel in het bezit dier tienden niet verder zou storen. [1])

In datzelfde jaar 1378 moest Utrechts bisschop de hoogwaardige Arend [2]) van Hoorn zich laten gelden tegenover heer Splinter van Loendersloot, die sinds een wijle door zijne strooperijen het Sticht erg lastig viel. De bisschop toog zijne heerkracht samen en reed naar Breukelen op 20 Juni 1378: 't was »die eerste reyse van Broclede«. Wie met de taal van dien tijd wat vertrouwd is, weet dat met »reyse« een krijgstocht wordt aangeduid. Men voerde veel levensbehoeften meê, ook »worsten totten vuerpannen«, alsmêde cruyt ende poeder«. De tocht duurde echter niet lang: op 22 Juni was de bisschop weder te Utrecht. — Maar op 10 Augustus volgde een tweede »reyse tot Broclede,« waarin de heeren van Abcoude en van Vianen met hunne mannen den mijtervorst vergezelden. Het doel van dien tocht was onder anderen »Brocledes kerc te vesten = munire, een veste, sterke plaats ervan maken, om bij voorkomende strooptochten tot een veilig toevluchtsoord te strekken. Wat er toen

---

1) Mr S. Muller, Regesten van St Pieter, no. 505.

2) Zoo noemt hij zich zelven en wordt ook door de stad Utrecht aldus genoemd: A. Matthaeus de *Jure Gladii*, bl. 289—90.

meer geschiedde, vinden we niet vermeld, maar eerst op 17 Augustus »quam Mijnheer van Broclede te Utrecht, des avonts doe hi die kerc ghevest hadde«. — Straks volgde een derde »reyse«, die doorging tot Loenersloet. Het kasteel aldaar werd met kracht overvallen, tot de overgaaf gedwongen en zijn heer verplicht tot vergoeding der aangerichte schade. Op »20 September, des manendaghes op Sente Matheus »avont brac 't heer op, ende Mijnheer quam t'Utrecht »ter maeltijt.[1])»

Het begin der 15[e] eeuw was getuige van de stichting der vicarie van het Allerheiligst Sacrament, welks oorkonde hierachter op blz. 239 onder de Bijlagen volgt.

Bijna een kwart eeuw daarna, in het voorjaar van 1428, wachtte aan Breukelens ouden toren het droef gezicht van een bloedigen veldslag, die daar onder zijn bereik voorviel. Het was in de noodlottige dagen der scheuring, toen Roelof van Diepholt zich liet verleiden, om den wettigen bisschop Zweder van Culenborch van zijnen stoel te dringen. De stad Utrecht streed voor den eerstgenoemden, Hollands graaf daarentegen voor bisschop Zweder. Deze graaf zond een huurleger van 5000 Picarden onder Roelof van Westkerkerke het Sticht in. Tot bij Breukelen waren zij voortgerukt, toen ze door het landvolk aldaar werden gestuit en zoolang opgehouden, dat de strijdmacht van de stad Utrecht kon aanrukken. Toen ontwikkelde zich een felle strijd, waarin de Picarden het onderspit dolven met een verlies van duizend gesneuvelden en van 400 gevangenen. Daarbij werden 8 vaandels veroverd en

---

1) Zie vervolg op Beka, bl. 125 + Bisschop. Rekening van 1378, Hist. Genoot. Codex Dipl. II, II, I bl. 378—9.

als zegeteekenen opgehangen in Utrechts Domkerk.[1])

Veertig jaren na dien zag Breukelen aangenamer dingen geschieden. Gijsbrecht van Nyenrode Janszoon en Alienora van Borselen zijne gade, beide reeds op leeftijd gekomen, hadden geen kinderen en besloten een deel van hun vermogen aan te wenden tot vrome stichtingen. Vooreerst deden zij in Breukelens kerk en nieuw oksaal ter koor-afsluiting bouwen; vervolgens schonken zij een akker lands te Breukelen benevens een jaarlijksche rente van drie gulden, bestemd voor den cureit van Breukelen en voor den kapelaan hunner kapel in Breukelens kerk, onder beding, dat elk van deze twee wekelijks een H. Mis zou zingen of lezen op het altaar van het nieuwe oksaal; eindelijk stichtten zij onder aanroeping van St Jan den Evangelist en de H. Barbara eene vicarie in de daartoe door hen gebouwde kapel aan de zuidzijde van Breukelens kerk, en zulks ten bate der ziel van wijlen hun broeder Hendrik van Nyenrode. Dit al staat voor ons geboekt op 10 Juni 1467.[2])

Daarna brengt het jaar 1472 ons in kennis met heer Geryt Symonsz. cureyt tot Brokele, die onder

---

1) Heda, *Historia*, bl. 285, en Burman, *Jaarboeken* bl. 364. Ter nadere bepaling van den tijd kan hier worden bijgevoegd het volgende, getrokken uit de *Schutmeesters-rekening* der stad Utrecht over 1428. De stad had toen hare krijgsmacht, voor een deel althans, te velde, en wel in Eemlands noorden. Daar had men bespeurd »dat die Hollanders, die voor 't lant lagen, in de Vecht gevaren waren ende in den Sticht woude(n).« 't Was »in de weke nae Meydach,« = 2—8 Mey. In der ijl zonden zij »Aernt Dircxzoen bi nacht van den blochuys« (bij Eemnes) naar Utrecht, om daar den tocht der Hollanders bekend te maken. De bode snelde heen en leende onderweg bij »den pape van Baern sijnen peerde.« (Schutmeesters-rekening van 1428, ter keerzij van blad 22.)

2) Histor. Genoot., *Berigten*, IV, I, bl. 103.

zijn zegel ons komt betuigen, dat de landzaten van Wilnys, ter A, Meydrecht en Westveen hun ouden privilegie-brief door brand, helaas, hadden verloren, maar dat Gijsbrecht van Nijenrode en Alienora van Borselen, heer en vrouw van Zuylen en St Martensdijk, door verleening van een nieuwen brief de geleden schade hadden hersteld. [1])

Onder denzelfden pastoor zal wel vallen eene kondschap van 10 Maart 1473, betuigende dat Gijsebrecht van Nijenrode en Alienora diens vermelde gade aan Breukelens kerk in erfpacht schonken $4^1/_2$ morgen lands, onder beding dat de kerkmeesters uit de opbrengst daarvan alle jaar op Kerstavond aan de kapelrije van Nijenrode zouden leveren 4 pond was-kaarsen en de rest zouden gebruiken tot aankoop van goeden wijn en misbrood, ten behoeve van alle H. Missen in Breukelens kerk. [2])

Twintig jaren later, op 17 September 1493, worden we in kennis gebracht met een vicarie van 't H. Kruis in Breukelens kerk, waartoe door Johan heer van Nijenrode werd voorgedragen Gerrit Gerritsz., die belooft, dat hij op bepaalden tijd zich tot priester zal laten wijden en dan naar eisch zelf zijne taak zal komen vervullen. [3])

Nog twee jaren en Jo[r] Jan, Nijenrodes toenmalige heer zag zijn einde naderen. Deswegen schonk hij aan Nijenrodes kapel, die daar aan de zuidzijde van Breukelens kerk nabij het koor stond, ruim drie morgen lands, onder beding dat men jaarlijks de gedachtenis van hem, zijne voorouders en nakomelingen

---

1) Histor. Genoot., *Berigten* IV bl. 104—7.

2) Dezelfde *Berigten*, bl. 107.

3) Dezelfde *Berigten*, bl. 113.

zou houden met eene zielmis en vigilie van negen lessen onder het branden van negen stalkaarsen op de graven enz. [1])

Nu loopt ruim een halve eeuw heen, zonder dat ons over Breukelens kerk eenig naricht gewordt. Van Heussen (Histor. Episcop. I bl. 210) zegt ons eindelijk, dat »ante proscriptum cultum Catholicum ecclesiae Breukelanae fidum pastorem agebat Cornelius Duncanus Quempenas, Martini Duncani frater.« In de dagen der droeve beroerten vinden we nog een laatsten pastoor namens Cornelius Pietersen uit Utrecht, die tot het midden der tachtiger jaren hier den herderstaf droeg, een jaar zeven acht, en toen moest wijken voor het geweld van de mannen der »Christelijke Historie.« Zijn eerste toevlucht nam hij naar zijne geboortestad, doch werd daarna omstreeks 1588 pastoor van Maarsen om van daaruit mede voor zijn voormalige kudde te zorgen. In 1593 stond hij in Maarsens kerk nog op zijn post en hield zich kloek.

Sinds 1585 was Breukelens kerk de prooi van den predicant Erasmus Bakker, door den heer van Nijenrode hier ingeschoven. In 1593 wordt van het kerkgebouw betuigd, dat het van »binnen woest lag, »onversien van bancken voor de vrouwen, ende noch »vele reliquien van outaeren ende andere Paepsche »dingen hebbende.« De goederen der kerk-fabriek brachten toen op omtrent »80 gulden jaerlix.« Verder vernemen we nog: »Hier is een bequaem pastoors»huys met eenen hof. - - - Gehooren oock tot deze »parochie verscheyden vicarien, item incomen van ver»scheyden autaeren.« [2])

[1]) Dezelfde *Berigten*, bl. 114.

[2]) Histor. Genoot., *Bijdragen*, VII bl. 225.

Van deze vicarien vond ik er zeven in de kerk en twee op de onderhoorige kasteelen.

a. Ruwiel, daar ten noordwesten van het dorp gelegen, had zijn eigene vicarie, welke jaarlijks de vruchten trok van 15 morgen lands benevens een lood zilver. — In 1586 was vicaris heer Gerrit Schaep, die in Wijk zijn verblijf hield.

b. Nijenrode, ten zuiden van het dorp aan de westzijde van de Vecht gelegen. Van Heussen (a. w.) zegt daarvan: In arce hac pridem capella erat atque in ea vicaria; hujus collator Nijenrodiae dominus; possessores anno 1587 Wilhelmus van Eck et Reinerus Joannis. Mogelijk zijn deze twee in gemeld jaar elkander opgevolgd.

De vicarien in de kerk waren:

1⁰ Die van 't *H. Kruis,* welke in Herfstmaand van het jaar 1493 als bestaande voorkwam en toen door Nijenrodes heer werd vergeven aan Gerrit Gerritsen, gelijk we hierboven zagen.

2⁰ Van *O. L. Vrouw,* die aan renten, erfpachten enz. jaarlyks 42 gl. 16 st. opbracht.

3⁰ Van *St Pieter,* die de vruchten genoot van 25 morgen land.

4⁰ Van *St Jan den Evangelist en Ste Barbara,* in Juni 1467 gesticht in de Nijenroodsche kapel, bezuiden het koor van Breukelens kerk uitgebouwd, — als hiervoren werd gemeld.

5⁰ Van *Sint Andries-altaar,* waarvan in 1669 nog wordt gewaagd als volgt: »Alsoo de goede(re)n aen de voorsc. vicarye behoorende maar twintigh ponden 's jaers syn bedragende, dewelcke over lange sijn geëmplojeert tot het orgel aldaar, ende dat Mr Adriaen Strick daarop was aengenomen, en alsoo des rendants

predecesseur bij apostille op sijne reeckening was belast hem daerop te informeeren ende dienaengaende memorie aen Haer Ed. Mo. over te leveren, 't welck hij dienaangaende oock heeft gedaen; dan alsoo daarop tot noch toe niet is gedisponeert, dient 't selve alhier voor — memorie. [1])

6⁰ Die van *Ste Anna,* welke behalve eenige erfjes en pachtjes alle jaar de vruchten trok van zes morgen land.

7⁰ Die van *het Allerheiligste Sacrament,* in 1406 gesticht uit de nagelaten goederen van Geryt van den Vliet: over welke stichting enz. Bijlage C. 1 hierachter ons nader bericht geeft.

Ziet daar, wat we over het oude Breukelen mochten garen.

Blijve daarmede zijn aandenken in leven.

28 Novemb. 1904. J H. HOFMAN.

BIJLAGEN.

A.

27 Septemb. 1292 en 27 Maart 1293. Herman Hasekinen, geestelijke te Utrecht, stelt in zijne afwezigheid twee zaakwaarnemers aan, nl. Amelraad Amelraadsz. kanunnik van St Jan te Utrecht en Hendrik van Ceulen kerkheer te Breukelen.

Datum per copiam.

Universis judicibus ordinariis, delegatis et subdelegatis ac aliis auctoritate quacumque fungentibus, ad quos presentes littere pervenerint, Hermannus filius domine Hasekine [2]) | clericus de Trajecto reverentiam et honorem.

---

[1]) Histor. Genoot., *Bijdragen,* IV, bl. 590.

[2]) Zie dit *Archief,* I bl. 344 en XI, bl. 225.

Noveritis quod in omnibus causis, quas moveo seu movere intendo contra quoscumque clericos et laycos cujuscumque conditionis aut status | fuerint, super bonis seu rebus quibuscumque, item in causa seu causis que econverso mihi moventur ab eisdem vel quocumque eorumdem super bonis seu rebus quibuscumque coram vobis | seu quocumque vestrum, discretos viros Amelradum canonicum ecclesie sancti Johannis Trajectensis et Henricum de Colonia rectorem ecclesie de Brokelede ex(h)ibitores presentium, procuratores meos constituo et quemlibet eorum in solidum, ita quod non sit melior conditio occupantis, et quod per unum eorum inceptum fuerit, per alium valeat consummari; — ad agendum et defendendum, excipiendum, replicandum, proponendum et allegandum, litem contestandum, jurandum de calumpnia sive de veritate dicenda et prestandum in animam meam cujuslibet generis juramentum - - - - et ad faciendum omnia et singula que veri et legitimi possunt et debent facere procuratores; — item predictum Amelradum et Henricum meos ordino et constituo nuncios veros et procuratores et gestores negotiorum meorum et quemlibet eorum in solidum sub ea forma, ut mea gesta negotia et agenda fideliter exequantur, videlicet ad colligendum - - - - omnes fructus et proventus meos - - - et specialiter ad petendum pensionem meam a decano et capitulo ecclesie sancti Salvatoris Trajectensis, eandem recipiendum - - - - et ad ordinandum et disponendum super omnibus meis bonis presentibus et futuris, que ego facere possem et deberem, si personaliter presens essem; — ratum habens et gratum, quidquid dicti procuratores ambo vel alter eorum - - - - pro me in premissis et quolibet promissorum duxerint - - - - faciendum, obligans me sub

ypotecha rerum mearum pro dictis meis procuratoribus ----. Et hec vobis et omnibus quorum interest aut interesse poterit sub sigillo officialitatis curie Trajectensis, quod presentibus apponi impetravi, significo. Et nos Officialis curie Trajectensis confitemur, nos sigillum ejusdem curie ad petitionem dicti Hermanni hys litteris in testimonium appendisse. Datum anno Domini MCC nonagesimo secundo, sabbato ante festum beati Michaelis archangeli. — Rasuram unius dictionis videlicet »meis« approbamus. Datum ut supra.

Et nos officialis predictus sigillum curie predicte ad preces decani et capituli predictorum presentibus in testimonium duximus apponendum. Datum anno Domini MCC nonagesimo tertio feria sexta post Ramos Palmarum, vicesima septima die mensis Martii.

Naar 't oorspronk. perkement, met een uithangend klein zegeltje in grauw was, voerend in den cirkel een gemijterd hoofd met hals«. Op den rug stond met een oude hand geschreven: »Procurator Hermani Hasekine, ad recipien- »dum pensionem ab ecclesia Sancti Salvatoris«. — Dr Vermeulen, *Oudste Charters* te Utrecht, no 503. — Dit charter levert bewijs tegen den Paasch-stijl.

B.

27 Maart 1293. Amelraad Amelraadz. kanunnik van St Jan te Utrecht neemt, namens Herman Hasekinen klerk te Utrecht, van het Oudmunster-kapittel gelden in ontvangst, welk op Paschen aanstaande vervielen.

Universis presentes litteras inspecturis ego Amelradus Amelradi,[1]) canonicus ecclesie Sti Johannis Trajectensis, | notum facio, in presenti scripto protestor, quod recepi

[1]) Zie Histor. Genoot., *Bijdragen* IX bl. 40.

procuratorio nomine pro Hermanno Hasekine clerico | de Trajecto a venerabilibus viris.. decano et capitulo ecclesie sancti Salvatoris Trajectensis viginti libras Hollandensium | in civitate Trajectensi legalium denariorum, quas iidem decanus et capitulum eidem Hermanno solvere tenebantur nomine pensionis in festo Pasche proximo nunc instanti, faciendo procuratorio nomine predicto pro eodem Hermanno finem et refutationem de ulterius non petendo quoad solutum termini prenotati. In cujus rei testimonium sigillum officialitatis curie Trajectensis presentibus litteris una cum sigillo meo proprio rogavi apponi. Et nos officialis curie Trajectensis confitemur, sigillum ejusdem curie ad petitionem domini Amelradi presentibus in testimonium appendisse. Receptum et datum anno Domini MCC nonagesimo tertio, feria sexta post Annuntiationem beate Marie Virginis.

Naar 't oorspronk. perkement met twee uithangende zegels in grauw was. 't Eerste, rond, vertoonend een gemijterd hoofd met hals, heeft tot randschrift: (Sigillum) Officialis curie Tr(ajectensis.); het tweede, zeer mooi, in amandelvorm, vertoont een groote waterplant, terwijl een groote vogel daarvoor staat. — Dr Vermeulen, *Oudste charters* te Utrecht, n⁰ 504.

C. 1.

Gerrit van den Vliet burger te Utrecht, denkelijk dezelfde die omstreeks 1380 het gerecht van Hoencoep onder Oudewater van het Sticht in leen ontving, (Muller, *Register en Rekeningen*, II 689) had zwanger gegaan van de gedachte om in de noorderbeuk van Breukelens kerk eene vicarie ter eere van 't Allerheiligste Sacrament te stichten. Doch door den dood

verrast droeg hij de uitvoering van dit plan over aan drie door hem gestelde gemachtigden, die op 20 Juni 1406 zijn voornemen uitvoerden bij de volgende acte:

In Dei nomine. Amen.

Nos Tidemanus Hasert [1]), Wernerus filius Laurentii et Hubertus filius Huberti de Everdingen, executores testamenti seu voluntatis ultime quondam | Gherardi de Vliet civis Trajectensis, universis et singulis quorum interest - - - cupimus fore notum, quod predictus quondam Gherardus, tunc in rebus agens humanis, pie ductus | devotionis affectu, cupiens terrena in celestia et transitoria in eterna feliciter commutare, proposuit quamdam capellaniam seu vicariam in parochiali ecclesia de Broclede Trajectensis diocesis, in honore omnipotentis Dei ac ipsius magnifici et mirifici Sacramenti ad quoddam altari in parte boreali ejusdem ecclesie consecratum fundare et dotare; et in casu quo idem quondam Gherardus van den Vliet fundatione dicte capellanie non completa seu non facta decederet, voluit et desiderabiliter affectavit, fundationem et dotationem hujusmodi capellanie de bonis suis post mortem suam relinquendis per nos ad debitum perduci effectum. Unde nos Tidemannus, Wernerus et Hubertus predicti, volentes piam dicti quondam Gherardi voluntatem de bonis ipsius, quantum in nobis est, adimplere cum effectu, reverendi in Christo patris ac domini nostri domini Frederici de Blanckenheym Dei gratia episcopi Trajectensis auctoritate et licentia ad id intervenientibus, predictam capellaniam super dictum altare per

---

1) Timan Hasert was in 1402 raad te Utrecht, in 1513 en 1415 ouderman van het gild der smeden aldaar, (Burman, *Jaarboeken* I, bl. 2, 120 en 164.

ipsius rectorem futurum deserviendam, fundamus et erigimus, et in dotem ipsius capellanie pro sustentatione rectoris ejusdem pro tempore assignamus terras de pecunia prefati quondam Gherardi per nos emptas infrascriptas:

In primis duodecim jugera terre arabilis sita in jurisdictione temporali de Bunnic in loco dicto vulgariter op Meervelt, de quibus duodecim jugeribus Johannes filius Nicolai colit septem jugera et Arnoldus filius Wilhelmi colit tria jugera, que quidem decem jugera confrontata sunt tam a superiori quam inferiori partibus inter terras Wilhemi de Hemert et heredes quondam Arnoldi Mutsen, duo vero jugera colit Lutgardis relecta quondam Petri Stipen jacentia indivisim inter terram Wilhelmi Stryp a parte superiori et Everardi Strimaet a parte inferiori; item tria jugera terre jacentia indivisim cum terra dicte ecclesie parochialis de Brokelede in jurisdictione domini Ottonis de Nyenrode militis, a parte orientali in Broecwikerdijc, a parte occidentali in Kortrikerdijk, a parte meridionali inter terram domini decani et capituli ecclesie sancti Petri Trajectensis, et a parte boreali inter terram ecclesie de Brokelede supradicte; item duo jugera terre consistentia in parochia de Brokelede in jurisdictione prepositi ecclesie sancti Petri Trajectensis jacentia communiter in uno manso terre cum heredibus quondam domini Ghiselberti de Nyenrode et Theoderici filii Arnoldi, inter terram quondam Ghiselberti van der Horn a parte superiori. — Insuper nos Tidemannus. Werrerus et Hubertus fundatores capellanie predicte ad eandem capellaniam dicto reverendo - - - Frederico episcopo Hubertum filium Huberti clericum Trajectensis diocesis pro prima vice hys presentibus presentamus

supplicantes eidem humiliter, quatenus eundem Hubertum in dicte capellanie rectorem instituere dignetur, prout in talibus fieri est consuetum. Si tamen prefatus Hubertus antequam ad sacerdotium fuerit promotus, decesserit, tunc unus ex fratribus ipsius Huberti ad hoc ydoneus ad eam per nos vel alterum nostrum — si forte tunc unus nostrum mortuus fuerit — presentabitur, quem ad hoc duxerimus eligendum, dummodo ad sacerdotium promoveri voluerit et non alias; post mortem vero predicti Huberti vel ejus fratris — in casu quo idem Hubertus ante sacerdotium morte preventus fuerit, ut prefertur, — tunc de cetero in antea cunctis futuris temporibus jus patronatus dicte capellanie et presentandi ad ipsam quotiens eam vacare contigerit, solum et insolidum spectabit et pertinebit ad curatum dicte ecclesie de Broclede et ad magistrum civium civitatis Trajectensis scabinum pro tempore nec non ad Wernerum van den Vliet quamdiu ipse vitam duxerit in humanis. Si vero predicti tres in presentando discordes fuerint, tunc presentatio illius prevalebit cum quo dictus magister civium duxerit concordandum. Et post mortem ipsius Werneri ad masculnm seniorem et proximiorem legitimum et de ejus corpore procreatum, si quem post se reliquerit et non alias, sic tamen et taliter quod predicta capellania nullo umquam tempore ad curatum seu rectorem dicte ecclesie de Brokelede seu ipsius usum vel utilitatem applicabitur vel devolvetur, sed quamdiu aliquis superfuerit de corpore dicti quondam Gherardi van den Vliete legitime procreatus et in sacerdotio constitutus vel qui velit et poterit ad sacerdotium promoveri, antedicti illum presentabunt in rectorum dicte capellanie instituendum. Volumus etiam et ordinamus quod vicarius seu capellanus ejusdem

capellanie protempore in qualibet septimana per se vel alium presbyterum pro remedio anime dicti quondam Gherardi van den Vliet suorumque parentum et benefactorum animarum salute ad minus bina vice Missam tenebitur celebrare et ejus sepulurum consueto modo visitare; supplicantes reverendo in Christo patri --- Frederico sepedicto loci ordinario, quatinus hujusmodi capellaniam in beneficium ecclesiasticum creare et erigere, fundationem, dotationem et terrarum assignationem supradictas confirmare et easdem terras cum earum fructibus, redditibus et proventibus eidem capellanie ad usum futuri rectoris ejusdem incorporare easque decernere fore deinceps bona ecclesiastica et gaudere debere immunitate et ecclesiastica libertate. — In quorum omnium testimonium et munimen nos Tidemannus, Wernerus et Hubertus fundatores capellanie supradicte sigilla nostra duximus presentibus apponenda, sub anno Domini millesimo quadringentesimo sexto, mensis Junii die vicesima.

Naar 't oorspronkelijk perkement, met drie uithangende zegels in groen was, bewaard in het archief der stad Utreht, I n⁰ 129. Tevens hing er een doorsteker aan, luidend als volgt:

Fredericus dei gratia episcopus Trajectensis dilectis nobis Tydemanno Hasert, Wernero filio Laurentii et | Huberto filio. Huberti de Everdinghen salutem in auctore salutis. Nuper, sicut pro parte vestra nobis | oblata petitio coninebat, quamdam capellaniam seu vicariam in litteris vestris, quibus hec presentes nostre littere | sunt transfixe, descriptam, de bonis quondam Gherardi van den Vliet civis Trajectensis in parochiali ecclesia de Broclede nostre dyocesis duxeritis fundandam, erigendam pariter et dotandam, nobisque pro

parte vestra extitit humiliter supplicatam, quatenis vobis et petetioni vestre exauditionis januam aperire dignaremur, juxta vestrarum litterarum predictarum continentiam et tenorem. Volentes igitur tam pium vestrum propositnm ad laudem divini nominis perducere ad effectum, fundationem et dotationem capellanie predicte sub omnibus modo, forma et ordinatione in eisdem vestris litteris expressatis, tenore presentium confirmamus, decernentes ea robur obtinere perpetue firmitatis, erigentes dictam capellaniam in perpetuum beneficium ecclesiasticum ac omnia et singula bona sibi assignata incorporamus eidem eaque decernimus fore ecclesiastica et spiritualia ac omni jure et libertate ecclesiastica perhenniter frui et gaudere debere. Et nichilominus te Hubertum filium Huberti de Everdinghen predictum ad eandem capellaniam nobis per Tydemannum et Wernerum predictos canonice presentatum primaria vice instituimus in eandem illamque tibi cum omnibus juribus et pertinentiis suis conferimus, investientes te in eadem per presentes, harum nostrarum testimonio literarum. Datum anno Domini millesimo quadringentesimo sexto, mensis Junii die vigesima quarta.

(get.) JO. HONDERTMARCK notar.

MERKWAARDIGE OVERBLIJFSELEN

IN ST JANSKERK TE UTRECHT.

Sint Jans-Kerk binnen Utrechts veste behoort tot de grijze oudheid.

De rimpels van hàar gelaat betuigen haar hoogen ouderdom; doch hare borstkast, al reikt die tot in den tijd van Ste Bernold, houdt zich kloek overeind en wekt nog steeds bewondering.

Onlangs mochten we haar bezoeken en genieten van den indruk, dien zij nog immer blijft maken.

Jammer dat ze van hare levensmerken slechts weinig heeft bewaard; zoo naakt en kaal als ze daar staat, wekt ze bijna uwe deernis. Toch zijn er uit den bloeitijd van haar leven eenige resten behouden, die haast niet meer in het oog vallen, maar de opmerkzaamheid alleszins verdienen. Het meerendeel zijn gewrochten des beitels, met meer of minder kunst in den levenden steen gehouwen, getuigend van het grijze verleden. Wil ik ze met u nagaan.

We zouden moeten aanvangen in het hoog-koor, waar voorheen de woontent stond van den Heer der heerlijkheid. Het stergewelf, daarboven eens aangebracht, schiep er gewis een prachtige overhuiving voor de heilige stede; maar thans, nu drie-vierden daarvan zijn weggevallen en later met de ruwe troffel bijgewerkt, trekt het niet meer de aandacht. We mogen dan wel voorbijstappen.

Naar het zuiden ons wendend gaan we door het dwarspand heen, om in de zijbeuk te komen. Daar houden we stand op den hoek ten zuid-oosten.

Een oude steen in de zijmuur ingemetseld trekt hier van zelf de aandacht. Hij brengt een tweevoudige tijding uit het grijs verleden. De eerste luidt:

»ANNO DOMINI MCCCCLXXXIII, SEXTA DIE MENSIS MAJI OBIIT VENERABILIS VIR DOMINUS JOHANNES DE EMMERICK, CANONICUS HUJUS ECCLESIE: CUJUS ANIMA REQUIESCAT IN PACE. AMEN«. Het zegt ons, dat heer Jan van Emmerick, kanunnik dezer kerk, overleed op 6 Mei 1483.

De tweede betuigt ons: »ANNO DOMINI MCCCCLXXXII SEXTA DIE MENSIS MARCII OBIIT VENERABILIS VIR DOMINUS THEODERICUS SPRONCK, HUJUS ECCLESIE CANONICUS: CUJUS ANIMA REQUIESCAT IN PACE. AMEN«. Het leert ons dat heer Dirck Spronck kanunnik van St Jan overleed op 6 Maart 1482. Hebben we hier nog bijgevoegd, dat Dirck Spronck, in 1417 en 1419 ouderman bij de Oudewantsnijders te Utrecht, de grootvader kan zijn van den hiergenoemde, dan resten ons over dit tweetal geen verdere berichten meer.

Gaan we nu verder de zijbeuk in, dan vinden we daar, een weinig boven onze hoofden, in de zijmuur ingemetseld een meer kunstvol bewerkten steen, die getuigt 'tgeen volgt:

»ANNO DOMINI MV^cXXXI, DIE VI MENSIS OC-
»TOBRIS OBIIT VENERABILIS ET CIRCUMSPECTUS
»DOMINUS MGR JOANNES TAETS DE AMERONGEN,
»HUJUS ECCLESIE AC ALIARUM ECCLESIARUM SENIOR
»CANONICUS, HIC SEPULTUS: CUJUS ANIMA REQUIESCAT
»IN SANCTA PACE«. Ook bij Dodt, *Archief III*, blz.

157, vinden we vermeld, dat hij als oudste van al de kanunniken der 5 kapittels op Vrijdag 6 October 1531 te Utrecht is overleden. Daar wordt te zijner eere nog bijgevoegd: »Fundavit egregium officium ecclesiasticum in altari S. Catharinae hujus ecclesiae«.

Als we, van hier verder naar achter gaande, in de hoofdbeuk wederkeeren, ontmoeten we daar in de zuidelijke muur, hoog boven onze hoofden, een lang stuk bergsteen ingemetseld, ons kondschap doende van twee heeren, die we wel voor oom en neef zullen mogen houden. Van den eersten luidt het: »ANNO »DOMINI MCCCCXI, MENSIS OCTOBRIS DIE XIIII »OBIIT HONORABILIS VIR DOMINUS THEODERICUS DE »HASSELT, MGR IN ARTIBUS, BACULARIUS IN ME»DICINA, SENIOR CANONICUS HUJUS ECCLESIE, HIC SE»PULTUS: ORATE PRO EO«. — Over den anderen vernemen we: »ANNO DOMINI MCCCCXL, MENSIS »AUGUSTI DIE X, OBIIT HONORABILIS JOHANNES DE »HERKELO DICTUS DE HASSELT, CANONICUS ECCLE»SIE STI PETRI TRAJECTENSIS, IBIDEM SEPULTUS: »ORATE PRO EO«. — Bij een terugblik op deze beide heeren, mogen we hier nog wel vermelden, dat eerstgenoemde, Kampenaar van geboorte, reeds in Juli 1360 met den tietel van »magister in artibus« voorkomt in de rij der kanunniken van St. Jan alhier [1]) en dat we den andere in 1407, 1414, 1425, 1426, 1433 en 1437 zagen optreden in de schaar der kanunniken van St. Pieter; het tweede Necrologium dier kerk heeft ook op IV Jdus Augusti 1440 zijn overlijden geboekt.

Wenden we ons nu om, achter naar den noord-

---

1) Brom, *Bullarium* no. 1760.

westhoek der kerk, dan komen we met een paar schreden te staan voor het eerbiedwaardig grafgesteente van wijlen den proost dezer kerk, heer Dirk van Wassenaar.

Blijven we eerst wat op een afstand, om niet te erg gehinderd te worden door wat men noemen mag de knaging van den tand des tijds. Hier stond ook eens de heer I. A. Alberdingk Thijm, toen zijn vaardige stift deze schepping van den beitel voor ons afteekende, zooals ze van boven en van ter zijde aan het oog zich voordeed. Zie de plaat in de *Dietsche Warande,* deel V, bl. 265: door haar toedoen leeren we de kunstwaarde van dit monument het best schatten.

De sarcophaag, gelijk we hem hier vinden, uit grijzen biksteen gehouwen, staat hier echter niet op zijn oorspronkelijke plaats; hij is uit een der noorder kapellen herwaarts gebracht. Maar, hoewel van de plaats gerukt, is het en blijft een kunstwerk, dat met recht de aandacht trekt.

Aan het voeteind in de muur gemesteld vindt u de in steen gehouwen oorkonde van het gedenkstuk. Ter bekrooning heeft zij het familiewapen der Wassenaars, omgeven van den hoed en de kwasten der prothonotarissen. Die oorkonde, ter ontcijfering niet de gemakkelijkste, heeft het oog van velen getrokken. Reeds Mr Arend van Buchell in den aanvang der 17e eeuw nam ze in oogenschouw en hem volgden Dr Engelb. van Engelen zoowel als Mr Arnold Drakenburgh, die ze met gelijken ernst gadesloegen.

In den jongsten tijd gaf Dr W. Pleyte, conservator van Leydens museum, een opzettelijke studie erover, zich vleiend met de meening, dat hem de ontcijfering naar wensch was gelukt. Sinds dien heeft wijlen

O. A. Spitsen in dit *Archief*, XVII, bl. 307 vv., aangetoond, dat zijn Hooggel. te vroeg met de vlag heeft gezwaaid. Die deze laatste verhandeling met aandacht las, zal wel tot het besluit komen, dat niet allen die stout beweren, ook uitmunten door kracht van bewijzen. Mij gaf zij aanleiding, om in St Janskerk zelf den oorspronkelijken tekst der oorkonde gade te slaan en bij meermaals herhaald bezoek nauwkeurig op te nemen, wat er in den harden steen gebeiteld staat. Best dat ik eerst den uitslag mijner vorsching hier meedeel, om daarna eenige bemerkingen te laten volgen. Het beitelschrift zelf vergt dat we lezen:

BURCHGRAVII NATUS LEYDENSIS, HIC GENEROSUS
PREPOSITUS, PROTHONOTARIUS PAPE, THEODRICUS
D'WASS(E)NAER URGETUR HOC SUB TUMBA. ROGITETUR
QUI DEUS EST ET HOMO (CUJUS DECESSIT AB AVO
M SEMEL, I QUINQUE, BIS TER X, C QUATER, INQUE
MARCI PROTHNONA) DET UT VITE SIBI DONA.

De vijf regels op den steen gebeiteld, leverden ons dus zes verzen, wier slot telkens door een driedubbele punt op den steen wordt bemerkt. 't Zijn voor een deel Leonijnsche verzen, wier nahelft pleegt te rijmen op de voorhelft. Gelijk ze hier werden afgedrukt, staan ze ook gegrift op den steen.

Bij het derde vers valt op te merken, dat in het oorspronkelijke staat D'Wassenaer; maar de eerste e in dit woord, door de versmaat verdrongen, werd ter waarschuwing boven den regel geschreven; bij de ontcijfering van dit beitelschrift mag ze dus niet geheel wegblijven.

Met lezen voortgaande komen we aan het laatste woord van het vierde vers. Dit kan naar den oor-

spronkelijken tekst gelezen worden als ano, of avo, want tusschen de n en de u maakt de schrijver geen onderscheid: maar onrecht pleegt hij, die er anno uit leest; want van eenig afkortingsteeken boven den regel, als bij tumba en quinque voorkomt, is hier geen spoor te zien.

Ter verklaring van dit woord, meenen we te moeten denken aan een overgangsvorm tusschen het Latijnsche aevum en het Grieksche αἰών, zoodat het heenduidt op de Christelijke jaartelling.

Eer we nu met nalezen verder gaan, zij den achtbaren lezer meegedeeld, dat in het jongste Necrologium van den Dom te Utrecht op A. III Nonas Martias = 5 Maart, geboekt staat: »Anno Domini MCCCCLXV »obiit venerabilis vir dominus Theodericus de Wassenar, »prepositus sancti Johannis; in cujus anniversario dantur »quinque scuta antiqua.« Daarentegen zegt ons het Necrologium van St Jan als volgt: »E. 7 Jdus Martias »(= 9 Maart:) Anniversarius domini Theoderici de Was»senaer, prothonotarii Pape nec non prepositi et archi»diaconi hujus ecclesie; unde dantur dominis V libr. X »sol., sociis II libr. V sol., ministris summi altaris »X sol., custodi V sol., choralibus V sol., celebranti »eodem die XXV sol. et per quatuor dies subsequentes »quolibet die X sol., corporaliter presentibus et sepul»chrum ejus visitantibus. --- Qui obiit anno Domini »1465.«

Deze getuigenissen bevestigen elkander, ook al schijnen ze op een ondergeschikt punt met elkaar in tegenspraak te komen. Het zijn de kapittels van Utrechts Dom en van de St Jan, die als ooggetuigen onwraakbaar zijn. Ter verklaring der schijnbare tegenspraak diene, dat de jaargetijden, ofschoon den over-

lijdensdag vertegenwoordigend, niet immer op dien eigen dag vallen konden. Een naastbijgelegen dag, werd dan voor de viering van het jaargetijde aangewezen. In Utrechts Dom waar de Hoogeerw. heer in zijn leven eene kanunniksproeve had bezeten, koos men 5 Maart voor den dag des jaargetijs; in St Jan, waar de overledene de waardigheid van proost had bekleed, zou het vier dagen later op 9 Maart geschieden. Beide getuigen verklaren dus eenstemmig, dat het overlijden plaats had omstreeks de Noon van Maart des jaars 1465.

Laat ons nu met de nalezing voortgaan. Doen we dit en tellen we in vers vijf de cijfers bij elkaar, dan erlangen we: MCCCCXXXXXXIIIII, duidend op het jaar 1465 en daardoor het bewijs leverend, dat op de beschadigde plek der oorkonde vooraan moet staan het ranggetal quater.

Dat het volgend woord, mede voor een deel beschadigd, »inque« moet zijn, valt reeds af te leiden uit den aard der Leonijnsche verzen, daar inque rijmt op het voorgaande quinque. Doch er is meer. Als we de oorkonde zelf op de beschadigde plek gadeslaan, dan blijkt, naar ik meen, dat de laatste letter vóór que eene n is; hapert dus nog slechts de i. Doch ook deze werd gevonden zoowel door van Engelen als van Buchel. Zij lazen het opschrift in het begin der 17e of in dat der 18e eeuw, toen blijkbaar de schade nog niet volkomen was; beide schreven eensluidend C quater, inque... Voor weifeling dus geen plaats meer. Rest nu nog het zesde vers, welks voorhelft, de meeste moeilijkheid heeft gebaard.

Vooraf, naar me dunkt, mogen we reeds aannemen, dat hier zal zijn uitgedrukt de dag van overlijden, die,

zooals vroeger ons bleek, inviel omstreeks de Noon der maand Maart. We mogen daarbij nog wel wijzen op eene eigenaardigheid van den schrijver, zich uitend in zijne voorliefde voor de kleedij der Grieken in halven vorm: Prothonotarius en avum getuigen daarvan.

Nu weten we wel dat de oude Romeinen, als zij met de Noon of hare gespelen te doen hadden, iets van den kreeften-aard vertoonden en achterwaarts gingen: Sexto, quinto, quarto, tertio Nonas Martias telden zij, waar wij twee, drie, vier, vijf Maart gebruiken. Daarna ja, plachten de Romeinen bij secundo op te houden; maar bind den vrijheidzuchtigen Griek eens aan een Romeinschen regel. Wat zou hem letten, het ranggetal primus of πρῶτος eveneens aan de Noon te huwen? De dichter van dit grafschrift deed het en schiep zijn »proth-nona« [1]) een halve Griekin, die eenvoudig de Noon, 7 Maart, komt aanduiden.

Te kroes, naar u meent, veel te kroes! Maar wat zult ge er aan doen als een dichter zijne vrijheid handhaaft en zich geen perken laat zetten? Dan baat immers geen afkeurend hoofdschudden.

Nog een laatste bemerking, en we nemen hier afscheid. Aan het zuideind van het gedenkstuk, onder, naast den helm staan in den steen gegrift de letters D. E. Men heeft daarbij willen denken aan den naam van den meester, die dit kunstgewrocht ontwierp. Maar dan is die man gewis niet wel bij hoofde geweest, toen hij dezelfde letters D. E. straks grifte op de albe en op het kruis van het casuifel, even dikwijls als hij daar het wapen der Wassenaars aan-

---

[1]) Volgens het beitelschrift op den steen is de lezing »prothuona« gewis te verantwoorden: maar strookt dit woord met den zin? Mij wil dunken, dat het hier zinledig, zoo niet nog erger is.

bracht. Zou men niet eer moeten denken aan de wapenspreuk der Wassenaars, die telkens in geleide van hun wapen voorkomt? »Mit ganscher trouwe« klonk ze in ons eerzaam Dietsch: heeft men dit in het Latijn soms weergegeven met: Devotione Egregia? Die iets beters hier weet, deele 't ons meê.

Wenden we ons nu weer naar het oosten, dan vinden we aan den voorlaatsten pijler, die ter noordzijde het hoofdschip draagt een gedenkstuk bevestigd, wat de gedachtenis levend houdt van wijlen heer Willem Pijl, sinds 1559 kanunnik alhier. Het getuigt: »Deo optimo »Maximo. — Domino Wilhelmo Pijl, sacrarum edium »hujus et Mariane canonico et thesaurario, ob peculiares »quasdam animi dotes viris principibus reipublice suis»que percharo, Joannes a Renesse collega dilecto ad »ornatum m. et p. e. d. e. posuit. Vixit annos LV, »menses VII, dies XIX; obiit X Kal. August. anno »a Christo Jesu salvatore nato XCI post MD. — Ossa »ejus heic sita.« — In 1571 en 72, toen alles zich repte, om de geweldige plannen des hertogen van Alva te verijdelen, zagen we dezen heer meermalen op den voorgrond treden, (Utrecht. *Volks-alman.*, 1857, blz. 88 en 95.)

Thans moet ik u nog binnenleiden in de voormalige kapittelkamer, die de St Janskerk aan de noordzijde belendt. Daar we slechts kerkelijke oudheden zoeken, zien we de andere dingen, hoe belangrijk ook, thans voorbij.

Ons oog wordt aanstonds getrokken door een krachtig mansportret, dat hier als als ten middelpunt dient. Het stelt voor heer Jacob van Driebergen, kanunnik dezer

kerk sinds ruim het midden der 15[e] eeuw: een invloedrijk man, die straks nog opklom tot onderdeken. Mr S. Muller Fz. weet van dezen heer, dat hij ten bate der wetenschap zich een kostelijke boekerij had vergaderd en dat hij deze bij zijn verscheiden aan St Janskerk heeft vermaakt. Dit viel voor omstreeks O. L. Vr. Boodschap van het jaar 1509. Het necrologium dezer kerk getuigt van hem:

»F. 9. Kalend. April. Anniversarium domini Jacobi de Driebergen, hujus ecclesie canonici; obiit 1509.«

Willen we nu het kloeke stuk wat nader opnemen? 't Stelt u niet te leur, als ge uw volle aandacht eraan wijdt. We staan voor een paneel, dat in hoogte een weinig meer heeft dan in de breedte, maar niet ver afwijkt van de Nederlandsche el. De voorstelling is die van een krachtigen zestiger, ten halven lijve. Het vaardig penseel van een deugdelijk schilder heeft hem op dit paneel doen leven. In weerwil van den naderenden ouderdom houdt het gestel kracht genoeg over, en wakker blijft de geest. Zijne bril wordt hier blijkbaar vertoond, om u te beduiden, dat hij zijn belangrijken boekenschat niet onbenut heeft gelaten. Wijsheid, ernst en doorzicht blikken u tegen uit die ongekunstelde tronie: zij teekenen den man van karakter, die rustig op zijn doel placht af te gaan.

Op de lijst van dit tafereel, aan den bovenhoek t'onzer linker, staat in kleuren aangebracht het wapen der Driebergens, gevierendeeld, 1 en 4 op rood drie zilveren zuilen, 2 en 3 op zwart een zilveren leeuw. Verder staat op deze lijst, die blijkbaar herstelling heeft ondergaan met gouden letter geschreven het jaartal 1502, met deze woorden: „Deo prudens xx prosperans xx modestus esto."

Op het tafereel zelf wordt de eerwaardige man ons voorgesteld als dragend in zijn rechterhand eene baanderol, die wijd in het rond kronkelt en te lezen geeft 't geen volgt: „Hoc erit tibi argumentum semper in „promptum situm: Ne quid exspectes amicos, quod tu per te agere „possis. — Anno nativitatis mee 66."

Uit een met ander weten we dus, dat heer Jacob van Driebergen in 1502, toen zijn borstbeeld op dit paneel werd geschilderd, den leeftijd van 66 jaar had bereikt. Daaruit volgt, dat hij bij zijn dood in 1509 was geklommen tot den achtbaren leeftijd van 73 jaar.

Heeft de eerwaarde onder-deken voor zijn verscheiden nog een gunstigen invloed uitgeoefend op het nieuwe leven, dat zich in St Jan kwam vertoonen? De omstandigheden doen het vermoeden. In de prothocollen van St Jans-kerk staat op 2 Juni 1508 geboekt: »Fundatio novi chori facta«. Maar men ging in dit werk niet snel vooruit. In 1519 wist de proost Johan Ingenwinckel van paus Leo X voor den kerkbouw van St Jan een milden aflaat te verkrijgen, die zooveel steun leverde, dat de romp van den nieuwen bouw in 1523 kon worden afgewerkt. (Zie Dodt, *Archief*, III bl. 157, 170 en 173.) In 1538 werd dit choor met een prachtig stergewelf overhuifd.

28 Novemb. 1904. J. H. HOFMAN.

HET KERSPEL HOUTEN

IN ZIJN EERSTE EEUWEN.

Houtens kerk, afgezien van haren bouw uit hout of steen, mag gezegd worden, te behooren tot de zeer oude kerken, die al vroeg een brandpunt van hooger leven voor den omtrek werden.

Evenwel tot de oudste dochters van Sint Willebrord en diens leerlingen mag zij, naar ik meen, niet worden gerekend. Daartoe ligt zij te na bij de stad, vanwaar eens de kerstening uitging. De eerste predikers mogen vol zijn geweest van het vuur des ijvers; ook met de wijsheid hebben zij gewis raad gehouden: deze nu gebood, zich te hoeden voor versnippering en verspilling der krachten. Zoolang het eenigszins kon, heeft men voorzeker van het middenpunt, van Utrecht uit zorg gedragen voor den omtrek.

Zonder twijfel moeten de eerste dochterkerken gezocht worden op een beduidenden afstand van de zetelstad. Had op zulken afstand zich een vaste kern van geloovigen gevormd, die slechts met veel bezwaar van de stad uit kon worden verzorgd, dan moesten er afzonderlijke kerken worden gesticht. Zoo verrezen dan de kerken van Laren in 't Gooi, van Leusden in Eemland, van Doorn of Rhenen in 't Overkwartier.

Eerst als overvloed van geestelijke en tijdelijke middelen ten dienste stond, kon aan Houten, Jutphaas en Zeyst worden gedacht.

Ons wil daarom voorkomen, dat in den tijd van bisschop Balderik, om het midden der tiende eeuw, toen de geslagen wonden heelden en nieuw leven zich ontwikkelde, Houtens eerste kerk moet zijn gesticht. In 960 althans komt zij voor op de lijst der goederen van Utrechts kerk. (De Geer, *Bijdragen.* bl. 350.)

Heel de geschiedenis dier kerk, denken we hier niet weer te geven. We bepalen ons tot vier gedenkstukken uit haar grijze oudheid, die ons bijzonder merkwaardig voorkomen.

In het eerste vinden we het bewijs, dat Houtens kerk daar reeds in bloeiend leven stond onder bisschop Coenraad van Zwaben, die van 1076—99 den stoel van Utrecht bekleedde. Toen immers bestonden de door het kersspel van Houten omsnoerde tienden, die destijds aan Ste Marien-kerk te Utrecht werden geschonken; gevolgelijk had toen ook het kersspel, dat tot snoer diende vasten stand. We hebben daarvoor eene oorkonde, die, ja, eene eeuw of anderhalf jonger is, maar alle kenmerken van echtheid in zich vereenigt. We bedoelen het charter uit de kerstweek van 1226. [1]) Ten genoegen van den lezer geven we hier aanstonds de nadere omschrijving van den tijd waarin deze oorkonde valt.

Het jaarmerk heet 1227; doch als men met Kerstjaren tellende dit neerschrijft in de Kerstweek, de eerste week van zulk jaar, dan duidt het nog op ons

---

[1]) W. Heda kende dit charter reeds en gaf het ons op bl. 202—4 zijner *Historia*, maar zoo gebrekkig, dat het thans gewis niet meer kan dienen. Om iets te noemen, plaatst hij het stuk in 't jaar 1228, hoewel dit op twee plaatsen vloekt tegen den inhoud der oorkonde, die eerst gewaagt van paus Honorius III, reeds gestorven op 18 Maart 1227, daarna van bisschop Otto van der Lippe, die sneefde op 28 Juli 1227.

gewone jaar 1226. Evenwel voor hen die op Kerstmis de jaarwisseling stellen, wisselde de bijgevoegde indictie eerst acht dagen later, op den Jaarsdag, zoodat hier in in de Kerstweek de indictie XIV bleef doorloopen. Verder verluidt het geschied te zijn in het elfde jaar van paus Honorius III, alzoo na 24 Juli 1226, — in het zevende keizersjaar van Frederik II, dus na 22 Novemb. 1226 en in het elfde jaar van bisschop Otto van der Lippe, alzoo na Juni/Juli 1226. Voeg daarbij dat al de proosten en dekens, in de oorkonde aangevoerd klappen met de Kerstweek van het jaar 1226. — Eindelijk zij hier nog bemerkt, dat te dezer tijd voorkomt een Walter graaf van den Goye, dien we in 1225, 26 en 28 vermeld vinden, vermoedelijk een zoon van Willem graaf van den Goye, die in 1190 ons ontmoette, beide, naar 't schijnt, afstammelingen van Diederik Op-Goye, in 1127 als graaf hier genoemd.

Zij hadden wellicht een na ander van Ste Marienkerk de Houtensche tienden in pacht gehad, zoodat zij door het langdurig gebruik ervan den oorsprong vergaten. Zoo kon voornoemde graaf Walter er licht toe komen om aanspraak op het bezit der tienden te maken, gelijk hij straks deed. Het kapittel echter kwam daartegen in verzet, zoodat de graaf gedaagd werd voor de vierschaar van bisschop Otto, die in de Kerstdagen van 1226 tot vonnis streek, dat bedoelde tienden uitsluitend behoorden aan Ste Marien-kerk te Utrecht. Ziehier de oorkonde zooals zij in het oorspronkelijke luidt:

In nomine sancte et individue Trinitatis. Amen.

Otto, Dei gratia Trajectensis episcopus, omnibus Christi-fidelibus salutem in Christo Jesu.

Notum sit omnibus tam posteris quam presentibus quod questio mota fuit capitulo Ste Marie a comite de Goye super decimis parochie de Halten, que proveniunt de villis vel insulis in eadem parochia jacentibus; quas predictus comes asserebat, se tenere jure feodali a nobis, capitulum vero affirmabat, easdem decimas ex largitione fundatoris sui domini Conrardi episcopi ad proprietatem ecclesie pervenisse, usibus canonicorum ad ministrationem prebendarum perpetuo servituras. Et quia capitulum longi temporis prescriptionem allegabat, lata est sententia pro capitulo a prioribus ecclesie Trajectensis et approbata a nobilibus qui presentes erant et a ministerialibus, quorum plurima affuit multitudo: quod capitulum beate Virginis admitti deberet ad probationem quiete et juste possessionis et postea similiter audiri deberet de probatione proprietatis. Igitur cum ad utrumque paratum esset sepedictum capitulum, productis testibus omni exceptione majoribus, diaconis et sacerdotibus, allatis sacrosanctis Ewangeliis sub stola jurare paratis, predictus comes juramenta eis de bona voluntate remisit, et a vexatione ipsorum de omnibus que inter ipsos deducta erant in questionem se deinceps cessare velle constanter asseruit. Itaque hys omnibus rite peractis nos vrede-banno solemniter publicato prefatam ecclesiam in perpetua suarum decimarum possessione confirmavimus. Decime autem super quibus mota fuit questio sunt in villa Halten, Lurke, Westerhem, Osterhem, et ultra Novum dicum [1]) et in quadam insula que dicitur Dennenwert vel Grevenwert, et quecumque decime possunt emergere in parochia de Halten tam de cultis agris quam de incultis. Acta sunt hec anno

[1]) Later eenvoudig *Overdijk* genoemd.

Incarnationis Domini MCCXXVII, indictione XIV, domini Honorii pape anno XI, domini Frederici imperatoris secundi anno imperii sui septimo, regni domini Henrici filii ejus septimo, pontificatus domini Ottonis secundi anno XI, presentibus et attestantibus Theoderico majore preposito, Ludovico S Salvatoris, Wikkero S Petri, Gorswino S Johannis prepositis; Remboldo majore decano, Wolframno S Salvatoris, Hugone S Petri, Giselberto S Johannis, Andrea S Marie decanis; Werenboldo chori episcopo; Gorsuino, Huberto, Remboldo custode, Herimanno, Widekino, Matheo canonicis S Martini; Theodorico, Gozhelino, Reimaro, Wilhelmo Giselberto, Jacobo, canonicis Sti Salvatoris; Nicolao, Herimanno, Theodrico, Arnoldo, Peregrino, Rogero canonicis Sti Petri; Johanne custode, Herimanno, Conrado, Theodorico, Alexandro, Mattheo canonicis Sti Johannis; Brunone, Walthero, Wichero, Heinrico, Christiano, Johanne, Conrado canonicis Ste Marie; nobilibus: Alardo de Buren, Herberto de Leyde, Waltero Spirinck; ministerialibus: Giselberto de Amestelle, Egidio fratre suo, Alberto de Wlven et Alberto filio suo, Arnoldo Louff, Ernesto de Wlven, Hermanno de Worden, Alfero de Renbecke, Amulio de Werde, Everhardo Burchgravio de Muntfort, Henrico de Amersfort, Gerardo de Merlo, Gerardo de A, Henrico Splinter, Stephano de Businghem, Gisekino de Poele, Wilhelmo Schadhe, Nannekino, Gerardo de Curia, Johanne Vechten, Hugone de Halten et Philippo et Pavone, Ernesto de Everdingen et Engelberto fratre suo, Wilhelmo Prois, Ottone Prois, Gerardo Prois, Bernhardo Prois,

---

[1]) De »vidimus« die dit stuk vergezelt zegt voluit: »Anno Domini MCC vicesimo septimo, indictione decima quarta.«

Egidio de Scalcwic, Suedero sculteto et scabinis civitatis, et aliis quam pluribus.

Naar 't oorspronk. perkement, nog voorzien van vier zegels in witachtig was, bewaard in 't archief van Ste Marie te Utrecht. — Vermeulen, Inventaris, n⁰ 74.

Zoo schenen de zaken voor goed beslist. — Doch 's menschen geheugen is en blijft zwak; waarbij dan nog komt, dat het vaak te strijden heeft met de prikkels der hebzucht. Het duurde nauw een halve eeuw, of de oude aanspraken deden zich opnieuw gelden. Weer was het een uten Goye, nu Gijsbert genaamd, die de hand aan de Houtensche tienden sloeg. Gemelde heeren van Ste Marie klaagden daarom bij den bisschop. Deze riep deswegen het algemeen kapittel van Utrecht samen en onderzocht de dingen, mede ten overstaan van gemelden Gijsbert uten Goye. Op 1 Juli 1278 wees de kerkvorst ten eindvonnis, dat de heeren van Ste Marie te Utrecht uitsluitend tot die tienden gerechtigd waren. Zie hier de oorkonde, gelijk zij in *Libro Piloso,* bl. 110, ons bewaard bleef:

Johannes Dei gratia Trajectensis electus universis presbyteris, clericis et laycis, ad quos presentes littere pervenerit, salutem in Domino.

Constitutis in presentia nostra ac totius ecclesie Trajectensis canonicis sive capitulo ecclesie beate Marie Trajectensis ac graviter conquerentibus de Ghiselberto de Goye, quod ipsos super possessione decimarum sitarum in Houthen, Lureke, Westerhem et Dennwert cum suis attinentiis perturbaret ac molestaret eosdem, ipso Ghiselberto presente, communicato prelatorum nostrorum consilio, justitia etiam urgente decrevimus

et decernimus, ipsos canonicos et capitulum Ste Marie in possessione dictarum decimarum cum suis attinentiis libera et quieta a nobis ulterius defendendos. Inde est quod vobis tam presbyteris quam clericis per penam suspensionis et excommunicationis late sententie demandamus, quatinus, quotiens et quando requisiti fueritis, ipsi Ghiselberto et omnibus aliis auctoritate nostra inhibere curetis per penam excommunicationis, ne dictos canonicos sive capitulum super possessione predictarum decimarum perturbare de cetero vel molestare presumat, quominus eis uti libere valeant et quiete; alioquin omnes molestatores et perturbatores monitione trium dierum premissa, quos exnunc sicut extunc in hys scriptis excommunicamus, excommunicatos plublice nuntietis et ab omnibus Christi fidelibus usque ad satisfactionem condignam artissime evitendos. Datum in capitulo in claustro beati Martini Trajectensis anno Domini MCCLXX octavo, in octava Nativitatis Joannis Baptiste. Et quid inde feceritis, singuli rescribetis.

Zie rijksarchief te Utrecht — Liber Pilosus van Ste Marie.

Sinds dien vonden we het kapittel van Utrechts Mariekerk in het ongestoord bezit der hier besproken tienden, welke naderhand dikwijls door de heeren van het Goye in pacht werden genomen.

Er kleefde echter een eigenaardige verplichting aan het bezit dezer tienden. Want de bezitters waren verplicht, Houtens kerspelkerk voortdurend in rak en dak te houden. Twee oorkonden, uit de 14e eeuw ons overgebleven, komen dit getuigen en hebben wel aanspraak om het licht te zien. De eerste is van

30 Maart 1303. [1]) Zij betuigt ons, dat er tusschen de kerspellieden van Houten en het kapittel van Utrechts Ste Marie geschil was ontstaan over de »outerbure« hunner kerspelkerk, welkes onderhoud stond ten laste van het gemelde kapittel, als tiendheffer. Dit werd bijgelegd met de bepaling, dat gemeld kapittel ter kwijting zijner schuld thans zou betalen 25 pond goed gelds, onder beding, dat de Houtenaren in geen dertig jaar weer iets voor het onderhoud hunner kerk zouden mogen vergen. Zie hier het stuk, gelijk het luidt:

Datum per copiam. — .. Officialis curie Trajectensis omnibus presentem litteram inspecturis salutem cum notitia veritatis. — Noveritis quod super dissentione, que fuerat inter capitulum ecclesie Beate Marie Trajectensis ex parte una et inter parochianos ecclesie de Houten ex altera super videlicet tecto sanctuarii ejusdem ecclesie in Houten, quod vulgariter dicitur »outerbure«, expensis dicti capituli suo tempore reparando, inter eosdem est taliter ordinatum; quod prefatum capitulum dabit ymmo dedit ad presens viginti quinque libras denariorum boni pagamenti in subsidium fabrice

---

[1]) Zoo meen ik dat wij de dagteekening in gewonen stijl moeten uitdrukken. Want wij bevinden ons in den tijd dat het huis van Avennes ons kwam vergasten op den Paaschstijl, die, nu ja, als een dronken man langs den weg pleegt te gaan. Mij wil dunken dat bisschop Gui aanvankelijk dezen stijl heeft gevolgd tot de lente van 1310, en dat zijn Officiaal, die dit stuk gaf, hetzelfde heeft gedaan. Want mij komt het vreemd voor, dat een kerkelijk persoon, nog wel 's bisschops officiaal, niet zou weten, dat de Palmzondag geen vigilia heeft. Doch de man heeft ons willen waarschuwen om te denken aan den Paaschstijl en daarom verwezen naar Palmavond. Had hij den gewonen Kerststijl gevolgd, dan had hij gewis zulke vreemdheid moeten vermijden en den dag, 14 April 1302, moeten aanwijzen met »*Tiburtius-dag*,« die hier rechtens in bezit was.

ecclesie prenominate, tali conditione adjecta, quod parochiani dicte ecclesie in Houten, qui pro tempore fuerint, ipsum capitulum de expensis et reparatione tecti sanctuarii dicte ecclesie ad terminum triginta annorum, a data presentium continue subsequentium, quitum et liberum conservabunt; presentium testimonio litterarum roboratarum sigillo Trajectensis curie in testimonium premissorum. Datum anno Domini MCCC secundo in vigilia Palmarum.

Aldus in Libro Piloso, als boven, bl. 244.

Het andere stuk valt een halve eeuw later, op 14 November 1357. Toen was er opnieuw strijd ontstaan over het onderhoud derzelfde »outerbure«. De uitspraak luidde thans, dat het kapittel nu twee en dertig pond goed gelds voor dat doel had te schaffen, doch dat die van Houten in geen dertig jaar weer aanspraak op iets voor hunne kerk zouden hebben. Zie hier hoe het luidt:

Datum per copiam. — Universis presentia visuris nos officialis curie Trajectensis facimus manifestum publice protestando, quod super dissentione, de qua mentio efficitur in litteris nostris, quibus hec nostre sunt transfixe, taliter inter partes in eisdem expressis extitit ordinatum, quod capitulum ecclesie Beate Marie Trajectensis dabit ymmo dedit ad presens triginta duas libras monete communiter in civitate Trajectensi currentis in subsidium fabrice ecclesie de Houten adjecta conditione tali, quod parochiani dicte ecclesie de Houten, qui pro tempore fuerint, ipsum capitulum de expensis et reparatione tecti sanctuarii dicte ecclesie de Houten ad triginta annos continuos a data presentium quitum et liberum conservabunt, harum nostrarum

testimonio literarum; egoque Ghiselbertus dominus de Vianen et uten Goy vera protestor esse premissa, in ipso transfixo expressata; idcirco rogatus sigillum meum ipsi una cum sigillo dicti domini officialis apposui in testimonium eorundem. Datum anno Domini M trecentesimo quinquagesimo septimo, feria tertia post beati Martini hyemalis.

Bewaard in Libro Piloso, ter bovengemelde plaats.

Wat verder over Houtens oude kerk bekend werd, kan de lezer vinden bij van Heussen, *Historia Episcopatus*, I bl. 184 en 555.

28 Novemb. 1904. J. H. HOFMAN.

METTEN IN UTRECHTS DOM.

In zijne galerij van Utrechts Domheeren, bl. 20 bovenaan, heeft de bekende vicaris Wouter Brock aangeteekend 't geen volgt:

Anno XIIII[c]XCIX die XVIII Februari decreverunt Domini quod Matutine deinceps decantabuntur de mane hora quarta et non in media nocte, prout hunc usque diem factum est.

J. H. H.

ANTON. EVERARD. SMORENBURG.

Kent u de waarde van dezen edelsteen? Mij wil voorkomen, dat hij recht heeft om veler oogen te trekken. Hij schiet geen flonkerstralen, die het gezicht haast verblinden; neen hij trekt ons oog door eene bescheiden kracht die bevallig ons boeit en niet aflaat, voor zij heel onze ziel heeft gewonnen.

Een keurgesteente dat aan alle zijden voortreffelijk is geslepen, zoodat alle vlak in hem schittert op verlokkende wijze.

Ik kan dat alles niet in het breede ontwikkelen, maar moet toch even de aandacht er op vestigen.

Aan het altaar een priester vol van vromen eerbied, in zijn heilige handeling als geheel verslonden; op den predikstoel een godsgezant, vervuld met den H. Geest, nu eens leerend, klaar en duidelijk, dan u overtuigend door de kracht der bewijzen, straks in vervoering de ziel aangrijpend en meesleepend.

In den omgang vindt ge hem steeds voorkomend, vroolijk, geestig, immer vol van liefde en door die liefde blijde vreugde om zich verspreidend; op zijne kamer vol van onvermoeiden ijver, — innig vriend der wetenschap, opgevat in den ruimsten zin; een vereerder van alle schoon op welk gebied ook, die in zijne liefde daarvoor meermaals het penseel greep, en wat zijn geest had ontworpen, met vaardige hand op het doek deed leven — die gloeide van liefde voor

den schoonen zang, en in weerwil van den last der jaren zich afsloofde om zijn vaardige kunst ook in den geest van anderen over te storten.

Een man groot van ziel, die nimmer aan zichzelven dacht, althans nooit daarvan sprak, integendeel zichzelven als verborg; 't heeft mij moeite genoeg gekost om afschrift te erlangen van het drietal brieven, dat ik hier kom mededeelen. Een koning in karakter, die tot zinspreuk had: »Doe wel en zie niet om«. Een verheven geest, die van gunst- of eerbejag geen denkbeeld had, die achteraan kon staan met een glimlach op de lippen, even natuurlijk als prijkte hij op het toppunt der eere.

Aldus vertoont zich de man ook in de brieven, welke hier volgen. Tot dusver behield ik ze voor mij alleen, maar acht nu den tijd gekomen, om ze mee te deelen. Doch vooraf ga nog dit:

Sedert den aanvang des jaars 1854 was der eerwaarde heer A. E. Smorenburg missionaris in China. Hoewel eerst bestemd voor den missie-arbeid, werd hij straks naar Peking geroepen, om daar aan het onderwijs zich te wijden op eene school voor jongelingen uit den hoogeren stand.

Onder deze bevond zich ook Tching-Tchang, een jong Christen van uitnemenden aanleg, die straks opklom tot den hoogen post van afgezant des keizers van China, gevestigd te Parijs, gevolmachtigd voor de hoven van Europa. Ruim een kwart eeuw was daarover heengegaan, toen de dingen voorvielen, welke hier onze aandacht vragen.

't'Was in de lente van 1898, toen ZijnEerw. reeds bijna twintig jaar als pastoor te Wijk bij Duurstede werkte. Daar gewerd hem een brief uit Parijs, rue de Sèvres 95,

geschreven door den eerwaarden heer Armand David en gericht aan Monsieur Smorenburg, curé de Wijk bij Duurstede, luidend als volgt:

Cher Monsieur Smorenburg.

Une occasion se présente à moi pour me rappeller à votre souvenir et vous envoyer mes cordiales salutations, comme à celui que j'ai aimé longtems comme confrère et que je continue à estimer grandement malgré l'éloignement physique et moral que les circonstances de la vie ont mis entre nous.

Dernièrement j'ai eu l'honneur imprévu de recevoir la visite de votre ancien élève Li Tching-Tchang ministre de Chine en France. Son Excellence m'a dit qu'elle serait bien aise d'avoir de vos nouvelles et qu'elle vous en demanderait même la première si elle savait votre adresse. — Comme je n'avais pas là votre adresse en ce moment de notre conversation, je l'ai cherchée auprès de nos étudiants venus de Wernthout, et avant de la transmettre à l'Envoyé Impérial (: qui se conserve toujours simple et bon enfant pour nous :) j'ai pensé bien faire en vous écrivant sur se désir bienveillant à l'égard de son ancien professeur et en m'imaginant que vous auriez l'amabilité de le prévenir par une lettre que vous lui adresseriez aussitôt après la réception de la mienne. Vous pourriez bien lui dire que c'est moi qui vous a parlé de lui et que c'est cela qui vous a inspiré la pensée d'envoyer vos salutions à votre ancien élève. — Vous savez sans doute que Tching Tchang a, à Paris, sa femme, qui est la petite-fille de l'horloger Wei, notre voisin du Nanthang (mort maintenant), qui était un homme remarquable par son bon sens. Ils n'ont qu'une fille, qui

doit avoir une douzaine d'années. — Je suis persuadé que Mr Tching Tchang sera enchanté de recevoir une lettre de vous et qu'il s'empressera de vous témoigner lui même sa satisfaction pour votre prévenance et qu' ainsi le plaisir sera réciproque. Malgré son extérieur amer commun, c'est un homme très fin et il s'est conservé bon Chrétien. — Ci inclus une carte de Tching Tchang, pour l'adresse exacte.

Dit kaartje luidt:

Tching Tchang.

Envoyé extraordinaire et Ministre plénipotentiaire de S. M. l'Empereur de Chine.

Paris. 4, Avenue Hoche.

De verraste leermeester volgde aanstonds den wenk van zijn ouden vriend en schreef op 22 April 1898 aan zijn voormaligen leerling een brief, wiens inhoud we niet machtig konden worden, maar die het volgend luidklinkend antwoord uitlokte.

Legation Imperiale de Chine.

Paris, le 24 Avril 1894.
4, Avenue Hoche.

Mon Cher et Réverend Père.

Permettez moi de vous exprimer la plus vive joie que j'éprouve en recevant votre si estimable lettre du 22 Avril, qui me reporte à plus d'un quart de siecle en arrière, avec le souvenir si doux, que j'ai conservé de vous pendant votre séjour à Peking. Je puis vous dire en tout sincerité que, de l'avis unanime des survivants de vos élèves, vous n'avez jamais été remplacé, comme instruction, dévouement, caractère et toutes les qualités qui vous distinguent. Aussi depuis votre départ de Peking pas un élève n'a été

formé par vos successeurs. Quand je vous dis, que les autres institutions n'ont pas été mieux dirigées, vous avez l'explication de tous les malheurs de mon pouvre pays, qui a dêpensé des milliards pour sa defense et l'instruction moderne en pure perte.

Il faudrait un volume, si je vous racontais tout ce qui m'est arrivé depuis trente ans. Il suffit de vous dire que 'ai été mêlé à toutes questions qui ont surgi entre la China et l'Europe depuis l'affaire de Tientsin en 1870, jusqu'à celle de Pamir. J'ai été quatre fois en Russie, deux fois en Allemagne et en Angleterre, une fois en Amérique. J'ai entre temps appris l'anglais et l'allemand, qui m'ont été tres utile pendant toute ma carrière.

Bien que j'ai été plusieurs fois à la Haie, je n'ai pu trouver votre adresse et c'est par hasard en causant avec Mr le Pére David, que j'ai su que vous êtes en Hollande. Je connais Mr le professeur Schlegel qui a été récemment à Paris. Si vous y venez, je serai bien heureux de vous recevoir. Ayant l'intention de faire un voyage cet été avec ma femme et ma fille je serai bien aise de leur montrer la Hollande et de vous les présenter. Naturellement elles sont au courant des rapports, que nous avons eus autrefois et de toutes les péripéties, qui suivirent mon admission à l'ecole du Tsongli-Yamen.

Vous avez parfaitement raison de dire, que tout vient d'en haut. Ma propre expérience m'en donne la conviction la plus absolue. Aussi toute ma conduite est elle reglée selons les principes de notre Sainte Religion, qui, quoi qu'on en dise en Europe, restera le dernier mot de tout l'univers.

Ma femme et ma fille se joignent à moi pour vous

présenter nos respects et vous demander votre benediction.

(get.) M. TCHING TCHANG.

(Adres):

Monsieur A. E. Smorenburg, curé à Wijk bij Duurstede en Hollande.

Naar het eigenhandig schrift van gemelde Zijne Excellentie den gezant van China's keizer.

Deze brief — ieder zal het begrijpen — werkte als eene verjongingskuur op den grijsaard, die reeds 72 jaren torschte, maar nog immer gloeide van liefde voor China en zijne Christenen. Zijn boezem vatte weer vlam, zoozeer, dat ze hem naar Parijs voerde, om daar nogmaals te beproeven, wat hij kon doen voor het heil van zoo velen, die hem aan het hart lagen.

In de volgende Zomermaand zond hij bericht daarvan aan China's hoogen gezant, dezen meedeelend, dat hij in de tweede week der Oogstmaand naar Parijs zou sporen om er met Zijne Excell. een onderhoud te te hebben. Een spoedig daarop gevolgd schrijven gaf kond, dat de bezoeker welkom zou zijn en op 10 Augustus e. v. werd ingewacht.

Ook dit schrijven kunnen we hier naar het eigen handschrift nog meedeelen. Het luidt:

Legation Impériale de Chine.

Paris, le 3 Juillet 1898.
4, Avenue Hoche.

Mon Révérend Père.

Je suis tres heureux d'appendre votre prochaine arrivée à Paris et vous prie de me faire le plaisir de déjeuner chez moi le Mercredi 10 Aout, en venant vers 11 heures. Monsigneur P. Francois Tagolla, provicaire Apostolique du Chansi et Mr Armand

David seront des notres. En attendant le plaisir de vous voir, je vous présente, mon Reverend Pére, l'hommage de mes respects.

(get.) TCHING TCHANG.

Met hoog gestemde ziel aanvaardde de grijsaard zijn verre reis.

We mogen wel vertrouwen, dat zijn edel pogen niet beschaamd zal zijn.

Ter gedachtenis van zijn Hoogeerwaarde volgen hier nog eenige regels. — Anton Everard. Smorenburg, zoon van Antonius Sm. en Maria Kolkschoten, werd geboren te Soest op 14 Januari 1827. Zijn eerste opleiding ontving de knaap van den ouden heer pastoor, Martinus van Dijk. De kinderschoenen ontwassen ving hij zijn lagere studiën aan te Oudenbosch en zette sedert de heropening van het Culemborger Seminarie die studiën aldaar voort onder de leiding der E.E. Paters Jesuieten. Straks toog hij voor de hoogere studiën naar Warmond. alwaar de Hoogeerwaarde Francisc. Jacob. van Vree de hoofdleiding had. De 17 Augustus van het jaar 1851 zag hem op den huize Duinzigt tot priester wijden. Van 10 Octob. in dat jaar stond hij als kapelaan te Meydrecht en daarna te Hoogland tot 15 November des volgenden jaars. Op Sint Nicolaas daaraanvolgende trad hij te Parijs in de orde der Lazaristen om aan de Kathol. Missiën zich te wijden. Volgde daarop een noviciaat van tien maanden. Den 10 Octob. 1853 mocht hij de reis naar China aanvaarden. Op die reis trof hem veel tegenspoed. In de lente van 1854 kwam hij te zijner bestemming. Na eenig vertoef aldaar erlangde hij op Allerheiligendag zijne zendingsbrieven voor Pé-chilie, de noordelijke provincie. In 1861 werd hij naar Peking, de hoofdstad, gezonden, waar hij aan het hoofd eener Fransche school kwam te staan. Hier verbleef hij tot 1869. Straks naar het vaderland teruggekeerd, stond hij eerst een wijle als pastoor te Breevoort en sinds 15 Januari 1879 te Wijk bij Duurstede. Met het einde van 1900 bekwam hij eervol ontslag en overleed, na 3 jaren rust, op 5 Januari 1904.

28 Novemb. 1904. J. H. HOFMAN.

DELDENS OUDE KERK.

Deze is na die van Oldenzaal en Ootmarsum een van Twente's oudste heiligdommen. Voorheen was zij Gode onder aanroeping van den H. Blasius gewijd. Met hare drie schepen treedt zij ook thans nog kloek te voorschijn. In het westen leunt zij tegen een zwaren stompen toren. — We gaarden, en deelen hier meê de berichten, welke het grijze verleden ons over haar naliet.

Het eerste stellige naricht is van het jaar 1118. Toen kwam de hoogwaardige Godebald, bisschop van Utrecht, ons betuigen, dat hij Dhelden en Aneschede, twee kerspels in Twenthe, beide tot des bisschops beschikking staande, ofschoon Dhelden de meeste voordeelen afwierp, had weggeschonken aan St Pieterskerk te Utrecht. [1])

Over eerstgenoemde kerk vernemen wij dan verder, dat zij op 5 Februari 1216 nog onder St Pieterskerk behoorde, en als zoodanig door Paus Innocentius III werd bevestigd. [2])

Bijna tachtig jaren bleef deze toestand voortduren: toen kwam er verandering. Want op 15 Mei 1294 heeft het kapittel van St Pieter te Utrecht bij toedoen van bisschop Jan II van Zyrik voor de som van 300

---

[1]) Lindeborn, *Historia episcopat. Daventriens.*, bl. 195.

[2]) v. d. Bergh, *Oorkondenb. van Holland en Zeeland*, I n[0] 250.

ponden Utrechts aan deken en kapittel van Deventers hoofdkerk overgedragen de grove en smalle tienden van Delden met hun toebehooren.

De volgende oorkonde betuigt het ons:

Universis tam presentibus quam futuris, presentia visuris et audituris, Johannes Dei et Apostolice sedis gratia episcopus Trajectensis, salutem et rei | geste cognoscere veritatem.

Ad notitiam omnium et singulorum volumus pervenire, quod dilecti nobis in Christo .. prepositus .. decanus et capitulum ecclesie Sancti Petri | Trajectensis, unanimi consilio et consensu expresso eorumdem omnium ad hoc accedente, utilitate ac melioratione ecclesie sue prospecta, decimam majorem et minutam | in parochia Delden cum omnibus suis mancipiis, pertinentiis, juribus, appenditiis et utilitatibus quibuscumque, sicut eas ecclesia ipsorum hactenus possedit, nulla penitus exceptione facta, per manum et consensum nostrum expressum vendiderunt venerabilibus viris decano et capitulo ecclesie Daventriensis pro trescentis libris denariorum in Trajecto usualium, quos dicti decanus et capitulum Daventriense prefatis .. preposito, .. decano et capitulo Sancti Petri tradiderunt et deliberaverunt plene in pecunia numerata, in emptionem prediorum vel reddituum annalium ab eisdem .. preposito, .. decano et capitulo Sancti Petri convertenda. Et in eosdem decanum et capitulum Daventriense quicquid juris in premissis habebant, integraliter, transtulerunt; renuntiantes expresse exceptioni doli mali, actioni in factum, conditioni sine causa et ex injusta causa, non numerate pecunie, et quod possent dicere se et ecclesiam deceptos fore et in integrum restitui

posse, vel etiam contractum ipso jure nullum esse, et quod possent dicere contractum hujusmodi absque cause cognitione et decreti interpositione factum, et generaliter omni exceptioni competenti vel competiture ac juri dicenti, generalem renuntiationem non valere, et cuicumque alii auxilio juris canonici vel civilis, per quod effectus presentium infringi posset vel quoquo modo impediri. Et nos .. prepositus, .. decanus et capitulum Sancti Petri Trajectensis predicti recognoscimus expresse, dictam venditionem unanimi consilio et consensu omnium nostrum per manum et consensum reverendi patris domini nostri .. Johannis episcopi Trajectensis per nos factam esse per omnia sicut superius est expressum.

In quorum omnium testimonium et munimen perpetuum nos Johannes episcopus Trajectensis predictus sigillum nostrum, et nos .. prepositus, .. decanus et capitulum Sancti Petri Trajectensis sepedicti sigillum ecclesie nostre una cum sigillo domini nostri .. Johannis episcopi Trajectensis presentibus litteris duximus apponendum.

Actum et datum in civitate Trajectensi anno Domini milesimo ducentesimo nonagesimo quarto, sabbato post Servatii.

Naar 't oorspr. perkement in 't archief der stad Deventer, gemerkt met n⁰ 1272, nog voorzien van twee uithangende zegels in grauw en groen was. Op den rug stond met een oude hand geschreven: »Emptio ecclesie de Delden cum suis pertinentiis.« Dit opschrift echter is valsch; zou zelfs op simonie uitloopen. Ter verhoeding hiervan werd op denzelfden 15 Mei een tweede oorkonde uitgegeven, waarbij het recht tot

vergeving van Deldens kerk, dat met het tiendrecht samenhing, om niet aan het Deventer kapittel werd overgedragen. Zie *Bijdragen tot de Geschied. van Overijssel,* VI, bl. 121—2. In het vervolg echter moet in dit vergevingsrecht verandering zijn gekomen; want naar luid der getuigenis van Deldens pastoor stond in 1571 deze kerk ter vergeving aan den paus of den aartsbisschop en sinds dien aan den bisschop van Deventer.

Daarna, op 15 October van 't zelfde jaar 1294, komen deken en kapittel van St Pieter te Utrecht betuigen, dat zij van Deventers kapittel ontvangen hebben de som van 330 ponden Utrechts, als koopsom voor de tienden van Delden, die met de kerkgift aldaar samenhangen, luidend zooals hier volgt:

Universis presens scriptum inspecturis, nos G(hiselbertus). Dei gratia decanus et capitulum ecclesie beati | Petri Trajectensis, notum facimus et tenore presentium lucide protestamur, quod nos recepimus et | in hys scriptis recognoscimus, nos recepisse a venerabilibus viris decano et capitulo ecclesie Daventriensis per manus discreti viri domini Anthonii eorum concanonici trescentas libras et triginta libras protempore legalium denariorum in civitate Trajectensi in parata pecunia, ratione libere venditionis sive translationis decime majoris et minute, nec non juris-patronatus ecclesie de Delden cum omnibus juribus, pertinentiis nec non appenditiis ejusdem Ecclesie de Delden quibus dictam ecclesiam consuevimus possidere.

In cujus rei testimonium dedimus eisdem presentem litteram sigillo nostre ecclesie nec non sigillo venerabilis viri domini .. Abbatis monasterii Sancti Pauli in

Trajecto firmius roboratam; et nos Abbas predictus sigillum nostrum ad preces Decani et capituli ecclesie beati Petri predicti presentibus apposuimus in testimonium premissorum. Datum anno Domini MCC nonagesimo quarto, in crastino Calixti pape.

Naar 't oorspronk. perkement bewaard in het archief der stad Deventer onder n⁰ 1150, m. nog voorzien van twee zegels in groen was, dat van St Pieter erg weggebrokkeld, dat van St Pauwels nog vrij gaaf. Op den rug heeft een oude hand neergeschreven:

»Quitancia capituli Sancti Petri de pecunia eis soluta per capitulum Daventriense et de translatione juris de ecclesia in Delden ad capitulum Daventriense.«

Aan de heusche goedheid van het achtbaar bestuur der stad Deventer, 't geen ons zeer welwillend tegemoet kwam, danken we, dat we van deze en meer andere belangrijke oorkonden afschrift konden nemen. Onze innige dank daarvoor zij hier openlijk betuigd.

Om dezen tijd — dit zij hier aanstonds bemerkt — lag het oude Delden niet daar waar het thans zich opdoet. Voor Mr J. W. Racer [1]) bleef die ligging een geheim: »geen blijk of schijn — dus zegt hij — wordt er gevonden, waar het oude Delden gelegen was.« Doch de achtbare J. Geerdink [2]) meent ons de plaats te kunnen aanwijzen en zegt, dat het lag ongeveer duizend passen bezuiden de huidige stad. Daar echter stond men bloot aan vele vijandelijke aanvallen, die den vooruitgang der bewoners verhinderden; ofschoon deze den moed niet opgeven.

In den aanvang des jaars 1322 blijkt, dat zij, althans

---

1) Overijss. Gedenkstuk. V bl. 186.

2) Geschiedenis van Twenthe, bl. 356.

voor een deel nog hoorigen waren (homines nostri habitatores in villa de Delden); maar zij bezaten toch reeds hunne dorpsmeent onder de leiding hunner schepenen. Bij toedoen dier schepenen verkregen zij in de Louwmaand des genoemden jaars van bisschop Frederick van Zyrik vergunning om hunne huizen, verblijven en woningen over te brengen naar de stede Nije-Delden, nu onlangs omgraven, en zulks met behoud van hun vroegere voorrechten, zoowel als van de aanspraken des bisschops. [1])

Deze overhuizing heeft blijkbaar vrucht afgeworpen, zooveel, dat een dozijn jaren later, op 26 Juni. 1333, bisschop Jan van Diest zich liet bewegen, om aan Delden te verleenen volle stadsrechten, geschoeid op dezelfde leest als Oldenzaal toen bezat. [2])

Als we nu over het kerspel rondzien, dan vinden we, behalve Hengelo en Borne, die reeds vroeg van de moederkerk waren gescheiden, op de aangeduide jaren onder Delden de volgende erven en goederen vermeld:

1305 't Huis Brugcate in Zolde (Wolde);

1329 't huis Odewinen;

1333 't huis te Zeghorn in Aselo;

1380 Tyghuys in Bentlo, — Ymming, Spynkeling en Volkering in Wedehoen, — 't goed Ecgherinc in Beckum. — Smedinc in Bente(lo), — 't huys Meynsing, en Bosewinkele in Henghevelde, — Wostinc in Woelde, tiend over de twee Noertmolen, — Wicbertinc in Wedehoen, — Hoyerinc bij 't dorp Delden, — Reymeldinc, Varenbroeke, Godebertinc, Gherdinc en Rutler

---

[1]) Racer, Overijss. Gedenkstuk. V, bl. 285.

[2]) a. w. bl. 286.

in Delderbroek, — Almerinc bij 't dorp Delden, — 't goed ter Duse (Dues) in Wedehoen, — Custhusen in Bentlo, -- Geerdinc in Wolde, — 't huis ten Thye in Delder-kerspel, — den Boencamp in 't kerspel Delden, — Hademerinc en Laendinc in Beckem, — 't goed Weghere in Henghevelde, — Breyenveld en Hasencamp in Delder-broek, — Berchus, Overringh en Assingh in Delder-esch, — Ickershove in de stad — Hertgherinc in Delder-kerspel, — Otterschoten in 't kerspel Delden, — Johanninc in Henghevelde, -- Vluttert en Beyminc in Delder kerspel, — de hof te Benthele, — de hof te Azele;

1383 't goed Hachmolen in Bentlo;

1384 't goed Wilmync, 't Nyehuys en Kiemeringmoele in Bentlo;

1385 't goed Nyenhuys in Beckem:

1395 't goed Hoygering in Delder-kerspel;

1403 Wuestinc en 't Segher in 't kerspel Delden;

1429 Lansing in Woolde en Willeming in Azele;

1444 erf Hademink en erf Loninck in Beckem;

1457 Conrading, Schuring en Wegereve in Henghevelde, — de Duys (Dues) in de Wederstege. [1])

Verder zij hier nog vermeld dat in 1452 op kermisdag (30 October) de stad Delden door een geweldigen brand werd overvallen, zoodat zij bijna geheel in asch neerzonk. Een dergelijk lot heeft 130 jaren later het ongelukkige stedeken nog tweemaal geteisterd; op 28 Juni 1583 en op 1 Juli van het volgend jaar werd het

---

[1]) Het groote meerendeel dezer opgaven werd ons verstrekt door het rijksarchief in Overijssel (zie het *Register* daarop) en door Mr S. Muller Fz., *Registers en Rekeningen* 2e deel.

door den baldadigen moedwil van het Staatsche krijgsvolk uitgeplunderd en plat gebrand. [1])

Delden bezat weleer ook zijn gasthuis, Sinte-Annenhuis genaamd, gesticht door Johan van Twickel den ouden, die sinds Januari 1494 als drost van Twenthe voorkomt. [2]) Evenwel met het jaar 1494 zijn we niet geheel aan het begin der stichting: want op Sinte Petronellen-dag van het jaar 1485 vinden we, dat Roelof van Beverveurde, 's bisschops huismaarschalk, aan den Prior van Albergen vermaakte het erf en goed Kemenering in Dulder; en hierbij heeft gemelde prior bemerkt, dat de making was geschiedt «ad usus hopitalium in Delden, Goor et Enschede. [3])

Uit de rij van Deldens oude pastoors, hoe groot deze ook zij, mochten we slechts een drietal ontmeeten:

a. Lubbert Weusthof, pastoor alhier in 1441, toen hij de Magdalen-vicarie in de Berg-kerk te Deventer hielp stichten. [4])

b. Herman Reyger, hier zielzorger op 21 Maart 1504 toen Deldens Lieve-Vrouwe-altaar werd gesticht of van nieuws berent. Twee priesters, op 16 Januari 1487 vicarissen dezer kerk, de heeren Hendrik en Johan Reyger schijnen oudere broeders van den pastoor te zijn. [5])

c. Joannes Laerhuys, hier pastoor in 1571, zag weldra de wolven over zijne kudde heenvallen, doch hield zich kloek genoeg; in 1602 evenwel moest hij wijken

[1]) Zie Moonen, *Chronijcke*, bl. 126 en 128, Kronijk van 't Hist. Genoot. XIX bl. 253.

[2]) Rijks-archief in Overijssel, V bl. 2.

[3]) Archief van Overijssel, IV, bl. 426.

[4]) Lindeborn, *Histor. Episcopat. Daventr.* bl. 92.

[5]) Archief van Overijssel, IV, bl. 464 en V bl. 188.

voor het geweld van de mannen der »Christelijke historie«.[1])

Zooals bekend is, prijkte Deldens kerk in het laatste vierdel der 16e eeuw met een krans van acht vicarien, waarvan we het volgende overzicht geven:

1. Die van *het H. Kruis*, vergeven aan den zoon van Diederik Engelkens richter in Delden, die op studie was en stond voor den last van 2 H. Missen ter week, waarvan slechts eene werd opgedragen door heer Hendrik Martensz.

2. Van *O. L. Vrouw en den H. Antonius*. Deze vicarie moet reeds vroeger hebben bestaan en zijn genoten door heer Jan ter Bruggen, die op 21 Maart 1504 haar van nieuws met goederen berentte; doch eerst op 30 Juni 1515 werd de nieuwe stichting bevestigd door bisschop Frederik van Baden.[2]) Deze vicarie was gehouden tot drie H. Missen ter week en werd in 1571 genoten door den heer Herman ter Brugghen, die naar eisch op zijne standplaats verbleef.

3. Van *Sint Jan den Evangelist*, bezeten door den zoon van Jan Schulten in dienst bij den heer van Raesfelt op Twickel; de vicaris was gehouden tot drie of vier H. Missen ter week. waarvan twee door heer Jan Martensz. werden gelezen.

4. Van *Sint Mathijs Apostel*, met den last van 4 H. Missen ter week, werd bezeten door heer Anthonys van Twickel, die te zijner standplaats vertoefde.

5. Van *Sint Nicolaas*, verplicht tot 4 H. Missen, was in bezit bij heer Gerrit Verheyden, die te zijner standplaats verbleef.

---

[1]) Overijssel. Almanak, 1841 bl. 119, Acta Visitat. Diocesis Daventr. bl. 92, J. Geerdinks *Geschiedenis van Twenthe*, bl. 359.

[2]) Archief van Overijssel, V. bl. 188, 308.

6. Van *Sinte Cathrijne* werd bezeten door heer Gerrit Kerstgens, die te zijner standplaats zich onthield. — Al deze zes vicarien stonden ter vergeving des heeren van Twickel.

7. Van *de H. H. Drie-Koningen*, ter vergeving staande van de erven Bruggemans, werd bezeten door heer Evert Korten, te zijner standplaats aanwezig.

8. Van *Sint Anna*, bezeten door heer Egbert Nitert officiaal te Oldenzaal, is gehouden tot 2 H. Missen in de week, die geschieden door heer Hendrik Martensz.; het vergevingsrecht komt toe aan de freule van Averhagen.

Ten slotte zij hier nog bemerkt dat Deldens oude kerk in 1571 een jaarlijksch inkomen had van ongeveer 60 gulden en dat haar kerkbestuur toen bestond uit Hendrik Barbiersen, Gerrit Beminck uit Woolde, Harmen Franest uit Oelen, Willem Bromere uit Beckum, Jan Maiszman uit Bentloe en den Meijer van Wedehoen. [1])

28 Novemb. 1904. J. H. HOFMAN.

[1]) Hattink, Acta Visitationis Dioecesis Daventr. bl. 92—5.

De Torenwachter in St Salvator.

1555.

In de Salvators-kerk, waar oudtijds de zetel stond van Utrechts Hoogw. Bisschop, restten immer nog vele belangrijke overblijfselen, die aan den vroegeren tijd herinneren en daarom steeds merkwaardig zijn. Zoo vond men er onder de bedienden der kerk naast den Schout, den orgelist enz. ook den torenwachter vermeld: zie dit *Archief*, III bl. 135 en 156. In de Buerkerk, ja, pleegt men zulk een man wel aan te treffen, maar in Sint Salvator bleef hij zoowat een onbekende.

Onlangs echter mochten wij in de verstrooide stukken van Ste Marie, bundels en boeken n⁰ 110, eene acte aantreffen, die over dit ambt een gewenscht licht verspreidt. Zij dagteekent van 27 November 1555 en luidt als volgt:

Die Mercurii vicesima septima mensis Novembris anno XV^cLV, coram venerabilibus dominis magistro Nicolao Ruysch vicedecano, Schetter, Knoep, Rudde aliisque dominis capitularibus capitulariter congregatis, constitutus personaliter Henricus Sti Huberti clericus; qui, dum alias dicto capitulo per dictum venerabilem dominum Ruysch utpote canonicum et thesaurarium hujusmodi ecclesie ad deserviendum officio campanarii sive custodie supra turrim nominatus et commendatus

extitit, petiit se admitti per dictos dominos de capitulo ad possessionem illius: qui siquidem domini, recepto primitus ab eo juramento solito, de eo videlicet quod erit dictis venerabilibus dominis decano seu vicedecano et capitulo fidelis et obediens in suis officio et servitio atque onera illius sibi incumbentia diligenter et fideliter supportabit, quodque suum habebit dormitorium supra turrim continuum, nisi excuset necessitas, et faciet juxta quod officium ipsius postulat et requirit; quo prestito in forma solita juramento, dicti venerabiles domini admiserunt eundem ac mandarunt sibi ad capiendum stallum suum in choro apud pulpitum choralium, et sic faciendo et cantando suas promerebit presentias juxta consuetudinem ecclesie.

Actum in domo dicte ecclesie S. Salvatoris tempore prenominato, presente me:

(get.) Jo. Medenblick notario.

Naar 't oorspronkelijk papier, waarop ter rugzijde bemerkt stond:

Campanarius.

Nota, quod dominus Henricus Dopper (?) a me aliam cedulam huic similem recepit die XVIII Martii (15)58; et fuit admissus ad istud officium prestito juramento.

Voor trouw afschrift van dit alles getuigt:

28 Novemb. 1904. J. H. HOFMAN.

ALTAARWIJDING

IN DE KAPEL OP DEN EMMIKHUIZER-BERG.

Ymmichhusen, later vervloeid tot Emmikhuizen, was oudtijds een leengoed in Eemland, dat in der tijd van de Gaasbeker heeren in leen werd gehouden. Er bestond toen ook een geslacht, dat zijn naam voerde van dit goed, zooals het Gaasbeeksche leenboek op 8 Septemb. 1430 doet zien.

Verlangt u nadere aanwijzing, sla dan de kaart van Eemland op: tusschen Renswoude en Venendaal vindt u daar vooreerst het gehucht of goed Emmikhuizen, daarna meer zuidwaarts, in de venen vooruitschietend, ook den Emmikhuizer berg.

Voorheen had deze laatste behoord aan pater Petrus Sas, sinds 1525 de hoogeerwaarde Prior der Carthuizers van Bloemendaal bij Utrecht. Hij had er eene kapel gesticht, Sint Salvator ter eere, en droeg straks ook zorg voor de wijding van het altaar, dat er was opgericht. Daarom toog de hoogeerw. Laurens Hertoge wijbisschop van Utrecht op St. Servaesdag van het jaar 1535 naar den Emmikhuizer-berg, om met goedvinden van den elect Jurrien van Egmond er de hooge wijding te verrichten. Op 29 Mei van dat jaar gaf zijne Hoogwaaadigheid daarover eene oorkonde uit, die ons bewaard bleef en luidt als volgt:

Universis et singulis Christi-fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in Domino sempiternam.

Ut fidelium mentes ad opera caritatis citius | inducantur ac tanto salubrius animarum suarum salutem procurent, notum facimus omnibus Christi-fidelibus, quod anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo | tricesimo quinto, die vero XIII mensis Maji, ipso scilicet die Sti Servatii, de beneplacito reverendissimi in Christo patris ac domini domini Georgii de Egmondt, Dei et | Apostolice Sedis gratia electi ac confirmati ecclesie Trajectensis, per reverendum patrem ac dominum, dominum Laurentium Hertoge eadem Sedis gratia episcopum Ebronnensem ac suffraganeum Trajectensem, consecratum fuit altare in capella sancti Salvatoris in monte Ymmichhusano, quam ibidem fundavit venerabilis pater dominus Petrus Sas prior Carthusiensium prope Trajectum, in honore sancti Salvatoris ac beatissime Marie Magdalene, Ste Agnetis virginis et martiris et omnium sanctorum; cujus altaris dedicationis festum celebrabitur singulis annis ipso die sancti Servatii. Cupientes igitur ut capella sive altare sancti Salvatoris congruis frequentetur honoribus et a Christi-fidelibus jugiter veneretur ac in suis structuris et edificiis debite reparetur, conservetur ac manuteneatur, nec non luminaribus, ornamentis ecclesiasticis et rebus aliis divino cultui necessariis, decenter muniatur, utque Christi-fideles eo libentius devotionis causa ad capellam predictam sive altare confluant et ad reparationem, conservationem, manutentionem, munitionem hujusmodi manus promptius porrigant adjutrices: Nos igitur Laurentius Hertoge episcopus Ebronnensis ac reverendissimi domini Georgii electi ac confirmati in pontificalibus vicarius generalis, ipsius domini prioris Petri Sas supplicationibus

inclinati, omnibus Christi-fidelibus, prout premittitur, in diebus patronorum et dedicationis devote visitantibus ac elargientibus, et quotienscumque hoc idem fecerint, de Dei omnipotentis elementia confisi, ex parte reverendissimi domini electi et confirmati predicti quadraginta dies, ac de ejusdem reverendissimi beneplacito ex parte nostra etiam XL dies indulgentiarum in Domino relaxantur.

. In quorum fidem et testimonium premissorum presentes litteras sigilli nostri appensione signoque nostro manuali communivimus. Datum et actum Trajecti in monasterio sancte Agnetis ordinis Regularium anno quo supra, die vero vicesima nona mensis Maji

(get.) DUCIS.

Naar 't oorspr. perkement met een goed bewaard zegel in rood was. In zijn schild voert het onder meer drie harten. Het randschrift luidt: S(igillum) D[ni] Laurentii Hertoghe ep(iscop)i Epron(nen)sis. — Op den rug stond met een oude hand geschreven: Litterae consecrationis et indulgentiarum altaris in Capella de Ymmichusen, per reverendum patrem et dominum, dominum Laurentium Ducis, episcopum Ebronnensem ac suffraganeum Trajectensem. — Bewaard in het archief der provincie Utrecht.

Pater Petrus Sas was een zoon van Gerrit Sas civis Trajectensis en van Agatha diens gade. Hij overleed in 1540. (Histor. Genoot. *Bijdragen,* IX bl. 156, 377 en 378.

28 Novemb. 1904. J. H. HOFMAN.

ACTA DER PROPAGANDA

OVER DE HOLLANDSCHE MISSIE, VAN 1622 TOT 1698.

De aanstonds volgende archivalia werden door mij ten jare 1889 verzameld en opgeteekend in het toen nog met groote vrijzinnigheid opengestelde archief der Propaganda te Rome, uit de zoogenaamde »*Acta S. Congregationis de P. F.*«

Wat hieronder te verstaan? De afschriften van het officieele protocol, dat bij of na iedere zitting door den secretaris werd opgemaakt. Dit protocol bevat zoowel een kort referaat over de in iedere zitting ter tafel gebrachte ambtelijke stukken als het daarop gevolgde besluit der Congregatie, m. a. w. zoowel een beknopte samenvatting van het schriftelijk en mondeling rapport, dat door den als referent over een bepaalde aangelegenheid optredenden Kardinaal bij de Congregatie is ingeleverd, als het dientengevolge van de Propaganda uitgaande antwoord of *Rescriptum*. Gewoonlijk begint het protocol met te zeggen, op welke plaats en wanneer de zitting werd gehouden, of Z. H. de Paus erbij tegenwoordig was, en welke kardinalen haar bijwoonden. Dan komen de verschillende referaten, die ieder hun eigen nummer hebben, naar de volgorde, waarin ze ter tafel gebracht zijn.

Vermoedelijk liet de secretaris aan het einde van ieder jaar het door hem opgemaakte protocol door een zijner ondergeschikte beambten overschrijven, en deze

afschriften werden dan, voor een bepaald aantal jaren, in afzonderlijke 4° deelen gebonden. Zoo loopt het eerste deel van 1622 tot 1625; sindsdien vormt tot 1650 nagenoeg elk tweetal jaren één deel, en daarna heeft ongeveer ieder jaar zijn eigen deel, zoodat de geheele serie, die tot heden nog altoos wordt voortgezet, ruim 260 deelen zal bedragen.

Achter elk deel bevindt zich een Index, die met een paar woorden — dezelfde als die bij wijze van »Sommario« op den rug van het origineele stuk en op den rand van het betreffende referaat zijn aangeteekend — den hoofdinhoud en de signatuur (fol. en n°.) van de behandelde quaestie's weergeeft. Naast dien Index wordt *in margine* het land genoemd, waarop het referaat betrekking heeft, en dikwijls ook met een slagwoord de hoofdinhoud aangeduid, bijv.: *dispensatio*, of: *haeretici* enz. Al deze namen van landen, bisdommen en steden, en evenzoo àl deze slagwoorden zijn ten slotte alphabetisch gerangschikt tot een dubbel register, van plaatsnamen en van zaken. Het register van plaatsnamen was voor mij een gemakkelijke wegwijzer, om te vinden wat van mijne gading scheen. Doorgaans stond dit alles gesignaleerd onder: *Hollandia*, terwijl enkele malen ook iets aangetroffen werd onder: *Belgium, Frisia, Philippensis* enz.

Naderhand stelde het archiefpersoneel, uit deze Indices aan het slot van iederen band, te samen den zoogenaamden »Indice generale,« en wel een dubbelen. Nl. een algemeenen Index naar de *plaatsnamen:* »secondo ordine di località« (deze ten deele [1]) in 't Latijn), en bovendien nog een naar de met een slagwoord aan-

[1]) Tot 1657; vgl. *Archief* XXVII, bl. 361—362.

geduide *zaken:* »secondo ordine di materie« (deze in 't Italiaansch). Beide algemeene Indices zijn wederom voor een bepaald aantal jaren in afzonderlijke deelen gebonden, waarvan elk over tot 20 en meer jaren loopt. [1])

Van den »Indice generale« volgens plaatsnamen, voor zoover hij betreft de kerkgeschiedenis van geheel ons vaderland en de Nederlandsche koloniën, hebben wij tot 1829 zorgvuldige uittreksels te danken aan dom Willibrord van Heteren O. S. B. en aan professor Dr. P. J. Blok, die ze in dit *Archief* [2]) publiceerde.

De thans volgende publicatie der eigenlijke *Acta* strekt evenwel haar terrein niet zoover uit, maar beperkt zich — overeenkomstig den aard van dit tijdschrift — tot de »Hollandsche Missie« in den engeren zin des woord. Derhalve zijn de stukken, die op de twee zuidelijke provinciën — als behoorende onder het Apostolisch Vicariaat van 's Hertogenbosch of onder het voormalige bisdom van Roermond — en doorgaans, op weinig uitzonderingen na, evenzoo die op de Nederlandsche koloniën betrekking hebben, hier niet opgenomen.

Of onze reeks aktestukken dan bepaaldelijk voor »de Hollandsche Missie« volledig mag worden genoemd? Op deze vraag zou ik gaarne een bevestigend antwoord geven; maar omstandigheden, van mijn goeden wil onafhankelijk, hebben zulks niet veroorloofd. Van 1622, toen de Propaganda door paus Gregorius XV werd opgericht, tot 1644 laat de volledigheid dezer reeks — altoos met de noodige, boven aange-

---

1) Vgl. het opstel van Dr. A. Pieper: »Das Propaganda-Archiv,« in de *Römische Quartalschrift* Bd. I (1886) S. 88 f.f.

2) Deel XXVII blz. 329 v.v.; Dl. XXVIII blz. 38 v.v. en 169 v.v.

duide beperking — weinig of niet te wenschen over. Mijn oorspronkelijk voornemen was, de serie evenzoo voort te zetten tot het einde der 17e eeuw. Maar in den zomer van 1889 zou ik Rome definitief verlaten, en daarom zag ik geen kans om het eens ondernomen werk op denzelfden voet te voltooien. Van den nood eene deugd makend, heb ik mij toen met het alsnog verkrijgbare tevreden gesteld en alleen van de nummers, die nà 1644 het meest belangrijk schenen, een afschrift genomen of althans een getrouw uittreksel gemaakt. Ook heb ik — om tijd te winnen — de reeds in onze groote verzamelwerken van kerkgeschiedenis gedrukte decreten na 1644 eenvoudig weggelaten. Voor wie ze wenscht na te slaan, moge onderstaand lijstje van nut zijn.

Batavia Sacra II (Bruxellis 1714) bevat de volgende Propaganda-decreten:

1656 3 Februari, p. 468.
1656 30 Mei, p. 461.
1656 2 Juli, p. 463.
1665 18 December, p. 494.
1666 25 Februari, ibidem.
1667 30 April, ibidem.
1669 3 Augustus, ibidem.
1671 Maart 16, p. 98.

De *Historia ecclesiae Ultrajectinae* van Hoynk van Papendrecht (Mechliniae 1725) bevat decreten van:

1661 22 Augustus, p. 113.
1662 1 Juli, p. 117.
1662 18 December, p. 118.
1663 5 Juni, p. 121.
1687 11 Maart, p. 132.

Nog onder een ander opzicht moet, op het stuk van volledigheid dezer reeks aktestukken, een voorbehoud worden gemaakt. Te beginnen met het jaar 1650,

wellicht reeds vroeger, blijkt aan de Propaganda eene »Congregatio particularis super negotiis Hollandiae« te hebben bestaan, wier *Acta* door mij niet aangetroffen en dus hier niet opgeteekend zijn.[1]) Alleen is mij bekend eene ook door Dr. Pieper [2]) vermelde collectie stukken der »Congregazione sopra le materie d'Olanda,« over het jaar 1671. Verder werd er, zooals het laatste nummer van onze serie leert, naar aanleiding der tegen Codde ingediende klachten, in 1698 een afzonderlijke Congregatie voor de Hollandsche aangelegenheden in het leven geroepen, die jarenlang bestond. Dan immers treedt een nieuwe phase — die van de Jansenistische scheuring — in, zoodat ik de serie gevoeglijk meende te kunnen sluiten.

Doch ook met haar gedeeltelijke leemten heeft, naar ik vertrouw, deze publicatie genoegzame reden van bestaan. Immers, zij omvat juist de periode onzer kerkgeschiedenis, waarin van katholieke en andere zijde — om allerlei, meer of min rechtmatige motieven — vèruit de meeste belangstelling aan den dag is gelegd. Met name ook in dit tijdschrift, Welnu, dan behoort een publicatie als deze niet achterwege te blijven, ware het alleen om een leiddraad van onbetwistbaar gezag te hebben door het doolhof van al dat overstelpende en allicht verwarrende, dikwijls tegenstrijdige materiaal.[3]) Zulk een gezag zal niemand aan de officieele *Acta* der Propaganda ontzeggen.

---

[1]) Zulk een »Congregatio particularis« — wij zouden haar noemen: Commissie ad hoc, of ook wel: sectie-vergadering — had zich met een urgente aangelegenheid van bijzonder gewicht bezig te houden. Zij bleef soms jaren achtereen in stand,

[2]) *Römische Quartalschrift* t. a. p. 97.

[3]) Al de ingekomen schriftelijke bescheiden, die tot een bepaald nummer behooren, zijn als »Scritture referite in S. Congregazione,«

De inhoud-zelf der stukken loont eveneens en ruimschoots de moeite eener nadere kennismaking. Men heeft niet zelden, met blijkbaar-tendentieuze oogmerken, beweerd, dat »Rome« zich tegenover onze Apostolische Vicarissen en wereldgeestelijken lang niet altoos onpartijdig, zelfs niet eerlijk en loyaal, gedroeg bij de herhaaldelijk voorkomende geschillen met den regulieren clerus. Deze »Geschichtslüge« zal de onbevooroordeelde lezer van de *Acta* thans volop aan de werkelijkheid kunnen toetsen.

Hoe stipt en streng de Propaganda wilde, dat de tusschen Rovenius en de Regulieren in 1624 aangegane »Concordia« zou worden gehandhaafd, daarvan zijn hier — behalve dat in iedere volmacht, die aan ordersgeestelijken verleend werd, telkens de »solita clausula« over het onderhouden dier Concordia voorkomt — de bewijzen voor het grijpen. Men zie bijv. slechts de nummers 18, 20, 27, 31, 33, 36, 38, 81, 91 en 92.[1])

Hoe daarentegen menigmaal de Propaganda beslist opkwam voor de wettige autoriteit van den Apostolischen Vicaris en voor rechtmatige aanspraken der seculiere pastoors, ook hiervoor leveren de *Acta* bewijsmateriaal in overvloed. Men zie bijv. de nummers 29, 44, 66, 69, 70, 85, 86, 106, 118, 148, 151, 160, 169, 174 en 175. Van den anderen kant is het aan geen twijfel onderhevig, dat Philippus Rovenius te Rome niet werd erkend als gewoon bisschop, maar enkel als gedelegeerde van den H. Stoel: »est delegatus Apostolicus et non ordinarius« (n⁰. 58). En wanneer het gewenscht

onder hetzelfde jaar en nummer, in het Propaganda-archief gerangschikt en aldus gemakkelijk te vinden.

[1]) Wijl de volgorde der hier aangehaalde nummers bij den druk gewijzigd is, zal de oorspronkelijke, thans opgegeven nummering tusschen haakjes worden bijgevoegd.

scheen, om in den onverkwikkelijken strijd tusschen regulieren en seculieren een welwillende neutraliteit in acht te nemen, wist de Propaganda zeer wel de wijsheid van het non-interventie-systeem te beoefenen. (zie bijv. n°. 191).

Hoogst merkwaardig is ten slotte de gedragslijn, door de Propaganda steeds voorgeschreven ten opzichte der houding, welke de Hollandsche geestelijken, zoolang de 80-jarige oorlog nog duurde, hadden aan te nemen wat de politiek betreft. Zij eischte onverbiddelijk: algeheele onthouding. Wie onvoorzichtig genoeg was, om zich in dien gevaarvollen tijd van scherpe tegenstelling met politiek in te laten, werd streng berispt en, zoo noodig, zelfs in zijne geestelijke bediening geschorst (zie n°. 57, 63, 64, 111 en 121).

Dat derhalve de gezaghebbende vorm èn de belangrijke inhoud der *Acta* deze publicatie wettigen, zal geen redelijke tegenspraak uitlokken. Dat de onwillekeurig haar aanklevende fout van onvolledigheid *hic et nunc* geen overwegend bezwaar oplevert, moge eveneens worden toegegeven. Des te meer, omdat er voorloopig — zooals ik vroeger nog wel de illusie had — toch geen verhelpen aan is. Men weet immers, dat tegenwoordig het overrijke archief der Propaganda veel moeilijker dan eenige jaren geleden toegankelijk is geworden. Als een bijzondere gunst wordt nu en dan enkel toegestaan, dat van een of ander bepaald aan te wijzen document, niet door den weetgragen geschiedvorscher-zelf, maar door een subalternen beambte, die buiten contrôle van den belanghebbende staat, afschrift genomen wordt.

Terwijl de zaken met het Propaganda-archief zóó staan, zal kennis van den tekst of althans van den

voornaamsten inhoud der *Acta* menigmaal aan den beoefenaar onzer 17e eeuwsche kerkgeschiedenis onwaardeerbare diensten kunnen bewijzen. Ook als vertrouwbare wegwijzer op het uitgestrekte veld, veel nauwkeuriger en beter nog dan de reeds bekende gegevens van den »Indice generale.«

Aldus heb ik openhartig de redenen ontvouwd, waarom, naar mijn bescheiden meening, deze lijvige bundel van authentieke bescheiden, die jarenlang in portefeuille bleef, niet langer aan de openbaarheid dient te zijn onttrokken.

ROME. Dr. G. BROM.

ACTA S. CONGREGATIONIS DE P. F.

1. *Congregatio 7, 13 Maji 1622.*

Eodem Cardinali Zollerano referente discordias Jesuitarum et Vicarii Apostolici in Hollandia, S. Cong. hoc negotium ab exortas difficultates circa ejus resolutionem ad sequentem congregationem distulit.

fol. 10v, n°. 3.

2. *Cong. 9, 20 Junii 1622.*

Cum archiepiscopus Philippensis, Vic. Apcus in Hollandia, peteret (circa) suas facultates, quas in religiosos illarum partium habet cum hac modificatione: dummodo non degant sub suo superiori, declarari: an comprehendant Jesuitas, qui vivunt quidem sub superiori, sed non collegialiter, S. Cong°. remisit hoc negotium ad S. Officium Inquisitionis.

fol. 12v. n°, 4.

3. *Cong. 25, 20 Febr. 1623*

Cum Carlis Zolleranus retulisset causam vertentem in S. Conge inter archiepiscopum Philippensem ex una

et Jesuitas ac alios Regulares in Hollandia degentes, S^{mus} primo exquisivit Patrum sententias. Et Car^{lis} Saulius dixit, subjiciendos esse Jesuitas et alios Regulares praefatos Vicario Ap^{co} ut Sedis Ap^{cae} delegato; Barberinus dixit, subjici debere juxta Constitutionem S^{mi}, nuper publicatam, exemptionum Regularium moderativam; Millinus, subjiciendos esse Vicario Ap^{co} et ad subjectionem per S^{mum} benigne monendos; Sta Susanna, subjiciendos esse, nisi graviter contradicant; quod si faciant, tollerandum esse, ut factum est in praeteritum; Zolleranus, procurandam esse concordiam inter partes, ita ut quantum fieri potest, Jesuitae et Regulares subjiciantur Vicario Ap^{co}; Ludovisius dixit, quod subjiciantur, nisi concordent. S^{mus}, auditis Patrum sententiis, de consensu Cong^{is} deputavit 4 Cardinales, videlicet Mellinum, Ubaldinum, S^{tam} Susannam et Zolleranum ad concordandas partes; et successive secretum praecipit.

fol. 33, no. 12.

4. *Cong. 28, 4 Aprilis 1623.*

Cardinalis Zolleranus retulit causam, vertentem inter archiepiscopum Philippensem, Vic. Ap^{cum}, et clerum saecularem Hollandiae ex una et Regulares et praesertim Jesuitas ex altera, et cum juxta decreta alias facta Cardinales deputati partes saepissime audivissent, Card. Zolleranus omnium nomine quaedam capitula recitavit, quibus controversias omnes inter easdem partes sopiri posse dixit, si eorum observatio serio praecipiatur. Quae capitula cum Patres bene percepissent, jusserunt Sanctissimo, antequam eisdem partibus communicentur, referri et interim secreta haberi.

fol. 37^{v}, n°. 4.

5. *Cong. 30, 9 Maji 1623.*

Cum ego [1]) proposuissem, archiepiscopum Philippensem, Vicarium Ap. Hollandiae, et deputatos a clero illius Provinciae recusare concordiam, quam deputati Cardinales in eorum causa cum Regularibus composuerant, rationesque allegatas per Vicarium Ap^{cum} et dictos deputatos a clero retulissem, jusserunt, ut iidem Cardinales rursus cum partibus agerent, si quo alio modo eas possent ad concordiam reducere.

fol. 40, n°. 3.

6. *Cong. 32, 13 Junii 1623.*

Cum Cardinalis Zolleranus rursus causam cleri Hollandiae cum Regularibus proposuissset et sententiam Cardinalium in ea deputatorum retulisset, placuit Patribus decretum provisionale per dictos Cardinales factum per manus transmitti, ut in sequenti Cong^{ne} maturius examinari possit. Decretum [2]) autem illud est tenoris ut infra:

Sacra Cong^{o} de P. F., partibus iterum per Cardinales deputatos auditis et re mature examinata factaque relatione S. D. N., decrevit propter differentias, quae in facto intercedunt, sumendas esse pleniores informationes in Hollandia et interim servanda esse decreta edita Kal. Maji praesentis anni 1623; et S. D. N. mandavit partibus intimari.

Porro decreta, de quibus in praecedenti provisionali fit mentio, sunt quae sequuntur. per Cardinalem Zolleranum composita et publicata Kalend. Maji: Resolutio dubiorum et difficultatum, quae a Vicario

---

[1]) Nl. de secretaris der Propaganda, die hier bij uitzondering zelf optreedt als referent.

[2]) Vgl. *Archief* IV blz. 296.

Ap. Hollandiae S. Cong^nl de P. F. propositae sunt. Circa regulares [1]) *etc.*

fol. 43^v, 47^v, n°. 8.

7. *Cong. 3* [2]), *16 Octobris 1623.*

Facta per Card. Zolleranum relatione causae Hollandiae, S^mus decrevit ut infra:

In causa vertente inter archiepiscopum Philippensem, Vicarium Ap^cum, et clerum saecularem Hollandiae ex una et Regulares in ea degentes ex altera partibus, S^mus D. N. D. Urbanus divina providentia papa 8us, ad relationem Cardinalis Zollerani, decretum provisionale, per Cardinales ad hanc causam deputatos factum et in Cong^ne de P. F. relatum sub die 13 Junii praesentis anni, de consilio et assensu ipsius Cong^nis confirmavit et approbavit et partibus intimari mandavit. [3])

Decretum autem, de quo supra, est quod sequitur:

Sacra Cong. de P. F., partibus iterum per Cardinales deputatos auditis et re mature examinata factaque relatione S^mo D. N. Gregorio XV, decrevit propter differentias, quae in facto intercedunt, sumendas esse pleniores informationes in Hollandia et interim servanda esse decreta edita.

Quod vero attinet ad informationes sumendas, S^mus jussit scribi Nuntio Belgico, ut a viris piis quam occultissime informationes assumat super infrascripto articulo, videlicet:

---

[1]) *Bat. Sacra* II. 92—94 bevat den ganschen tekst van dit uitvoerig decreet, die ten overvloede nog eens werd afgedrukt in ons *Archief* Dl. IV blz. 280 v.v.

[2]) Nl. de 3^e Congr, onder paus Urbanus VIII, die intusschen Gregorius XV was opgevolgd.

[3]) Vgl. *Archief* IV blz. 308.

An decretum seu resolutiones S. Cong^nis^ de P. F. in hac causa factae Kal. Maji, propagationi fidei in Hollandia conducant an vero perniciosae existant. Informationesque assumptas ad eandem S. Cong^em^ sigillo suo munitas mittat et insuper archipiscopo Mechliniensi ejusque sex suffraganeis scribat de eadem re admoneatque, ut quid sentiant circa praedictum articulum, Sanctitati Suae per litteras occultissime quamprimum significent.

fol. 64v, no. 18.

8. *Cong. 13, 17 Aprilis 1624.*

Recitavi literas archiepiscopi Filippensis, Vicarii Ap^cl^ in Hollandia, qui libri *De missionibus* a se editi et Cong^ni^ dicati exemplaria pro S^mo^ et Patribus miserat, cum ejus libello supplici, quo petebat facultates ordinandi clericos suos extra tempora et ad titulum Missionis. S^mus^ et Patres quo ad libros jusserunt gratias agi archiepiscopo, quo vero ad libellum supplicem decreverunt ut infra:

S^mus^, audita petitione D. Philippi archiepiscopi Philippensis, Vicarii Ap^cl^ in Hollandia, ordinandi sibi subditos extra tempore et non servatis interstitiis usque ad S. Presbyteratus ordinem inclusive, ad triennium concessit. Insuper ut archiepiscopus plebibus suis pastore carentibus consulere facilius possit, eidem concessit facultatem ordinandi intra praefatum tempus, et prout supra praefertur, quinquaginta ex suis subditis ad titulum Missionis, mandavitque expediri Breve.

fol. 99, n°. 4.

9. *Cong. 16, 17 Junii 1624.*

Nuntio Belgico significante, episcopos Antverpiensem, Buscoducensem, Ruremundensem, Brugensem, Ipren-

sem et Gandavensem vota et sententias suas in causa archiepiscopi Philippensis, Vicarii Hollandiae, cum Regularibus missionariis misisse, et simul allato voto b. m. Card. S. Severini, sigillo ipsius munito, quod antequam ab Urbe discederet, jussu S[mi] scripserat, Patres jusserunt vota et sententias praedictas per manus transmitti, ut in sequenti cong[e] discuti possent.

fol. 115, no. 9.

Literas fratris Jacobi Brouverii, die 19 Aprilis datas, recitavi, quibus significabat S. Cong[i], fratrem Paulum Ristium, Dominicanum missionarium in Hollandia, captum fuisse ab haereticis, dum sacra faciebat, atque ita ut erat vestibus indutum sacerdotalibus, per publicas plateas ad carceres deductum, fuisseque a Catholicis pro summa 1200 floren. redemptum.

fol. 116, n$_0$. 16.

10. *Cong. 17, 7 Julii 1624.*

Cum relatae fuissent sententiae episcoporum Brugensis... *etc.* [1]), S[mus], archiepiscopo et clero praefatis dilationem, quam petebant, concessit usque et per totum mensem Septembris, ut interim tam ipsi quam Regulares praefati de juribus suis Nuntium Apostolicum et episcopos praefatos instruere possint, ipsique episcopi, si mense Septembris, prout dicitur, cum archiepiscopo Machlinensi congregabuntur, sententias suas inter se conferre et rursus, si eis visum fuerit, novas conficere et ad S. Cong[em] mittere possint. [2])

fol. 118, n$_0$. 9.

11. *Cong. 23, 4 Octobris 1624.*

Decrevit ad instantiam ejusdem vicarii [3]) litteras

1) Vgl. boven n$_0$. 9.
2) Vgl. *Archief* IV blz. 322.
3) Nl. de vicaris-generaal der Augustijner-orde.

patentes fratri Gasparo Ernesto Augustiniano et sociis, ab eo destinatis ad loca quaedam Hollandiae, et similiter pro facultatibus jussit adiri S. Offitium.

fol. 149, n°. 10.

12. *Cong. 25, 19 Novembris 1624,*

Ex literis Nuntii Belgici, ad Card[lem] Barberinum datis, retuli, archiepiscopum Maclinensem et episcopos ejus suffraganeos in conventu, die 15[a] Octobris hujus anni habito, clerum Hollandiae et Patres Societatis Jesu simul concordasse. S. autem Cong° jussit, concordiae exempla per manus transmitti, ut ea interim, donec originale ab archiepiscopo mittatur, possit a Patribus diligentius considerari.

fol. 157v, no. 6.

13. *Cong. 25, 19 Novembris 1624.*

Recitata per Ill[mum] Cardinalem de Valletta relatione Frisiae Orientalis et Occidentalis, plurimis haereticis diversarum sectarum refertae, S. Cong° missionem ad eam decrevit et ut utilius fieri posset, scribi jussit Nuntio Belgico, ut religiosos idoneos ad missionem reperiret eorumque nomina et pecuniae necessariae quantitatem pro eorum viatico et sustentatione significaret. Cardinalis Bandinus extra Cong[em] jussit, ut de hujusmodi negotio etiam Cardinali Zollerano scriberetur nuntiusque praefatus admoneretur, ut omnia cum eodem Cardinali communicaret ejusque sententiam circa hujusmodi missionem exquireret.

fol. 160v, no. 19.

14. *Cong. 30, 4 Februarii 1625.*

Cum significassem, archiepiscopum Machliniensem concordiam inter Vicarium Hollandiae et Jesuitas subscriptam a partibus et ab episcopis, quibus negotium

hoc a Cong^e fuerat commissum, Romam misisse [1]) scripsisseque, Dominicanos et Franciscanos illam recipere recusasse, S. Cong^o mandavit Cardinalibus Millino et S. Susannae, ut auditis Dominicanis et Franciscanis, in sequenti cong^e coram S^mo de toto negotio referrent.

fol. 191^v, no. 8.

Ex litteris fratris Jacobi Brouverii 27 Decembris anni elapsi retuli ... Patrem Aphoricum Dominicanum post carcerem 21 mensium pro catholica fide perpessum ab haereticis Hollandis fuisse dimissum secumque tulisse cathechismum Calvinianae haeresis, Indico idiomate confectum ad inficiendas ea haeresi novas Indorum plantas, S. Cong^o jussit scribi fratri Jacobo, ut praefatum cathechismum cum versione Latina Romam mitti curet, ut in eadem lingua anticatechismus fieri possit.

fol. 192, n~o~. 10.

15. *Cong. 32, 8 Martii 1625.*

Cum ex litteris Nuntii Belgici ad Ill^mum Barberinum datis retulissem scandala, quae in dioecesi Harlemensi contigere ob executionem Bullarum provisionis parochiarum de Streca [2]), sub f. r. Paulo V expeditarum a Francisco Petri contra parochos, a Nuntio Ap^co illius temporis provisos, S. Con^o jussit, agi de hoc negotio cum R^mo pro-Datario et simul scribi Nuntio Belgico, ut supersessoriam ab eo in hac causa datam proroget ad favorem parochorum de Streca, donec S^mus aliud mandaverit.

fol. 206, n~o~. 6.

---

[1]) Vgl. dit stuk d.d. 15 October 1624 en den bijgaanden brief van aartsbisschop Boonen d.d. 21 Dec. 1625, *Archief* IV blz. 341 v.v. en 351 v.v.

[2]). De Streek in Noord-Holland. In het Hs. staat: Streva.

16. *Cong. 34, 11 Aprilis 1625.*

Instantibus Capuccinis provinciae Flandriae pro facultate faciendi missiones ad partes Hollandiae Statibus subjectas, S. Cong° provinciali et diffinitoribus provinciae Flandriae auctoritatem faciendi missiones ex eorum fratribus ad partes Hollandiae Statibus subjectas concessit, servata tamen concordia, inter archiepiscopum Philippensem Vicarium Ap^cum^ et Patres Societatis Jesu inita Bruxellis die 15 Octobris anni 1624, et quoad facultates Missionariis concedi solitas ab eisdem petitas jussit adiri Cong^em^ S. Offitii.

fol. 215v, no. 20.

17. *Cong. 35, 2 Maji 1625.*

Ad relationem ejusdem Nuntii concessae fuerunt facultates archiepiscopi Philippensis, Vicarii Ap^cl^ in Hollandia, episcopis Ruremundensi, Antverpiensi, Buscoducensi et Brugensi cumulative cum eodem Vicario, quo ad loca dioecesium eorum, Statibus Hollandiae subdita, ad decennium per litteras, a Nuntio praedicto scribendas, de qua concessione videndae sunt litterae, ad eumdem Nuntium scriptae die X instantis.

fol 220, no. 18.

18. *Cong. 36, 23 Maji 1625.*

Mandatum fuit, scribi Nuntio Belgico, ut Provincialibus Flandriae pro tempore et missionariis, ab eis ad loca Statibus Hollandiae subjecta, destinatis, facultatem audiendi confessiones et exercendi alios actus parochiales, ubi non sunt parochi, vel ubi sunt de eorum licentia, pro sua prudentia concederet, addita tamen clausula: servata concordia, inita die 4 Octobris 1624 inter archiepiscopum Philippensem et Patres Societatis Jesu.

fol. 225, no. 23.

19. *Cong. 38, 27 Junii 1625.*

Ex litteris D. Schiattini archiepiscopi Naxiensis retuli, Cyrillum patriarcham Constantinopolitanum . . . die Coenae Domini advocasse oratorem Hollandum [1]) haereticum ad caeremoniam lotionis pedum, quem incensatione honorari curavit, ut Graecis suaderet, haereticos Hollandos unionem cum Graeca ecclesia fecisse....

fol. 239v, n° 23.

20. *Cong. 41, 22 Augusti 1625.*

Referente Illmo D. Card. Millino concordiam, inter archiepiscopum Philippensem, Vicarium Ap. in Hollandia et in Provinciis confaederatis, et clerum ibidem existentem ex una et Patres Societatis Jesu et Regulares missionarios ex altera partibus, studio et diligentia Nuntii Apost. et archiepiscopi Mechliniensis et sex episcoporum ejus suffraganeorum initam die 15 Octobris 1624, S. Cong° S^mo^ D. N. comprobante, concordiam praefatam confirmavit eamque a partibus praedictis observari mandavit jussitque, commoneri Generales S. Dominici, Minorum de Observantia et Societatis Jesu, ut praecipiant concordiae praefatae observationem religiosis suis, quos in Hollandia et Provinciis confaederatis habent missionarios. [2])

fol. 250. n°. 3.

21. *Cong. 50, 23 Januarii 1626.*

Instante archiepiscopo Philippensi, Vicario Ap^co^ Hollandiae, expediri Breve confirmationis concordiae, initae die 15^a^ Octobris 1624... S. Cong° censuit, si S^mo^ placuerit, petitioni oratoris esse annuendum, insertis

[1]) De Schiedammer Cornelis Haga, van 1612 tot 1639 gezant der Staten te Constantinopel.

[2]) Vgl. *Bat. Sacra* II. 98 en *Archief* IV blz. 359.

in Brevi expediendo una cum dicta concordia resolutionibus, Kalen. Maji 1623 factis et decreto die 22 Augusti edito.

fol. 7v, n. 30.

Instante eodem,.. pro Jubilaeo anni sancti publicando fidelibus utriusque sexus, in partibus Hollandiae et Provinciarum confoederatarum sparsim degentibus, stante, quod ob gravissima et poenalia edicta magistratuum haereticorum nemo Catholicorum potest exire ad partes Catholicas pro consequendo Jubilaeo in illis publicando, S. Congo censuit, si Smo placuerit, petitioni oratoris esse annuendum.

fol. 7v, no. 4.

22. *Cong. 51, die 6 Februarii 1626.*

Retulit Illmus Cardinalis Cleselius statum Westphalliae, ex quo infrascripta referre placuit..... [1]):

30 et postremo, qnod in Hollandia Benedictini Bursfeldensis Congregationis habent monasterium, quod est refugium sacerdotum et missionariorum Hollandiae; nam quia haeretici Hollandi tenent a dicto monasterio feuda, Benedictinos illud incolentes reverentur et cum eis connivent, ut Catholicam religionem promoveant, eamque magis promoverent, si idoneos haberent operarios.

fol. 16, no. 9.

23. *Cong. 52, die Martii 1626.*

Et postremo fuit declaratum, quod missio fratris Juvenalis Capuccini Flandri ad Hollandiam et Zelan-

---

1) De twee eerste besluiten hebben betrekking op de bisdommen Osnabrück en Paderborn.

diam extenderetur ad alias Provincias confoederatas Hollandorum et quod in dicta ejus missione erat clausula: servata forma concordiae, initae inter clerum Hollandiae et regulares, ct quod ipse frater et socius non indigerent licentia induendi saecularem habitum, quia illa intelligitur concessa eo ipso, quod missionarii destinantur ad loca, in quibus sine evidenti periculo religiosi in habitu religioso incedere non possunt.

fol. 28, n°. 31.

24. *Cong. 53, die 17 Martii 1626.*

Instante archiepiscopo Philippensi pro expeditione Brevis confirmationis concordiae cleri Hollandiae cum Regularibus, non obstante oppositione facta a R^mo^ secretario circa verba concordiae (Foederatis Provinciis), S. Cong° censuit, petitioni oratoris esse annuendum, ita tamen ut loco illorum verborum (Foederatis Provinciis) ponantur in Brevi verba: Provinciis, quae se Foederatas nuncupant.

fol. 33v, no. 10.

25. *Cong. 59, die 30 Junii 1626.*

Instante fratre Juvenali Flandro Capuccino, missionario in Hollandia, ut secum dispensaretur circa usum pecuniae, cum in missione Hollandica impossibile sit ex questuatione vivere, S. Cong° concessit Nuntio Ap^co^ Belgii facultatem, dispensandi cum Capuccinis missionariis Hollandiae, ut in casibus necessitatis, non obstante regula, possint usum pecuniae habere.

fol. 81, no. 31.

26. *Cong. 66, die 20 Nvvembris 1626.*

Petente fratre Juvenali de Belgio Capuccino, missionario in Hollandia, potestatem communicandi facul-

tates, ei concessas a S. Offitio et a Nuntio Belgico de mandato S. Cong^is^ de P. F., 8 sociis, ei assignandis a Provinciali suo et a diffinitorio provinciae Belgicae, Ill^mi^ Patres oratoris petitioni annuendum esse censuerunt, dummodo dicti socii et a praefato Nuntio ad missionem Hollandicam idonei judicentur et approbentur.

fol. 140, n°. 1.

27. *Cong. 74, die 16 Aprilis 1627.*

Significante archiepiscopo Philippensi, Vicario Ap^co^ in Hollandia, concordiam... anno 1624 initam et a S. D. N. confirmatam, eludi per fratrem Franciscum Resselum, ordinis Minorum de Observantia, eo quia juxta Breve ejusdem concordiae confirmatorium non fuit a Generali Minorum de Obs^a^ neque a Generali Praedicatorum missionariis suis Hollandiae praeceptum, ut illam observarent, et ex eo, quia Generales praefati seu eorum provinciales dictae concordiae non subscripserunt, sicut Jesuitarum provincialis; S. Cong^o^ mandavit praefatis Generalibus, ut missionariis suis in Hollandia districtius praecipiant dictae concordiae observationem eamque in originali existentem in sua secreteria subscribant et subscriptiones eorumdem per secretarium in copia existenti in secretaria Ap^ca^ notentur. [1])

fol. 205, no. 8.

28. *Cong. 83, die 5 Novembris 1627.*

Instantibus provinciali et diffinitorio Capuccinorum Flandriae, facultatem faciendi missiones ad partes, Hollandiae Statibus subjectas, die 11 Aprilis 1625 eis concessam, extendi ad loca ruralia et campestria civitatibus Catholicis adjacentia, cum in eis plures haeritici

---

1) Vgl. *Bat. Sacra* II. 99.

impune vivant ac haereticorum ministri libere grassentur, S. Cong° ad relationem Ill^mi D. Cardinalis Bentivoli censuit, praefatam facultatem extendendam esse ad praefata loca, dummodo illa Statibus Hollandiae subsint; quod si regi Catholico pareant, extendendam non esse, nisi Ordinarii locorum expressum praestiterint consensum.

fol. 305v, no. 6.

29. *Cong. 83, die 5 Nov. 1627*

Referente eodem Illmo D. Cardinali Bentivoli petitiones fratris Juvenalis Capuccini, missionarii in Hollandiam et Zellandiam, S. Cong° decrevit ut infra:

1° Quoad facultatem consecrandi altaria, calices et patenas dixit, eam omnino esse denegandam, cum illa dari consueverit tantum missionariis, ad partes ab episcopis distantissimas destinatis.

2° Quoad usum pecuniarum et pro libris, paramentis et aliis rebus ad Missionem necessariis, censuit petitioni oratoris esse annuendum juxta praescriptum tamen illius superiorum.

3° S. Cong° censuit, missionem dicti fratris extendendam esse ad alias provincias, Statibus Hollandiae confederatas, et praesertim ad Geldriam et Frisiam.

4°. Dixit, in litteris patentibus S. Offitii sub nomine Flandriae intelligi Belgium.

5° Et postremo quo ad dubia Catholicorum, qui ab haereticis compelluntur, synagogam Calvinianam vere dicere ecclesiam vel contrahere matrimonia coram eorum ministris ac eorum infantes ab iisdem ministris baptizare, S. Cong° censuit, dubia praefata esse in Cong^e S. Offitii discutienda.

fol. 306, no. 7.

30. *Cong. 87, die 4 Februarii 1628.*

Petentibus Catholicis Hollandiae et Provinciarum confederatarum, ut dum liberum exercitium Catholicum in praefatis provinciis haberi non potest, eis liceat Rosarii et Chordae indulgentias consequi, si pia exercitia, in Bulla indulgentiarum praefatarum praescripta, in domibus et oratoriis privatis fecerint, quatenus locorum praefatorum qualitas permittet, S. Cong° ad relationem R^mi D. Tonnielli censuit, hujusmodi negotium esse Cong^i Indulgentiarum esse committendum, ut in ea diligentius examinetur et deinde S^mo referatur.

fol, 17, no. 30.

31. *Cong. 89, die 21 Martii 1628.*

Referente eodem Illmo D. Cardinali Bentivolo statum ecclesiarum Hollandiae et Provinciarum confaederatarum, sub archiepiscopi Philippensi, Vicarii Ap^ci, cura et jurisdictione constitutarum, S. Cong° decrevit ut infra:

1° censuit, si S^mo placuerit, renovandum esse Breve, eidem archiepiscopo pro conferendis ordinibus sacris clericis, ejus jurisdictioni subjectis, concessum sub die 10 Junii 1624.

2° Commisit eidem Illmo D. Card. Bentivolo, ut vocatis Generalibus Ordinis S. Dominici, S. Francisci de Observantia et Societatis Jesu, nomine Sanctitatis suae et S. Cong^is praecipiat, ut per religiosos suos, in praefatis ecclesiis Hollandiae et Provinciarum confaederatarum degentes, observari mandent concordiam inter clerum et regulares die 15 Octobris 1624...

3° Duas ultimas petitiones praefati archiepiscopi de facultatibus missionariorum, parochis memoratarum ecclesiarum communicandis, et de directione eorumdem missionariorum per loca eorum opera indigentia,

S. Cong° censuit in sequenti esse diligentius examinandas.

fol. 37v, no. 7.

32. *Cong. 90, die 8 Aprilis 1628.*

Referente Illmo D. Cardinali Bentivolo duos articulos, qui ex relatione status ecclesiarum Hollandiae fuerunt ad praesentem Cong^{em} dilati,... Ill^{mi} Patres censuerunt, articulos praefatos in Cong° S. Offitii esse diligentius examinandos.

fol. 45v, no. 2.

33. *Cong. 91, die 8 Maji 1628.*

Referente eodem Illmo D. Cardinali Bentivolo ea, quae cum Generalibus S. Dominici, S. Francisci de Observantia et Societatis Jesu egit circa executionem concordiae Hollandiae, inter clerum saecularem et Regulares die 15 Octobris 1624 initae, et simul addente, duos Generales S. Dominici et Societatis paratissimos esse ad scribendum suis provincialibus, ut dictam concordiam observari curent, prout in effectu Vicarius Generalis Dominicanorum scripsit, Generalem vero de Observantia se excusasse, quod non sit de praefata concordia informatus, et proposuisse, ut provincialis Flandriae, propediem ad Urbem venturus ad generalem cong^{em} in proxima Pentecoste habendam expectaretur, Ill^{mi} Patres, scientes easdem excusationes fuisse annis praeteritis S. Cong^{i} propositas et multorum mensium dilationem ad informandum fuisse procuratori in curia concessam, censuerunt, per eundem Ill^{m} D. Cardinalem relatorem praefato Generali de Observantia praecipiendum esse, ut provinciali Flandriae omnino jubeat, ut concordiam praefatam a suis missionariis observari faciat.

fol. 55v, no. 3.

34. *Cong. 93, die 20 Junii 1628.*

Referente eodem Illmo D. Cardinali Bentivolo libellum supplicem fratris Juvenalis Capuccini, missionarii in Hollandiam Confederatasque Provincias, S. Cong$^{o.}$ 1$^{o.}$ quoad missionis dicti fratris facultates earumque declarationem, remisit oratorem ad Nuntium Belgicum, cui alias de hujusmodi missione plenius scriptum fuit.

2$^{o.}$ Quoad necessaria ad victum missionariorum paranda, modum ea requirendi a novitiis, qui Capuccinorum religionem profiteri volunt, improbavit.

3$^{o.}$ Censuit oratorem posse de licentia ejusdem Nuntii manere extra locum missionis, donec provincialatus ab eo administrati Generali ordinis reddiderit rationem.

fol. 73^{v}, no. 4.

Ex litteris Nuntii Bruxellensis relatum est, sparsam esse famam in Belgio, quod in Hollandia et Provinciis Confaederatis concedetur libertas conscientiae.

fol. 77v. no. 21.

35. *Cong. 94, die 1 Julii 1628.*

Instantibus missionariis Regularibus Hollandiae et Confaederatarum Provinciarum, ut indulgentiae Rosarii, Cordae et aliarum Cong^{um} sive Societatum Catholicis ibi degentibus concederentur, etiam non adimpletis, quae in Bullis earum praecipiuntur, attento quod ob haereticorum persecutiones ea nulla ratione praestari queunt, sed solum oratoria regularia visitari et consuetae pro indulgentiis consequendis preces et supplicationes Deo offerri, S. Cong.$_{o}$, auditis rationibus, quae pro parte cleri saecularis in contrarium adducebantur, videlicet quod parochi debita sustentatione fraudati

curam animarum derelinquere cogentur, ad relationem Ill^mi Cardinalis Bentivoli censuit, si S^mo placuerit, ne Catholici praefati indulgentiarum thesauro priventur, omnibus utriusque sexus fidelibus, tam regularia oratoria quam saecularia et parochiales ecclesias visitantibus, moderatas indulgentias aequaliter concedi posse, nulla tamen facta mentione Rosarii, Cordae aut alterius cujusvis Cong^is aut Societatis.

fol. 87v, n°. 7.

36. *Cong. 98. die 25 Septembris 1628.*

Referente eodem Illmo D. Cardinali Bentivolo litteras archiepiscopi Philippensis, Vicarii Ap^ci in Hollandia, S^mus iterum [1]) mandavit Vicario et Commissario generalibus Dominicanorum et Minorum de Observantia respective, ut per eorum provinciales Flandros missionariis Hollandiae... diligenter observari faciant concordiam...

fol. 134, no. 9.

37. *Cong. 99, die 11 Octobris 1628.*

Relatis litteris Nuntii Belgici,..., S. Cong° decrevit ut infra:

1° Quoad novam missionem patris Juvenalis Capuccini in Hollandiam et aliorum duorum fratrum ejusdem ordinis in Frisiam Orientalem destinatorum, S. Cong° mandavit commendari ipsius Nuntii diligentiam et sollicitiorem reddi ad perficiendam Orientalis Frisiae missionem...

fol. 157v, no. 28.

38. *Cong. 106, die Martii 1628.*

Referente eodem Illmo D. Cardinali Bentivolo litteras Nuntii Belgici de missionibus Capuccinorum in Hollan-

---

1) Vgl. no. 27 en 33.

diam et de Jesuitissis, S. Congº, quoad missiones probans ejusdem Nuntii sententiam, censuit ex duabus unam tantum Missionem esse faciendam, sub praefectura patris Juvenalis Capuccini...

fol. 239v, nº. 15.

Referente Illmo Card. Bentivolo litteras Nuntii Belgici, quibus significabat, Dominicanos missionarios Hollandiae mediante eorum provinciali concordiam initam inter archiepiscopum Philippensem et clerum ex una et regulares Missionarios Hollandiae ex altera acceptasse eamque observaturos promisisse, S. Congº mandavit, commendari diligentias Nuntii eumque commoneri, ut nomine suo provinciali praefato significet, gratissimam fuisse Illmis Patribus ejus erga hanc Sedem Apcam et mandata S. Congis obedientiam. Insuper jussit procuratorem Minorum de Observantia, in curia residentem, ut Belgii provinciali praecipiat, ne diutius differat concordiam praefatam acceptare ac illius observationem missionariis Hollandiae sui ordinis praecepto formali injungere.

fol. 239v, nº. 16.

Referente eodem... litteras f. Jacobi Brouwerii de progressibus Dominicanorum in Hollandiae missione, S. Congº mandavit eidem f. Jacobo scribi, ut nomina et numerum operariorum sui ordinis, qui laborant in vinea Hollandiae, significet.

fol. 240, nº. 17.

39. *Cong. 107, die 23 Martii 1629.*

Referente eodem... literas fratris Jacobi Broverii de discordiis Armenianorum et Gomoristarum, de propo-

sitionibus ministrorum, missis ad academicos Leydenses pro earum solutione, de progressibus, qui fient Intia [1]). si solis Dominicanis tanquam primis in eam missionariis cura propagandi in ea Catholicam fidem committatur, de facultatibus necessariis pro operariis Dominicanis Hollandiae, et denique de cathechismo Heydelbergensi, in Indicam linguam ab haereticis translato, ut Indos haeresi inficiant, quod facile succedet, quia iidem haeretici cogitant coloniam suorum mittere ad Indias, S. Cong° quoad facultates dixit necessarium esse, ut P. Jacobus nomina et cognomina operariorum sui ordinis significet et provincialis approbationem quoad ipsorum idoneitatem vitamque ac mores, et quoad catechismum Indicum, unum exemplar ejusdem catechismi, si fieri poterit, ad S. Cong^em^ mittat, ut etiam alias [2]) de hujusmodi re fuit admonitus.

fol. 245v, n°. 13.

40. *Cong. 108, die 7 Aprilis 1629.*

Ill^mus^ D. Cardinalis Bentivolus ex litteris fratris Jacobi Bruverii *(sic)* Dominicani retulit infrascripta, videlicet:

1°. In Intia *(sic)* constituendum esse aliquem ordinem inter missionarios et curandum, ut Dominicanis ea provincia excolenda tradatur.

2°. Fridericipoli [3]) magnos futuros esse progressus, quia imperator eam urbem ab oneribus eximit, diligentia fratris Nicolai Jansenii.

---

1) Dit woord is in het Hs. onduidelijk. Waarschijnlijk is bedoeld: India, wat ook overeenstemt met het volgende en met den »Indice generale«; vgl. *Archief* XXVII. 339.

2) Vgl. n°. 14.

3) Friedrichsburg in Denemarken.

3°. Armenianos quinque ex principalioribus Gomorristis relegasse in Amsterdam.

4o. Hollandos, capta parte flottae Hispanorum mediante Petro Hayno [1]), fecisse anagramma, quo hunc S^to^ Petro Apostolo praeferre ausi sunt.

fol. 247, n°. 14.

41. *Cong. 109, die 8 Maji 1629.*

Referente eodem ... litteras Nuntii Belgici, in quibus significabat nomina 8 Capuccinorum, qui ad missionem Hollandiae destinati fuerunt, et instabat, ut illis facultates concederentur, S. Cong° mandavit adiri S. Officium.

fol. 271^v^, n°. 29.

42. *Cong. 111, die 22 Junii 1629.*

Referente eodem ... litteras P. Broverii Dominicani, cum quibus misit catechismum Heidelbergensem ab Hollandis in lingua Indica impressum, ut illo Indias haeresi Calviniana inficiant, S. Cong° mandavit:

1°. Ei agi gratias de diligentia in dicto cathechismo procurando et transmittendo.

2°. Quoad dubium de Bulla *Coenae Domini* [2]) non publicata in partibus Hollandiae, S. Cong° nihil rescripsit.

3°. Quoad facultates dixit necesse esse, ut dictus pater Broverius missionariorum nomina significet; alioquin litterae patentes expediri non poterunt.

fol. 293^v^, n°. 16.

43. *Cong. 114, die 7 Septembris 1629.*

Referente eodem ... litteras P. Jacobi Brouverii

---

[1]) Onze admiraal Piet Hein, die 8 September 1628 de Spaansche Zilvervloot buit maakte.

[2]) De bekende Bulle (waarschijnlijk van paus Bonifacius VIII) omtrent kerkelijke censuren en jurisdictie.

Dominicani, missionarii in Hollandia, de absolutionibus, quas a casibus in Bulla *Coenae Domini* alii ejusdem provinciae missionarii, sine facultatibus a S. Offitio obtentis, poenitentibus impertiuntur, sub praetextu quod in Hollandia et Provinciis Confaederatis ea Bulla non fuerit publicata, S. Cong° mandavit, per praefatum P. Broverium missionarios praefatos admoneri, ut pro facultatibus absolvendi a praefatis casibus recurrant ad Urbem.

fol. 323. n°. 11.

44. *Cong. 114, die 7 Septembris 1629.*

Referente Illmo Cardinali Bentivolo instantiam Generalis Societatis Jesu de praecepto faciendo archiepiscopo Philippensi, ut juxta concordiam initam cum Regularibus permitteret, Jesuitas missionarios habere secum sacerdotem sui instituti socium, S. Cong° mandavit, scribi Nuntio Belgico, ut ab archiepiscopo praefato dictam concordiam observari faciat.

fol. 323^v, n°. 15.

45. *Cong. 115, die 2 Octobris 1629.*

Referente eodem ... litteras Nuntii Belgici de electione P. Juvenalis Capuccini, praefecti missionis Hollandiae, in provincialem Belgii, S. Cong° substitutionem fratris Francisci Gaudani in praefectura dictae missionis et aliorum 4 fratrum Capuccinorum in locum illorum, qui noluerunt cum aliis quatuor ad missionem Hollandiae reverti, opera ejusdem Nuntii factam, cum eisdem privilegiis et facultatibus confirmavit et approbavit.

fol. 334^v, n°. 4.

Idem ... recitavit relationem trium Capuccinorum, qui in diversas Hollandiae et Confaederatarum Provinciarum partes se contulerunt, in qua significabant:

1° Plures Catholicos administratione Sacramentorum et concionibus refecisse et nonnullorum confessiones audivisse, qui a 20, 30 et 40 annis non fuerant confessi.

2° Frigidos Catholicos, qui conversatione haereticorum depravati erant, ad fervorem Christianum reduxisse, ita ut quidam illorum ciliciis et catenis ferreis Deum pro liberatione Buscoducensis urbis ab obsidione Hollandorum deprecarentur.

3° Plurimos haereticos ad Catholicam fidem reduxisse.

4° Multos milites Catholicos a servitio Hollandorum ac regis Daniae abduxisse.

5° Et postremo solutionem duorum dubiorum quaerebant circa absolutionem Sacramentalem eorum, qui coacti militant cum haereticis contra Catholicos, et circa matrimonia, coram ministro haeretico contracta a Catholicis cum haereticis, non obstante excommunicatione lata per Vicarium Ap^cum contra Catholicos, talia matrimonia contrahentes coram ministro haeretico.

fol. 336v, n°. 12.

46. *Cong. 116, die 6 Novembris 1629.*

Referente Illmo D. Cardinali Bentivolo litteras p. Jacobi Broverii Dominicani, in quibus significabat:

1° habere paratum dictionarium Indicum, quod opportuna allata occasione Romam transmittet.

2° Captam fuisse urbem Buscoducensem ab Hollandis et in ea exercitium Catholicum ab eisdem fuisse prohibitum, timereque, ne in 80 villis eidem urbi subjectis idem fiat.

3° Ut saltem in villis praefatis exercitium Catholicum conservetur, instabat regi Galliae scribi, ut apud Hollandos pro manutentione dicti exercitii in praefatis villis intercedere velit.

4° Significabat nomina missionariorum, qui laborant in Hollandia, ad hoc, ut illis facultates necessariae concedantur.

S. Cong° quoad dictionarium mandavit eidem fratri Jacobo Broverio, ut quam primum poterit per opportunam occasionem illud mittat. De reliquis nihil rescripsit.

fol. 347, n°. 13

47. *Cong. 117, die 30 Novembris 1629.*

Referente R^mo D. Corsio literas archipiscopi Philippensis... simul cum literis Jacobi Bokii [1]) nomine cleri Ultrajectensis super indulgentiis Catholicorum illarum partium concedendis sine distinctione capellarum vel oratoriorum cleri saecularis et regularis [2]), S. Cong° censuit, remittendum esse hoc negotium ad S. Cong^em Indulgentiarum, ut auditis procuratoribus generalibus ordinis Praedicatorum et Minorum de Observantia et Jesuitarum et agentis D. archiepiscopi et cleri, pro sua prudentia negotium praefatum absolvat.

fol. 367^v, n°. 31.

48. *Cong. 118, die 19 Decembris 1629.*

Referente eodem R^mo Corsio litteras Nuntii Belgici de provisione, quam petebant Capuccini missionarii in Hollandiam, S. Cong° jussit eidem Nuntio rescribi, ut praefatos missionarios admoneat, hujusmodi petitionem eorum ordini et religioni repugnare et proinde aliam per eos ineundam esse rationem, ut missionis necessitatibus provideatur.

fol. 382, n°. 36.

---

1) Lees Bolii; zie over hem *Bat. Sacra* II 120.

2) Vgl. n°. 35.

49. *Cong. 119, die 1 Februarii 1630.*

Idem Illmus D. Cardinalis Bentivolus retulit literas Nuntii Belgici, in quibus significabat, Capuccinos missionarios in Hollandiam expedivisse eisque concessisse cum participatione P. Patris provincialis, ut tantam in pecunia reciperent eleemosynam a quodam mercatore, quanta sufficiebat pro vestibus laycalibus emendis, in missione necessariis.

fol. 14v, no. 32.

50. *Cong. coram Smo, die 21 Maji 1630.*

Referente eodem Rmo Dno Assessore S. Offitii, S. Congo censuit, visis prius litteris testimonialibus P. provincialis Flandriae de idoneitate Patrum Dominicanorum in Hollandia missionariorum, per S. Officium concedendas esse facultates, quae pro Hollandia expediri solent, magistro Jacobo Broverio... cum potestate, illas communicandi praefatis Patribus in totum vel in parte pro suo arbitrio.

fol. 72v, no. 37.

51. *Cong. 124, die 15 Junii 1630.*

Hujusve negotii [1]) occasione S. Congo decretum generale edidit sequentis tenoris, videlicet:

S. Congo de P. F., ut missionarii Regulares facilius in disciplina regulari, etiam dum sunt in Missionibus, contineantur, praesenti decreto declaravit et declarat, eosdem missionarios suarum religionum superioribus eorumque jurisdictioni, visitationi et correctioni in

---

1) Nl. zooals fol. 81v, no. 39 blijkt: »de fratre Seraphino Bruxellensi, missionario in Hollandia, qui in habitu saeculari se transtulit in Hispaniam.«

omnibus esse subjectos, praeterquam in casu amotionis a missione, quae ab eisdem superioribus fieri nullo modo potest, nisi prius consulta eadem S. Con[e].

fol. 82, no. 40.

Referente eodem Em[mo] Cardinali Trivultio literas literes P. Juvenalis, Capucccinorum Flandriae provincialis et antea Missionis Hollandiae praefecti, una cum statu ipsius Hollandiae ac Frisiae Orientalis et Occidentalis quoad religionem, S. Cong[o] jussit commendari labores et diligentiam dicti Patris.

fol. 82, no. 42.

52. *Cong. 127, die 5 Augusti 1630.*

Em[mus] D. Cardinalis Ubaldinus retulit literas Nuntii Belgici, in quibus significabat, magistratum Ordinum Hollandiae vocasse ministros Buscoducenses ad locum Aja nuncupatum. ut illos puniret, quia sine eorum consensu provocarunt Catholicos ad disputationem de fide et religione.

fol. 106[v], no. 5.

Referente eodem Em[mo] D. Cardinali Bentivolo, S. Cong[o], attento procuratoris generalis Augustinianorum testimonio de vita, moribus et doctrina fratris Gerardi, sacerdotis provinciae Coloniae et Flandriae, ejusdem ordinis, eidem fratri Petro[1]) missionem decrevit in Hollandiam et Provincias Confaederatas, archiepiscopi Philippensis, Vicarii Ap[ci], prius requisito et habito consensu et servata concordia, inter clerum Hollandiae et regulares inita, et pro facultatibus jussit adiri S. Officium.

fol. 109, no. 14.

---

[1]) Op den rand: Petri Gerardi.«

53. *Cong. 130, die 1 Octobris 1630.*

Em^mus^ D. Cardinali Capponius retulit infelicem statum ducatus Montium in Germania Inferiori quoad religionem Catholicam, post captum oppidum Wessel ab Hollandis.

fol. 136v, no. 16.

54. *Cong. 131, die 21 Novembris 1630.*

Referente Emmo D. Cardinali Trivultio litteras P. Brouveri Dominicani..., S. Congo mandavit eidem patri Brouverio rescribi...

2° facultates, ei concessas, ea conditione fuisse concessas, ut illas possit pro suo arbitro communicare undecim illis fratribus Dominicanis in Hollandia missionariis, quorum nomina significavit; quod inveniet in eisdem, si eas diligentius consideraverit; quod si per errorem scriptoris fuerit omissum, id significet S. Congi, quae opportune providebit.

fol. 161v, no. 23.

55. *Cong. 133, die 23 Decembris 1630.*

Retulit idem Emmus D. Cardinalis Capponius ex eisdem litteris P. Broverii, persecutionem Catholicorum in Hollandia auctam esse magnoque in ea rigore procedi, ita ut exercitia Catholica noctu sint peragenda. Praeterea synodum Gomorristarum et Armeniorum fuisse dissolutam ab Ordinibus Hollandiae, quia inter alia in ea tractabant praedicantes de se eximendis ab Ordinum praedictorum jurisdictione.

fol. 188v, no. 8.

56. *Cong. 134, die 2 Februarii 1631.*

Referente eodem Emmo D. Card. Bentivolo controversias inter Capuccinos Hollandiae ac provincialem ac alios superiores eorundem Capuccinorum provinciae

Flandriae, praesertim circa facultatem removendi missionarios a missione, quam provincialis et superiores praefati praetendebant, S. Cong° infrascriptum generale decretum edidit.....

Inprimis decretum, alias editum [1]) de missionariis praefatis, ut videlicet suis superioribus in omnibus et per omnia sint subjecti, excepto casu remotionis eorum a Missione, confirmarunt. Deinde praecipiendum esse censuerunt, prout praesenti decreto districto superioribus praefatis praecipiunt, ne eadem S. Cong° inconsulta, quovis praetextu, causa aut quaesito colore, directe vel indirecte, eosdem missionarios a suis removeant missionibus; praefectis vero missionum regularium ab eadem constitutis, etiam si provinciales sint, non liceat ipsa similiter inconsulta missionarios suae praefecturae subjectos a suis removere missionibus, nisi in casu publici scandali, de quo ac missionariorum remotione eandem S. Cong^em^ quam primum certiorem facere debebunt. In aliis vero casibus, cum iidem prefecti missionarium aliquem remotione dignum esse judicaverint, de causa prius, ob quam removendus erit, eandem S. Cong^em^ per eos circa illius remotionem consulendam commonefaciant responsumque expectent, antequam eundem missionarium removeant aut a missione suspendant vel eidem usum facultatum inhibeant. Non obstantibus. [2])

fol. 7^v^, n°. 8, 9.

57. *Cong. 135 coram S^mo^, die 3 Februarii 1631.*

Referente eodem ... instantiam archiepiscopi Philippensis, Vicarii Ap^ci^ in Hollandia et Provinciis Confae-

---

1) Vgl. n°. 51.

2) Bijna gansch woordelijk overeenstemmend is het decreet d.d. 4 December 1631, gedrukt in de *Epistolae missionariorum Ordinis S. Francisci ex Frisia et Hollandia* (Quaracchi 1888) p. 1.

deratis, pro renovatione facultatum circa ordinum collationem eorumque amplicationem ad decennium loco triennii, S. Cong° censuit, si S^{mo} placuerit, petitioni oratoris esse annuendum ad quinquennium.

fol. 15, n°. 14.

Referente eodem... literas Nuntii Belgici de parocho Emmerick, ab Ordinibus Hollandiae occiso, quia in negotiis status cum Hispanis se immiscuit, et de duobus missionariis Capuccinis, [1] de eadem re imputatis, quibus propterea Nuntius praecepit, ne politicis negotiis se immisceant, S. Cong° monitionem Nuntii commendavit jussitque, ut illam etiam nomine suo repetat, quia primum caput missionariorum est, ne rebus politicis incumbant, ne S. Cong^{i} aut aliis principibus vel privatis quibuscumque de materia praedicta ullo modo scribant.

fol. 15, n°. 15.

58. *Cong, 136, die 25 Februarii 1631.*

Referente eodem... instantiam archiepiscopi Philippensis... pro facultatibus, missionariis Capuccinorum in eadem provincia concessis, S. Cong° censuit, petitioni oratoris esse annuendum, quia praefatus vicarius est delegatus Ap et non ordinarius.

fol. 25, n°. 12

Referente eodem... literas patris Seraphini Capuccini Bruxellensis, missionarii in Hollandia, S. Cong$_{0}$ mandavit ei rescribi, ut relationem plenam de statu religionis in suae missionis districtu cum illis monitis

---

[1] Op den rand heeten zij: »fugantes.«

circa media, quibus in eo et in tota Hollandia Provinciisque Confaederatis propagari potest fides Catholica, conficiat eamque mittat aut Nuntio Ap^{co} consignet, si dubitet de interceptione literarum, quia hisce temporibus calamitosis, quibus Italia peste vexatur, non permittitur aditus religiosorum ad Urbem.

fol. 26v, n° 15.

59. *Cong. 137, die 27 Martii 1631.*

Em^{mus} D. Cardinalis Bentivolus ex diversis literis ex Hollandia retulit:

1°. Controversias magnas inter Gomaristas et Armenianos haereticos; nam hi contra illos convenire videntur cum Catholicis in articulo de justificatione.

2°. Quod quidam Marius, [1]) parochus Catholicorum Amsterlodami, plurimum laborat pro religione Catholica cum dictis haereticis, apud quos habet aditum.

3_o. Quod in Buscoducensi urbe sunt Armeniani haeretici, qul Catholicis sua exercitia permittunt.

fol. 35v, n_o. 5.

60. *Cong. 137, die 27 Martii 1631.*

Referente eodem ... litteras Nuntii Belgici et P. Seraphyni Bruxellensis Capuccini circa facultates, concessas missionariis ejusdem Ordinis in Hollandiam, S. Cong^{o} censuit:

1°. Facultatem dispensandi in 2° et 3° esse intelligendam conjunctim, ita ut missionarii praefati in solo 2_o dispensare non possint...

3_o. Praecipiendum esse per eundem Nuntium missionariis Capuccinis, ne facultate dispensandi in matrimoniis in posterum utantur sine mandato speciali S. Cong^{is}...

fol. 35v, n_o. 6.

---

[1]) De bekende Leonardus Marius, pastoor van het Begijnhof te Amsterdam.

61. *Cong. 140 coram Smo, die 7 Maji 1631.*

Referente eodem Emin° D. Card. Capponio literas fratris Jacobi Broverii Dominicani, in quibus significabat [1]: .....

3°. Ducem vel Van Dosme, [2] qui in Hollandiam se transtulit, unum ex missionariis petiisse, qui ei Sacramenta administret Missamque celebret....

5°. Petebat augeri numerum missionariorum.

S. Cong° ... ad 3um fecit difficultatem, quomodo dicto duci Sacramenta administrari possint, si in Hollandiam perexerit, ut haereticos in bello contra Catholicos juvaret...

Ad 5um mandavit, eidem patri Jacobo scribi, ut numerum religiosorum, quibus pro missionibus indiget, significet.

fol. 58, no. 6.

62. *Cong. 141, die 31 Maji 1361.*

Referente eodem Emmo D. Card. Trivultio literas fratris Jacobi Broverii, in quibus de edicto haereticorum Buscoducensium, de claudendis scholis Catholicis usque ad illas arithmeticae, disserebat petebatque ejus missionem augeri aliis 12 (?) missionariis, S. Cong° mandavit, scribi Nuntio Belgico, ut suam sententiam significet circa praefatae missionis augmentum.

fol. 78v, no. 23.

63. *Cong. 142, die 4 Julii 1361.*

Referente eodem ... literas patris Seraphini ... cum literis Nuncii Apci Belgici, S. Cong° decrevit ut infra:

---

1) De overige punten gaan ons niet aan.

2) Waarschijnlijk is bedoeld de hertog de Vendôme.

1_0. Eidem patri Seraphino scribendum esse, ne sine suo novo mandato nec ipse nec P. Benedictus Harlemensis ejus socius ad missionem Hollandiae se transferant, quia contra missionum Ap^carum^ regulas se in politicis negotiis immiscuerunt.

2°. Ut Hollandiae relationem pinguiorem illa quam dedit mittat, omissis quae ad politiam pertinent negotiis; nam hoc modo concepta relatio etiam si intercipiatur, nullum potest periculum missioni parere vel inferre.

3°. De resolutione circa dicti patris Seraphini ac ejus socii admonendum esse Nuntium, ut si opus fuerit, eos impediat, ne in Hollandiam se transferant....

fol. 86v, no. 17.

64. *Cong. 144, die 29 Julii 1631.*

Referente eodem... instantiam fratris Philippi de Bruxelles Capuccini, ut inter missionarios Hollandiae adscriberetur, S. $Cong_0$, audita relatione, quod praefatus pater se immiscuit rebus politicis, ac etiam sententia ejus superiorum, instantiam praefatam rejecit.

fol. 101, na. 13.

65 *Cong. 150, 23 Decembris 1631.*

Et postremo relatae fuerunt litterae patris Seraphini de Bruxellis, Capuccini missionarii in Hollandia, in quibus.....:

2°. Significante eodem patre progessus suos in Hollandia et instantiam plurium Catholicorum, sub Ordinibus Hollandorum degentium, ut dictus pater ad suam missionem remitteretur.

3_0. Eodem patre monente S. Cong^em^ de coloniis, quas parant Hollandi ex Catholicis et haereticis pro Indiis Orientalibus, et de missionibus sacerdotum

necessario faciendis ad juvandos Catholicos, qui cum dictis Catholicis ad praefatas Indias proficiscentur.

S. Cong.... ad 2um nihil rescripsit, quia alias de hujusmodi patre satis Nuncio Belgico fuit scriptum. [1])

Ad 3um dixit, non convenire, ut missionarii fiant, qui cum haereticis ad Indias praefatas proficiscentur.

fol. 172v, no. 44.

66. *Cong. 178, die 13 Junii 1633.* [2])

Referente Em^{mo} Card. S^{ti} Honufrii instantiam provincialis Capuccinorum Belgii, ut missionarii sui ordinis in Hollandiam subjicerentur provincialibus pro tempore, etiam quoad remotionem eorum a missione, S. Cong^{o} jussit servari decretum de subjectione missionariorum alias editum. [3])

fol. 238, no. 10.

Referente eodem... de impedimentis, quae missionariis Capuccinis Hollandia fiunt a parochis circa administrationem Sacramentorum parochialium, S. Cong^{o} dixit, justa esse impedimenta, nam hujusmodi Sacramenta a missionariis non sunt administranda nisi de consensu parochorum.

fol. 238v, no. 11.

67. *Cong. 179, die 4 Julii 1633.*

Referente eodem Em^{mo} D. Card. Ginetto instantiam provincialis Capuccinorum Flandriae pro translatione praefecturae missionis Hollandiae a patre Francisco de Gauda in persona provincialis Flandriae pro tempore, propter diversa incommoda et difficultates, in missio-

---

1) Vgl. no. 63.

2) Over het jaar 1632 trof ik niets aan, wat de Hollandsche Missie betreft.

3) Vgl. no. 51 en 56.

nariorum regimine occurrentes, ex quibus facile scandala succedunt ac succedere possunt in futurum, S. Congo jussit agi cum procuratore generali ejusdem ordinis pro habenda ejus sententia.

fol. 257v, no. 27.

68. *Cong. 180 coram S^mo, die 19 Julii 1633.*

Referente eodem Em^mo D. Card. Ginetto de translatione praefecturae missionis Capuccinorum Hollandiae a fratre Francisco de Gauda ad provincialem Flandriae pro tempore, S, Cong^o censuit, translationem petitam fieri posse, non tamen exequendam nisi post completum tempus, ad quod facultates dicti fratris Francisci fuerunt concessae.

fol. 275v, no. 26.

69. *Cong. 182 coram S^mo, die 29 Augusti 1633.*

Referente Em^mo D. Card. Bentivolo litteras fratris Jacobi Broverii, S. Cong^o decrevit ut infra:

1°. Missionem Dominicanorum in Hollandiam extendi ad civitatem et dioecesim Buscoducensem et ad loca Antverpiensis episcopatus, Ordinibus Hollandiae subjecta....

2°. Eidem fratri Jacobo, dictae missionis praefecto, potestatem augendi praedictam missionem aliis quatuor religiosis sui ordinis illisque suas facultates communicandi concessit.

3°. Visitationem missionariorum, ejusdem fratis Jacobi praefecturae subjectorum, quam ipse facere intendit, valde probavit, ita tamen ut nihil decernat, antequam Em^is Patribus referat de toto statu missionis ac missionariorum ejus praefecturae subjectorum eorumque sententiam circa decernenda exquirat et obtineat.

Insuper S. D. N. praefato fratri Jacobo facultatem benedictionum extraordinariarum concessit, ut illas in visitatione possit arbitrio suo Catholicis, Hollandiae Ordinibus subjectis, distribuere.

4°. Summopere commendavit diligentias ac progressus factos a fratre Petro Bersio, missionario in Geldria, ad quem literas dari jussit, in quibus dictus frater Petrus laudetur animeturque ad opus tam bene coeptum prosequendum.

5°. Jussit commoneri dictum fratrem Jacobum, ut in locis, ubi sunt parochi seculares, missionarii Sacramenta precipue parochialia non administrent sine eorum consensu, quem humaniter ab eis requirere debebunt, ut cum pace animique unitate negotium Dei cum eis promovere possint.

... 7°. Translationem patris Nicolai Jansenii a missione Holsatiae ad missionem, in regionibus Ordinum Hollandiae institutam, probavit, ita tamen, ut missio Holsatiae non deseratur....

fol. 285, no. 1.

70. *Cong. 182 coram S^mo^, die 29 Augusti 1633.*

Referente eodem... literas patris Cornelii Jansenii, in quibus petebat, ut in aliqua parochia, pastore destituta, in locis Ordinibus Hollandiae subjectis collocaretur, S. Cong^o^ jussit, scribi Nuntio Belgico, ut archiepiscopum Philippensem moneat de petitione dicti Patris eumque hortetur, ut illum in aliqua parochia ejus jurisdictioni subjecta, pastore vacante, collocet, si fieri poterit.

fol. 286, no. 2.

71. *Cong. 184 coram S^mo^, die 30 Septembris 1633.*

Referente R^mo^ Torniello instantiam fratris Cornelii

de Frisia, Strictioris Observantiae seu reformati S. Francisci, pro facultate praedicandi Evangelium in omnibus mundi partibus, ad quas eum contigerit pervenire, S. Cong° jussit scribi ad Nuntium Coloniae pro informatione super idoneitate oratoris ad missionem; nam cogitabant Emmi Patres, illum, si tamen reperiatur idoneus, mitti posse ad Frisias, orientalem scilicet et occidentalem, sub Ordinibus Hollandiae constitutas, cum ibi sit operariorum penuria.

fol. 315v, no. 27.

72. *Cong. 185, die 15 Novembris 1633.*

Referente eodem.... instantiam fratris Joannis Vauder, reformati S. Francisci, provinciae Lotharingiae, pro missione ad partes Hollandiae, S. Cong° jussit scribi ad Nuntium.... pro informatione.

fol. 318v, n°. 2.

73. *Cong. 187, die 10 Januarii 1634.*

Referente eodem ... literas Nuntii Belgici cum literis archiepiscopi Philippensis circa querelas missionariorum Hollandiae, quod impediantur in eorum functionibus, S. Cong° censuit, non esse recedendum a concordia, inter utrumque clerum inita et Apca auctoritate confirmata.

fol. 2v, n°. 7.

74 *Cong. 188 coram Smo, die 30 Januarii 1634.*

Referente Emmo D. Card. Pamphylio instantiam fratris (?) Joannis de Castro, clerici Amesterlodaniensis (*sic*), diocesis Harlemensis, pro facultate, ut promoveri possit ad sacros ordines usque ad sacerdotium inclusive sine dimissoriis et ad titulum missionis, S. Cong°, visis attestationibus archiepiscopi Philippensis et uni-

versitatis Lovaniensis et aliorum, quas orator exhibuit, censuit, si S^mo^ placuerit, oratoris petitioni esse annuendum, si per tres saltem testes, in curia Em^mi^ D. Cardinalis Vicarii examinandos, constiterit de ejusdem oratoris vita, bonis moribus *etc.*

fol. 19, n°. 10.

75. *Cong. 189, die 13 Februarii 1634.*

Referente eodem ... literas patris Jacobi Broverii, in quibus instabat iterum pra indulgentiarum Rosarii prorogatione in locis Hollandiae Ordinibus subjectis, ad dies 8 in singulis diebus, in quibus a Summis Pontificibus sunt concessae, quia propter haereticos non possunt Catholici uno die convenire et illas consequi.

2o. Petebat aliquas indulgentias pro illis, qui 15 nodis cinguli Castitatis S. Thomae de Aquino Pater Noster et 15 Ave Maria recitant.

S. Cong^o^ primum articulum remisit iterum ad Cong^em^ Indulgentiarum. De 2° vero jussit agi cum Patre Generali Dominicanorum; nam res hujusmodi nova visa fuit Em^mis^ Patribus.

fol. 25, n°. 3.

76. *Cong. 194, coram S^mo^. die 14 Julii 1634*

Referente eodem Em^mo^ D. Card. Spada instantiam archiepiscopi Philippensis ... pro renovatione facultatis alias illi concessae circa ordinationem clericorum et sacerdotum, S. Cong^o^ censuit, si S^mo^ placuerit, oratoris petitioni esse annuendum.

Eodem die S. D. N., instantiam Cong^is^ probans, jussit Breve, alias illi ad quinquennium concessum [1]), renovari pro alio quinquennio.

fol. 70, n°. 4.

---

[1]) Vgl. n°. 57.

77. *Cong. 194, coram S^{mo}, die 14 Julii 1634.*

Retulit idem Em^{mus} D. Card. Pamphylius formulam juramenti, quam Ordines Hollandiae praestari jubent a Catholicis Buscoducensibus et Ruremundensibus, nuper armis eorum subactis. Cujus formulae verba sunt: »Fateor et profiteor ego sincere ac bona fide, quod regi Hispaniarum et suis adhaerentibus nullam complicitatem seu obedientiam debeam et quod per felicem reductionem hujus urbis ad partes Altipotentium D. D. Statuum Generalium ab ea legitime sim absolutus. Promitto, quod iisdem nec consilio nec opere assistam vel cum illis aliquam correspondentiam tenebo. Declaro et promitto etiam, adversus hoc juramentum me nullam dispensationem habere nec post datam hujus impetraturum. Sic vere Deus adjuvet. In fidem huic mea propria manu subscripsi.«

fol. 73, no. 15.

78. *Cong. 195, die 31 Julii 1634.*

Referente eodem Em^{mo} D. Card. Ginetto litteras fratris Gabrielis Amorsfortii, Capuccini Flandri, in quibus primo significabat, se tandem a provinciali et diffinitorio fuisse inter missionarios Hollandiae connumeratum, et deinde instabat, ut quod dicti provincialis et diffinitorium pro ipso decreverunt confirmaretur, ne posset a missione ab alio provinciali amoveri, prout evenire possit ob diversitatem subjectorum, quae ad eum gradum eligentur, S. $Cong^{o}$ jussit, de hac informatione agi cum procuratore generali pro habenda ejus sententia.

fol. 92, no. 26.

79. *Cong. 197, die 18 Septembris 1634.*

Referente eodem Em^{mo} Card. Pamphylio literas

Internuntii Stravii, in quibus instabat, ut provideretur circa missionis Dominicanorum Hollandiae necessarium augmentum, cum pater Brouwerius praefectus ob gesta per provincialem [1]) contra eum fratres, quibus missio indiget, habere nequeat, S. Cong° jussit, agi cum procuratore generali, ut etiam circa hoc sua prudentia provideat.

80. *Cong. 199, die 5 Decembris 1634.*

Idem Emmus D. Card. Spada recitavit relationem status missionis Dominicanorum Hollandiae sub praefectura patris Jacobi Brouerii, in qua plura per missionarios facta in manutenenda, conservanda et propaganda Catholica fide in Buscoducensi dioecesi et in aliis locis Ordinibus Hollandiae subjectis recensentur.

fol. 151v, n°. 13.

Retulit idem Emmus D. Card. Antonius literas archidiaconi Attribatensis [2]), in quibus significabat..... [3])

2° ob revocationem edictorum, ab Hollandis factorum

---

1) Gelijk uit de voorafgaande nummers blijkt, had Pr. Brouwer hoog ongenoegen met zijn provinciaal, die de 2000 gulden, vroeger geschonken ten bate der stichting van een college voor de Noordelijke Missiën, tijdelijk aan het Dominikanen-college van Douai geleend en, toen ze door Pr. Brouwer voor het oorspronkelijk doel werden teruggeëischt, niet wilde afstaan. De provinciaal had daarom Pr. Brouwer ontzet van zijn prioraat te Antwerpen. Pr. Brouwer komt meermalen voor als »praefectus missionis Dominicanorum Hollandiae, Daniae ac Holsatiae«.

2) Richardus Paulus Stravius, die 1634—1642 de zaken der openstaande Nuntiatuur van Brussel waarnam; vgl. Cauchie-Maere. *Recueil des instructions générales aux nonces de Flandre* (Bruxelles 1904) Introd. p. XXXVI.

3) Onder 1° is sprake van de college's der Ieren te Rijssel, Antwerpen en Douai.

contra salvos conductus Catholicisco ncessos, ecclesiasticos omnes ad sua loca et residentias fuisse reversos.

fol. 254v, no. 26.

81. *Cong. 201, die 28 Februarii 1635.*

Referente eodem Em.mo D. Card. Pamphylio instantiam Vicarii Apci Hollandiae, ut confirmaretur Apca auctoritate applicatio legati sex locorum montis fidei, a D. Joanne Drolshage relicti pauperibus Ultrajecti, facta collegio Hollandorum Coloniensi, ut in eo alumnus civitatis vel dioecesis Ultrajectensis instruatur, donec et quousque Ultrajectum ad fidem Catholicam reducatur, S. Congo, visis rationibus ab eodem Vicario pro praefata applicatione adductis, censuit, si Smo placuerit, oratoris petitioni esse annuendum.

fol. 190v, no. 15.

Referente eodem Emmo D. Card. Montio literas Internuntii Belgici cum relatione progressuum Patrum Capuccinorum in Hollandia missionariorum, in qua inter alia *conversio duorum millium haereticorum* referebatur, S. Congo jussit commendari praefatorum Patrum diligentias, et quoad facultatem, quam provincialis praefatorum Cappuccinorum, missionis praefectus, petebat, ut posset inconsulta S. Congc missionarios a missione revocare, Emmi Patres responderunt, decretum circa remotionem missionariorum factum [1]) servandum esse.

fol. 191, n. 18.

(81.) *Cong. 202 coram Smo, die 19 Martii 1635.*

Referente eodem Emmo D. Card. Montio literas

[1]) Vgl. no. 51, 56 en 66.

Internuntii Belgici de parocho Enchusae in Hollandia et de P. Theodoro [1]) Jesuita, qui cum ejus licentia in dictam Enchusam se transtulit cum facultate administrandi Sacramenta, parochialibus exceptis, S. Cong° jussit praefato Internuntio rescribi, ut curet omnino observari concordiam initam inter clerum Hollandiae et missionarios anno 1624.

fol. 213, n°. 26

Referente eodem ... Montio statum et numerum Catholicorum, tam ecclesiasticorum quam laycorum, in Provinciis unitis sub Ordinibus Hollandiae degentium, ex relatione [2]) D. Rofemii *(sic)* ..., S. Cong° decrevit ut infra:

1°. jussit summopere commendari praefati Vicarii diligentias in exequendo suo pastorali munere.

2°. Jussit praecipi R^mo^ D. Falconerio, novo Belgii Nuntio, ut concordiam ... ab omnibus, ad quos spectat, diligenter observari curet et si quae contra illam hactenus facta fuerunt, in pristinum statum omnino restituat.

3°. Petitionem coadjutoris a praefato Vicario factam probans, mandavit inquiri de subjectis ad coadjutoriam idonesi [3]), ut cum St S. placuerit, praefatus Vicarius de coadjutore provideri possit.

fol. 213v, n°. 28.

---

[1]) Op den rand: »De P. Theodoro Jesuita, violatore concordiae Hollandiae in Enchusa«. — Theodorus de Tonaghe heet hij in dien brief van den Internuntius (Holl. I f. 74 et 77).

[2]) Deze Relatio Status van Rovenius is gedrukt *Archief* XVIII blz. 1—17.

[3]) Vgl. *Bat. Sacra* II, 457.

Referente eodem Em^{mo} D. Card. Pamphylio decretum praecedentis Cong^{is} circa legatum locorum sex montis fidei, collegio Hollandorum Coloniensi ab archiepiscopo Coloniensi applicatum, S. D. N. illud probavit.

fol. 212, n°. 20.

83. *Cong. 202, die 23 Aprilis 1635.*

Referente eodem Em^{mo} D. Card. Pamphylio, S. Cong^{o}, ut missio Augustinianorum Hollandiae ad formam aliarum missionum cum majori profectu ac utilitate instituatur,

1°. Censuit, constituendum esse praefatae missionis praefectum modernum Belgii provincialem Augustinianorum, duraturum in hujusmodi munere usque ad ejus provincialatus finem.

2°. Eandem missionem aliis quinque missionariis, ab eodem provinciali ac ejus diffinitorio de consensu nuntii Ap^{ci} seu Internuntii approbandis, esse augendam.

3°. Eidem praefecto concedendas esse facultates, quae Dominicanis missionariis Hollandiae fuerunt concessae, cum potestate, illas in totum vel in parte communicandi primis quinque missionis praefatae fratribus et aliis quinque eidem missioni addendis, necnon eas revocandi et suspendendi, prout missionis praefatae utilitas vel necessitas exegerit.

4°. Eidem praefecto concedendam esse facultatem, constituendi unum ex praefatis missionariis suum vicepraefectum, qui caeterorum curam habere ac eos regere illorumque profectus praefato praefecto singulis saltem annis signare debeat, ut eosdem idem praefectus S. Cong^{i} communicare possit.

5°. Denique hujusmodi missionem instituendam esse cum clausula, addi missionibus Hollandiae solita, vide-

licet: servata forma concordiae initae anno 1624 inter clerum saecularem Hollandiae et missionarios.

fol. 225, no. 25.

84. *Cong. 205, die 25 Junii 1635.*

Referente eodem Em^mo^ D. Card. Spada literas archidiaconi Attrebatensis de controversiis, quas habet cum archiepiscopo Philippensi, Vicario Ap^co^ in Hollandia, circa Jesuitas, quos dictus archidiaconus ad certa loca Provinciarum Unitarum mittere voluit contra voluntatem praefati archiepiscopi, qui missionem praefatorum patrum esse profitetur contra concordata, S. Cong^o^ jussit remitti hujusmodi negotium ad novum Nuntium.

fol. 259, no. 22.

85. *Cong. particularis, die 29 Julii 1635.*

Relata petitione Joannis Duseldorpii, praepositi Xantensis et Rees et archidiaconi metropolitanae ecclesiae Coloniensis, ut ei significaretur, quid agere debeat pro salute animarum 300,000 sub ejus cura degentium, quarum magna pars est sub dominio Ordinum Hollandiae, quia praefati Ordines edicto suo sub poena banni perpetui praeceperunt ejus parochis, sub eorum dominio existentibus, ac aliis missionariis sub aliis poenis, ne militibus Gallis Catholicis, qui cum illis contra Catholicos bellum gerunt, denegent absolutionem sacramentalem, praetextu quod illis non liceat contra Catholicos pro haereticis militare, cum ob id milites praefati aufugiant et militari deserant cum magno Statuum Hollandiae praejudicio, Em^mus^ D. Card. Praefectus jussit, de hac re commoneri Nuncium Galliarum eique injungi, ut cum rege Christianissimo agat curetque per ejus oratorem apud Ordines praefatos praefatum

edictum, si possibile fuerit, revocari, cum sit contra jus divinum et salutem animarum.

fol. 272.

(85). *Cong. 206 coram Smo, die 30 Julii 1635.*

Referente eodem Emmo D. Card. Antonio instantiam Catholicorum Hollandiae pro facultatibus missionariorum concedendis sacerdotibus, quos nominabit et deputabit orator Gallus, apud Ordines Hollandiae residens, attenta penuria operariorum, qua laborant, S. Congo oratorum petitionem rejecit, tum quia nimis generalis et vaga sine expressione locorum, in quibus est allegata operariorum penuria, tum quia est contraria relationi, quam hoc anno archiepiscopus Philippensis, Vicarius Apcus Hollandiae, misit, in qua singula loca recenset cum suis sacerdotibus, tum denique quia laycis non est danda hujusmodi authoritas, nominandi et deputandi sacerdotes per loca, ubi est operariorum necessitas.

fol. 289, no. 54.

(86). *Cong. 212, die 14 Januarii 1636.*

Referente eodem Emmo D. Card. Pamphylio, fuit denegata missio in Hollandiam ac Provincias Confederatas fr. Jacobo provinciali Minorum de Observantia Germaniae Inferioris, quia, ut ex relatione archiepiscopi Philippensis, operarii, qui in illis provinciis laborant, pro nunc sufficiunt.

fol. 6, no. 22.

88. *Cong. 216, die 19 Martii 1636.*

Referente eodem Emmo D. Card. Barberino instantiam fr. Seraphini de Bruxellis Capuccini, ut ad missionem Hollandicam remitteretur, S. Congo petitionen oratoris rejecit.[1])

fol. 82v, no. 23.

---

1) Vgl. no. 63 en 65.

89. *Cong. 225, die 19 Januarii 1637.*

Referente Em^mo D. Card. Pamphylio instantiam provincialis Ordinis Minorum de Observantia Germaniae Inferioris, ut missio, quam sua provincia habet in Hollandia ac Provinciis Confoederatis, confirmaretur ac melius ordinaretur, constituto praefecto et concessis facultatibus missionariorum, quae datae fuerunt Dominicanis et Capuccinis Missionariis, S. Cong^o jussit scribi ad Internuntium Belgii pro informatione et voto.

fol. 235, n°. 22.

Referente eodem Em^mo D. Card. Pamphylio literas patris Jacobi Brouverii... et simul visitationem missionariorium, numero 29 in 17 (?) locis praefatorum provinciarum degentium, cum eorum progressibus et amissione duorum ex pestilentia, quae in dictis provinciis grassatur, et petitiones 17 eorumdem missionariorum ac ejusdem patris Brouverii instantiam pro indulgentia plenaria pro gestantibus cingulum castitatis S. Thomae de Aquino, [1]) et ut missioni Fridericopolitanae a biennio vacanti de alio missionario loco patris Nicolai defuncti provideretur, S. Cong^o.

1o. jussit commendari labores et diligentias praefati patris Brouverii ac praefatorum missionariorum in excolendis vineis illis, haeresibus et erroribus infectis.

2°. Petitiones missionariorum examinari mandavit in Cong^e particulari trium Em^morum Cardinalium, videlicet Spadae, S^ti Sixti et ejusdem D. Card. Pamphylii.

3°. Quoad indulgentiam petitam... quia de re illis nova et de qua non erant informati, nihil rescripserunt.

4°. Jussit iterum agi cum Generali Dominicanorum, ut provinciali Belgii praecipiat de subjecto substituendo in locum dicti patris Nicolai.

fol. 235, n°. 24.

[1]) Vgl. n°. 75.

90. *Cong. 230, die 21 Aprilis 1637.*

Referente eodem Em^mo^ D. Card. Pamphylio, S. Cong^o^ patri Michaeli Paludani ordinis S. Augustini praefecturam missionis Augustinianorum in Hollandia et Provinciis Confaederatis confirmavit per alium annum, inchoandum a die, quo provincialis officium deponet, cum solita tamen clausula, servata videlicet concordia *etc.*

fol. 274v, no. 7.

91. *Cong. 231, die 11 Maji 1637.*

Referente eodem ... Pamphylio litteras fr. Benedicti de Harlem Capuccini, in quibus instabat pro licentia veniendi ad Urbem, quia habet secreta ad propagationem fidei in Hollandia et Provinciis Confaederatis pertinentia, S. Congoni oretenus communicanda ex parte nonnullorum Catholicorum Hollandiae, Emmi Patres jusserunt, assumi informationes de qualitate praefati patris Benedicti et referri, ut possit juxta eas vel decerni vel denegari petita licentia.

fol. 287, no. 18.

Referente eodem ... scripturam Regularium Belgii, contendentium non posse prohiberi, quo minus suos religiosos mittant ad conventus suarum religionum, in Hollandia et Provinciis confaederatis constitutos, per concordiam inter clerum praefatarum provinciarum et religiosos missionarios initam anno 1624, S. Congo scripturam et rationes in ea contentas rejecit, quia pro statu rerum praesentium expedit, ut praefata concordia observetur.

fol. 287v, no. 19.

Referente Emmo D. Card. Pallotto literas Nuntii

Coloniae de edicto haereticorum Hollandorum contra religiosos, revocato ad instantiam oratoris Galli apud Status Hollandiae residentis, S. Cong^o jussit rescribi Nuntio, ut nomine S. Cong^is oratori praedicto gratias agat rogetque, ut cum Hollandis haereticis, quotidie nova edicta contra Catholicos et praesertim religiosos promulgantibus, et literis a rege Chr^mo impetratis, officia ejusdem regis interponat, ne memorata edicta executioni demandent; alioquin religio Catholica in Hollandia et Provinciis Confoederatis in magno erit periculo.

92. *Cong. particularis, die 3ª Junii 1637.*

Demum examinatae fuerunt petitiones patris Jacobi Brouverii ..., circa quas iidem Em^mi Patres decreverunt ut infra:

Ad 1um, cum querelae contra missionarios delatae sint ad Generalem cum eorum justificationibus, nihil rescribendum esse censuerunt.

Ad 2um, dixerunt decisam fuisse in praecedenti Cong^e generali, videlicet concordiam inter clerum saecularem et regulares anno 1624 initam servandam esse, non obstante ratione per Regulares allegata, quod ad loca, in quibus ante haeresim conventus et hospitia habebant, possint mittere religiosos.

De 3ª, 4, 5 et 6, 9, 15 et 16 jusserunt agi cum Generali.

De 7ª vero, 8, 11, 13 et 14 jusserunt scribi ad Philippensem archiepiscopum ... pro habenda ejus sententia.

Ad 10^am autem, 12^am ac 17^am, circa punctum renovationis facultatum, dixerunt, proponendas esse in Cong^e S. Officii.

fol. 301v, n. 5.

93. *Cong. particularis, die 22 Junii 1637.*

Referente eodem ... literas patris Brouverii et communitatis Vesopii in Hollandia, S. Cong$_0$ decrevit ut infra:

1°. Jussit scribi archiepiscopo Philippensi, ut P. Augustinum Dominicanum, a P. Jacobo Brouverio, missionum Dominicanorum in Hollandia praefecto, ad curam Catholicorum Vesopii missum, in eo loco confirmari velit, ne praefati Catholici sacerdote destituti in spiritualibus patiantur.

2°. Mandavit scribi provinciali Dominicanorum Belgii, ut in manutenendis missionibus, praefecturae Patris Brouverii subjectis, et in mutandis vel in substituendis missionariis sententiam ejusdem Patris Brouverii audire velit et illam plerisque sequi; cum enim a multis annis missionum praefatarum curam habuerit, verisimile est, quod non proponet R. Sua, nisi quod erit praedictis missionibus utile ac necessarium.

fol. 308, n$_0$. 6.

94. *Cong. 232, die 22 Junii 1637.*

Referente eodem Em^{mo} D. Card. Pamphylio litteras provincialis Coloniensis [1]) ordinis Minorum de Observantia de statu Frisiae occidentalis et de necessitate missionis in ea faciendae, et denique de fratre ejusdem ordinis, in dicta provincia sine obedientia degente, S. Cong$_0$

1°. Jussit rescribi praefato provinciali, ut simul cum diffinitorio religiosos idoneos proponat pro praefata missione et signet, quis eorum debeat missionis praefectus declarari.

2°. Mandavit moneri eundem provincialem, ut signet nomen fratris inobedientis, ut possit Philippensi archie-

[1]) Fr. Henricus Lotzius, wiens hier vermelde brieven te lezen zijn *Epistolae* (ed. — Quaracchi) p. 204—205 en 207—208.

piscopo de eo scribere et curare, ut remittatur ad suam provinciam.

fol. 309, no. 8.

Referente eodem... litteras archidiaconi Attrebatensis, Internuncii Belgii, S. Cong° missionem fratrum Minorum de Observantia in Hollandia et Provinciis Confaederatis confirmavit sub praefectura moderni provincialis, videlicet patris Jacobi Pinchart, et praefatam missionem auxit tribus aliis fratribus, videlicet fratre Henrico Jacobi, fratre Rumoldo Custer et fratre Bernardo Gouvij cum clausula: servata concordia *etc.*... et pro facultatibus jussit adiri S. Officium.

fol. 309v, no. 9.

95. *Cong. 235 coram Smo, die 28 Augusti 1637.*

Referente eodem... S. Cong° jussit adiri S. Officium pro renovatione facultatum fr. Juvenalis provincialis Capuccinorum Flandriae, praefecti missionis eorumdem Capuccinorum in Hollandia et Provinciis Confoederatis, juxta novas formulas facultatum emendatas.

fol. 260, no. 12.

96. *Cong. 236, die 22 Septembris 1637.*

Referente eodem... Pallotto literas Nuntii Coloniensis, archiepiscopi Aureliopolitani, de progressibus ejus [1]) in Hollandia et Provinciis Confoederatis..., S. Cong° jussit literas praefatas iterum referri coram Smo.

fol. 377, n°. 27.

97. *Cong. 237 coram Smo, die 10 Novembris 1637.*

Referente eodem... Pamphylio duos libellos supplices provincialis Germaniae Inferioris ordinis Minoritarum

---

[1]) Op den rand: »fratris Gasparis.«

de Observantia, in quibus instabat pro facultate administrandi Sacramenta parochialia pro duobus fratribus ejusdem ordinis missionariis in Hollandia, et mittendi alios suos fratres ad conventus, quos habet vel habuit praefatus ordo in Hollandia et Provinciis Confaederatis, S. Cong^o praefatos libellos supplices remisit ad S. Cong^em Hollandiae. [1])

fol. 394^v, no. 33.

98. *Cong. 238, die 11 Decembris 1637.*

Referente eodem ... Pamphylio literas Adriani Cornelii a Walenburk, sacerdotis Hollandi, Parisiis commorantis, pro missione in Hollandia et Provinciis Confaederatis cum solitis facultatibus, S. Cong^o: jussit scribi Nuntio Galliarum et Stravio Internuntio Flandriae pro informatione de idoneitate oratoris quoad scientias et mores et sacerdotium.

fol. 411^v, no. 16.

Referente eodem ... literas patris Jacobi Brouverii Dominicani de defectu renovatarum facultatum pro undecim tantum missionariis Hollandiae [2]), cum sint 29, S. Cong^o, animadvertens errorem hujusmodi accidisse, quia renovatae facultates transcriptae fuerunt ex prima formula, quando ab initio haec missio instituta fuit ex undecim fratribus, quae postea urgente necessitate fuit pluries aucta, ita ut nunc missionarii sint 29, jussit adiri S. Officium pro extensione renovatarum facultatum ad praefatum numerum missionariorum.

fol. 411^v. n°. 17

---

[1]) Reeds om dezen tijd blijkt derhalve reeds een particuliere Congregatie voor de Hollandsche zaken aan de Propaganda te hebben bestaan; vgl. *Archief* XXXI, blz. 302.

[2]) Vgl. n°. 54 en 89.

Referente eodem .... Pamphylio obitum fr. Jacob Brouverii, praefecti missionis Dominicanorum in Hollandia et Provinciis Confoederatis, S. Cong° jussit scribi Internuntio Flandriae, ut audita sententia missionariorum, mediante provinciali Dominicanorum Flandriae, de religiosis, quibus praefectura missionis praefatae commendari possit, et referat de magis idoneo, et in specie, an pater Dominicanus Jansenius, qui in Hamburgo degebat, sit idoneus ad dictam praefecturam.

fol. 412v, n°. 21.

Referente eodem Em^mo D. Card. Pamphylio literas patris Neronei provincialis Coloniensis, ordinis Minorum de Observantia, in quibus proponebat et approbabat quinque fratres pro missione ad Frisiam occidentalem, videlicet Arnoldum de Widit *(sic)* pro praefecto dictae missionis, Arnoldum Perkens, fr. Joannem Bonner, fr. Franciscum Rosen et Laurentium Simonis, S. Cong° jussit scribi Nuntio Coloniae, ut de praefatis fratribus et eorum idoneitate ad dictam missionem se informet et referat.

fol. 412, n°. 18.

Referente eodem... Pamphylio literas fr. Francisci Goudae, praefecti missionis Capuccinorum in Hollandia et Provinciis Confaederatis, in quibus conquerebatur de provinciali, quod non subministrat missionarios juxta decreta S. Cong^is, Em^mi Patres jusserunt scribi Generali Capuccinorum, ut provideat curetque missionem religiosis idoneis perfici juxta praefata decreta.

fol. 412, n°. 19.

Referente eodem... literas fr. Jacobi Pinkart, provincialis ordinis Minorum de Observantia Germaniae

Inferioris, in quibus significabat nomina missionariorum, quos habet sua provincia in Hollandia, in Bolduch, in Zelandia, in Frisia Orientali et in districtu inter Mosam fluvium et civitatem Campensem, S. Cong° jussit rescribi eidem provinciali, ut missionarios praefatos hortetur ad munia missionarii diligenter peragenda eisque praecipiat, ut singulis saltem annis relationem de eorum progressibus ei tamquam praefecto faciant, ad Urbem deinde transmittendam.

fol. 412, n°. 20.

99. *Cong. 240 coram S^mo^, die 30 Januarii 1638.*

Referente eodem .... Pamphylio literas Gabrielis Amosfortii Capuccini [1]) et literas testimoniales de ejus bona vita, moribus ac progressibus in conversione haereticorum, dum erat missionarius in Hollandia, et simul instantiam ejusdem patris Gabrielis, ut ad missionem Hollandiae, a qua fuit ante 16 menses evocatus, restitueretur, ne si id ei non concedatur, ejus existimatio et fama apud bonos viros laedatur, et denique significante secretario S. Cong^is^, quod P. Juvenalis Capuccinus, provincialis et praefectus dictae missionis Hollandiae, interrogatus, dum hic erat anno praeterito occasione capituli generalis, de praefato patre Gabriele respondit, eum esse bonum operarium in vinea Domini, sed convenire, ut per aliquot menses in conventu aliquo maneret et deinde ei missio restitueretur, S. Cong° inclinans ad gratiam ab oratore petitam, remisit hujusmodi negotium Em^mo^ D. Card. Protectori et patri procuratori generali Capuccinorum. Em^mus^ D. Card. Protector et procurator generalis jusserunt scribi pro-

---

1) Vgl. n°. 78.

vinciali, ut patri Gabrieli Amonsfortio *(sic)* restituatur missio, ita tamen, ut quadragesimas in Belgii ecclesiis sub dominio Catholici regis conciones habeat.

fol. 14, no. 20.

100. *Cong. 241, die 22 Februarii 1638.*

Referente Em^mo^ D. Card. Capponio, S. Cong^o^ literas Internuntii Belgii de Emanuele Hatten ordinis Minorum de Observantia, commissario Terrae Sanctae in Hollandia et Provinciis Confoederatis, jussit referri in Cong^em^ particularem Sanctorum locorum.

fol. 29, no. 1.

Referente eodem .... literas Internuntii Belgii et archiepiscopi Philippensis de fr. Antonio Vercurio,[1]) ordinis Minorum de Observantia, apostata in Hollandia, qui saepius a suis superioribus evocatus, non vult eorum mandatis parere, S. Cong^o^, difficultatem revocandi praefatum apostatam ab Hollandia considerans, jussit scribi Internuntio, ut nomine S. Cong^is^ eum moneat, ne diutius inobediens suis superioribus maneat et ne fidelibus Sacramenta administret, cum facultatibus ad id necessariis careat, curetque una cum archiepiscopo Philippensi illum ad sanam mentem reduci et ut ad suam religionem revertatur.

fol. 29, no. 2.

Referente eodem .... literas archiepiscopi Philippensis de controversiis, quas habet cum regularibus missionariis, qui concordiam, inter eos et clerum Hollandiae

---

[1]) Waarschijnlijk pater Antonius Verwey in Friesland, die met Rovenius nogal eens overhoop lag; vgl. zijn brieven *Epistolae* (ed. Quaracchi) p. 347—359.

Provinciarumque Confoederatarum initam, non observant eamque infringere conantur, S. Cong° copiam praefatarum literarum jussit remitti ad Cong^em particularem, pro controversiis praefatis institutam.

fol. 29^v, no. 4.

101. *Cong. 243, die 16 Martii 1638.*

Referente eodem .... Albornotio instantiam fr. Arnoldi Witt, ordinis Minorum de Obs^a provinciae Coloniensis et praefecti missionum antiquarum fratrum ejusdem ordinis in Hollandiam, pro facultatibus concessis fr. Dominicanis missionariis in eandem Hollandiam, S. Cong° jussit scribi ad Em^um D. Card. Ginettum, legatum, pro informatione de idoneitate oratoris et missionariorum ejus ad missionem quoad scientiam, mores ac prudentiam, de eorum numero, et an eis facultates petitas concedere expediat.

fol. 47^v, n°. 18.

Referente eodem .... Pallotto instantiam provincialis Germaniae Inferioris, ordinis Minorum de Obs^a, ut facultas administrandi pastoralia et praesertim Sacramenta concederetur fr. Henrico Elingio ejusdem ordinis in loco, qui dicitur Campis sub Hollandorum dominio, et fr. Gregorio Sompernels (?), ejusdem pariter ordinis, Gaudae, S. Cong° jussit scribi archiepiscopo Philippensi, ut praefatis fratibus petitam facultatem concedat, nisi aliquod reluctans in contrarium habeat.

fol. 51, n°. 31.

102. *Cong. 244 coram S^mo, die 27 Martii 1638.*

Referente .... Pamphylio instantiam D. Bitteri van der Marsche, nobilis Hollandi, ut ei concederetur jus

percipiendi fructus ex capellania S. Victoris[1]) fundata et dotata a suis antecessoribus usque ab anno 1474 cum reservatione jurispatronatus in ecclesia S. Jacobi civitatis Ultrajectensis, cujus valor annuus non excedit ducatus 50, cum nunc vacet per obitum rectoris et propter haereticos non possit alius presbyter catholicus praesentari et ipse D. Bitterus curaturus sit, ut onera cappellaniae in fundatione et donatione imposita adimpleantur et quae remanebunt ex dictis fructibus sit in pauperes erogaturus, S. Cong° jussit agi R. P. D. Datario. Censebant tamen Patres, posse capellaniam praefatam transferri in aliam ecclesiam provinciarum Belgii Catholicarum et in ea ad praesentationem praefati D. Bitteri catholicum presbyterum institui, translatione praefata duratura, donec Ultrajecti civitas fiat catholica.

fol. 61v, n°. 29.

103. *Cong. 245, die 20 Aprilis 1638.*

Referente eodem... Pamphylio literas provincialis Dominicanorum Germaniae Inferioris et literas patris Dominicani Jansenii ac literas unius ex missionariis Dominicanis Hollandiae, S. Cong° quoad praefecturam missionis Dominicanorum Hollandiae dixit, expectandum esse responsum Internuntii Belgii, cui replicandum est, ut sollicitet missionarios ad proponendum praefectum idoneum, cum pater Jansenius praefecturam praefatam recuset et plures ex praefatis missionariis Generali Dominicanorum scripserunt, provincialem modernum

---

[1]) Over deze vicarie, waaraan het Molenaarsgilde verbonden was, nader Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, *Geschiedenis van de kerspelkerk van St. Jacob te Utrecht* (Leiden 1882) bl. 31 en 37—38; *Bijdragen tot de* enz. (1888) blz. 24 en 28.

esse idoneum, alii vero praefectum, qui in missione resideat, omnino faciendum esse asseverent.

fol. 79, no. 27.

Referente eodem... literas fr. Michaelis Paludani, Eremitarum S. Augustini, S. Cong° praefecturam missionariorum ejusdem ordinis in Hollandia et Provinciis Confaederatis ad alium annum eidem fr. Michaeli Paludano prorogavit.

fol. 81, no. 33.

Referente eodem... literas Internuntii Belgii de edicto [1], promulgato ab Hollandis haereticis contra sacerdotes non originarios Statuum illis subjectorum, ex eo quia multas pecunias piorum fidelium largitione coacervatas e Statibus praefatis extrahunt, S. Cong° audiens a R. P. D. Assessore S. Officii, de hujusmodi negotio in ea Cong^e^ actum fuisse, nihil rescribendum esse censuit.

fol. 81, no. 34.

104. *Cong. 246, die 24 Maji 1638.*

Referente eodem... Pamphylio literas D. Stravii Internuntii Belgici de Adriano Cornelio [2] de Roterodamo sacerdote, S. Cong° eidem Cornelio petitam missionem denegavit.

fol. 91^{v}, no. 11.

---

[1] Bedoeld zijn waarschijnlijk de plakkaten van 2 Febr. en 2 December 1636; vgl N. Wiltens, *Kerkelijk Plakkaatboek* ('s Gravenh. 1722) blz. 468 en 573 v.v.; W. P. C. Knuttel, *De toestand* enz. ('s Hage 1892) blz. 215—216.

[2] Nl. van Walenburch; zie no 99.

Referente eodem ... literas Nuntii Coloniensis, S. Cong° missionem quinque fratrum ordinis Minorum de Obs^a^ provinciae Coloniae, in Frisia occidentali laborantium, confirmavit [1]) eorumque praefectum constituit et deputavit R. P. Herencium *(sic)* Lotzium ejusdem ordinis et pro facultatibus jussit adiri S. Officium.

Deinde jussit, ut literae patentes missionis Nuntio praefato mittantur, cum mandato, ut illas praefato p. Henrico tradat, si eum ad praefecturam praefatae missionis idoneum esse compererit.

fol. 93^v^, n°. 18.

105 *Cong. 249, die 9 Augusti 1638.*

Referente eodem ... Pamphylio, S. Cong°, inhaerens voto missionariorum Hollandiae, praefecturam missionis [2]) patri Joanni Boquetio decrevit cum facultatibus reformatis, pro quibus jussit adiri S. Officium, et insuper scribi mandavit Internuntio Belgii, ut eum moneat de diligentia et vigilantia necessaria in praefata missione adhibenda.

fol. 145^v^, n°. 22.

Referente eodem ... Pallotto literas D. Card. Ginnetti legati, datas Coloniae 30 Maji proxime praeteriti, et informationem ab Em^a^ Sua transmissam de infrascriptis patribus ordinis Minorum de Obs^a^, missionariis in Hollandia et Provinciis Confaederatis, S. Cong° eisdem patribus missionem confirmavit sub praefectura patris Henrici Lotzii ejusdem ordinis cum solita clausula servata concordia inita inter clerum Hollandiae et missionarios anno 1624.

---

1) Vgl. *Epistolae* (ed. Quaracchi) p. 4.
2) Nl. van de Dominicanen.

Nomina autem fratrum sunt, quae sequuntur:

Pr. fr. Arnoldus de Wydt, sacerdos praedicator et confessor.

Pr. fr. Joannes Boner, sacerdos praedicator et confessor.

Pr. fr. Arnoldus Perckens, [1]) sacerdos praedicator et confessor.

Pr. fr. Franciscus Rosen, sacerdos praedicator et confessor.

Pr. fr. Laurentius Simonis, sacerdos praedicator et confessor. [2])

106. *Cong. 252, die 15 Novembris 1638.*

Referente eodem ... Pamphylio instantiam fr. Hermanni Lisens, Minoris de Obs^a in Germania Inferiori provincialis ministri, pro missione unius ex suis fratribus cum facultatibus missionariorum Hollandiae ad iuvandos specialiter incolas oppidi Schrang [3]) et septem pagorum illi adjacentium, in quibus unus tantum sacerdos litteraturae mediocris reperitur, S. Cong^o censuit scribendum esse archiepiscopo Philippensi pro informatione et voto.

fol. 197^v, n°. 30.

Referente eodem ... instantiam fr. Hermanni Lisens, ministri provincialis Germaniae Inferioris, ut aliquis praeficiatur missioni Hollandicae patrum Minorum de Obs^a in locum praedefuncti patris Jacobi Pinchart, ejusdem missionis praefecti, et simul patris Alexii, ejusdem ordinis commissarii in Curia, nominationem de

---

1) Vgl. S. van den Bosch O. F. M., Korte levensschets van pater Arnoldus Peerkens, Minderbroeder (1599—1655) in *Publications de la Soc. hist. et arch. de Limbourg*. Tom. 37. p. 389 v.v.

2) Vgl. *Epistolae* p. 5 en p. 46—53.

3) Op den rand: »Schrangen«; lees: Schagen.

eodem fr. Hermanno ad praefecturam praefatae missionis, S. Cong° jussit scribi ad Internuntium Belgicum pro informatione et voto, et etiam agi cum Generali, ut de oratoris idoneitate referat.

fol. 198, n°. 31.

107. *Cong. 253 coram S^mo^, die 17 Januarii 1639.*

Referente Em^mo^ D. Card. Pamphylio instantiam R^mi^ D. Philippi archiepiscopi Philippensis, vicarii Apostolici in Hollandia et Provinciis Confoederatis, pro facultatibus reformatis, S. Cong° jussit adiri S. Officium.

fol. 223, n°. 9.

108. *Cong. 254, die 14 Februarii 1639.*

Referente eodem Em^mo^ D. Card. Pamphylio literas Internuntii Belgici de idoneitate fr. Hermani Lisens, ordinis Minorum de Obsª, ad praefecturam religiosorum ejusdem ordinis in Hollandia et Provinciis Confaederatis, S. Cong° eundem pater Hermannum praefatarum missionum praefectum deputavit et constituit, si etiam a Generali praefati ordinis approbetur, et pro facultatibus jussit adiri S: Officium.

Die 22 Februarii 1639 Generalis praefatum patrem Hermannum approbavit ut idoneum.

fol. 247, n°. 13.

Referente eodem ... instantiam P. Joannis Bouquetii, provincialis ac praefecti missionum fratrum Dominicanorum in Hollandia et Provinciis Confaederatis, pro remotione fr. Servatii Hagens, missionarii ejusdem ordinis, a sua missione ob causas ab eo adductas, S. Cong° jussit scribi Internuntio Belgico, ut informationes assumat et referat de veritate eorum, quae in testimo-

nialibus literis XI missionariorum Dominicanorum Hollandiae continentur de P. Servatio Hagens, missionario ejusdem ordinis.

fol. 249v, n°. 19.

109. *Cong. 256 coram Smo, die 18 Aprilis 1639.*

Referente eodem Emmo D. Card. Pamphylio literas archiepiscopi Philippensis, Vicarii Apci in Hollandia, in quibus significabat, parochialia munera a 20 prope annis in oppido Schagen exerceri ab erudito ac pio parocho falsaque esse, quae in contrarium a quodam ex fratribus Minorum de Obsa scripta fuerant, S. Congo jussit nihil innovari. [1]

fol. 279, n°. 23.

110. *Cong. 258, die 18 Julii 1639.*

Referente ... Albernotio literas patris Michaelis Paludani, praefecti missionum ordinis Eremitarum S. Augustini in Hollandia, in quibus:

1°. Significabat, praefecturam illius missionis, quam ipse exercet, proxime finiendam esse.

2°. Instabat sibi significari, an provinciali ejusdem ordinis in regimine missionis subjectus esset.

3°. Proponebat aliquos ejusdem ordinis sacerdotes pro ea missione in locum aliorum, qui ab ea defecerunt.

S. Congo imprimis praefecturam dicti patris Paludani confirmavit ad alium annum; deinde jussit eidem mitti decretum [2] de subjectione missionariorum, ut juxta illud se gerat cum provinciali et superioribus localibus; 3°. jussit scribi Internuntio Belgii, ut informationem

---

[1]) Vgl. no. 107 en *Archief* XVIII blz. 38—39.

[2]) Vgl. n°. 51 en 56.

assumat de quatuor patribus, videlicet: P. Augustino Woestlant, P. Lamberto a S. Joanne, P. Mathaeo de Voster et P. Joanne Lamberto, et an sint idonei ad missionem significet.

fol. 316, n°. 29.

111. *Cong. 258, die 18 Julii 1639.*

Referente Em^{mo} D. Card. Pamphylio literas Ser^{mi} Card. Infantis, quibus petebat missionem in Hollandiam pro fr. Joanne Zipeo ordinis Minorum Strictioris Observantiae, S. Cong^{o} jussit scribi archiepiscopo Philippensi pro informatione et voto, et praesertim, ut inquirat et referat, an dictus frater in negotiis politicis occasione missionis petitae implicandus sit.

fol. 313, no. 20.

Referente Em^{mo} D. Card. Albernotio libellum supplicem, Amorsfortinae civitatis nomine ad S. Cong^{em} transmissum, ut fr. Gabrieli ab Amonsfortio *(sic)* ordinis Capucinorum missionario daretur facultas administrandi Sacramenta in ea dioecesi, etiam invito parocho illius civitatis, ex quo idem parochus, commodis suis parochialibus inhians, etiam si solus sacerdos spiritualibus plurimorum Catholicorum ibi existentium necessitatibus satisfacere nequeat, adeo ut aliqui a fide Catholica defecerint, nihilominus dictam facultatem praefato patri denegat, — S. Cong^{o} jussit scribi archiepiscopo Philippensi pro informatione et rogari, ut provideat, ne curatus dicti loci impediat functiones missionis dicti patris Gabrielis.

fol. 315^{v}, n°. 28.

112. *Cong. 261, die 1 Octobris 1639.*

Referente ... Pamphylio literas Internuntii Belgici,

patris Boquetii et patris Dominici Jansenii, ordinis Praedicatorum missionis Hollandiae, de patre Servatio Hagens [1]), Dominicano similiter missionis in Hollandia, S. Cong^{o} advertens, missionariorum praecipuam virtutem esse debere obedientiam et missiones ipsas nullo modo consistere aut dirigi posse, si missionarii suis praefectis eorumque mandatis non pareant, censuit scribendum esse praefato Internuntio, ut praefatum patrem Servatium, licet alias, quemadmodum ex archiepiscopi Philippensis, Vicarii Ap^{ci} in Hollandia, et ejusdem Internuntii testimonio constat, quoad vitam, scientiam et mores sit commendabilis, moneat, ut praefati Patris Boquetii, missionum Dominicanorum Hollandiae praefecti, mandato omnino obtemperet, alioquin eadem S. Cong^{o} missionis Ap^{cae} munere illum privabit.

fol. 279^{v}, n°. 14.

113. *Cong. in collegio de P. F., die 14 Martii 1640.*

Referente E^{mo} D. Card. Caetano instantiam R^{mi} Rovenii archiepiscopi Philippensis pro renovatione Brevii suarum facultatum, attento lapsu quinquennii in dicto Brevi praescripti, S, Cong^{o} censuit, si S^{mo} placuerit, oratoris petitioni esse annuendum.

fol. 40, n°. 15.

114. *Cong. 256, die 2 Aprilis 1640.*

Referente eodem... Pamphylio instantiam Ditteris *(sic)* Van der Marsche, nobilis catholici Ultrajectensis, ut ei ac successoribus suis catholicis concederetur dispositio fructuum unius beneficii in dioecesi Ultrajectensi existentis, valoris centum ducatorum incirca, idque donec in praedicta dioecesi religio catholica introducatur, attento quod ipse orator est praefati

---

[1]) Vgl. n. 109.

beneficii patronus et agri ejusdem beneficii sunt in potestate agricolarum haereticorum, ut nemo praeter illius patronum fructus exigere possit, S. Cong° censuit, si S^mo placuerit, petitioni oratoris esse annuendum, dummodo prius praefatum beneficium ad praesentationem ejusdem oratoris de sacerdote provideatur, qui possit oneribus illius satisfacere, et dummodo ipsemet orator prius de suo singulis annis solvat sacerdoti instituto in dicto beneficio, quantum singulis similiter annis ex illo erit percepturus. Eodem die S. D. N. decretum S. Cong^is probavit.

fol. 63v, no. 24.

115. *Cong. 265, die 2 Aprilis 1640.*

Referente Em^mo D. Card. Pamphylio progressus missionariorum Dominicanorum et Augustinianorum Hollandiae ex relatione seu visitatione missionum, facta a P. Joanne Boquetio, praefecto missionis Dominicanorum, et a patre Michaele Paludano, missionis Augustinianorum praefecto, transmissis, S. Cong° jussit commendari diligentiam praedictorum praefectorum ac etiam missionariorum et animare ad easdem diligentius prosequendas et P. Paludanum commoneri, ut cum poterit, visitet missiones Zelandiae et relationem transmittat.

fol. 64, no. 26.

116. *Cong. in collegio de P. F., die 23 Aprilis 1640.*

Referente... Pallotto literas patris Henrici Lotzii, praefecti missionis Minorum de Obs^a in Hollandia et Frisia sub Hollandis haereticis, de suis missionariis, qui a clero saeculari diversimode impediuntur et molestiis afficiuntur, et de aliis missionariis in Frisia,

S. Cong° jussit scribi Vicario Harlemensi, ut si vera sunt, quae praefatus P. Henricus significat, provideat, ne missionarii in muneribus missionis impediantur neque molestiis afficiantur.

fol. 83, no. 28.

117. *Cong. 267 coram S^mo, die 25 Junii 1640.*

Referente Em^mo D. Card. S. Honuphrii instantiam fr. Valentini Xavonensis, missionis Capuccinorum in Hollandia praefecti, pro renovatione facultatum, S. Cong° jussit adiri S. Officium pro facultatibus reformatis.

fol. 111, no. 1.

Retulit Em^mus D. Card. Pallottus literas Nuntii Coloniensis circa missiones[1], in Frisiam orientalem et Frisiam occidentalem ac in Saxoniam electoralem faciendas, et quoad missiones ad Friscias praefatas monebat S. Cong°, illas esse sub Vicario Ap^co Hollandiae, illas vero Saxoniae electoralis esse difficillimas.

fol. 123^v, no. 49.

118. *Cong. 268, die 20 Augusti 1640.*

Relata morte patris Joannis Boquetii, missionum Dominicanorum in Hollandia praefecti, ex litteris fr. Ambrosii Capelli et fr. Domenici Jansenii ejusdem ordinis, S. Cong° jussit scribi Internuntio Belgii, ut de novo praefecto deputando agat cum provinciali et diffinitoribus provinciae Belgicae, ex qua sunt fratres missionarii, et audita sententia missionariorum, proponant religiosum aut religiosos ad praefecturam praefatarum missionum idoneos, et cum hic a procuratore generali proponatur fr. Ambrosius Capellus, de eo quoque scribat, quid eis videbitur.

fol. 150, no. 42.

---

1) Vgl. *Epistolae* p. 12—13.

Ad relationem secretarii S. Cong° praefecturam missionum Augustinianorum in Hollandia magistro Michaeli Paludano ejusdem ordinis, qui hucusque diligenter missiones praefatas rexit, ad alium annum prorogavit.

fol. 150, no. 43.

119. (121.) *Cong. 270, die 19 Novembris 1640.*

Referente Em^mo D. Card. Capponio literas Internuntii Belgii, fr. Dominici Jansenii et b. m. fr. Joannis Boquetii, S. Cong$_o$.

1$_o$. quoad patrem Servatium Hagen missionarium stetit in decretis [1]), ut discedat a missione et pareat mandato ei facto et dicto fr. Boquetio, tunc praefecto, iterumque jussit per dictum Internuntium praecipi dicto patri Servatio, ut pareat.

2$_o$. Quoad novum praefectum censuit expectandam esse sententiam provincialis Dominicanorum Belgii ac missionariorum, pro qua habenda scriptum fuit praefato provinciali.

3o. Quoad fratres, nominatos a patre Boquetio pro missione Dominicanorum Hollandiae et in locum missionariorum demortuorum substituendos, S. Cong° censuit, prius esse faciendum novum praefectum, quia fortasse nominati a dicto patre Boquetio illi non placebunt.

fol. 198, n°. 7.

Referente ... Albornotio instantiam D. Card. Infantis, S. Cong°

1$_o$. fr. Joannem Zypaeum seu Hipacum, ordinis Minorum de Obs$_a$, inter missionarios Hollandiae ejusdem ordinis adscripsit sub praefecto ejusdem missionis.

1) Vgl. no. 108 en 112.

2°. Jussit ad eum transmitti instructionem generalem, quae missionariis datur, et eundem D. Card. Albernotium rogavit, ut praefatum Ser^{mum} monere dignetur, ne dicti fr. Zypaei opera in negotiis politicis utatur.

fol. 205, n$_0$. 29.

120. *Cong. particularis, die 26 Decembris 1640.*

Referente E^{mo} D. Card. Antonio, S. D. N.(nepote), ad expediendam missionem Capucinorum Gallorum ad partes Hollandiae et Brabantiae, ubi sunt milites Galli, deputavit Em^{mos} Dnos Card. S. Honuphrii, Spadam, de Balneo, Barberinum et eundem D. Card. Antonium.

fol. 236$_v$, no. 1.

121. *Cong. 272, die 4 Januarii 1641 coram S^{mo}.*

Referente... Pamphylio literas D. Stravii, Internuntii Belgici, et provincialis Dominicanorum de fr. Ambrosio Capello et fr. Joanne Riverio ejusdem ordinis ad praefecturam missionum Dominicanorum Hollandiae et Provinciarum Confaederatarum idoneis, quorum primum provincialis praeferebat et Internuntius 2um, quia primus favet fratribus in disciplina regularium deficientibus et manet Antverpiae in conventu fratrum parum disciplinatorum habetque cellas suas apparatas ac si esset secularis, e contra vero 2us est fautor reformationis Dominicanorum Belgii et magister in S. theologia eamque legit per plures annos, est modestus, gravis et zelans et ab omnibus amatur fuitque missionarius in dictis provinciis et valde commendatur a priore Bruxellensi, cujus literas misit;

et denique referente sententiam fratris Generalis Dominicanorum, ut ad tollendas discordias, quae inter praefectum et provincialem passim exoriri solent,

ut hactenus pluries observatum fuit, praefectura commendetur provinciali Dominicanorum sub nomine proprio cum facultate constituendi vice-praefectum, qui missionibus praefatis peculiariter incumbat et resideat in locis missionum, si opus fuerit, — S. Cong$_o$, annuente S^{mo} D. N., remisit declarationem praefecti Em^{mo} D. Card. Antonio, Dominicanorum protectori, ac ejusdem ordinis Generali.

fol. 246v, no. 19.

122. *Die 15 Februarii 1641.*

Praefati [1]) Em^{mus} D. Card. Protector et Pr Generalis praefatarum missionum praefectum declaravit P. Hieronymum Fabrum ejusdem ordinis, cum memorata facultate constituendi vice-praefectum, qui resideat in locis missionariorum, cum opus fuerit.

fol. 259, no. 1.

123. *Cong. 273, die 26 Februarii 1641.*

Referente Em^{mo} D. Card. Capponio instantiam fr. Alessii de Colonia, ut praefectura missionum Minorum de Obs^a provinciae Coloniensis in Hollandia pro Provinciis Confederatis decernatur fr. Bernardino Vetweis, theologiae lectori, loco patris Alberti [2]) Lotzii, et insuper, ut inter missionarios Hollandiae et Provinciarum Confaederatarum adscriberetur fr. Antonius Vetweis ejusdem ordinis, S. Cong^o jussit de utroque petitione scribi Nuntio Coloniensi pro informatione et voto.

fol. 275v, no. 5

Referente... Capponio instantiam fr. Jacobi Vivarii ordinis Carmelitanorum pro missione in Hollandiam

---

[1]) **Vooraf wordt het besluit van 4 Januari jl. aangaande deze zaak nog kort gerefereerd.**

[2]) **Lees: Henrici.**

et Provincias Confaederatas cum facultatibus consuetis, S. Cong° oratoris petitioni annuit cum causula: servata concordia inter clerum Hollandiae et missionarios Regulares facta; et quia regularium missiones cum socio aut sociis fiunt, jussit scribi eidem fr. Jacobo, ut socium idoneum proponat, cum quo munia missionis ei decernendae, cum fuerit approbatus, exercere possit.

fol. 275v, no. 6.

Referente ... Antonio, S. Cong° praefecturam missionum Dominicanorum Hollandiae et Provinciarum Confaederatum, vacantem per obitum patris Joannis Boquetii, decrevit fr. Hieronymo Fabro ejusdem ordinis cum potestate constituendi vice-praefectum, qui possit residere in locis missionum, cum opus fuerit, missionariosque visitare, et pro facultatibus jussit adiri S. Officium.

fol. 286, no. 41.

124. *Cong. 276, die 13 Maji 1641.*

Referente ... Capponio literas Nuntii Coloniensis de praefectura missionis Minorum de Obs[a] in Hollandia et Provinciis Confaederatis trasferenda a patre Alessio [1]) in P. Bernardinum Vetruvium *(sic)*, quem idem Nuntius, ad quem fuit scriptum pro informatione, ad illam idoneum esse significabat, — S. Cong° attendens, quod dictus pr. Alessius sine licentia sua a dicta praefectura se abdicavit, jussit eidem Nuntio scribi, cur eundem patrem Alessium in praefectura dictarum missionum continuare faciat, et monialibus, quarum

---

[1]) Boven no. 123 heet terecht Pr. Henricus Lotzius de vorige prefect; deze zal hier dus bedoeld worden, en niet pater Alessius.

curae applicatus fuit a suis superioribus, de alio confessario provideri curet.

fol. 335, n°. 9.

Relata morte fr. Hieronymi Fabri, praefecti missionis Dominicanorum Hollandiae, S. Cong° jussit de novo proposito a Patre Generali agi cum Em^mo D. Card. Protectore.

fol. 344, n°. 43.

125. *Cong. 277 coram S^mo, die 10 Junii 1641.*

Referente Em^mo D. Card. Antonio mortem fr. Hieronymi Fabri, praefecti missionum Dominicanorum Hollandiae et Provinciarum Confaederatarum, S. Cong° praefecturam praefatarum missionum fr. Joanni Roman ejusdem ordinis, a Generali Dominicanorum ut ad eam idoneo approbato, decrevit, cum potestate constituendi vicepraefectum, qui possit *etc. ut supra.*

fol. 358^v, n°. 35.

126. *Cong. 279, die 29 Julii 1641.*

Referente... Albornotio literas Nuntii Coloniae et patris Henrici Lotzii [1]), praefecti missionum Minorum de Obs^a in Frisiis, S. Cong° jussit rescribi eidem Nuntio, ut alium in locum patris Lotzii, infirmitate impediti, proponat idoneum ad praefecturam praedictarum missionum. [2])

fol. 404, n° 22.

127. *In audientia privata Em^mi D. Card. praefecti, die 8 Septembris 1641.*

Relata instantia militum Gallorum, qui in Holandia

---

1) Op den rand: Admittatur excusatio P. Henrici Lotzii, qui sine licentia S. Cong^is renuntiavit praefecturae *etc.*

2) Vgl. *Epistolae* ed. — Quaracchi p. 7.

et Brabantia militant, ut fieret in dictis provinciis specialis missio Capucinorum Gallorum, ut ab eis recipere possint sancta Ecclesiae Sacramenta, et praesertim Sacramentum poenitentiae, quod non audent a missionariis regis Catholici subditis suscipere, Em^{mus} D. Card. praefectus jussit agi de hujusmodi missione cum patre Archangelo de Fossel Capucino, pro habenda ejus sententia.

fol. 419^{v}, n 1.

128. *Cong. 280 coram S^{mo}, die 9 Septembris 1641.*

Referente ... Pamphylio instantiam fr. Jacobi Vivarii Carmelitani, ut ei assignaretur pro socio in missione in Hollandia et Provinciis Confaederatis P. Martinus Vandervenne ejusdem ordinis, a Generali approbatus, S. Cong^{o} petitioni oratoris annuens, praefatum fratrem Martinum missionarium ad praefatas regiones declaravit et hujus missionis praefectum constituit et deputavit praefatum fr. Jacobum et pro facultatibus jussit adiri S. Officium.

fol. 431^{v}, n°. 19.

129. *Cong. 281, die 30 Septembris 1641.*

Referente ... Spada literas patris Joannis Roman, praefecti missionum Dominicanorum in Hollandia et Provinciis Confaederatis, de vice-praefectura earundem missionum commissa R. P. Ambrosio Capello Dominicano, S. Cong^{o} gesta per dictum patrem Joannem probavit.

fol. 454^{v}, n°. 21.

Referente ... Spada literas P. Michaelis Paludani ordinis S. Augustini, praefecturam missionis Augusti-

nianorum in Hollandia et Provinciis Confaederatis eidem fr. Michaeli ad biennium prorogavit.

fol. 454v, n°. 22.

130. *Cong. 282, die 12 Novembris 1641.*

Retulit Emmus D. Card. Spada literas archiepiscopi Philippensis, in quibus significabat:

1°. Coloniae esse studiosum [1]), qui sequenti aestate poterit dari socius Joanni Rhugio, missionario in Dania, Suetia et Norvegia.

2°. Conquerebatur de facultatibus nimis amplis, traditis missionariis, et de illarum abusu per eos, maxime in dispensationibus matrimonialibus, et instabat, ut saltem similes ei traderentur.

3°. Gratias agebat de coadjutore D. Joanne *(sic)* de Turri ei dato.

fol. 475, n°. 29.

Referente Emmo D. Card. Brancatio literas Nuntii Coloniensis et patris Henrici Lotzii, ante praefecti missionum Minorum de Obsa Germaniae Inferioris in Hollandia et Provinciis Confaederatis, S. Congo, visis attestationibus praefatorum Nuntii et patris Henrici de fr. Bernardini Vetruvii [2]) ejusdem ordinis idoneitate ad praefatarum missionum praefecturam, S. Congo eundem fr. Bernardinum praefatarum missionum praefectum constituit ac deputavit et pro facultatibus jussit adiri S. Officium. [3])

fol. 477, n°. 36.

Referente ... Brancatio literas fr. Germani, prae-

---

[1]) Op den rand: »De studioso Hollando, ad missiones Daniae parato.«

[2]) Lees: Vetweis.

[3]) Vgl. *Epistolae* ed. — Quaracchi p. 8.

fecti missionis Minorum de Obs^{a} in Hollandia de fr. Joanne Zypaeo et illius inobedientia ac aliis ejus scandalis, S. Cong^{o} missionem ei concessam revocavit hujusmodique revocationem ei intimari mandavit per R. P. D. Nuntium Coloniae.

fol. 478^{v}, no. 41.

131. *Cong. 284, coram S^{mo}, die 20 Januarii 1642.*

Referente ... Pamphylio, S. Cong^{o} censuit, si S^{mo} placuerit, renovandum esse Breve facultatum, alias concessarum R. P. D. Philippo archiepiscopo Philippensi et Vicario Ap^{co} in Hollandia, cum per lapsum quinquennii praefatae facultates expiraverint.

Eodem die S^{mus} D. N. decretum S. Cong^{is} probavit.

fol. 16, no. 13.

Referente ... Albornotio literas patris · Gabrielis Amorsfortii Capucini, missionarii in Hollandia, de dispensatione in 2° consanguinitatis ab eo data, S. Cong^{o} jussit particulam literarum praefatarum, dictam dispensationem continentem, remitti ad S. Officium.

fol. 17, n°. 16.

132. *Cong. 285, die 14 Februarii 1642.*

Referente ... Pamphylio literas patris Bernardini Vetweis, praefecti missionis Minorum de Ob^{sa} in Hollandia, et simul gesta per missionarios ejus praefecturae subjectos, S. Cong^{o} jussit, fructuosos labores praefatorum patrum commendari et ad eos prosequendos commendari.

fol. 32, n°. 30.

133. *Cong. 287, die 30 Aprilis 1642.*

Referente ... Pamphylio literas fr. Egidii Sueteni, Dominicani missionarii in Hollandia, de ejus incarce-

ratione et fuga a manibus haereticorum et de dissidiis inter missionarios ejusdem ordinis Amsterlodami degentes, videlicet patrem Servatium Hagens, P. Blemium [1]), tertium et P. Dominicum Jansenium, S. Cong° jussit scribi praefecto missionis, ut ab Amsterlodamo praefatos tres fratres revocet et alios idoneos in eorum locum substituat.

2°. Censuit, missiones Hollandiae omnes visitandas esse per aliquem sacerdotem idoneum ad earum statum tantum referendum, idque secrete et sub specie invisendi regiones, Statibus Hollandiae subjectas.

fol. 70v, n°. 17.

Referente ... Barberino querelas cleri Hollandiae, quod missionarii, quia non habent provisiones assignatas a S. Cong^e^, ad loca Catholicorum frequentiora tantum se conferunt et in messem dicti cleri cum ejus praejudicio se intendunt, non sine scandalis, (et loca), quae magis eorum opera indigent, derelinquunt, — Cong° censuit, posse duobus saltem missionariis assignari provisionem ad experimentum faciendum, et insuper in missionibus deinceps faciendis loca particularia magis missionariiis indigentia esse mittendis assignanda; et denique deputandum esse aliquem idoneum sacerdotem ad visitandas secreto missiones omnes Hollandiae et ad referendum tantum.

fol. 73, n°. 26

134. *Cong. 288 coram S^mo^, die 20 Maji 1642.*

Referente ... Pamphylio literas patris Michaelis Paludani, praefecti missionis Augustinianorum Hollandiae, S. Cong° p° jussit adiri S. Officium pro renovatione facultatum ei alias concessarum. 2° Probavit ejus deli-

[1]) Lees: Blomium.

berationem circa visitationem missionariorum ejus praefecturae subjectarum illumque ad eam hortari mandavit.

fol. 86v, no. 16.

135. *Cong. 289, die 23 Junii 1642.*

Referente... S. Honuphrii, S. Cong° fr. Cassiano, praefecto missionis Capucinorum in Hollandia, facultatem ad biennium concessit constituendi sibi vicepraefectum aliquem Capucinum idoneum, qui missionem praedictam toties quoties opus fuerit visitet et referat.

fol. 112, no. 5.

Referente... S. Honuphrii instantiam superioris missionis Capucinorum Angliae, qui cum regina Angliae [1]) modo in Hollandia degit cum socio, ut in Provinciis Confaederatis, Ordinibus Hollandiae subjectis, usus facultatum, quas habet pro Anglia, illi ac ejus socio concedatur pro tempore, quo in Hollandia manebunt, ne otiosi ibi degere cogantur, S. Cong° jussit agi cum Em^mo^ D. Card. Barberino pro habenda ejus sententia.

fol. 113v, no. 11.

Referente... Pamphylio statum missionum Dominicanorum Hollandiae ex relatione fr. Ambrosii Capelli, vice-praefecti, — S. Cong° decrevit ut infra:

1°. Commendavit diligentias praefati Ambrosii in visitatione tot missionum factas eique gratias agi.

---

[1]) De gemalin van Karel I van Engeland en schoonmoeder van onzen prins Willem II; zij kwam 9 Maart 1642 in ons land en bleef er tot Januari 1643. Vgl. J. Wagenaar, *Vaderl. historie* XI, blz. 327 v.v.

2°. Missionarios pariter commendari et ad functiones missionis alacrius prosequendas animari.

3°. Ab Amsterlodamo revocandos esse patrem Servatium et p. Blemium *(sic)* ac p. Jansenium juxta decretum alias editum. [1])

4°. Scribendum esse archiepiscopo Filippensi de missionario in Delfum admittendo, narratis illi illius civitatis necessitatibus specialibus juxta notata in summario dictae relationis n°. 7; quae si vera sunt, idem archiepiscopus aut provideat aut parocho praecipiat, ut missionario administrationem Sacramentorum permittat.

5°. Mandavit scribi praefecto missionis, ut patri Hyacintho Herman socium adjungat ob rationem ab eo allegatam in dicto summario n. 11.

6°. Et postremo scribi D. Vicario Mario, ne molestiam inferat praefato P. Hyacintho in administratione Sacramentorum et, si quid habeat significandum in contrarium, id praestet, ut possit considerari et deinde decerni, quid agere debeat.

fol. 114^{v}, n°. 15.

Referente... Pamphylio literas patris Dominici Jansenii Dominicani, missionarii in Hollandia, de musica solemni facta in quadam ecclesia Amsterlodami a Vicario Mario et patre Servatio de Hagen, ob quam Catholicis fuit ab haereticis gravis mulcta inflicta, — S. Cong° jussit per Internuntium Belgii commoneri dictum Vicarium Marium, ut cautius procedat in faciendis exercitiis catholicis cum tanta solemnitate, quae tribuat haereticis occasionem nocendi Catholicis. [2])

fol. 116, no. 18.

---

[1]) Vgl. n°. 133.

[2]) Deze berisping was, voor zoover Leonardus Marius-zelf betrof, onverdiend. Vgl. B. H. Klönne, *Amstelodamensia* bl. 140—149.

136. *Cong. 290, die 11 Julii 1642.*

Referente... Pamphylio literas patris Ambrosii Capelli, vice-praefecti missionum Dominicanorum in Hollandia, in quibus tres casus matrimoniales Catholici cum haereticis proponebantur et pro resolutione instabatur, S. Cong° illos remisit ad S. Officium.

fol. 136v, n°. 11.

Referente Em^mo D. Card. Pamphylio literas fr. Francisci Gouda et fr. Gabrielis Amorsfortii Capuccinorum, in Hollandia missionariorum, de provinciali, qui eos rebelles et contumaces vocat, quia nolunt ei parere, cum non agnoscant illum superiorem quoad remotionem eorum a missione juxta decretum S. Cong^is, cujus exemplar authenticum expetebant, et instabant fieri praefectum unum ex missionariis et P. Columbanum vicepraefectura privari, et demum, ut scriberetur archiepiscopo Philippensi, ut moneat Vicarios suos, ut facilius sint in admittendis missionariis in eorum districtibus.

S. Cong° 1°. jussit capi informationes a patre Generali de dicto P. Columbano.

2°. Mandavit scribi archiepiscopo Philippensi juxta petita.

3°. Servari decretum circa remotionem missionariorum. [1])

4°. Occasione querelarum missionariorum S. Cong° generaliter decrevit, ut in faciendis missionibus provinciales et diffinitoria proponant procuratori generali vel Generali Capucinorum, si fuerit in Curia, nomina fratrum missionem petentium, et inter eos illorum praecipue, quos ad praefecturam missionum judicabant idoneos, et procurator seu Generalis nominatos ut supra proponat S. Cong^i, ut qui magis idonei ad missiones

---

[1]) Vgl. n°. 51 en 56.

et praefecturas videbuntur expediri possint more solito cum literis patentibus aut decretis S. Cong^is.

fol. 134, no. 17.

Referente ... Barberino decretum, editum in praecedenti Cong$_e$ [1]), circa extensionem facultatum Capucinorum Angliae pro duobus Capucinis missionariis, quos secum duxit Angliae regina in Hollandiam, ad eandem Hollandiam et Provincias Confaederatas, dum ibi cum eadem regina manebunt, idem Em^mus D. Card. Barberinus jussit agi cum R. P. abbate Hilarione.

fol. 141, no. 40.

Referente Em^mo D. Card. Antonio literas Nuntii Coloniensis de facultatibus, expeditis pro D. D. Adriano et Petro de Valemburgo, missionariis ab eodem Nuntio receptis, S. Cong^o in executionem decreti alias editi [2]) circa visitationem omnium missionum Hollandiae ac Provinciarum Confaederatarum mandavit scribi eidem Nuntio, ut exposita praefatis D. D. Adriano et Petro resolutione de visitatione praedicta, ab eis exquirat, an hujusmodi munus visitandi praedictas missiones et missionarios suscipere velint cum infrascriptis conditionibus: videlicet ut secreto faciant hanc visitationem, assumpto praetextu provincias illas invisendi; ut fiat visitatio ad referendum tantum et non ad aliquid decernendum, quia neque ipsis missionariis erit significandum, quod missi sint a S. Cong^e; ut denique fiat visitatio sine impensa S. Cong^is.

fol. 142^v, no. 45.

137. *Cong. 291, die 2 Novembris 1642.*

Referente ... Gabriello literas patris Ambrosii Capelli, vicepraefecti missionum Dominicanorum in Hol-

[1]) Vgl. no. 135.
[2]) Vgl. no. 133.

landia, significantis ex tribus missionariis Amsterlodami degentibus solum patrem Dominicum Jansenium paruisse decreto [1]) S. Cong$_{is}$, Em^{mi} Patres, ut reliqui duo patres Servatius et Blomius ad obediendum inducantur, mandarunt scribi praefecto praefatarum missionum, ut si aliquam licentiam manendi in dicta civitate dictis duobus fratribus aut alteri eorum concesserit, eam revocet eisdemque praecipiat, ut ad suos conventus revertantur, et simul injungi Vicario archiepiscopi Philippensis, Mario nuncupato, ut fidelibus Amsterlodami significet, praefatos duos fratres non esse amplius missionarios eisque omnes facultates administrandi Sacramenta esse sublatas et propterea eosdem fideles non posse illis confiteri nec ab eis Sacramenta legitime suscipere.

fol. 174, n°. 34.

138. *Cong. 292, die 8 Novembris 1642.*

Referente Em^{mo} D. Card. Pamphylio literas Nuntii Coloniae de visitatione missionum Hollandiae facienda per D. Petrum de Vallemburgo, si post duos menses differatur, S. Cong^{o} jussit eidem Nuntio rescribi, quod expectabitur commoditas dicti D. Petri.

fol. 2c2v, n°. 19.

Referente ... Pamphylio literas archiepiscopi Philippensis ... de P. Alberto Domenicano, missionario in Roterodamo, saepius divertente ad Delfum, ubi non est necessitas operariorum ecclesiasticorum, ibique declinante ad viduam juvenem, et de musica in Amstelodamo [2]) quae non fuit causa persecutionis Catholicorum ibi secutae, sed contentiones inter Dominicanos missiona-

---

[1]) Vgl. n$_{o}$. 133 en 135.

[2]) Vgl. n$_{o}$. 135.

rios, — S. Cong° jussit de praefatis commoneri P. Ambrosium vice-praefectum, ut si vera sint, alium religiosum mittat Roterodamum, revocato dicto fr. Alberto, cum habitationes religiosorum apud mulieres, praesertim juvenes et viduas, suspectae sint et scandalorum plerumque causa.

fol. 203v, no. 21.

Referente... Pamphylio statum missionum Augustinianorum Hollandiae ex visitatione earum facta a P. Michaele Paludano illarum praefecto, S. Cong° jussit commendari diligentias et labores praefati patris Michaelis et fratrum ejus missionariorum.

fol. 202v, no. 24.

139. *Cong. 245, die 13 Januarii 1643.*

Referente... Pamphylio literas patris Servatii Hagens Dominicani et patris praefecti ac vice-praefecti missionum Dominicanorum Hollandiae, Em^mi Patres ex praefatis literis cognoscentes, praefatum patrem Servatium non solum mandata praefecti contempsisse et contemnere, sed etiam decreta hujus S. Cong^is in animae suae pernitiem et animarum fidelium Amsterlodamensium deceptionem transgredi et vilipendere, mandarunt scribi archiepiscopo Philippensi, ut D. Mario vicario Amsterlodami districte praecipiat, ne praefatum P. Servatium in contumacia foveat et fideles praefatos moneat, eidem P. Servatio fuisse per S. Cong^em et missionem et facultates revocatas, et ut, quos in locum revocatorum missionariorum P. praefectus vel vicepraefectus mittet, recipiat, de eisdemque per Internuntium commoneri, ut etiam ipse juxta S. Cong^is literas ad eum scriptas curet dictum P. Servatium ejusdem S. Cong^is decretis parere.

fol. 259v, no. 13.

Referente... Pamphylio literas Nuntii Coloniae, qui commendabat instantiam missionariorum in Frisiam occidentalem ordinis Minorum de Obs[a] provinciae Brabantiae, ne hospitium, quod habent in Harlem, fratres provinciae Coloniae usurpent, cum alium locum non habeat, quo se recipiant post labores vel si persecutio urgeat, S. Cong[o] jussit praefato provinciali Brabantiae significari, ut respondeat, si quid habeat relevans im contrarium. [1])

fol. 260v, no. 15.

140. *Cong. 296, die 3 Martii 1643.*

Referente... S. Honuphrii, S. Cong[o] missionem decrevit fr. Dominicano Celso Spalateni ordinis Minorum Conventualium, a Generali ejusdem ordinis approbato, ad loca provinciarum Ordinibus Hollandiae subjectarum, ad quae archiepiscopus Philippensis... illum dirigere voluerit, eique referente R. P. D. Lanuvio in socium assignavit fr. Mauritium de Eboli ejusdem ordinis, ab eodem Generali similiter approbatum, et pro facultatibus jussit adiri S. Officium.

fol. 287v, no. 11.

Referente.., Pamphylio literas Nuntii Coloniensis de visitatione [2]) missionariorum Hollandiae et Provinciarum Confaederatarum, facienda per D. Petrum de Vallemburgh, et articulis inserendis in instructione illi danda..., 1[o] S. Cong[o] jussit fieri instructionem pro dicto Petro cum praedictis articulis....

fol. 291, no 25.

Referente... Pamphylio literas abbatis S. Anastasiae, Vicarii Marii et Ambrosii Capelli de P. Servatio Hagens

---

1) Vgl. *Epistolae* ed. — Quaracchi p. 13—14.
2) Vgl. no. 136 en 138.

S. Cong° sententiam praefati abbatis commendavit jussitque, ut dictum patrem Servatium benevole recipiat, si mandatis S. Cong^is paruerit, eumque tunc certiorem reddat, Em^mos Patres ejus rationes audituros et justitiam facturos. [1])

fol. 292 no. 29.

141. (148.) *Cong. 297 coram S^mo, die 30 Martii 1643.*

Referente Em^mo D. Card. Pamphylio instantiam superioris missionis Jesuitarum in Hollandia et Provinciis Confaederatis pro facultate consecrandi calices, patenas et altaria portatilia, attentis difficultatibus reperiendi archiepiscopum Philippensem et praefata deferendi de loco ad locum, S. Cong° censuit, juxta solitum in locis Europae facultatem petitam non esse concedendam, posse tamen praefato superiori concedi facultatem benedicendi utensilia ad usum celebrationis Missarum, in quibus non intervenerit unctio.

fol. 312v, no. 15.

142. *Cong. 298, die 20 Aprilis 1643.*

Referente ... Pamphylio decretum edendum pro visitatione missionum Hollandiae et Provinciarum Confaederatum et simul instructionem pro D. Petro et D. Adriano de Vallemburg seu altero eorum visitatoribus, S. Cong° remisit decretum et instructionem praefatam S. Cong^i Hollandiae.

fol. 326, no. 18.

Referente ... Pallotto instantiam Joannis Chrisostomi Blomen ordinis Praemonstratensis pro missione in Hollandia, S. Cong° remisit oratorem ad Em. D. Card. Spada, ordinis praefati protectorem.

fol. 328, no. 24.

---

[1]) Vgl. no. 135 en 139.

[2]) Vgl. no. 136 en 138.

143. *Cong. 304, die 1 Septembris 1643.*

Referente eodem ... Pamphylio causam patris Servatii Hagen et patris Blomii [1]), ordinis Praedicatorum, missionariorum in Hollandia, S. Cong° decrevit ut infra:

1°. Jussit scribi R. P. D. abbati S. Anastasiae Internuntio, ut imposita poenitentia arbitrio suo praefato P. Servatio pro inobedientia, illum remittat ad suam missionem Amsterlodamensem.

2°. Si P. Blomius decretis S. Cong^is paruerit, illum pariter ad eamdem missionem remittat, imposita graviori poenitentia pro inobedientia.

3°. P. Dominicum Jansenium ejusdem ordinis sine ulla poenitentia ad eamdem missionem remittat, quia ab ea fuit revocatus, ut exemplo ejus promptae obedientiae dicti patres Hagen et Blomius decretis S. Cong^is facilius obtemperarent.

4o. Et postremo eidem P. Dominico Jansenio jussit, ut post mansionem Amsterodami per aliquot menses ad Hagam Comitis se tranferat, ibi munia missionis obiturus, idque pro bono pacis inter missionarios.

fol. 423, n°. 24.

144. (151.) *Cong. 305 coram S^mo, die 28 Septembris 1643.*

Referente eodem ... Albornotio gesta missionariorum ordinis Strictioris Obs^ae Coloniensium in Hollandia, et in specie in utrisque Frisiis orientali et occidentali, ex relatione P. Bernardini Vetruvii *(sic)*, praefecti praedictae missionis, et simul necessitatem, quam habent Catholici provinciarum praefatarum, episcopi, qui eos confirmet, cum a 20 vel 30 annis citra illuc non pervenerit episcopus, et simul instantiam ejusdem P.

1) Vgl. n°. 140.

praefecti pro facultate administrandi Sacramentum Confirmationis, S. Cong^e ad instantiam negative respondit jussitque commoneri archiepiscopum Philippensem, ut per se vel per coadjutorem, si fieri potest, curet Catholicis praefatarum provinciarum administrari Sacramentum Confirmationis.

fol. 442v, no. 15.

Referente eodem ... Albernotio, S. Cong^o missionum Hollandiae Minorum Strictioris Obs^ae provinciae Coloniensis praefectum declaravit ac deputavit R. P. Bonaventuram Reul, ejusdem ordinis, et pro facultatibus jussit adiri S. Officium. [1])

fol. 443, no. 16.

145. *Cong. 307 coram S^mo, die 7 Decembris 1643.*

Referente eodem .. Spada monitum D^ni Dominici Roncaldi, regis Poloniae secretarii, pro comprimendis persecutionibus Hollandorum haereticorum contra missionarios et Catholicos Provinciarum Confaederatarum, S. Cong^o probans praefatum monitum, jussit scribi Em^mis D. D. Cardd. Mazarino et Grimaldo, ut nomine S. Cong^is ac Sanctitatis Suae cum regina Christianissima ejusque consiliariis agere dignentur pro optinendis mandatis oratori Gallo apud Hollandos juxta praefati moniti tenorem et continentiam. [2])

fol. 482, no. 19.

Referente ... Pamphylio instantiam archiepiscopi

[1]) Zie het decreet van 3 October 1643 *Epistolae* ed. - Quarachi p. 3.

[2]) Waarschijnlijk is hieraan, voor een deel althans, toe te schrijven het optreden van den Franschen gezant d'Avaux bij zijn afscheids-audiëntie van de Staten-Generaal, dat in onze Regeeringskringen zooveel ergernis wekte. Vgl Blok, *Gesch. van het Nederl. volk* IV blz. 417.

Philippensis ... pro renovatione facultatum, quae brevi ob lapsum temporis illi praefixi sunt expiraturae, S. Congº jussit adiri S. Officium.

fol. 482v, nº. 21.

Referente eodem ... Pamphylio, S. Congº inter missionarios Dominicanos Hollandiae et Provinciarum Confaederatarum adscripsit fr. Franciscum Deurwerderium Antverpiensem, ejusdem ordinis, a P. Candido ad regimen Dominicanorum deputato approbatum, sub praefectura tamen praefecti seu vicepraefecti pro tempore missionis Dominicanorum ad praefatas provincias.

fol. 483v, nº. 24.

146. *Cong. 309, die 19 Januarii 1644.*

Referente eodem ... Pamphylio literas P. Dominici Jansenii [1]), S. Congº decrevit ut infra:

1º. Quoad decretum pro praefati patris restitutione ad suam missionem dixit non esse necesse, ut ad eum dictum decretum mittatur, cum literae ad eum scriptae sint sufficientes.

2º. Censuit generaliter, vice-praefectos teneri ad ordinariam residentiam in loco missionum, ut missionarii in occurrentibus dubiis, difficultatibus, controversiis ac aliis eorum necessitatibus habeant ad eum recursum.

3º. Quoad missionem Dominicanorum Hollandiae, quod Antverpiensi conventui solum non sit alligata, sed communis esse debeat toti provinciae Belgii, S. Congº jussit scribi pro informatione et voto ad provincialem Dominicanorum in Belgio.

fol. 15v, nº. 34.

---

[1]) Vgl. nº. 143. Pr. Jansenius vroeg later om verlof om niet naar den Haag te gaan en in Amsterdam te mogen blijven, wijl hij daar wegens de kennis van vreemde talen zoo nuttig werkzaam was. Na gewonnen inlichtingen, besloot de Congr. 25 April 1645, dat hij zich een andere plaats moest opzoeken en Amsterdam verlaten.

fol. 283, nº. 29.

Et postremo referente eodem Card. Pamphylio, S. Cong° R. P. Michaelem Paludanum, ordinis S. Augustini, iterum ad aliud triennium missionis Augustinianorum in Hollandia praefectum declaravit atque constituit, ex quo recuperata valetudine eidem missioni sicut antea assistere eamque regere poterit.

fol. 16v, n°. 37.

147. *Cong. 310, die 23 Februarii 1644.*

Retulit R. P. D. Assessor S. Offitii literas ex Hollandia scriptas, in quibus de magna nova persecutione exorta contra Catholicos et missionarios agebatur, non ob aliam causam, nisi quia Regulares contra concordiam ad loca pinguia ultra numerum in concordia cum clero habita se conferunt, ut in eis questiones faciant pro eorum conventibus. Retulit etiam literas archiepiscopi Philippensis... in quibus praefatae persecutionis causas veras referebat, videlicet quod Hollandi haeretici, fingentes velle bene se habere de missionariis, missionarios singillatim examinarunt et ex eorum ore receperunt, quod voluerunt scire, et statim postea persecutionem gravem moverunt.

S. tamen Cong° jussit in faciendis missionibus in Hollandia de eis, antequam expediantur, agi cum dicto Assessore, S. Cong^is. Hollandiae secretario, ne in decretis eidem S. Cong^i sit contraria.

fol. 37, n°. 46.

148. *Cong. 312, die 5 Aprilis 1644.*

Referente eodem... Brancatio literas fr. Gabrielis Amorsfortii, Capuccini missionarii in Hollandia, in quibus tam nomine proprio quam sociorum conquerebatur de Generali, qui in literis ad Generalem [1]) Flandrum

---

[1]) Lees: provincialem.

datis vigore decreti S. Cong[is] prima die Junii anni 1643 editi jubebat, missionarios Capuccinos Hollandiae reverti ad suas provincias, ex quo non poterant in missione manere in habitu religionis [1]), et simul dictis nominibus instabat revocari mandatum Generalis praedicti, ne ob tam frivolam causam vestitus ille ac socii tot fideles eorum curae commissos non sine ignominia ordinis et ipsorum missionariorum deserere cogantur, S. Cong[o] jussit scribi ad provincialem Flandriae et ad P. Carolum Arescotum Capuccinos, ut post assumptas informationes de necessitate vel utilitate missionis Capuccinorum in Hollandia suam sententiam referant circa revocationem mandati praefati Generalis vel ejus confirmationem, et interim nihil innovari mandavit circa praefatam missionem.

fol. 60v, no. 27.

149. *Cong. 313, die 25 Aprilis 1644.*

Referente eodem Em[mo] D. Card. Pamphylio instantiam F. Jodoci de Gante Flandro, ordinis S. Augustini, a P. Generali approbati pro missione in Hollandia, S Cong[o] jussit scribi ad P. Michaelem Paludanum, missionis Augustinianorum in praefata provincia praefectum, pro informatione et voto, an dictus orator sit adscribendus inter missionarios ejus praefecturae subjectos, servata tamen concordia *etc.*

fol. 77, no. 16.

150. *Cong. 316, die 21 Junii 1644.*

Referente eodem ... S. Honuphrii literas provincialis Capuccinorum Belgii de revocatione missionariorum

[1]) Over de troebelen, die bijv te Amersfoort naar aanleiding van dit decreet ontstonden en waarbij P. Gabriël voornoemd een drukke, niet erg gunstige ro' neelde, zie *Archief* XXIV blz. 309 v.v.

Capuccinorum ab Hollandia a locis, ubi habitum Capuccinorum deferre nequeunt, S. Congº jussit rescribi eidem provinciali, ut decretum alias in Belgium transmissum a Generali ordinis exequatur.

fol. 122, nº. 12.

Referente eodem ... Matheio literas D. Pantaleonis Ligaridii et D. Constantini Logothetae, missionarionum in Graecia, in quibus significabant:

3º... Oratorem Hollandum [1]) haereticum misisse filium suum in Angliam cum colloiero Graeco, ut ibi studiis incumbat, ut postquam instructus fuerit, maxime in literis et caeremoniis Graecis, mediantibus Turcis et pecunia, illum ad sedem patriarchalem Constantinopolitanam evehat.

fol. 134, nº. 49.

151. *Cong. 6, die 14 Februarii 1645.*

De Katholieken van Amsterdam en 's Bosch hadden gevraagd om Constantinus en Pr. Columbanus bij zich te mogen houden, »non obstante decreto alias edito de revocatione missionariorum Capuccinorum ab Hollandia, quia ibi non possunt religionis deferre habitum«. *Voor twee jaar tijds en slechts voor deze beide plaatsen staat de Congr. de missie der Capucijnen zonder habijt toe.*

fol. 245, nº. 22.

152. *Cong. 7, die 13 Martii 1645.*

Pr. Paludanus had missie gevraagd voor Pr. Isidorus [2]) *Gantensis, wijl er maar 10 Augustijnen in Holland waren. De Congr. antwoordt, dat 10 genoeg is.*

fol. 267v, nº. 30.

---

[1]) Henricus Cops, eerst secretaris van Cornelis Haga, na diens aftreden in 1639 waarnemend gezant der Staten en overleden in 1647.

[2]) Boven nº. 149 heet hij: Jodocus.

153. (160.) *Cong. 14, die 24 Julii 1645.*

Referente eodem Em^mo D. Card. Trivultio litteras D. Nuntii Coloniae circa provisiones faciendas pro missionibus Hollandiae ad tollendos abusus, a Vicario Ap^co significatos [1]), S. Cong^o decrevit ut infra:

1°. Quoad dispensationes matrimoniales jussit missionarios Hollandiae per eorum Generales vel procuratores generales commoneri, ut omnino observent, quod illis praescribitur in facultatibus, ut similiter non concedant dispensationes matrimoniales sine licentia Vicarii Ap^ci vel ejus coadjutoris aut ipsius vicariorum, ne nulliter eas concedentes, suas et dispensandorum animas illaqueant.

2°. Censuit, missionarios praefatos teneri et obligatos esse ad ostendendas eorum facultates eisdem Vicario Ap^co aut ejus coadjutori vel vicariis eorum, et insuper ad dandam eisdem notulam celebratorum matrimoniorum et baptizatorum ab eis.

3°. Eosdem missionarios abstinere debere a celebratione duarum missarum in die extra casum necessitatis.

4°. Et postremo quia ob excessivas eleemosynas, quas missionarii praefati colligunt et ob testamenta et legata, quae fieri procurant sibi vel eorum religionibus, augentur persecutiones contra Catholicos, S. Cong^o dixit opus esse circa ista aliqua provisione, et ut fiat sicut oportet et alii abusus tollantur, mandavit commoneri R. P. D. Assessorem S. Officii, ut copiam decretorum in Cong^ne particulari Hollandiae editorum Secretario Ingolo tradat.

fol. 369, no. 14.

De Hollandsche Katholieken [2]) *hadden gevraagd, de*

---

[1]) Vgl. n°. 130.

[2]) Te Amsterdam.

Capucijnen Pr. Willibrordus, Pr. Appollinaris en Pr. Franciscus Gaudanus bij zich te mogen houden. S. Cong° stetit in decretis, ut missiones Capuccinorum ad biennium confirmentur, facta tamen potestate provinciali et diffinitorio Belgii veteres confirmandi vel eos revocandi et alios illorum loco mittendi.... et quia scribit D. provincialis Belgii, R. D. Marium impedire executionem decreti alias editi circa facultatem dictis provinciali et diffinitorio concessam revocandi veteres missionarios et alios substituendi, eadem S. C. jussit serio commoneri dictum D. Marium, ut faciat veteres missionarios illi decreto parere, si provincialis et diffinitorium alios in eorum loco substituant.

fol. 369, n°. 13.

154. *Cong. 21, die 21 Novembris 1645.*

Referente eodem Em^mo^ D. Card. Ginetto literas Nuntii Coloniae, R. D. Leonardi Marii Vicarii Amsterlodamensis, P^ris^ Caroli de Arescot, P. Gabrielis Amorsfortii et P. Antonii Mariae de Rheita Capuccinorum circa decreta pro missione Capuccinorum in Hollandia alias edita, S. Cong. decrevit ut infra:

1°. Stetit in decretis, ut scilicet non fiant missiones Capuccinorum, ubi habitum suae religionis gestare non possunt, cum declaratione tamen, quod in casibus ob magnum fructum aut animarum utilitatem vel profectum, aut ob alias urgentes causas dispensatione dignas, missiones Capuccinorum ad loca praefata dispensative fieri possint, ac jam missos confirmari, sed non sine magna causa.

2°. Fratres Constantinum et Villebrodum in Amsterlodami missione commorantes, cum multum ibi ex relatione praefati D. Vicarii Marii proficiant, ibi per

biennium jam concessum permanere posse, si voluerint.

3°. Reliquos Capuccinos missionarios Hollandiae paulatim esse a missione revocandos, hoc est substitutis prius religiosis aliorum ordinum in eorum locum, ut antequam a missione removeantur, sint religiosi, qui Capuccinorum vices subeant.

fol. 466v, n°. 27.

155. *Cong. 22, die 5 Decembris 1645.*

Referente Em^mo D. Card. Ginetto rationes adductas a patribus provinciali et diffinitorio Capuccinorum Belgii pro revocatione missionariorum Capuccinorum Hollandiae ad suam provinciam et pro confirmatione decreti alias editi, ne fiant Capuccinorum missiones ad loca, in quibus religionis habitus gestari nequit, et simul literas R. P. D. Leonardi Marii, Vicarii Amsterlodamensis, datas die 11 Octobris proxime preteriti, pro confirmatione missionariorum patrum in locis, in quibus nunc reperiuntur ad consolationem Catholicorum, quibus verbum Dei et S. Sacramenta ministrant, S. Cong° decrevit ut infra:

1°. Censuit, missionarios Capuccinos, qui non paruerunt monito provincialis praefati seu potius Em^rum principum vel post paritionem reversi sunt in Hollandiam ad missionem suam, singillatim per literas esse monendos, ut omnino nulla admissa eorum excusatione pareant.

2°. Provinciali et diffinitorio praefatis injungendum esse, ut revertentes missionarios a missione et literis S. Cong^is parentes benigne recipiant et in locum illorum alios substituant idoneos, poenis, inobedientiae eorum debitis, Em^mis Patribus, quorum decreto non paruerunt, remissis.

3°. Praefato R. P. D. Mario scribendum esse, ut S. Cong^is monitum a missionariis Capuccinis omni quo poterit studio ac diligentia exequi curet.

4°. Caeteros missionarios Capuccinos juxta decretum in praecedenti Cong. editum esse paulatim a missione revocandos, substitutis aliis Capuccinis idoneis.

5°. Decretum de non faciendis missionibus Capuccinorum ad loca, in quibus habitus religionis gestari non potest, S. Cong° confirmavit cum limitatione, de qua in decreto in praecedenti Cong. edito habetur, scilicet ut dispensative ob aliquam urgentem causam aut magnam utilitatem missiones Capuccinorum ad praefata loca fieri possint.

fol. 472, n°. 12.

156. *Cong. 48, die 22 Januarii 1647.*

Referente... Caraffa literas Nuntii Coloniae et D. Leonardi Marii, Vicarii in urbe Amsterdam Hollandiae, S. Cong° attento testimonio praefatorum ... D. Bertoldo Nihusio [1]) missionem decrevit in eadem urbe ejusque districtu seu territorio cum provisione annua scutorum 50 monetae ad triennium, et pro facultatibus jussit adiri S. Offitium.

fol. 304, n°. 23.

157. *Cong. 89, die 20 Julii 1648.*

Referente... Caraffa decretum, editum die 26 Febr. 1641 circa missionem fr. Jacobo Vivario Carmelitano in Hollandia concessam, S. Cong. mandavit scribi Nuntio Coloniae, ut ei missionem revocet curetque illum ac

[1]) Zie over Dr. Berthold Nihusius, het *Jaarboekje* van Alberdingk Thijm (1891) blz. 135 v.v. en B. H. Klönne, *Amstelodamensia* blz. 198 v.v.

ejus socios expelli ab Hollandia, cum adjectam dicto decreto conditionem proponendi prius socios suae missionis S. Cong[i] non impleverit, sed se cum eis in Hollandiam transtulerit. [1])

fol. 127[v], n°. 11.

158. *Cong. 91, die 17 Augusti 1648.*

Referente... Caraffa literas P. Alexandri Gottifredi visitatoris missionum patrum S. J. in Hollandia, in quibus instabat augeri numerum 80 P. P. Jesuitarum, qui in Provinciis Confaederatis laborant in cultura Catholicorum et conversione haereticorum, quia ob amplitudinem illarum provinciarum illi non sufficiunt, S. Cong° jussit iterum praefatas literas referri in Cong[e] coram S[mo].

fol. 149, n°. 17.

159. *Cong. 101, die 22 Februarii 1649.*

Referente... Carafa literas archiepiscopi Ephesini de Nuntio Coloniae ad visitandas missiones Hollandiae mittendo, dum Romam revertetur, S. Cong° censuit, petitioni oratoris non esse annuendum, cum impossibile judicetur, quod dictus Nuntius possit incognitus transire per Hollandiae provincias.

fol. 215, no. 9.

160. Die 31 Jan. 1650 S. Cong° confirmavit oratori (B. Nihusio) missionem (in Amsterdam) ad quinquennium, et provisionem auxit usque ad octuaginta scuta annua.

fol. 308, no. 1.

---

[1]) Op een hernieuwde aanvrage van Vivarius en na herhaalde inlichting van den Keulschen Nuntius, »S. Cong° (19 Jan. 1649, stetit in decretis, ut ab Hollandia dictus P. Jacobus omnino ejiciatur.« (f. 202v, n°. 17.)

161. *Die 26 Septembris 1650 coram S^{mo}.*

Referente... Carafa instantiam (Rovenii), petentis ut ad effugienda scandala et contentiones inter religiosos missionarios ibi degentes circa diversitatem indulgentiarum, quas publicant, praescribatur uniformis indulgentia omnibus, ut sine confusione et jurgio statutis diebus quealibet religio eam publicare possit et debeat, S. D. N. petitioni annuit et mandavit esse per secretarium super hoc agendum cum R. P. D. Albitio, S. Officii Assessore.

fol. 429v, no. 18.

162. *Die 5 Martii 1652, Cong. coram S^{mo}.*

Referente Em^{mo} D. Card. Trivultio literas R. P. D. archiepiscopi Ephesini, ut S. S. dignetur eum in Vicarium Ap^{cum} confirmare loco (Rovenii)..., S. D. N. respondit affirmative, dummodo habeatur de oratore bonum testimonium ab Em^{mo} D. Card. Ghisio... [1]) (qui) optimum dedit de oratore testimonium eumque dignum gratia petita ac omni alio S. Sedis favore dignum esse dixit.

fol. 26, no. 23.

163. *Die 30 Julii 1652, coram S^{mo}.*

Proponente Trivultio instantiam cleri saecularis Hollandiae petentis, ut concordata inter ipsum clerum et P. P. Jesuitas facta... iterum per S. S. confirmentur et per aliud speciale Breve sub manu propria observari ab omnibus et singulis illarum partium missionariis cujuslibet religionis mandaretur, S. S. benigne annuens,

---

1) Fabius Chigi, tot 1649 Nuntius te Keulen (zie boven no. 159) en weldra paus Alexander VII.

dixit esse agendum cum R. P. D. Cajetano et ejusdem S. D. N. Brevium secretario, et interim esse scribendum ad R. P. D. Nuncium Ap[cum] Coloniae, ut dictas Missiones Hollandiae auctoritate S. Cong[is] dirigat eisque in omnibus superintendat et missionarios gubernet, corrigat et regat, ac propterea executio dicti Brevis eidem committatur. [1])

fol. 91[v], no. 17.

164. (169.) *Die 9 Augusti 1652, Cong. 11.*

Proponente eodem (Trivultio) libellum supplicem missionariorum Ordinis S. Francisci in Hollandia, petentium licentiam, ut possint cadavera Catholicorum ante sepulturam benedicere, pro animabus eorumdem orare et alias devotiones facere, prout alias erat eis permissum, S. Cong[o] negative respondit, cum id possit in praejudicium parochorum saecularium cedere, et ideo esse certiorandum super hoc R. P. D. Nuncium Ap[cum] Coloniensem, ut oratoribus praecipiat, ne imposterum in similibus ceremoniis et functionibus se ingerant, nisi ab ipsis parochis sint specialiter requisiti. [2])

fol. 105[v], no. 29.

165. *Die 26 Augusti 1653.*

Referente ... Trivultio literas Nuncii Coloniensis,

---

[1]) Later volgt: »Die 13 Oct. 1653, accepto voto affirmativo Nuncii Coloniensis, qui cum della Torre et deputatis cleri Hollandici plurimos habuit congressus, S. Congo decrevit, rogandum S. D. N., ut per Breve Ap[cum] dicta concordata confirmare dignetur.«

fol. 119v, n[o]. 13.

[2]) Nogmaals werd 1 April 1653 deze aanvrage hernieuwd, waarop de Congr. antwoordde: »posse oratores munia supradicta exercere, consentientibus tamen propriis parochis.«

fol. 45v, n. 16.

mittentis notulam omnium et singulorum missionariorum Ord. Min. Observ. S. Francisci in Hollandia, qui pro informatione rogatus respondit: »ultra eos, qui vere sunt missionarii Ap^{ci}, esse quamplurimos, qui vel propria vel eorum superiorum auctoritate absque S. Cong^{is} decreto seu mandato aut facultate illic officia Missionariorum exercent,« S. Cong^{o} deliberate sancivit, esse tantummodo confirmandas ad triennium facultates missionariorum Ap^{corum} illis fratribus Min. Observ., qui legitime et auctoritate Cong^{is} sunt tales in Provinciis Faederatis Belgii; reliquis vero... omnibus et singulis revocavit eosque ad proprios conventus et provincias redire stricte praecepit, mandando superiobus, ut statim eos revocent sub poena privationis officii ac vocis activae et passivae ipso facto incurrenda, absque alia ulteriori declaratione, si post notitiam praesentis decreti parere renuerint vel distulerint, non obstantibus quibuscumque. Singuli vero, qui facultates a S. Cong^{e} habere praetendunt, illas coram R^{mo} archiepiscopo Ephesino Vic. Ap^{co} Hollandiae producere vel praesentare per se vel per alium omnino teneantur sub poena nullitatis *etc.*

fol. 101, no. 20.

166. Die 13 Oct. 1653 ad libellum supplicem R. P. Hermanni Lysens, praefecti Missionis Hollandicae ordinis ejusdem, petentis, ut elapso septennii termino, ad quod datae erant, facultates item renoventur, S. Cong$_{o}$, re mature discussa, easdem facultates ad quinquennium dumtaxat prorogavit.

fol. 120$_{v}$, n$_{o}$. 16.

167. *Die 17 Martii 1654.*

Referente... Trivultio literas R. P. D. Nuncii Colo-

niensis, scribentis Catholicos Hollandiae et aliarum Provinciarum Unitarum valde conquestos esse, quod legata pia, eleemosynas et oblationes, quae ab ipsis fiunt missionariis et aliis religiosis, extrahi ab illis partibus et ad alienas reportari cum maximo oratorum praejudio ac fidei Catholicae detrimento, cum iidem Catholici ad maximam paupertatem redacti cogantur filios suos mittere ad scholas haereticorum, ut scientias addiscant *etc.,* et quod specifice P. P. Societatis Jesu jam pridem habuisse ad eorum favorem legatum Utrectiae 300,000 florenorum illosque ad proprium usum extra reportasse, S. Cong° decrevit, esse literas D. Nuncii per manus Em^morum^ transmittendas, ut bene a singulis examinentur et ut melius dicto inconvenienti provideri possit in sequenti Cong^e^.

fol. 29, no. 24.

168. *Die 14 Aprilis 1654.*

Ad relationem Em^mi^ D. Card. Trivultii S. Cong° justis de causis mota... fuit in voto, si S^mo^ D^no^ placuerit, nullo modo imposterum posse per missionarios seu religiosos cujusvis ordinis, etiam Societatis Jesu, aut alterius notae quamtumvis privilegiatam personam *etc.* legata, eleemosynas, oblationes et caetera hujusmodi cujuscumque summae, valoris et quantitatis, a locis, in quibus fiunt seu elargiuntur aut donantur vel offeruntur, extrahi vel ad proprium solummodo commodum converti, sed in beneficium et manutentionem ac necessarium usum earumdem Missionum necnon pauperum Catholicorum auxilium et sublevamen omnino erogentur, ibique, si fieri poterit, sin minus in vicinioribus locis, perpetuo remaneant pro scholis manutenendis, seminariis erigendis, xenodoxiis ac hospitiis in dictorum

Catholicorum eorumque filiorum educationem, usum et servitium fundandis, juxta qualitatem et summam eleemosynarum, legatorum et oblationum, certiorata tamen semper S. Cong^{e} eo modo et forma, qua fieri poterìt et praescribetur, . expendantur et ut supra erogentur sub poena suppressionis totius Missionis et ejectionis a dictis locis et provinciis illius ordinis, cujus missionarii aut religiosi huic decreto punctualiter et in omnibus obedire nequiverint aut alio quovis modo seu titulo etiam in minimis parere recusaverint, necnon sub poena ammissionis dictarum eleemosynarum et legatorum arbitrio S. Cong^{is} applicandorum in casu *etc.*, ac etiam privationis perpetuae officii ac vocis activae et passivae contra quoscumque contravenientes illosque, qui aliquo modo, directe vel indirecte, mediate vel immediate, per se vel per alios, praesenti sanctioni et decreto obstare praesumpserint aut in totum vel in partem non obediverint, non obstantibus quibuscumque . . . in contrarium facientibus, nisi facta specifica et expressa praesentis decreti mentione et revocatione. Et quoad legata sancivit, imposterum nulli missionario seu religioso cujusvis ordinis, etiam S. Jesu, licere fundationes seu legata in dictis partibus acceptare absque Sedis Ap^{cae} expressa licentia, ut eo magis conformentur cum eorum officio in servitium Dei et Apostolicae religionis.

Eidem Em^{mi} P. P. fuerunt in voto, esse hujusmodi decretum SS^{mo} D. N. referendum ut supra, ut etiam auctoritate Ap^{ca} pro omnimoda observatione confirmetur ac punctualiter ab omnibus et singulis missionariis etiam saecularibus, eorumque praefectis et superioribus ac omnibus aliis cujusvis ordinis etiam

Societatis Jesu seu alterius notae aut priviligatae religionis ut supra mandari observetur.[1])

fol. 39, no. 27.

169. (174.) *Die 9 Decembris 1654.*

Placuit S. Cong^i, ad tollendas lites, contentiones et dubia in hiis, quae ad missiones ... Hollandiae spectare possunt, declarare, jurisdictionem Vicarii Ap^ci ac earumdem omnium et singularum Missionum praefecti quoad ipsos missionarios extendi etiam ad loca, per Faederatos extra eorum ditionem occupata, firma tamen auctoritate ordinariorum in coeteris, quae ad eorum munia episcopalia spectant.

fol. 124, n$_0$. 17.

Referente ... Trivultio literis ... Ephesini ... scribentis in Provinciis Faederatis quamplurimos esse religiosos, qui spretis praeceptis ejusdem Vicarii et contra decreta S. Cong^is officio missionariorum et parochorum funguntur, et praecipue aliquos ex Franciscanis et inter eos quemdam fr. Brixium, fr. Carolum Lucar et fr. Nicolaum Leonard Hibernos, S. Cong^o, id mature discussa, praedictos religiosos tamquam contumaces, inobedientes et rebelles decrevit esse declarandos apostatas, et nominatim fr. Brixium, ac propterea mo-

---

1) Dat dit decreet werkelijk door den Paus is bevestigd, blijkt uit de herhaalde aanhalingen, waarin het later vermeld wordt, vooral echter uit de *Acta* van 24 Maji 1655 (Cong$_0$ coram SS^mo f 11, n$_0$. 14), waar het in 't geheel nog eens aangehaald wordt en ten slotte eraan wordt toegevoegd: »SS^mus illud approbavit et punctualiter observari mandavit, *addita in poenalibus excommunicatione contra inobedientes*, ac super eo ad maiorem corroborationem Breve Ap^cum expediri iussit.«

nendos esse eorum ordinum superiores, ut pro talibus illos habeant, reputent, adnotent et publicent. Et ideo transcriptum praesentis decreti ad eosdem necnon ad predictum (della Torre) esse transmittendum.[1]

fol. 124v, n°. 18.

170. (175.) *Die 15 Junii 1655.*

Proponente... Trivultio propositionem a fr. Ignatio Dichero *(sic)* ordinis Haeremitarum S. Augustini aliquorum dubiorum, scil.:

1°. An liceret praefecto Missionum Hollandiae ac Provinciarum Faederatarum ejusdem ordinis, aliquos missionarios amovere seu permutare vel ad provinciam revocare aliosque sacerdotes in eorum loco subrogare absque ulteriori S. Cong^is informatione et consensu.

2°. Utrum praefecto Missionum, earumdem visitationem exercenti et de loco ad locum proficiscenti, liceret, a missionariis pro itineris expensis aliquid petere et accipere.

Em^mi P. P. responderunt, petitiones esse impertinentes et S. Cong^em pro missionibus et missionariis Hollandiae constituisse Vicarium Ap^cum, directorem et superiorem R. P. D. archiepiscopum Ephesinum, nullumque alium esse ibi missionariorum quorumlibet praefectum.

fol. 19, n° 14.

---

[1]) Daar de bovengenoemden »dicto decreto non obstante, imo in ejus spretum illuc etiam perseveraverint«, werd het bij decreet der Congr. part. van 5 Aug. 1655 (f. 46) hernieuwd, alsook met name tegen fr. Menstrom, fr. Henricus Menten en fr. Dionysius Ghent, Recollecten, »aliosque ejusdem seu alterius ordinis religiosos ibidem adhuc contra supradictorum decretorum dispositionem degentes« *etc.* Tegelijk wordt verklaard, dat zij reeds in de excommunicatie zijn vervallen.

Die 24 Jan. 1656 ad litteras Bertoldi Nihusii, episcopi Misiensis et suffraganei Erfurtensis, petentis aliquod subsidium annuum aut prorogationem pensionis, qua antea fruebatur, dum erat missionarius Amstelodami [1]), S. Cong° negative respondens dixit, ipsam esse solitam pensiones annuas missionariis destinare, sed nunquam suffraganeis aliquid subsidii assignasse, sed esse onus coadjuti.

fol. 7, no. 4.

171. *Die 4 Aprilis 1656.*

Della Torre had om de faculteit gevraagd, de geschriften zijner missionarissen te mogen laten drukken, zonder telkenmale tot de Congr. de P. F. te moeten recurreeren; met name ten behoeve van Joannes van Heumen, S. Th. Dr. en pastoor te Rotterdam, die twee tractaten onder den titel »Josephi somniantis« en »Job patientis« voor de pers gereed heeft. De Congr. weigert en verlangt volgens de decreten, dat bij den druk van iedere uitgaaf haar verlof worde gevraagd.

Op aanvrage »pro licentia approbandi opera lingua Belgica imprimenda a missionariis«, staat de Congr. alleen toe het verlof, »imprimendi in dicta lingua fidei dogmata ac doctrinam solum Christianam.«

fol. 38, n°. 18—19.

172. *Die 25 Aprilis 1656.*

Proponente eodem (Card. Barberini) libellum supplicem (della Torre) petentis, ut S. Cong° dignaretur ei impertiri auctoritatem utendi suis facultatibus in locis etiam ab ipsis Hollandis occupatis ultra dictas Provincias Unitas, et praecipue in dioeçesi Buscoducensi, S. Cong° petitioni benigne annuit *etc.*, ubi proprii non

---

[1]) Vgl. n°. 156 en 160.

adsunt ordinarii vel ubi iidem munia episcopalia exercere haud possunt.

fol. 45v, no. 10.

173. *Cong. 10, die 12 Novembris 1657.*

Essendo stato ordinato nella sua istructione a Mons. arcivescovo di Efeso, Vicario Apostolico di Olanda, di prohibire alli missionarii parochi sotto pena di scommunica il congiungere in matrimonio Cattolici et heretici, rappresenta hora egli diverse difficoltà, che si incontrano nella pratica di quest' ordine, fra quali li principali sono:

1°. Che molti per questo effetto si fingono Cattolici o promettono di farsi, benche dopo nè l'uno nè l'altro si verifichi.

2°. Che per tal prohibitione molti Cattolici, o per amore o per altro interesse humano, si sposana con heretici avanti il loro ministro, e disperando poi della loro salute, ancor'essi si fanno heretici.

3°. Che molti di figliuoli nati da conjugi misti s'allevarebbero tal'hora nel Cattolicismo, che cosi si perdono.

4°. Che simili conjugi etiam in articulo mortis sarebbero incapaci dell' assolutione, perche s'ha quasi per impossibile, che facciano proponimento di levarsi da tal concubinato, benchè per altro siano veramente contriti.

5°. Che se si prohibisse a Cattolici cosi congiunti di lasciar la lor compagnia o di negarle il debito, ne nascerebbe una crudele persecutione contro i persuasori e contra la medesima fede cattolica, come che l'apprendarebbono per inimica e disturbatrice della pace delli conjugati.

6°. Che ben spesso della coppia heretica uno se ne

farebbe Cattolico, che per questa prohibitione si ritiene di farsi.

Perchè nondimeno egli confessa, che prima dell' heresia fu in quelle parti ricevuto il Concilio, e che non è espediente concedere assoluta liberta a tali matrimonii, per il pericolo, che il conjuge Cattolico non sia pervertito, e che la prole educata nell' heresia, attesi particolarmente gli editti de Stati sopra questo, soggerisce, che si sostenga in suo robore il suddetto ordine o prohibitione, ma che si dia faccoltà a parochi e missionarii di poter unire quelli, che dopo essersi malamente sposati da ministri heretici venissero a penitenza dell' errore, come medesimamente se uno dei conjugi abjurasse, con imporsi pero a questi tali il giuramento dal sacerdote assistente, che per certo tempo (da prescriversi dalla S. Congº) s' astengano dalla S. Communione fuori di tre casi: o nel punto della morte, o che il compagno venisse alla fede, o che morisse, con prohibire a qualunque sacerdote de assolvere i trasgressori, etiam a tempo del Giubileo, senza speciale licenza della S. Congº, e facendo altrimente incorrano essi nelle medesime pene, senza poter essere assoluti, che dalla S. Congº e dall istesso arcivescovo o suo coadjutore.

Ricorda finalmente, che non ostante la prohibitione suddetta, vi sono de missionarii, che si fanno lecito di assistere e riconciliare i suddetti matrimonii.

Ad S. Officium. *Rescriptum:*

174. fol. 525, nº. 21

Die 3 Decembris 1657. Audientia SSmi.

Monsr. Nuntio di Colonia mi ha fatto domandare dal

suo agente, se degl' ordini della Cong^e, che vanno eseguiti per tutte le missioni subordinate a quella nuntiatura, debba egli procurarne l'esecutione anche in Olanda, la quale benche non sia nella nuntiatura, dipende pero da essa, ricorrendosi dal Vic. Ap^co al Nuntio del Rheno, che ha varie incumbenze circa quelle commissioni, o pure se nel spedirsi ordini circolari dalla S. Cong^e si scriva a dirittura al Vic. Ap^co.

Rescriptum:

SS^mus respondit, cum Internuntius Ap^cus Belgii non sit episcopus, permissum fuisse, ut a Vic. Ap^co Hollandiae ad Nuncium Coloniae haberetur recursus, ac proinde posse eum pro nunc in similibus etiam executionem urgere in Hollandia.

fol. 566, n°. 5.

175. *3 Maji 1658, Cong. 16.*

Essendo morto il prefetto delle missioni de Dominicani d'Olanda, Mons. (della Torre), per togliere le differenze, che passano d'ordinario fra quel prefetto e provinciale pro tempore nel provedere de soggetti quelle missioni, supplica voglia unirsi questa carica al provincialato. Il procuratore generale dell' ordine, ricercato del suo parere in questa propositione, la loda per la quiete, che ne risulta fra quei religiosi.

Rescriptum:

Fiat praefectus sub nomine proprio, non facta mentione provincialatus.

fol. 152^v, n°. 19.

176. *Die 27 Maji 1659, Cong. 29.*

De Dominicanen klagen, dat zich in hunne statie Tiel een Jezuiet heeft ingedrongen, zoodat twee-

dracht onder de geloovigen te vreezen is, tengevolge waarvan misschien zoowel de Jezuiet als de Dominicaan door de magistraten uit de stad zullen worden gezet. Daarentegen schrijft della Torre, dat hij „per degni respetti" Pr. Joës van Olmen S. J. te Tiel heeft aangesteld, wijl de Dominicaan fr. Ignatius niet voldeed en onrust stookte. Daarom vraagt hij bevestiging van den Jezuiet.

Rescriptum:

Archiepiscopus utatur suis facultatibus, prout magis expedire judicaverit; verum consideret, an quieti forsan consultius foret alium magis probum ac idoneum ex ordine Praedicatorum subrogare, quam alterius ordinis introducere.

fol. 78, n°. 14

177. Die 18 Aug. 1659 (Cong. 31) Zacharias de Metz queritur, clerum Harlemensem voluisse eligere vicarium capitularem, cui obediat, et petit declarationem a S. Cong^e^, utrum talis vicarii capitularis electio et auctoritas validae sint habendae in praejudicium vicarii Ap^ci.^

fol. 118, no. 18.

Die 23 Sept. (Congr. 32) rescriptum est, quod scribatur Nuntio Coloniae et Internuntio pro informatione.

fol. 140v, n°. 9.

178. *Cong. 38, die 20 Aprilis 1660.*

Klacht van Zacharias de Metz over weerspannige regulieren, voornl. Franciscanen, en zijnerzijds de vraag, of, als zij door hunne overheden zijn teruggeroepen en hardnekkig blijven weigeren te gehoorzamen, door de andere missionarissen openlijk hun banvonnis mag worden uitgesproken.

Rescriptum:

Notificentur aliis Catholicis absque strepitu et publicitate, sed privatim, excommunicationes contra praefatos fratres latae, et addatur in ipsis patentibus seu facultatibus, [1]) quae a Vicario Ap^co^ ipsis conceduntur, clausula subjectionis eidem, quamvis non adsit, addito etiam juramento, ubi opus est, et registrentur in actis Vicariatus Ap^ci.^

fol. 116, no. 15.

179. *Cong. 43, die 27 Septembris 1660.*

Relationes Em^mi^ Albitii.

Fra Gio. van Hoven, Regolare Osservante di S. Francesco, si duole, di essere impedito dal clero della città di Utrech col mezzo di Monsig. Trallense nell' esercitio della missione concedutagli dal Vicario Apostolico di Holanda, e fa istanza, che non havendo egli comesso mancamento alcuno, di esservi confermato, o che si commetta la causa all' istesso Vicario Apostolico.

Dice Monsig. Segretario, che questo frate è uno dei contumaci di Holanda, contro di quali ha tante volte scritto la S. Cong.; che questo per essere sopranumerario nella missione è cagione di continue risse e disturbi, e benchè sia stato sospeso piu volte a divinis, seguita nondimeno a fare ogni funtione tanto sacerdotale quanto pastorale, disprezzando l'autorità del vescovo ed opponendosi agli ordini pontificii.

Il Generale però et il custode di Fiandra, che è venuto quà, benchè non possono scusare l'ingerirsi i suoi frati, come van facendo nei luoghi, che non appar-

---

1) Later (27 Sept. 1660) blijkt uit de *Acta*, dat de regulieren geen patenten krijgen van den Vic. Ap^cus^, maar dat deze hunne faculteiten eenvoudigweg approbeert, »forse anco non in scritto.«

tengono alla loro missione, come anco l'eccedere il numero già prefisso dalla S. Cong., apportano pero due discolpe: l'una, che i fratri contumaci sono quasi tutti di aliena provincia, cioè o Francesi o Ibernesi, e che con questo titolo pretendono non dover ubidire al Provinciale e Superiore di quella provincia; onde supplicano a dar ordine al Vicario, che non ammetta a quella missione i frati forastieri, perchè se non fussero di cervello inquieto, non usciriano dalle provincie loro.

La 2ª. discolpa è, che il sopradetto fr. Giovanni van Hoven et alcuni altri hanno ottenuta la missione dall' arcivescovo di Efeso, e non havendogli la S. Cong. tolta l'autorità, che si sappia, benchè si veggano poi rivocare la missione dal vescovo Trallenze, stimano che questo non possa farlo, essendo inferiore e subordinato all' arcivescovo di Efeso; onde è necessario, che la S. Cong. dichiari, a chi di loro deve ubidirsi.

Aggiunge Monsig. Segretario, che già per questa cagione comincia a nascere scissura fra quei due prelati [1]), non mancando qui l'agente di Monsig. arcivescovo di Efeso di dar memoriale a N. S., dolendosi del Trallense, che voglia dipendere dall' Internuntio, e non da lui.

Rescriptum:

Scribatur Internuncio et episcopo Trallensi, ut omnino abstineant ab admittendis in eas missiones fratribus exteris et aliarum provinciarum, et mandetur archiepiscopo, ut attenta ipsius infirmitate, abstineat ab exercitio sui muneris, et Catholicis, ut pro iis adeant Trallensem

---

1) Wijl Jacob della Torre geesteszwak en door de Staten verbannen was, had de Propaganda Zacharias de Metz aangesteld tot diens coadjutor en benoemd tot titulair-bisschop van Tralle. Zie het decreet d.d. 3 Febr. 1656, *Batavia Sacra* II p. 468.

usque ad novum ordinem S. Cong[is], et transmittatur Internuncio, ut illud publicet.

fol. 254v, no. 17.

180. *Cong. 68, die 18 Decembris 1662.*

Relationes Emmi Albizii.

Monsig. vescovo Castoriense, coadjutore di Olanda, in una lettera scritta ad un suo amico, di cui si dà qui il capitolo, mostra desiderio, che la S. Cong. appoggi a lui la cura dell' arcivescovato di Utrecht e di altre chiese, non intendendo con questo di far pregiudicio al Vicario Apostolico, anzi che lo liberarebbe dalle importune instanze de pretendenti, che gli dimandano d'haverne essi il governo, ma solamente per maggior decoro della sua dignità, che resta esposta alla partialità delle fattioni, che sono nel Capitolo di Harlem, e per consolare il suo clero di Utrecht e dargli animo a proseguire la fondatione del Vicariato, che hanno cominciata, poichè per l'addietro dice, che i Vicarii erano costretti andar mendicando.

Aggiunge, che dal magistrato di Gorcomia è stato trattato con tanto honore, che non poteva riceverne maggiore dai Cattolici medesimi; che il clero è liberalissimo in sovvenirlo di ogni cosa, e che i Religiosi gli professano esattissima obedienza.

Monsig. Segretario suggerisce all' E.E. V.V., che questa instanza merita qualche riflessione, perche sebbene questi due prelati vanno hoggi assai d'accordo, procede però più dalla loro prudenza, che da partiali e nationali del coadjuttore, che difficilissimamente si sono accommodati a vederlo subordinato all' altro, ne senza qualche fondamento, perchè questo fu fatto prima del nuovo Vicario in tempo, che era vivo l'altro, e

perchè questa Coadjutoria suol' essere con futura successione, appresero, che toccasse a lui di succedere in tutta la carica senza che dovesse farsi altro Vicario. Per il chè è stato difficile il renderli capaci, e molto più quando viddero, che si trattenne la speditione delle sue Bolle per spedire prima quelle del Vicario, benchè eletto molto doppo. Si aggiunge questo, che per quel che si puo raccogliere dalle relationi dell' Internuncio et anche di Monsig. Nuncio di Colonia, che gli ha consacrati, è huomo di maggior valore questo, che non è il Vicario; onde par che meriti riflessione, se sia bene di prevenire i disturbi, che facilmente ne potranno nascere, con far qualche dichiaratione o distintione hora, che passano d'accordo, come ancora se fosse meglio spedir le facoltà a dirittura al Coadjutore più tosto che necessitarlo a farsele communicare dal Vicario. 1)

Rescriptum:

Internuncio, ut videat, an possit eos sponte concordare ad aliqualem distinctionem seu divisionem inter ipsos, nulla S. Congis facta mentione, et informet. Interim vero expediantur facultates Vicario Apostolico dumtaxat cum facultate communicandi.

fol. 321—322v, no. 18.

181. *Die 22 Februarii 1663, Congr. 70.*

De informatie van den Internuntius komt te berde, of het raadzaam is, voor Catz en Neerkassel ieder een afzonderlijk gebied af te bakenen en dus de Hollandsche Missie in tweeën te verdeelen. De Internuntius

1) Balduinus Catz en Joannes van Neerkassel waren gelijktijdig benoemd, de eerste tot Vicarius apostolicus, de tweede als coadjutor met recht van opvolging, en werden samen te Keulen geconsacreerd 9 September 1662. Vgl. *Batavia Sacra*, II p. 475 v.v.

schrijft, dat zij beiden reeds onder elkaar die verdeeling hebben afgemaakt, en oordeelt, »che si possa lasciar correre, derivandone buoni effetti....«

Rescriptum:

Quoad divisionem SS^mus^ laudavit, quod inter se convenerint absque ulla participatione S. Cong^is^, quae semper prudenter curabit ita se gerere, ac si de ea notitiam minime hubuisset. [1])

fol. 55, no. 8.

182. *Die 30 Junii 1664. Cong 86.*

E quà capitato un certo Giovanni Woelesio della Frisia, accompagnato con attestatione del Vicario generale d'Avignone, nella quale dice, ch'egli habbia abjurata l'heresia Calviniana in mano di Mons. arcivescovo d'Avignone, essere di non mediocre eruditione e dottrina e di buoni costumi, essersi portato a questa volta per stabilirsi maggiormente nella verità conosciuta, e supplica per qualche limosina dell' E.E. V.V.

Rescriptum:

Dentur scuta decem ad titulum eleemosynae.

fol. 91, no. 3.

183. *Die 22 Septembris 1664, Congr. 87.*

Neerkassel's aanvrage, om Oswald van Brederode, den proost van St. Servaas te Maastricht, bij zich te mogen houden.

Rescriptum:

Cum SS^mo^ pro nova provisione.

Scribatur epistola commendatitia absque titulo praepositi vel canonici.

fol. 125^v^, no. 21.

---

[1]) Vgl. Mozzi, *Storia delle revoluzioni della Chiesa d' Utrecht* (Venezia 1787) I p. 171, noot *a* en *b*; Hoynk van Papendrecht, *Historia* p. 121.

184. *Cong. 105, die 25 Februarii 1666.*

Relationes Em^{mi} Celsi.

Tra i frati, che si sono mostrati sempre disobedienti agl' ordini della Congregatione di partire dalle Missioni, che senza alcuna facoltà esercitavano in Olanda, uno di essi, ch'è stato il più contumace, è fra Benedetto Britio, Minore Osservante, il quale benchè dichiarato publicamente scommunicato et apostata, non ha mai voluto obedire, nè tornare al convento. Ultimamente fu detto, che partito d'Amersfordia, luogo della sua Missione, era andato in Fiandra, il che saputosi fu incaricato di nuovo all' Internuntio di allettarlo in qualche modo di farlo andare a Brusselles per assicurarsene in questa maniera e farlo venire in Roma. In esecutione di ciò ha risposto, che il Commissario generale glie l'havera condotto, ma che si trova in stato tanto miserabile, che non può far un passo senz' ajuto, anzi esser necessario portarlo di peso, per essere travagliato da varie indispositioni, particolarmente di podagra sciatica, come dice, che gli haveva attestato un medico suo confidente, che haveva mandato apposta a visitarlo; onde ha stimato, che l'eseguir l'ordine della Congregatione sarebbe stato colà appresso per troppo rigore et universalmente mal sentito. Dice però, che l'ha fatto consegnare al guardiano dal convento, dove sta di stanza, con precetto di non lasciarlo uscire fuori di esso senza sua espressa licenza, attendendone gl' ordini più precisi. Intanto il detto frate supplica di essere assolto dalle censure.

Rescriptum:

Frater Britius, si vere poenitens se ostenderit, absolvatur in foro conscientiae tantum, imposita poenitentia

nunquam discedendi e conventu, ubi nunc manet, et cum reincidentia in censuras, si ab ipso discesserit.

fol. 62, no. 21.

185. *Cong. 128, die 7 Maji 1668.*

Nel convento di S. Francesco di Brusselles si fà ritenere fr. Benedetto Brixio in pena della sua contumacia in non haver obedito agl' ordini della Congregatione con reincidenza nelle censure, dalle quali fù assoluto, quando ne fusse partito. Il guardiano supplica di nuovo, che si rimandi al suo convento di Bruges....

Rescriptum:

Remittatur ad conventum Brugensem.

fol. 51, no. 5.

186. *Die 19 Novembris 1668.*

Rescriptum:

.... Jussit SS^{mus}, nullum in posterum religiosum Minorum Observantium ex provinciis Saxoniae et Coloniae posse munus missionarii exercere in Provinciis Foederatis, et hoc superioribus Ordinis de mandato Sanctitatis Suae injungatur. [1])

Quo vero ad religiosos ex Belgica provincia mandavit, ne amplius mittantur sub praetextu recuperandae valetudinis in Provincias Foederatas, nisi obtineant licentiam in scriptis ab Internuntio Bruxellensi.

Laudavit regulas, per Vicarium observatas ante (ordinationes). Scribantur litterae petitae missionariis et Catholicis Olandiae *etc.* [2])

fol. 281, no. 14.

---

1) De naar aanleiding van dit besluit door kardinaal Barberini en den Keulschen Nuntius geschreven brieven d.d. 24 November en 25 December 1668 zijn gedrukt *Epistolae* ed. - Quaracchi p. 11 en 15.

2) Dit rescript in antwoord op het verslag, door Neerkassel bij de Propaganda ingediend, en reeds gedrukt *Archief* XVIII blz. 251.

187. *Die 11 Decembris 1668.*

Pastoor van Wevelinckhoven's klacht over zijn twist met den P. Jezuiet in Haastrecht.

Rescriptum:

Scribatur D. Internuntio, ut quatenus exposita sint vera, curet, ut per superiorem Societatis puniatur Pr. Duppens et ut in locis in relatione expressis non solum sacerdos saecularis admittatur, verum etiam ex iisdem dimittatur Pr. Societatis nec alius inposterum ibidem subrogetur, non obstante praetensa concessione archiepiscopi Ephesini, quam idem D. Internuncius attendere non debebit, cum S. Cong° illam in hac parte parte pro nulla habeat.

fol. 301v, no. 29.

188. *Die 20 Augusti 1669.*

Alcuni Padri della Compagnia fanno qualche difficoltà le parole aposte nella riformatione delle facoltà, scilicet: et sub omnimoda deinceps Vicarii Ap^ci^ jurisdictione et directione subjaceat et non alias; supplicano E.E. V.V. della dichiaratione.

Rescriptum:

S. Cong° intelligendas declaravit quo ad exercitium facultatum concessarum et officium missionarii.

fol. 332, n°. 53.

189. (191.) *Die 10 Septembris 1669.*

Rappresenta l'agente del Vicario Ap^co^ d'Olanda, che li padri della Compagnia per godere nelle Provincie Unite la libertà e connivenza, che godono i sacerdoti nationali, sogliono spacciarsi per preti secolari e s^i^ adoprano, che tanto il Vicario quanto il clero gl' ammettano per tali, e che diano testimonianza al lor favore,

in caso che ne vengono interrogati da magistrati eretici, e ciò à fine di salvarsi dalle persecutioni. Ma perchè il Vicario teme, che venendo ciò a notitia de magistrati, siano i nationali privi della libertà e la persecutione si stenda anche contro di loro, perciò supplica l'E.E. V.V. prescriverli, come habbia da comportarsi tanto con i magistrati quanto con i suddetti padri, e se sia à lui lecito:

1°. di usar in questo dissimulatione;

2°. di far testimonianza in loro favore;

3°. di permettere, che questi padri s'usino dissimulatione ò positivamente si chiamino sacerdoti secolari, massime quando hanno fatto il 4°. voto, che li rende professi.

Rescriptum:

Lectum.

fol. 372, no. 30.

190. *Die 17 Martii 1671.*

Hà lasciato il P. Teilingio Giesuità, missionario in Amsterdam, alla sua morte 26,000 scudi contanti, e perchè tanto i P.P. della Compagnia che un suo nipote pretesero d'impossessarsi del denaro, procurò il Vicario Ap^{co} di comporre la differenza o almeno di far convenire le parti rimetterla a due arbitri ecclesiastici da eleggersi da lui. Questo temperamento essendo stato rigettato dai P.P. Giesuiti, diede occasione alle dispute, le quali penetrate dal magistrato secolare causarono, che egli tirasse a se la causa, facesse trasportare alla casa publica la moneta assieme con i mobili et intimasse alle parti di didurre avanti di se le proprie ragioni.....

fol. 62v, n°. 23.

191. *Die 5 Octobris 1677.*

Il P. Lodovico de Camargo, prefetto delle Missioni de' Giesuiti in Belgio, dando relatione [1]) d'esse e del frutto fattovi nello anno 1675, dopo haver descritti i luoghi particolari, dove li religiosi del suo ordine esercitano la Missione, le funtioni che fanno, il numero de' Cattolici, le persecutioni e prigionie patite, e che in Delft hanno eretto un conservatorio per le zitelle, il quale riesce di gran frutto, dice esservisi convertiti in detto anno 136 persone et in oltre otto apostati, havendo confessati molti, quali chi da 20 anni e chi più erano tutti privi di questo Sacramento; consumati nell' anno santo sopra 25000 communichazioni, data l'estrema Untione a 1500 persone, celebrati 345 matrimonii e fatti mille battesimi, havendo sedate molte inimicitie e fatto frutto straordinario nelle prediche e dottrina Cristiana con molti miracoli seguiti ad intercessione di S. Ignatio e S. Francesco Xaviero in augmento della devotione e della fede Cattolica.

Soggiungendo, che li P.P. del suo ordine passano con tutti buona correspondenza fuorchè con Mons. Castoriense, Vicario Ap^{co}, il quale per proprio capriccio li perseguita, gli leva i privilegii e manda Missionarii religiosi d'altro ordine in quei luoghi, ne quali sin' da 50 anni in qua l'hanno esercitata i Giesuiti.

Rescriptum:

Serventur decreta et Vicario Ap^{co} pro informatione. [2])

fol. 247, n$_{o}$. 28.

---

[1]) Het origineele verslag van Pr. de Camargo, 39 folia groot, 18 December 1676 uit Amsterdam gezonden, bevindt zich Tom. 466, n$_{o}$. 28.

[2]) Neerkassel antwoordde uit Utrecht 29 Nov. 1677 (Tom. 469, Congr. 20 Junii 1678 f. 111n$_{o}$. 17), dat het tegendeel waar is, hetgeen blijken zal, wanneer de Kardinalen last geven, dat Pr.

192. *Die 17 Novembris 1687.*

De Internuntius schrijft, dat de provicaris van Utrecht bij hem geklaagd heeft over het bineeren van wereld- en ordes-geestelijken zonder noodzakelijkheid. De Internuntius heeft daarom den provicaris gelast, op eigen gezag dit misbruik tegen te gaan.

Rescriptum:

Scribatur Internuntio, ut renovet prohibitionem alias factam de non binando absque necessitate cognita per provicarium, cum facultate procedendi ad suspensionem in casu inobedientiae.

fol. 183, n_o. 7.

193. *Die 12 Januarii 1688.*

Il Sr Ambasciatore di Francia, residente all' Haya, avvisa il suo re haver ricevuto per mezzo del S^r^ residente dell' Imperatore, che quando il Papa con suo Breve Ap^co^ prohibisse sotto pena di scommunica a tutti i regolari di non estrahere ne direttamente ne indirettamente [1]) denari ne effetti fuori delle Provincie Unite, si placarebbe molto li spiriti e farebbe, che non si pensasse più all' espulsione de Missionarii regolari, et il Sr Card. d'Estrée ne porta questa notitia all E.E. V.V., perche si degnino farvi sopra le loro prudentissime reflessioni.

Rescriptum:

Reassumantur scripturae et videatur decretum anni 1663. [2])

fol. 20, n_o. 20.

---

de Camargo »specifichi i luoghi levatigli et i pregiuditii recenti, mentre quelli, che egli chiama privilegii, sono meri abusi gia rigettati altre volte dall E.E. V.V.«

[1]) Indirettamente, o.a. door novicen uit rijke familie's te werven, zooals het Sommario van 3 Februari e. v. zegt.

[2]) Vgl. n_o. 168. — 3 Febr. 1688 no. 2 komt de zaak weer ter sprake en dan volgt als *Rescriptum:* »D^no^ Secretario cum E^mmo^ Columna et Casanate pro renovatione decreti juxta eorum votum.«

194. *Die 5 Julii 1688.*

Il prefetto delle Missioni de Minori Osservanti Recolletti in Olanda rappresenta alle E.E. V.V., che in quelle Provincie Unite prende vigore l'uso di leggere la sagra Scittura anche in lingua volgare senza alcuna limitatione, e quanto alla Scrittura stessa, cioè compresi qualsivoglia libri ò epistole anche difficilissime ad intendersi, e quanto alle persone, mentre alcuni publicamente e privatamente persuadono et essortano tutti indifferentamente leggerla; il che stimandosi pericoloso et indecente, sono supplicate d'opportuno remedio.

Rescriptum:

Scribatur provicariis Ap^cis^, ut insinuent parochis ipsis subditis prohibitionem Sedis Ap^cae^ legendi in lingua vulgari S. Scripturam.

fol. 127, no. 25.

195. *Die 11 Decembris 1691.*

Twist tusschen Petrus Codde en de paters Jezuieten over de zielzorg te Delfgauw, die eerstgenoemde aan den pastoor van Pijnacker wilde overdoen en welke de anderen voor hunne Delftsche paters vindiceerden.

Rescriptum:

Placitum fuit huic S. Cong^i^ statuere, quod P.P. S. J. licitum sit cum facultate Vicarii Ap^ci^ semel obtenta excurrere per memoratos vicos ibique absque ulla dependentia parochi confessiones audire, praedicare, catechizare aliisque officiis Missionarii fungi ad formam facultatum S. C^is^; quod parochus Pinackerensis viceversa possit per modum provisionis pastoralia munia exercere in praedictis vicis, donec aliter ab eadem S. C^e^ fuerit sancitum.

Ulterius quod scribatur Vicariio Ap[co], ut deinceps omnino abstineat a remotione regularium etiam S. J. et a quavis renovatione in similibus materiis absque scitu et licentia S. C[is]. 1)

fol. 149v, no. 22.

196. *Die 9 Februarii 1693,*

Brief van Adrianus van Wijck, waarin hij zijne suspensie door Codde en zijne appellatie mededeelt.

Rescriptum:

Scribatur Internuntio, esse mentem S. C[is], suspensionem a praedicatione verbi Dei et ab administratione Sacramentorum non habere locum, donec a Congr. S. Officii examinetur mature materia, de qua agitur, et ideo per Vic. Ap[cum] suspendendam.

fol. 23, no. 19.

197. *Die 6 Aprilis 1693.*

Rescriptum:

Scribatur D. Internuncio, ut vocet pastorem van Wyck eique ostendat qualificationem epistolae provocatoriae et curet, ut se subscribat et conformet resolutioni S. Tribunalis et quod imposterum nec directe nec indirecte, nec voce nec scripto, de similibus materiis tractet. Quod de omnibus certioret D. Vicarium Ap[cum] Hollandiae, qui sublata suspensione eundem charitate excipiat et moneat, quod de caetero nec scriptis nec voce similes contentiones excitet. 2)

fol. 59v, no. 24.

---

1) Een uitvoerig Sommario dezer quaestie, met de rechtsgronden van beide partijen, *Acta* ibid. f. 135—149.

2) Op den rand: »Questo rescritto fù poi in qualche parte moderato.«

198. *Die 4 Maji 1693.*

Proposta di rinovar il decreto[1]) contra l'estrattione dell' elemosine e consideratione di staccare la prefettura dal provincialato per i motivi adolti dal Sr Internuntio di Fiandra e per ovviare anche alla facilita d'estraere l'elemosine da quelle provincie.

SS^mus^ annuit pro expeditione decreti.

fol. 76, n°. 19.

199. *Die 28 Februarii 1695.*

Codde vraagt voor Gisbertus Spithoven plaats in het College der Propaganda. De Congregatie weigert, wijl reeds zes plaatsen door Hollanders zijn ingenomen.

fol. 44^v^, n°. 19.

200. *Die 14 Aprilis 1698,*

Klacht van Codde (van 22 Jan.), dat hij en zijn clerus ten onrechte van Jansenisme worden beschuldigd, en een gelijkluidend memoriaal van den Hollandschen agent.

Rescriptum:

Fiat Congr° particularis mixta ex D. D. Cardinalibus S. Officii et Prop. Fidei pro capienda opportuna provisione super Vicario Ap^co^ et Missionibus Hollandiae.

fol. 109^v^, n°. 15.

---

1) Vgl. n°. 168 en 193.

Dr. G. BROM.

DE AFLATEN
van de Sint Walburgskerk te Zutphen.

(Vervolg van Deel XXXI bl. 146.)

III.

Wilden wij den schrijver van de derde tafel van aflaten der St. Walburg op den voet volgen, dan zouden we van het jaar 1451, waarin »Nicolaus de legaet« ons land rondreisde, terstond moeten overspringen op het jaar 1492: want uit dat jaar dateert de volgende aflaatbrief (N°. 7) op deze lijst vermeld. Dat echter zou den lezer in den waan brengen, dat er gedurende die veertig jaar geen enkele aflaat aan de St. Walburg verleend was, of wel dat er in diezelfde periode op 't gebied van het aflaatwezen te Zutphen niets belangrijks geschiedde. Juist het tegenovergestelde was het geval.

Vrij geregeld, zoo om de twee of drie jaren, verscheen toenmaals nog een Utrechtsch wijbisschop binnen de veste, om te wijden wat er te wijden viel en de kinderen te »vermen.« Bij de wijding van een altaar behoorde een aflaat, en 't spreekt van zelf, dat er geen veertig jaar voorbij gingen gedurende welke in de St. Walburg niets van dien aard gebeurde. De laatste wijbisschop, dien wij tot nu toe in Zutphen ontmoet hebben, was Gerlacus, Episcopus Jeropolitanus,

op het jaar 1450. Hij overleed in Januari 1453 [1]) en werd opgevolgd door Joost of Judocus Borre, doctor in de H. Theologie en leesmeester bij de orde der Dominicanen. Eene levensbeschrijving van dezen laatste is den lezers van dit tijdschrift eenige jaren geleden aangeboden door den heer J. H. Hofman [2]), zoodat wij geen reden zien daarover hier opnieuw in bijzonderheden te treden. Naar de heer Hofman mededeelde, heeft Judocus Borre, evenals zijn voorganger »Episcopus Yeropolitanus« op den 9[en] Augustus 1453 het nieuwe koor gewijd van de kerk te Koudekerk bij Leiden; nog in hetzelfde jaar is zijn Eerwaarde vermoedelijk ook te Zutphen geweest, blijkens dezen post uit de Stads-Rekering over dat jaar:

»Gheschenckt den wielbysschop (op) Avent alle hillighen (31 Oct.) IIIJ quarten van IJ stuver,« hetgeen zeggen wil dat de Magistraat hem twee kan wijn vereerde van vier stuiver de kan.

In 1456, des Vrijdags na Victoris (15 Oct.) verscheen Dr. Joost Borre opnieuw te Zutphen en nam zijn intrek bij de Dominicanen, zijn ordebroeders. In de stadsrekening over dat jaar leest men alweer: »Den wyelbysschop des avendes ten Monicken IIIJ quarten, die quarte ad IJ stuver.« Den volgenden dag wijdde hij een beeld van St. Theobald in de St. Walburgskerk, en schonk bij die gelegenheid een veertigdaagschen aflaat. Dit stuk, bewaard op 't stedelijk Archief, luidt als volgt:

Judocus, dei et apostolice sedis gratia Episcopus Ieropolitanus, sacre theologie professor ac reverendi

---

1) B. de Jonghe, *Desolata Batavia Dominicana*, p. 20.

2) Dit *Archief*, deel XXVIII (1902) blz. 155 en volg.

in Christo patris et domini domini Davidis de Burgundia eadem gratia Episcopi Traiectensis in pontificalibus vicarius generalis, universis et singulis ad quos presentes nostre littere pervenerint Salutem in domino sempiternam. Pium gratumque obsequium deo impendere credimus quociens eius fideles ad opera pietatis excitamus. Cupientes ut ymago sancti Theobaldi per nos consecrata in ecclesia collegiata opidi Sutphaniensis Traiectensis dyocesis situata sedule visitetur atque dignis veneretur honoribus, Omnibus hominibus utriusque sexus vere confessis et penitentibus, Qui coram dicta ymagine omnibus feriatis diebus flexis genibus quinque pater noster et totidem Ave Maria dixerint viginti dies, Aut qui omnibus sextis ferijs aut diebus festivis Seu in vigilia et festo sancti Theobaldi decem pater noster et totidem ave Maria legerint, vel qui missam coram dicta ymagine celebratam audierint, Aut ymaginem portantes et sequentes, vel qui coram dicta ymagine luminarium manus porrexerint adiutrices, aut qui presentes fuerint sepulture alicuius aut exequijs confraternitatis eiusdem sancti quocienscumque quandocumque et ubicunque eorum aliqua fecerint seu adimpleverint, de omnipotentis dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli apostolorum auctoritate meritis et intercessione confisi, quadraginta dies indulgentiarum de iniunctis eis penitenciis aut de iure iniungendis, misericorditer in domino relaxamus, nostrarum testimonio literarum sigillo, quo utimur, munitarum. Datum anno domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto, mensis Octobris die decima sexta.

Aan dezen op perkament geschreven aflaatbrief (de *zes en twintigste* waarmede wij kennis maakten) hangt

nog een klein fragment van het zegel, van roode was, waarop nog een deel van het omschrift, n.l. de woorden *(S)ac(re) theo(logic) doctor(is)* leesbaar is.

Ook op dezen Zaterdag 16 October zond de Zutphensche Magistraat »des avendes ten Monicken IIIJ quarten (wijns), die quarte IJ stuver« voor den wijbisschop

In volgende jaren vinden wij telkens opnieuw van den wijbisschop gewag gemaakt. doch, bij gebrek aan zekere gegevens durven wij niet beweren, dat daarmede altijd Dr. Joost Borre, Episcopus Jeropolitanus bedoeld wordt. Wij deelen dus eenvoudig mee wat de Stads-Rekeningen ons melden:

1460. Des Vridagh nae Egidij (5 Sept.) geschenckt den wyelbysschop van Utert IIIJ kannen wyns.

1463. Op onsse kermisse den wyelbisschop VIIJ (?) quarten.

1465. Des Saterdagh op Bartholomey (24 Aug.) geschenckt den wyelbisschop IIIJ quarten.

Des Sondagh na Bartholomey (25 Aug.) gegheven den wyelbisschop van geheit der schepenen van dat hie onser borger kindere vermen solde IJ ℞ X stuver.

Daar Dr. Joost Borre in 1469 overleden moet zijn is het ongetwijfeld een ander van wien de Stads-Rekening over 1472 meldt:

1472. Dess Saterdagh na sunte Margreten dach (Juli 18) gescenckt den wyelbysscop VIIJ quarten ind IIIJ quarten ten Monnicken (d. w. z. aan de Dominicanen), dair hij at.

Des Sonnendaghes vor Marie Magdalenen (19 Juli) gheschencket den wyelbysscop die (lees: doe) hij hir vermden VIIJ quarten.

Dess Manendaghes dair na dess middages hon ge-

scenckt VIIJ quarten; des avontz VIIJ quarten, die quarte $8^1/_2$ kr(omstert).

Dess Dynxdages op avont Marie Magdelene (21 Juli), dess avontz geschenckt den wyelbysschop VIIJ quarten.

Onwillekeurig doet de lezer de vraag: wie is deze wijbisschop, die door 't Zutphensch bestuur zooveel schitterender onthaald werd dan zijne voorgangers? Ons antwoord luidt: Dr. Goswinus Haex, suffragaan van David van Bourgondië, een Karmeliet, die zich in zijne stukken gewoonlijk noemde: Goeswinus, Episcopus Jeropolitanus. Deze toch was blijkens andere gegevens den 14 Juli 1472 nog werkzaam te Doesburg en zal van daar wel naar Zutphen vertrokken zijn. [1])

In het jaar 1473 bepaalde Paus Sixtus IV dat men in 't vervolg om de 25 jaar een jubeljaar zou vieren. Het eerstvolgende zou ingaan met Kerstmis 1474 en eindigen met Kerstmis van het volgende jaar. En, evenals in 1451 geschied was, zijn ook na 't verstrijken van dit jubeljaar, volle aflaten verkrijgbaar gesteld in het buitenland. Voor zoover ons land betreft schijnt met die taak belast geweest te zijn zekere Lucas, die zich in den aanhef zijner aflaatbrieven gewoonlijk noemt: »Lucas, dei et Apostolice sedis gratia episcopus Sibenicensis, referendarius Sanctissimi in Christo patris et domini Sixti, divina providentia pape quarti, nuncius, orator et commissarius cum potestate legati a latere; Nec non indulgenciarum sacri Jubilei executor unicus, a dicta sede specialiter deputatus.« [2]) Op den 14en September van het jaar 1477 schreef de vroedschap der

---

[1]) Over hem is 't een en ander meegedeeld door Dr. G. Brom, in dit *Archief*, deel XXVII, blz. 50, 51.

[2]) Volgens een aflaatbrief door hem gegeven, afgedrukt in *'t Archief voor Kerkel. Geschiedenis*, III (1831), blz. 460.

stad Utrecht hem een brief om hem uit te noodigen in hunne stad te komen en ook daar zijne aflaten verkrijgbaar te stellen. [1]) Dat is ook gebeurd.

Kort voor Paschen van het jaar 1478 arriveerde bisschop Lucas (of was 't een afgezant?) te Deventer, waar hij op den 19[en] Maart een aflaatbrief verleende die ons hier, aangezien hij niet op Zutphen betrekking heeft, niet nader te bespreken staat. Een goede week later teekende de rentmeester van Zutphen in de stadsrekening over dat jaar aan: »Item op den Saterdach post paschen« (d. w. z. op 28 Maart) »Jacobus« — toenmaals de tweede stadsschrijver — »gesant toe Deventer mit brieven ind baetschappen an den commissario van den aflaet ende broeder Andries van Campen« (een Dominicaan uit het Zutphensche klooster). »Verdaen mitten veërgelt ende presentie XVIJ st. IIIJ d.«

Wat de brieven van de Zutphensche Magistraat inhielden, bleef ons onbekend. Maar waarschijnlijk is 't, dat zij niet goed dulden kon, dat Deventer door zijn Hoogeerwaarde bezocht, Zutphen voorbijgegaan werd. En Zutphens vroede vaderen kregen hun zin blijkens deze aanteekening van hun rentmeester:

»Item 's donredages na den sonnendage Quasimodo (2 April) gescenckt den commissario van den afflait VIIJ quarten; noch denselven gescenckt, doe hy hyr beschreven was VIIJ quarten des avontz ad VJ kromsterten. Item po vridach daer nae gescenkt den selven to Moniken (in 't Dominikanerklooster) VIIJ quarten ad VJ kromsterten.«

Op eene andere plaats in dezelfde rekening vonden wij met betrekking tot dit bezoek nog vermeld:

»Item geqwyt den Doctoir in Reyner Pyls hues [2])

[1]) K. Burman, *Utrechtsche Jaarboeken*, III, 188—190.

[2]) Een herberg.

van den Afflait, mitten Deken van Xancten ende oren gesynde, die hyr van der Stat wegen bescreven weren ende enen nacht hyr weren IIJ Rynsch gl. IIJ st.«

De deken van Xanten, dien wij hier in gezelschap van bisschop Lucas aantreffen, keerde eenige maanden later nog eens te Zutphen terug:

»Op Sonnendach post Decollationis Sancti Johannis (30 Aug.) gescenkt den Deken van Xanten VIIJ quarten.«

Terwijl Nicolaus van Cues den Roomschen aflaat slechts op de hoofdplaatsen verkrijgbaar stelde, verkocht bisschop Lucas zijne brieven naar 't schijnt zelf. 't Ligt voor de hand, dat de Deken van Xanten daarbij als zijn helper optrad. Wie dit eigenlijk was? Een lijst van Xantens dekens staat ons op 't oogenblik niet ten dienste; maar er is wel eenige grond voor de veronderstelling, dat wij hier als leerling in de aflaatzaak te doen hebben met den man, die slechts enkele jaren later daarin als meester optrad, n.l. Raymundus Peraudi.

Aflaten door bisschop Lucas te Zutphen verleend zijn ons tot op heden niet bekend geworden; ook ligt het in 't duister, waarheen hij van daar vertrokken is. Maar zeker is het, dat hij op den 7den Juni 1480 nog — of moeten wij zeggen *weer?* — in ons land vertoefde, blijkens den bovenaangehaalden brief, door hem te Delft gegeven.

Wij mogen onze mededeelingen over het jaar 1478 niet eindigen zonder te vermelden, dat gedurende dit jaar de »wielbisscop« tweemaal te Zutphen geweest is, te weten op »Vridach post Urbani« of 29 Mei en op »Sunte Mertensdach« (in den zomer) of 4 Juli. Bij beide gelegenheden vereerde de Magistraat hem vier

quarten wijn, die den tweeden keer »ten Moniken,« d. w. z. naar 't Dominicaner klooster gezonden werden. Of 't ook ditmaal Dr. Gozewijn Haex geweest is?

Ook in 1479 werd Zutphen door een »commissaris« bezocht en wel in 't begin van October. Hij kreeg slechts twee quarten wijn. Of men ook ditmaal een »commissaris *van den aflaat*« bedoelt, blijkt niet duidelijk.

In de stadsrekening over 1481 komt echter een post voor, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat. »Noch den commissario van den afflait op Manendach dairna (d. w. z. na »den Sonnendach letare Jherusalem«) gescenkt VIIJ quarten.« De Zondag Letare viel in 1481 op den 1^{en} April, zoodat de hier bedoelde commissaris dus op den 2^{en} dier maand Zutphen bezocht heeft. Tot op heden kwamen ons geene berichten over den aflaathandel van het jaar 1481 onder de oogen; desniettemin meenen wij ook ditmaal den man te kunnen aanwijzen van wien hier sprake is. Ons is nl. een aflaatbrief bekend op den 28 Februari van datzelfde jaar gegeven te Deventer door »Frater Johannes de Cardona Bajulivus Majoricarum, Reverendissimi Domini et Magni Magistri Hospitalis Sancti Johannis Jherosolomitani et sacri Conventus Rhodi locum tenens, ac Sanctissimi Domini nostri Pape ad prosequendum opus Indulgentiarum in Sancte fidei defensionem per Almanniam et ille adjacentia loca commissarius specialiter deputatus.« Dat zal wel de bedoelde persoon zijn.

In 1483 kreeg de stad weer eens bezoek van een wijbisschop:

»Op sunte Peter ende Pauwels avont (28 Juni) den wyelbisschop VIIJ quarten. Doe hy onse burger kinder vermden op Petri ende Pauwelsdach (29 Juni) VIIJ quarten. Maendach daer na VIIJ quarten.«

»Den wyelbisschop gegeven IJ golden klinckerde van vermen, facit XLIIIJ st. maket IIIJ ℞ XVI st. VJ d.« Ditmaal ontbreken ons de gegevens om uit te maken, welke wijbisschop hier bedoeld wordt.

Ofschoon wij vreezen, dat onze kroniekmatige opsomming van de feiten sommige lezers vervelen zal, meenen wij toch daarmede getrouwelijk te moeten voortgaan, en teekenen dus aan, dat de Zutphensche Magistraat in of kort na de »Cruceldaigen« van het jaar 1484, d. w. z. in 't laatst van Mei of in 't begin van Juni »den Commissarius van den Aflaet VIIJ quarten« wijn schonk. Ongelukkig bezit het stedelijk archief slechts uittreksels uit de rekening van dat jaar, zoodat wij niet den juisten datum van het bedoelde bericht kunnen aangeven, noch kunnen nagaan, of zij misschien nog andere berichten over dezen aflaatkramer bevatte. Toch behoeven wij niet te aarzelen om 's mans identiteit vast te stellen. Voor ons ligt n.l. een uit deze streken afkomstige aflaatbrief, op francyn gedrukt, op den 25 Juni 1484 verleend aan zekeren Henricus Zeynen. Hij werd verleend door den bovengenoemden deken van Xanten Raymundus Peraudi, [1]) een man, die bijna twintig jaar lang als aflaatkramer werkzaam was en daarbij verschillende keeren ook ons land bezocht heeft. In den aanhef zijner brieven noemt hij zich: »Raymundus Peraudi, sacre pagine professor, prothonotarius, referendarius et commissarius apostolicus archidiaconus· Alnisiensis in ecclesia Xanctonensis, insignium ecclesiarum Pictavensis et Xanctonensis canonicus et decanus« en geeft als doel van zijn aflaten-

---

1) Perandi? Meestal wordt hij *Peraudi* genoemd, doch op den hier besproken aflaatbrief staat duidelijk het eerste.

verkoop op: de bescherming van het katholiek geloof tegen de Turken en de herstelling van de St. Peterskerk te Xanten. Dat Raymundus Peraudi lang in deze streken vertoefd heeft blijkt wel daaruit, dat wij van hem nog een paar aflaatbrieven kennen t. w. een van den 26en Juni van dat jaar, waarschijnlijk te Zutphen zelf gegeven, en een van den 6en Juli 1484, die ook nog op de Graafschap betrekking heeft.

Over de jaren 1485—88 hebben wij slechts uittreksels uit de stadsrekeningen, waarin alleen melding gemaakt wordt van een bezoek van den wijbisschop in 1485: »Op ons Heren Hemelfairtsdach den Wygelbysschop VIIJ quarten; Ende den anderen dach VIIJ quarten.« Hemelvaartsdag viel in dat jaar op den 12en Mei.

Daarna schijnt het lang geduurd te hebben voor opnieuw een wijbisschop Zutphen bezocht. Eerst in 1492 ontmoeten wij weder zoo'n hooggeplaatsten geestelijke. Maar dan valt er ook heel wat te doen:

»'s Dinxdaghs na Mertini geschenckt meister Jan van Reet, wyelbisscop IIIJ quarten.« Uit de volgende aanteekeningen blijkt, dat hier St. Maartensdag in den zomer bedoeld is. Dinsdag daarna viel op 10 Juli.

»'s Gudesdaghs dairna den selven geschenckt IIIJ quarten; 's donredaghs middags IIIJ quarten; 's avontz IIIJ quarten. In die Margarete (Vrijdag 13 Juli) 's middags IIIJ quarten; 's avontz IIIJ quarten.«

»Op sint Margrieten is meister Jan van den Reet (lees: Van Riet), doctor, episcopus Usbitensis, wijerbisschop t'Uytrecht hyr geweist ind gewyet VJ dagen lanck. Uit beveell dess Raitz hon uitter herbergen geqwytet: beliep IIIJ gulden ind XXXIIIJ butken; XL butken voir den gulden, facit XJ ℔ V st. VIIJ d.«

Wat het Doctor Joannes van Riet, een Carmeliet, wijbisschop van Frederik van Baden, zoo druk gemaakt heeft? Er waren nieuwe vicarieën gesticht in de St. Walburg, wier altaren zeker nog gewijd moesten worden. Daarvoor waren misschien ook de vier nieuwe aflaatbrieven door de St. Walburg in hetzelfde jaar verkregen, welke op onze derde tafel van aflaten vermeld staan als N°. 7, 8, 11 en 12; alle waren, zooals de schrijver dier tafel ons verzekert, gegeven »van vijf cardinalen, van een ygelick cardinael hondert daghen aeflates.«

Van dit viertal aflaten is er één, nl. N°. 7, in den loop der eeuwen zoek gegaan. De drie andere bleven n het archief der kerk bewaard. Alle drie zijn zij geschreven op groote vellen perkament, ongeveer 67 cM. breed en 45 cM. hoog, ongerekend de breede vouw. Daar de inkt, waarmee ze geschreven zijn, sterk begint te verbleeken, meenen wij goed te doen ze hier, naar tijdsorde gerangschikt af te drukken, waarbij wij den verdwenen aflaat N°. 7 als de XXVIIe van de St. Walburg in rekening brengen.

XXVIII.

Sabinensis Johannes Portuensis et Jeronimus Penestrin. Episcopi Ardianus tt' sanctorum Johannis et Pauli Presbyter ac Johannes sancte Marie in Aquiro Diaconus, miseratione divina sacrosancte Romane ecclesie Cardinales, Universis et singulis Christifidelibus presentes literas inspecturis, Salutem in domino sempiternam. Quanto frequentius fidelium mentes ad opera caritatis inducimus, tanto salubrius animarum suarum saluti consulimus. Cupientes igitur ut ecclesia sancte Walburgis Zutphaniensis Traiectensis diocesis, in qua

ut asseritur, quedam notabilis pars ligni sancte Crucis domini nostri Jhesu Christi in quadam ipsius Crucis argenti figura deaurata et in certis diebus festivis per Venerabiles viros Sindicos seu Provisores dicte ecclesie, qui ut accepimus ad eandem ecclesiam singularem gerunt devotionis affectum, Christifidelibus ostendi et ad devotum osculum exhiberi solita reconditur, congruis frequentetur honoribus et a Christifidelibus iugiter veneretur ac in suis structuris et edificiis debite reparetur, conservetur et manuteneatur, nec non libris, calicibus, luminaribus, ornamentis ecclesiasticis ac rebus aliis divino cultui necessariis decenter muniatur utque Christifideles ipsi eo libentius causa devotionis confluant ad eandem et ad reparationem, conservationem, manutentionem ac munitionem huiusmodi manus promptius porrigant adiutrices, quo ex hoc ibidem dono celestis gratie uberius conspexerint se refectos, Sindicorum seu Provisorum predictorum nobis super hoc humiliter supplicantium petitionibus inclinati, Nos Cardinales prefati videlicet quilibet nostrum per se de omnipotentis dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus et singulis Christifidelibus utriusque sexus vere penitentibus et confessis qui dictam ecclesiam in sancti Johannis Apostoli et Evangeliste, Purificationis et Annuntiationis beate Marie virginis ac sancti Mathei Apostoli et in sancte ecclesie Dedicationis festivitatibus et diebus a primis Vesperis usque ad secundas Vesperas inclusive devote visitaverint annuatim et ad premissa manus porrexerint adiutrices, pro singulis festivitatibus et diebus prefatis quibus id fecerint, Centum dies de iniunctis eis penitentiis misericorditer in Domino relaxamus. Presentibus perpetuis futuris temporibus duraturis.

In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum litteras nostras huiusmodi fieri nostrorumque Sigillorum iussimus appensione communiri. Datum Rome in domibus nostris sub Anno a Nativitate domini Millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo, die vero Vigesima Mensis Octobris, Pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Alexandri, divina providentia pape Sexti Anno Primo.

Dit stuk, op de breede vouw geteekend: F. de Gonnel, is bezegeld geweest met *vier* zegels van roode was, alle ogief-vormig, geplaatst in blikken doosjes van denzelfden vorm, waarvan de hoogte ongeveer 11, de grootste breedte ongeveer 7 cM. bedraagt. Op dit oogenblik zijn daarvan nog slechts de twee eerste doosjes — zonder deksel — bewaard, die met hennepen koorden aan den brief bevestigd zijn. Alleen in het eerste doosje bleef nog een brok van het zegel bewaard, dat gegoten is op een dunne onderlaag van witte was. Van het vierde zegel bleef alleen een stuk koord gespaard.

Het feit, dat deze brief slechts met vier zegels gewaarmerkt was, bracht ons, en stellig ook den lezer, tot de overtuiging, dat de schrijver van de derde tafel van aflaten — dien wij al eerder op fouten betrapten — zich ook hier weer vergist heeft: de aflaat is niet verleend door *vijf*, maar slechts door *vier* kardinalen, nl. de bisschoppen Johannes en Jeronimus, den presbyter Ardianus en den diaken Johannes. Maar wij erkennen gaarne, dat ook anderen, die met de kardinalen van het toenmalige Rome niet dagelijks omgegaan hebben, zich uit den aanhef van dit schrijven licht eene verkeerde voorstelling zouden gemaakt hebben.

XXIX.

Sabinensis Johannes Portuensis et Jeronimus Penestrin. Episcopi Ardianus tt' sanctorum Johannis et Pauli Presbyter ac Johannes sancte Marie in Aquiro Diaconus, miseratione divina sacrosancte Romane ecclesie Cardinales, Universis et singulis Christifidelibus presentes litteras inspecturis Salutem in Domino sempiternam. Quanto frequentius fidelium mentes ad opera caritatis inducimus, tanto salubrius animarum suarum saluti consulimus. Cupientes igitur ut ecclesia sancte Walburgis Zutphaniensis Traiectensis diocesis, in qua ut asseritur quedam notabilis pars ligni sancte Crucis domini nostri Jhesu Christi in quadam ipsius Crucis argenti figura deaurata et in certis diebus festivis per Venerabiles viros Provisores seu Sindicos dicte ecclesie, qui ut accepimus ad eandem ecclesiam singulare gerunt devotionis affectum Christifidelibus ostendi et devotum osculum exhiberi solita reconditur congruis frequentetur honoribus et Christifidelibus iugiter veneretur ac in suis structuris et edificiis debite reparetur conservetur et manuteneatur nec non libris calicibus luminaribus ornamentis ecclesiasticis ac rebus aliis divino cultui necessariis decenter muniatur utque Christifideles ipsi eo libentius causa devotionis confluant ad eandem et ad reparationem conservationem manutentionem ac munitionem huiusmodi manus promptius porrigant adiutrices, quo ex hoc ibidem dono celestis gratie uberius conspexerint se refectos, Sindicorum seu Provisorum predictorum nobis super hoc humiliter supplicantium petitionibus inclinati, Nos Cardinales prefati videlicet quilibet nostrum per se de omnipotentis dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi omnibus et singulis Christifidelibus utriusque sexus vere peni-

tentibus et confessis, qui dictam ecclesiam in sanctorum Apostolorum Philippi et Jacobi ac Petri et Pauli et Visitationis beate Marie virginis necnon sancti Jacobi Apostoli ipsiusque ecclesie Dedicationis festivitatibus et diebus a Primis Vesperis usque ad Secundas Vesperas inclusive devote visitaverint annuatim et ad premissa manus porrexerint adiutrices pro singulis festivitatibus et diebus prefatis quibus id fecerint Centum dies de iniunctis eis penitentiis misericorditer in domino relaxamus. Presentibus perpetuis futuris temporibus duraturis. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum literas nostras huiusmodi fieri nostorumque Sigillorum iussimus appensione communiri. Datum Rome in domibus nostris sub Anno a Nativitate domini Millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo, die vero Prima Mensis Novembris, Pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Alexandri, divina providentia pape Sexti Anno Primo.

Evenals de vorige brief is ook deze op de vouw geteekend: F. de Gonnel. Van de vier zegels is het eerste, met doos en al verdwenen; van het tweede bleef een fragment — roode was op witte — met het doosje bewaard; van het derde en vierde zegel bleven alleen de doosjes hangen aan de koorden, waarmede zij aan den brief bevestigd zijn.

XXX.

Sabinensis Johannes Portuensis et Jeronimus Penestrin. Episcopi, Ardianus tt' sanctorum Johannis et Pauli Presbyter ac Johannes sancte Marie in Aquiro Diaconus, miseratione divina sacrosancte Romane ecclesie

Cardinales, Universis et singulis Christifidelibus presentes litteras inspecturis, Salutem in domino sempiternam. Quanto frequentius fidelium mentes ad opera caritatis inducimus, tanto salubrius animarum suarum saluti consulimus. Cupientes igitur ut ecclesia sancte Walburgis Zutphaniensis Traiectensis diocesis, in qua ut asseritur quedam notabilis pars ligni sancte Crucis domini nostri Jhesu Christi in quadam ipsius Crucis argenti figura deaurata et in certis diebus festivis per Venerabiles viros Sindicos seu Provisores aut magistros fabrice dicte ecclesie, qui ut accepimus ad eandem ecclesiam singularem gerunt devotionis affectum Christifidelibus ostendi et devotum osculum exhiberi solita reconditur congruis frequentetur honoribus et a Christifidelibus iugiter veneretur ac in suis structuris et edificiis debite reparetur conservetur et manuteneatur nec non libris calicibus luminaribus ornamentis ecclesiasticis ac rebus aliis divino cultui necessariis decenter muniatur utque Christifideles ipsi eo libentius causa devotionis confluant ad eandem et ad reparationem conservationem manutentionem ac munitionem huiusmodi manus promptius porrigant adiutrices, quo ex hoc ibidem dono celestis gratie uberius conspexerint se refectos, Sindicorum seu Provisorum aut magistrorum fabrice predictorum nobis super hoc humiliter supplicantium petitionibus inclinati, Nos Cardinales prefati, videlicet quilibet nostrum per se, de omnipotentis dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus et singulis Christifidelibus utriusque sexus vere penitentibus et confessis, qui dictam ecclesiam in sanctorum Simonis et Jude ac Andree Apostolorum, Conceptionis beate Marie virginis nec non sancti Thome etiam Apostoli,

ipsiusque ecclesie Dedicationis seu Consecrationis festivitatibus et diebus a Primis Vesperis usque ad Secundas Vesperas inclusive devote visitaverint annuatim et ad premissa manus porrexerint adiutrices, pro singulis festivitatibus et diebus prefatis quibus id fecerint, Centum dies de iniunctis eis penitentiis misericorditer in domino relaxamus. Presentibus perpetuis futuris temporibus duraturis. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum literas nostras huiusmodi fieri, nostorumque Sigillorum iussimus appensione communiri. Datum Rome in domibus nostris sub anno a Nativitate Domini Millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo, die vero Decima Mensis Novembris, Pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini Alexandri, divina providentia pape Sexti Anno Primo.

Ook deze brief is op de vouw geteekend: F. de Gonnel. Aan de koorden hangen nog drie blikken doosjes, n.l. N⁰. 1, 3 en 4. In het eerste zijn nog twee brokken van het zegel bewaard gebleven, in het vierde slechts een klein fragment. Overigens geldt van de beide laatste brieven hetzelfde wat reeds bij N⁰. 27 werd gezegd: alle werden gegeven door dezelfde *vier* — niet *vijf* — kardinalen. Eén ding leeren ons deze aflaten, t. w. dat ook Zutphen zich mocht beroemen op het bezit van een stuk van het ware kruis.

In het jaar 1494 kreeg Zutphen weer bezoek van een wijbisschop:

»Op dinxedach post Margarete (15 Juli) geschenckt den Wyelbisschop IIIJ quarten en 's wonsdaigs IIIJ quarten; facit IJ ℞.«

Wie bij dit bezoek bedoeld is, is ons niet gebleken. Was het weer Dr. Joannes van Riet, dien wij reeds

eerder ontmoetten? Zoo ja, dan is dit stellig zijn laatste bezoek aan Zutphen geweest, want in 1497 is hij op den 13^{en} Juli overleden en in de Cathrynekerk te Utrecht begraven. [1])

Ook het jaar 1496 zag te Zutphen een wijbisschop opdagen:

»Op sunt Margrietendach (13 Juli) geschenckt den Wyelbischop VIIJ quarten.«

Ditmaal was het waarschijnlijk de Dominicaan Judocus van Dale (de Valle), Episcopus Sabastenus dien wij den 15 Juli van hetzelfde jaar aantreffen te Terborg, waar hij beelden wijdde in de kerk, en in het klooster Bethlehem bij Doetinchem, waar hij vermoedelijk den nacht doorbracht. [2])

Aangaande het jaar 1498 vonden wij weer opgeteekend in de stadsrekening:

»'s Manendags na paischen (16 April) geschenckt den commissario van den afflait V.....«

Bij gebrek aan andere gegevens moeten wij hier in 't midden laten, wie de bedoelde commissaris was.

XXXI.

Op last van Paus Alexander VI is het jaar 1500 met bijzondere plechtigheid als jubeljaar gevierd. De Cronycke van Hollant, in 1517 te Leiden gedrukt, verhaalt daarvan: »dat in dit jaar van Jubilée of Gulden Jaer also groten ontallicke menichte van volcke, wt allen landen ende Provincien van Kersten-ryc tot Romen quam, dattet niet te seggen noch t' scriven en

---

1) Dit *Archief*, deel XXVII, blz. 50, noot 3.

2) Dit *Archief*, deel XIX, blz. 149, 150. Vgl. B. de Jonghe, *Batavia Dominicana*, p. 22.

is, als men wel dencken mach.« Immers Paus Bonifacius VIII, die de viering van het jubeljaar het eerst instelde, had bepaald, dat het telkens om de honderd jaar zou plaats hebben. Toch waren, evenals bij vroegere jubeljaren, velen verhinderd om naar Rome op te gaan: wat lag dus meer voor de hand, dan dat men in 1501 handelde gelijk in 1451 en 1476—78 was geschied en den grooten aflaat ook verkrijgbaar stelde in het buitenland? »Ende des jaers daer na«, zoo gaat de kroniek verder, »doer grote instancie ende begeerte des Aertshertoge Philips van Oestenryck ende Bourgondien etc. wert dit selfde aflaet ende gratien vant Gulden jaer gecondight in allen landen, onder den voorn. Hertoge staende, ende mochten die luden en kersten menschen die gracien en aflaeten so volkomelicken verdienen, als of si selver in persone te Romen gegaen hadden. Ende werden mits desen also groote zommen van penningen, gout en silver uten lande gedragen ende gesleept, dattet te seggen nog te scriven en is.«

Het schijnt onze oude bekende, de deken van Xanten Raymundus Peraudi, nu inmiddels tot Kardinaal en Pauselijk afgezant bevorderd, geweest te zijn, die in den aanvang van 1501 den jubileumsaflaat naar ons land gebracht heeft. Hij stelde hem verkrijgbaar op alle plaatsen van eenige beteekenis, onder voorgeven, dat de opbrengst grootendeels zou strekken ter bestrijding van de Turken. Geen enkele stad in ons vaderland bezit, voor zoover bekend is, vele gegevens over dezen aflaat; het loont echter de moeite de verstrooide berichten samen te voegen, zooals wij dan ook zullen doen.

»Wij Schout, Burgemeesteren, Schepenen ende

Raden der Stede van Aemstelredamme doen kondt ende te weten allen den gheenen die desen brief sullen sien of hooren lesen, ende bysonder den eerbaren voorsienigen ende wysen Burgemeesteren, Schepenen ende Raden der Stede van Haarlem, onsen geminden vrienden, Dat bij wille, Ordonnantien ende goedtdunken van onsen Heyligen Vader den Paus binnen dese Stede ghekomen zyn die Gracien, Pardoenen ende Aflaten van Romen, in sulcker macht ende kracht, als in den jare van 1500 binnen der Stadt van Romen geweest heeft; ende die alhier geintroduceert syn, ende gesolemniseert sullen werden, van nu beginnende, tot beloken Paesschen toe naestcomende.[1]) Ende omme die selve Gracien te sorteeren hare volle effect, ende dat wy genegen syn nae ons vermogen ter eeren van de voorsz. Gracien ende Aflaten, ellick die des begeert syn conscientie te bevryen ende te ontlasten. Soo ist, dat wy daaromme, uyt macht van sekere opene bezeegelde Brieve van onsen ghenadigsten Heere den Eerts-Hertoge van Oostenrijck, premier Grave van Hollandt, gegunt, ghegheven ende verleent hebben, gunnen, geven ende verleenen mit desen onsen Brieve, vrij, vast ende goet seecker geleyde, komende, gaende, merrende ende wederomkeerende, in lyf ende goet, allen dengenen ende een ygelijck van hem bysondere, die binnen dese Stede komen sullen, omme die voorschreve Gracien ende Aflaten te verdienen, van alle schulden, boeten ende breuken, 't zij van diefte, doetslagen ende anders diergelycke, uytgescheyden den vyanden van onsen voorschreve genadighste Heere, ende den geenen die

---

[1]) Dus van 12 Maart tot 18 April.

gedaen hebben crimen laesae Majestatis, alsse Vrouwekracht, Moirt, Brant, Merct-, Straet-roef, Conspiratie, ende anders diergelijke saken, gedurende 't selve geleyde tot ses dagen toe na beloken Paesschen eerstkomende. Ende ten eynde dat een yegelycke van de voorsz. Gracien ende Aflaten, mitsgaders van den geleyde hierinne verklaert, sal mogen wesen geadverteert ende gekundigt, soo versoecken ende begeeren wy daeromme aen u, dat uwe Eirbaerheit believen wille, desen onsen Brief voor den ghemeenen volke te doen verkondighen ende uytroepen, mitsgaders ook die Cedulle van den Articulen van der Gracien te te doen stellen voor de kerk-deure, die u de brenger van desen oik overleveren sal, om ellick hem daernae te mogen reguleren; 't welk wij in gelyke of meerder, des versocht zijnde, gaerne wederom doen willen. In kennisse der waerheit, hebben wij den Zegel van Saken der voorsz. Stede hier up doen drucken. Gegeven opten XII dagh van Mairt A°. XV hondert en een.« [1])

Men zou geneigd zijn uit dit schrijven af te leiden, dat de stad Haarlem om de een of andere reden den jubileumsaflaat van 1501 niet gehad heeft, wat zeker bevreemdend mag genoemd worden als men weet, dat in Gelderland, Zutphen, Doesburg, Doetinchem, Harderwijk en Elburg er mede bedeeld werden en stellig Arnhem, Nijmegen, Tiel en Bommel niet uitgesloten waren, al ontbreken toevallig de berichten. Ook blijkt het, dat, evenals in 1451, de aflaat niet overal op denzelfden tijd verkrijgbaar gesteld werd. Petrus van Os, secretaris der stad 's-Hertogenbosch, teekent, betreffende het jaar 1501 aan: »in eodem

---

[1]) O. Dapper, *Beschrijving van Amsterdam*, pag. 139.

scabinatu, in profesto ascensionis domini, in hoc opido introductus est annus Jubileus et erecta est crux in ecclesia Sti. Johannis evangeliste, et iterum deposita est 15a Augusti« [1]), wat wil zeggen, dat voor laatstgenoemde stad de aflaatstijd duurde van 19 Mei tot 15 Augustus.

In Duitschland het eerst schijnt men begrepen te hebben dat van een nieuwen kruistocht tegen de Turken voorloopig niets komen kon. Dat dus de Pauselijke afgezant met de geheele opbrengst van den aflaat ging strijken, meende men niet te moeten dulden, want was het geld eens weg, dan was er natuurlijk geen verhaal meer op. Daarom besloot het Rijksbestuur te Neurenberg nog in het jaar 1501, dat men kardinaal Raymundus $^1/_3$ van het aflaatgeld voor zijne moeite en onkosten zou laten volgen, maar dat de overige $^2/_3$ voorloopig in verzekerde bewaring zouden achterblijven. [2]) Dat besluit heeft navolging gevonden, niet het minst in de Nederlanden. En terwijl wij geen aflaatbul of aflaatbrief van het jaar 1501 konden opsporen, die ons iets leert betreffende den tijd gedurenden welken, of de voorwaarden waarop deze jubileums aflaat te Zutphen verkrijgbaar was, [3]) zijn er tal van gegevens uit verschillende hoeken van ons land, die bewijzen, dat men hier met de aflaatspenningen op dezelfde wijze gehandeld heeft als in Duitschland. Als eerste bewijs daarvoor, en

---

1) *Archief voor Kerkel. Geschiedenis*, III, 1831 blz. 424.

2) *Kirchenhistorisches Archiv.*, von Staudlin, Tzschirner und Vater, 1825, 4es Heft. S. 460.

3) Ongelukkig is ook de *stadsrekening* van Zutphen over 1501 verdwenen.

tevens voor het feit dat Zutphen ook den aflaat van 1501 gehad heeft, kan de volgende ongedrukte brief dienen van

KAIRLE, HERTOUGE VAN GELRE IND GREVE VAN ZUTPHEN.

Wy doin kondt ind bekennen, dat wy uyt schrifftlicken versueck onss alreheilichtsten vaders des Pauws ind achtervolgen(d) der ordinancien, die van den afflaitzpennyngen gemaickt, ind ons nu avermitz den Erwerdichsten in Gaede Cardinail legait etc. mit guden onderscheide geschreven is, bewillicht ind beliefft hebben, dat men in elcke onser Stede, dair die afflaitzkisten van den gulden jair ind cruciait [1]) gesat syn, die sementlicke pennyngen in der afflaitzkisten wesende, ind oick die pennyngen van den brieven gekomen, alto samen in eyner summen tellen ind opteyckenen sall bij den commissarien ind by enigen onsen ind onser Stede vrunden; van welcken alinger Summen die commissarien van wegen des Cardinails, to vollenste der kosten ind onraitz, nu terstont sullen ainfangen ind affnemen den derden pennynck; ind die ander twee deellen sullen in guder bewaringen gesat ind waill toegeslaiten ind besegelt werden, om tot synen tyden aen die Cruciait tegen den Turcken ind nergens anders to keren, as onse alreheilichste vaider geordiniert ind altijt geluydt heefft. Bevelen hyromme u, onsen lieven getrouwen Bernt van Holthuyssen, Schoulten, ind begeren van u, Burgemeisteren, Scepenen inde Rait onser Stat Zutphen, dat ghy dese saicke tot gesynnen der commissa-

[1]) Kruistocht.

rien in maiten vurss. wilt helpen eynden, ind uwe Raitzvrunde dair by schicken, ind dat oick enige van den sloetelen in uwer bewaringen blijven bis die Cruciait tegen den Turcken geschuyt, ind wy u onsser meynungen daeraf laiten weten. Hyr sall ons sunderlingh dencklick an geschien, ind is also onse gantze will ind begerte. Oirkonde onss Secreet Siegell hierup gedruckt, des manendachs na den Sondach Quasimodo geniti, Anno etc. XV^{C} ind 3°.

CHARLES. CRANEVELT.

Deze brief, dateerende van 24 April 1503, is op papier geschreven — dat in den loop van vier eeuwen tamelijk vergaan is —, en draagt nog het »secreet siegell« van den Hertog. Uit den aanhef blijkt duidelijk, dat naar elke Geldersche stad, waar de jubileumsaflaat verkrijgbaar gesteld was, een soortgelijk schrijven is verzonden. Toch maakt Nijhoff in zijne »Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, van geen enkel dergelijk schrijven melding, zoodat het niet onmogelijk is, dat het Zutphensch Archief het eenige is, dat nog een dergelijken brief bezit.

In hoeverre het schrijven van den Hertog in Zutphen »effect sorteerde«, zooals men in dien tijd zeide, is ons niet gebleken. Noch in de Zutphensche stadsrekening over 1503, noch elders, vonden wij daarvan melding gemaakt. Toch durven wij, op grond van latere gebeurtenissen, aannemen, dat het hoog bevel wel degelijk is uitgevoerd. Maar, kunnen wij onze lezers al niet vergasten op een verhaal van 't geen er alzoo uit de Zutphensche aflaatkisten aan het licht kwam, wij willen hen toch op zoo'n kijkje in een aflaatkist onthalen, al bevatte die dan ook heel wat

minder dan de Zutphensche. Daartoe begeven wij ons omstreeks dezen tijd naar Doesburg:

»*Dit syn alsullike penninghen als gefonden syn ende uytghenamen uyt ther kysten to Doesborch, gesat tot behoeff der cruciaten van der heyliger afflaet, in tegenwoirdicheit der Eerberen ende wysen heren Wilhem Harzert, commenduer ende pastoir* [1]) *ende Dierric Gruyter (en) Nycaess de Wyss, burgemeisteren to Doesborch, ende meer ander guede mannen.*

Item een ende tnegentich golden gulden aen stuvers, halven, helen end dubbelden, 36 woecheyen voir elliken golden gulden gerekent. [2])

Item aen alrehant munten soeven golden gulden tot derselver weerden.

Item negen ende twintich golden gulden aen fuerysers, helen ende halven, vierdelen etc., twelff furyser voir elliken gulden gerekent. Item noch twe fuerysers ende en vierdel off en vlemsch.

Item twe enckel golden gulden aen olden groyten, negen olden groeten voir elliken golden gulden gerekent.

Item acht olde füryser ende twe olde groeten voir enen golden gulden gerekent.

Item twe golden gulden aen gryxen ende olde stoters.

Item drie golden gulden in diversa moneta ende 3 stuvers.

Item aen Groninger stuver negen oirt gulden.

Item 32 golden gulden aen gortselers, 31 gortzelers voir elliken golden gulden gerekent.

Item in diversa moneta 3½ oirt gulden.

---

[1]) Zooals bekend is was de kerk te Doesburg in bezit der Duitsche orde, die den commandeur-pastoor aldaar aanstelde.

[2]) De Romeinsche cijfers zijn in deze rekening door Arabische vervangen.

Item in argento $4^1/_2$ loet taxiert ad 2 g. gl, ende eyn oirt gl.

Item 29 hertoch Philips gulden, taxiert ad 30 golden gulden minus $1^1/_2$ st.

Item 33 golden Rynsch gulden, wegende soeven loet myn en halff engels, getaxiert tot 35 gol. gulden ende sess woecheyen: elliken gulden getaxiert tot twe hoernkens gulden off 36 woecheyen.

Item noch veertiendenhalven golden vriessche gulden, 36 woecheyen voir elliken gulden gerekent.

Item 14 Badensche gulden, getaxiert ad $10^1/_2$ golden gulden, 36 woecheyen voir elliken gl.

Item een ende twintich onss Heren genaden Hertoch Carll van Gelre, elliken gerekent ad 33 st. off woecheyen, taxiert ad 19 g. gulden in valore supradicto.

Item acht ende tsoeventich hoernsche gulden, taxiert ad 39 golden gulden.

Item 27 Davidz gulden, wegende vyff loet, allet na Colsche gewicht, taxiert ad 21 golden gulden ende drie oirt goltz ad racionem 56 st. pro quolibet flor.

Item tien Koppenolss gulden, die wegen 20 engels ende en quatter, taxiert ad negenden halven g. gl. ende 6 woecheyen.

Item sess Andriess g. gl. ende Wilhelms scild simul (?) ende en derdendeel van een Wilhelms scild wegende tsamen vyff veerdell loetz ende en quatter van en engels, taxiert ad 6 enkel gl. ende acht woecheyen

Item vyff Hungersche duc(aten?), wegende 11 engels ende en quatter van en engels, taxiert ad $7^1/_2$ enckelen gulden in valore supradicto.

Item soeven Fransche croenen ende 1 halven croen old ende ny, wegende $1^1/_2$ loet minus en quatter van en engels taxiert ad 9 gl. gl.

Item acht houcken off Colsche gl. ponderis 12 1/2 engels ende en troyken, taxiert ad 4 g. gl. ende 7 goitselers ende 1 oirt gortselers.

Item vyff lewen. wegende een loet ende een veerdel van en loet ende 1 engels, taxiert ad 8 1/2 golden gl. myn en gortseler.

Item en saluyt ende en veerdel van en nobell, wegende drie engels, facit 2 gl. gl. minus 1 1/2 st.

Item en Britaenschen Ryder ad vyff oirt gl gl.

Item enen Beyerschen gl. ende vier Philips scild, ponderis 9 engels myn en quatter van en engels, facit 4 gl. gl. ende 1/2 oirt golden gulden.

Item 10 golden ringen, wegende twe loet, taxiert ad. fl. aur. tiendenhalven ende 10 gortselers.

Summa monete auree una cum annulis ex scista Jubilei in toto 200 gl. gl. ende 30 gl. gl. ende halff oirt golden gl.

Summa ex eadem scista in moneta et argento 150 golden gl. ende 22 golden gl. ende 1 1/2 oirt gl.

Summa summarum ex scista Jubilei, tam in moneta aurea, argentea una cum annulis et argento 400 gl. gl. ende 2 1/2 gl. gl.

Sequuntur pecunie ex scista confessionalium extracte.

Item veertichstenhalven gl. gl., 36 woecheyen voir elliken gl. gerekent, aen woecheyen, dubbelden, halven, helen etc. ende 12 woecheyen.

Item aen fuerysers, helen ende halven vyff enkel gl. ad 36 woecheyen.

Item aen gortselers 6 gl. gl., 31 gortseler voir elliken gl. gl. gerekent.

Item drie gl. gl. aen alrehant gelt.

Summa van silver gelt 53 1/2 gl. gl.

Item 13 hoernkes gulden ad 6 1/2 gl. gl.

Item 7 Badenre gulden, taxiert ad $5^1/_2$ enkelen gl. gl. ende $4^1/_2$ gortseler.

Item 2 Hertoch Philips gl. taxiert ad 2 gl gl. ende 3 st.

Item enen Davids gl. ad enen golden gl. getaxiert.

Item drie onss Heren gen. Hertoch Carl ende 3 gortselers, getaxiert ad 3 gol. gl.

Item noch en David gl. ad 30 woecheyen.

Item enen duc(aet) van Ungeren, taxiert ad $1^1/_2$ gl. gl.

Item enen Koppenoll, wegende twee engels ende 1 aesken, taxiert ad enen golden gl. myn $1^1/_2$ gortseler.

Item 2 Davids gl. ende en Wilhelms scilt facit 2 gl. gl. ende en oirt gl. gl. ende 2 st.

Item enen David gl. ad 31 st.

Item 2 hoernsche gl. ad 9 st. (?)

Item 1 golden gl. de pondere ad 1 flor. ende 6 st.

Summa confessionalium tam in monete aurea quam argentea facit $80^1/_2$ gl. gl. ende 7 st. 36 stufer pro quolibet fl. computat.

Summa summarum tam sciste Jubilei quam confessionalium 450 flor. ende 33 golden gulden ende 7 st., 36 st. pro quolibet floreno computati, de quibus subtracta 3ª parte, videlicet 150 gl. gl. ende 11 gl. gl. restat pro duabus partibus dimissis in Doesborch 300 ende 22 gl. gl. ende 4 st. st. ende .....

Deze merkwaardige inventaris, geschreven op een kasboeksgewijs gevouwen vel papier, berust in het Archief te Doesburg. [1]) Hoewel niet gedateerd, durven wij hem zonder aarzelen op het jaar 1503 stellen:

---

[1]) Loket Mariengrave.

verschillende gegevens in het stuk zelf verwijzen ons naar dien tijd en uit het slot blijkt duidelijk, dat die van Doesburg eveneens een brief van Hertog Karel ontvangen hadden zooals wij boven van Zutphen meedeelden en het bevel, daarin vervat, getrouwelijk hebben uitgevoerd.

Ook Harderwijk heeft den jubileums-aflaat van 1501 gehad, en het is niet onmogelijk, dat kardinaal Raymundus zijn derde deel van de opbrengst in die stad nog gebeurd heeft. Immers Hertog Karels brief aan Zutphen, bevelende den kardinaal dat deel van het geld te laten volgen, is van 24 April 1503, en eerst op den laatsten Juli van datzelfde jaar is de stad Harderwijk grootendeels verbrand, waarbij ook de kerken en kloosters in de asch gelegd werden. Maar waarschijnlijk is het dat het bedoelde $^1/_3$ nog niet was opgehaald. Want Schrassert bericht ons, in zijne *beschrijving van Harderwijk:* »Vermits alle kercken verbrand of grotelicks beschadigt waren, heeft men, op desen tyd (1505) den opsiener van 't broederhuis na Colen gesonden om aldaer, bij den Pauselijken Nuntius Raymundus, te versoeken tot behoef der kercken te mogen hebben den onderstand der *aflaeten;* die haer *het derde deel* der penningen *van 't jubeljaar en Biegten* voor de hoofdkerk mildelyck heeft toegestaan en voorts belooft, niet alleen zijn best te doen *bij 't Rijk* dat oock *de twee overige deelen* aen de kerck mogten blijven, maar oock te sullen versoecken den Paus, dat de kerck eenmaal in 't jaar *de volle aflaeten* tot deszelfs opbouw genieten mogt.« [1])

Kwam het aflaatgeld van Harderwijk gedeeltelijk

[1]) Deel II, blz. 57.

of geheel aan de stad ten goede, te Groningen — waar deze aflaat ook verkrijgbaar gesteld was — geschiedde eigenlijk hetzelfde, al was het dan op andere wijze. Door den langdurigen oorlog was de bevolking dier stad in het jaar 1506 geheel uitgeput, en 't krijgsvolk dat er lag, verlangde soldij. Toen geschiedde wat Sicke Benninge ons in zijn Chronickel der Vriescher Landen en der stadt Groningen aldus verhaalt: [1])

»De Stadt als se dus uitgeoorlooget weeren ende de Borgeren heel en al moede weeren, soo stondt de Raedt in grooter last mitten knechten, de sy noch hadden, om de toe voorsolden; soo lach daer binnen noch eene marckelijcke groote summa van den aflaets geldt, dat [2]) in den jaere van Vijftynhondert en eene van den stoele van Romen by eenen Cardinael, geheeten Raimundes, hijr in Nederlandt geschicket en gesant was mit costelijcke bullen en brieven van den Hilligen Vader den Paus Innocentius [3]), inholdende onder anderen, dat sich niemant des geldes solde onderwinden, noch handen daer an slaen by Poene der Maledictie en des Paus ban, en niemant daer van te absolveeren, daer onse Hillige Vader den Paus binnen Roomen te versoecken [4]), en dat gelt anders niet toe verbesigen, dan den Turck mede weder toe staen, daer de aflaeten principaelijcken om weren uitgesandt. Soo hebben de Raet booven en buiten consent en volboert der cleresie en geestelijckheyt binnen Groningen met gewelde de kiste open geslaegen, en dat

[1]) In Brouërius van Nidek, Analecta medii aevi, Amst. 1725. I, blz. 158.

[2]) N.l. de aflaat.

[3]) Lees: Alexander VI.

[4]) Deze zin is blijkbaar niet in orde.

gelt daer uit genoomen, en daer Notarien en getuigen by genoomen, woe voele gelts sy daer uit namen, en meenden dat daer weder by toe brengen als se ersten conden. En toe deser kiste weeren 3 sleutelen; de eene hadde de Bisschop van Utrecht, den ander hadden de Pastooren en Geestelijckheit binnen Gronningen en den darden had den Raet. Ende dit gewaldt solveerden sy, dat se dat Salva conscientia mochten doen, in oere uiterste noot om reddinge oeres lyves en goedts, dat een Excusatie was en ontschuldinge; wanter anders geldes en goets gelts en sulvers gemuntet ende ongemuntet genoech was; de des meesten hadden, wolden daer minsten toe doen; men ist wal gedaen, dat compt noch toe vinden. Ick geloove, dat de laeste penninck van desen gelde nummer daer weder by komen sall. En mit desen gelde worden de arme inwooneren en Borgeren toe vreeden gestelt, want in elcke clufte worden geramet vier Borgeren, de dat gelt mede mitten Rentmeester ontfengen, en coften daer haever mede, want daer noch redelijck binnen der stadt was; soo deden se daer elck wat van, om broot van toe backen en gorte toe maecken, oer sommige om gelt, eendeels schreeven seet em op, den armen wort vergeeves gedaen. Desgelyx deelden sy oock gelt om, daer se den hoop een weynich mede stilden; doch dat halp weinich, der murmureeringe bleef allijck groot, want daer was groot commer binnen der Stadt; doch wort mitten gelde geloont en versoldet de Crychesknechten .. «

Werd de aflaatkist van Groningen door de stedelijke Magistraat ten algemeenen nutte aangesproken, in Gelderland was het niemand minder dan de strijdlustige Hertog Karel zelf die zich over het aflaatgeld ont-

fermde. En dat naar het schijnt niet in ééne stad, maar op alle plaatsen, waar zulke kisten in de kerk stonden. Onder voorgeven, dat hij het noodig had om zijn vaderlijk erfland tegen zijne vijanden te beschermen, en onder belofte, dat hij het, zoodra de Paus 't noodig oordeelde, zou teruggeven voor het bekende doel: den oorlog tegen de ongeloovige Turken, liet hij op den 11 Juli 1506 het aflaatgeld lichten uit de kist te Doetinchem, beloopende »180 enckel gulden van gewicht,« daarvoor in de plaats gevende een, met redenen omkleede, op perkament geschreven quitantie. [1])

Te Zutphen gebeurde op Woensdag post Margarete virginis, d. w. z. op den 15en Juli 1506 precies hetzelfde en daar was de som heel wat grooter, n.l. 918 enckel gulden ad twee horensch gulden.« De quitantie van den Hertog is nog altijd in het archief der kerk aanwezig en luidt als volgt:

»Wy Kairle van der gnaden gaitz Hertouge van Gelre etc. ind Greve van Zutphen, doen kondt: Alsoe wy nu om beschudde ende bescherm onss vaderlicken erffz, dat ons myt gewalt affgedrongen wurdt, baven mennichfoldige erbiedonge wy ons to mer tyden erbaden hebben then rechten off then reden to verblyven by allen kurfursten ind ffursten dess Ryckx, twelck ons nyet heefft erfairen moigen, dat afflaetzgelt bynnen onsser Stat Zutphen wesende uyt der kysten hebben doen haelen. Twelck sich gedreight ther Sommen van Negenhondert in Achthien enckel gulden ad twee horensch gulden. Asdan id selve geldt tot bescherm

[1]) Het oorspronkelijk stuk is zeker bij den grooten brand van Doetinchem in 1527 zoek gegaan. Nijhoff vond daarvan een gelijktijdig afschrift, gedrukt in zijne »Gedenkwaardigheden, VI, 1e stuk, blz. 366.

der kerstenheit tegen die ongeloevingen om gade in die kysten gelacht is, Bekennen wy Hertouch vurscr. vur ons onse erven ind nacomelingen dat wy tot gesynnen onss alreheilichsten vaders des Pauws om myt denselven pennyngen onsen heiligen geloeven ind kerstenheit to beschermen, dairtoe ze ordiniert syn, by onser furstlicken Eeren, trouwen ind geloeven gelaifft hebben ind gelaven sulcke vurscr. Somme uyt onsen eygen properen Renthen, domeynen, Schattongen, Accyzen off opkomelingen, nyet dairvan uytgescheyden in dieselve Stede to leggen ind to betaelen. Want wy onsz ende onser dienre zielen ind consciencien hier myt in geynrewyse willen besmetten noch besweren, ind willen sulx oeck van onsen Amptluyden, Rentmeisteren, Schatmeisteren ind allen onsen dienren voir all uytgericht ind betailt hebben, nyet tegenstaende enigen beveell wy hier tegen gegeven mochten hebben, want sulx onse will ind meyninge is nu asdan ind asdan as nu. Allet sonder Argelist. Oirkonde hebben wy Hertoge vurscr. onsen Siegell van onser rechter wetenheit vur ons onse erven ind nacomelingen ain desen onsen brieff doen ind heyten hangen. Gegh. in den jair onss Heren duysent vyffhondert ind sess op Guesdach post Margarete virginis.

CHARLES.

Dit stuk, op perkament geschreven en door den Hertog eigenhandig geteekend, droeg vroeger ook zijn zegel in roode was. Dit is nu afgescheurd en ligt, gebroken, in den opgevouwen brief, die op de keerzijde in schrift uit dien tijd de aanteekening draagt: »Afflaitz gelt A⁰ Jubileo XVᶜ.«

Nog van een andere stad weten wij dat Hertog

Karel het aflaatgeld »naar zich« genomen heeft, n.l. Elburg. Daar had men in de kist gevonden, »329 enckel gulden ind eyn stuver,« ad twee (horensch gulden). De quitantie, die er voor in de plaats gelegd werd [1]) — overigens gelijkluidend met de Zutphensche — werd »Gegeven in den jaer ons Heeren 1507, des Vrydages na sente Agnitendach Virginis. (22 Januari.)

In de Stadsrekening van Zutphen over datzelfde jaar vonden wij de volgende posten: »Dominica post Barbare (5 December) verloint Wilhem mitter eyner hant, die to Deventer gewest was om des aflaitz wil IIIJ st. IJ d.«

»Eodem die noch Deric mitten hoifde toe Deventer gewest omb des aflaitz will, IIIIJ st. IJ d.«

»Opten vierden Sondach adventus (19 December) geschenckt onsen decken als commissarius van der aflaite IIIJ Stat kanne, syn VIIJ quarte wijns, die quarte VII$^1/_2$ kr., videlicet IJ ℞ X st.«

Tot nog toe is het ons niet gebleken of hier van een nieuwen aflaat-verkoop sprake is of dat nog de oude jubileums-aflaat van 1501 bedoeld wordt.

In de Stadsrekening van 1514, ons slechts in uittreksel bewaard, staat aangeteekend:

»Doe die Wiel-Bisschop hyr gecomen was om der Stat borgerkinder te confirmeren, want die in XXIJ jaeren niet hier gewest was, ende men denselven mit groiter swaricheit krigen most; hem geschenckt ende gehalden, terwyle hie hier was, soe to Moniken, daer he ter herbergen lach, an middage ende savonts altyt synen wyn, ende alom daer hie to gast was; ende

---

[1]) Afgedrukt bij G. van Hasselt, Geldersche Oudheden, Arnhem 1806, I, blz. 496.

voirt voer haver voer syn peerden, mitten spoelluyden, die hem tot des Rentmeesters huijs versochten ende versocht hebben, tsamen in als, want hie vorder van der stat geen geschenck hebben wolde, dat men hem ende syn gesinde ende familie gequytet heft, coste xx gl. facit L ℔.«

Wie van de wijbisschoppen uit dien tijd hier bedoeld is durven wij niet beslissen. De mededeeling zelve is niet geheel juist. Het was geen 22, maar hoogstens 18 of 19 jaar geleden dat een wijbisschop de stad bezocht.

In de Stadsrekening over 1516 vinden wij nog aangeteekend dat in Augustus of September van dit jaar de stad bezocht werd door een aflaatkramer:

»Item den doctor ind Commissario van den lesten afflait van Sent Peterskerck to Romen op to tymmeren geschenct in des Cappellaans huyss VIIJ quarten wins, die quarte IX kr. videlicet IJ ℔.« Waarschijnlijk is hier de bekende Johannes Angelus Arcimboldus bedoeld of een van zijn vele helpers, van wien Prof. N. C. Kist in 1829 reeds een paar aflaatbrieven in facsimilé publiceerde, de eene gegeven op 25 April 1516 aan de zusters van het klooster Bethlehem te Nijmegen, de andere gegeven te Arnhem op 2 December 1517 aan Hendrick van Poylwijck en echtgenoote.[1]) Twee andere berusten in het stedelijk archief te Zutphen. De eerste gedagteekend van 26 Maart 1516, is gegeven te Zutphen, aan eene zekere Agneta Cotras. De brief is op papier gedrukt, draagt nog een opgedrukt zegel van papier waaronder roode was zit, en is geteekend »Gerardus Roitbart, Notarius

---

[1]) Archief voor Kerkel. Geschiedenis, Ie deel, 1829, blz. 176, 178.

subscripsit«. De tweede werd gegeven te Deventer op 1 November 1517 aan de zusters van het Zutphensche convent »'t Spittaal«. Deze is op perkament geschreven, en draagt in een houten doosje, nog enkele fragmenten van het zegel. Over de wijze waarop Arcimboldus den aflaathandel dreef, is heel wat licht ontstoken door Prof. Kist, die in 1831 de »Avisamenta Confessorum et Statuta Reverendissimi Patris Domini Johannis Angeli Arcimboldi, Commissarii Apostolici« terugvond en uitgaf [1]) en door Prof. Paul Frédericq, die, volgens een handschrift van het Utrechtsche Rijksarchief, vroeger behoorende aan den Dom aldaar, de rekeningen van dezen aflaathandel in het licht zond in zijn werkje: Les Comptes des Indulgences in 1488 et in 1527—1519 dans le Diocèse d'Utrecht. Ongelukkig omvatten deze rekeningen slechts een zeer klein deel van de Utrechtsche Diocese, zoodat Zutphen er niet in behandeld wordt. En aangezien deze rekeningen in den laatsten tijd in verschillende tijdschriften besproken werden, meenen wij er hier over te mogen zwijgen.

De laatste aflaat van de St. Walburg, waarover eenig bericht tot ons kwam, N^0. 32 van de lange lijst, is »dat nie aflaet« dat »van Roemen gekoemen was« in het jaar 1537, in den aanvang van ons eerste artikel besproken.

Dr. K. O. MEINSMA.

Zutphen, November 1905.

---

[1]) In 't zelfde Archief, III, blz. 463.

ALPHABETISCHE REGISTERS.

PERSONEN.

PLAATSEN.

ZAKEN.

INHOUD.